

Arkiv
för
nordisk filologi

Utgivet genom

Göran Hallberg och Christer Platzack

under medverkan av

**Lars-Erik Edlund Lennart Elmevik Britta Olrik Frederiksen
Eyvind Fjeld Halvorsen Ann-Marie Ivars Ernst Håkon Jahr
Marita Akhøj Nielsen Mirja Saari**

115 * 2000

Universitetsbiblioteket

UUSU

Utgivet med understöd av
Nordiska publiceringsnämnden för humanistiska och
samhällsvetenskapliga tidskrifter
Axel Kocks fond för nordisk filologi

ISSN 0066-7668

Satt med Berling Antikva av
Rätt Satt Hård & Lagman HB, Bjärka Säby

Tryckt av
Bloms i Lund Tryckeri AB
Lund 2000

Innehåll

<i>Ottar Grønvik</i> , Om Eggjainnskriften enda en gang	5
<i>Jan Meijer</i> , The s-rune in the Viking age and after	23
<i>Bernard Mees</i> , The North Etruscan Thesis of the Origin of the Runes	33
<i>Henrik Williams</i> , Om attribuering av runstenar i Fjädrundaland ..	83
<i>Eldar Heide</i> , Auga til Egil. Ei nytolking av ein tekststad i Egils- soga	119
<i>John Megaard</i> , Studier i <i>Jómsvíkinga sagas</i> stemma	125
<i>Kirsten Wolf</i> , Saras latter	183
<i>Kaare Rübner Jørgensen</i> , Paulus Helie og Peder Månsson. To 1500-tals oversættere af Erasmus' "Institutio principis Chris- tiani"	203
<i>Gösta Holm</i> , Svenska Akademiens grammatik	233
<i>G. Hallberg</i> , <i>B. Pamp</i> , <i>C. Plattzack</i> och <i>Barbro Söderberg</i> , Littera- turkrönika 1999	241
Författarna	273

OTTAR GRØNVIK

Om Eggjainnskriften enda en gang

I 1985 utga jeg en bok om Eggjainnskriften med flere nye runelesninger og en fundamentalt ny tolkning av hele innskriften. Tre år senere tok jeg opp enkelte punkter, som jeg ikke var fornøyd med, til ny drøftelse (Arkiv 1988: 36–47). Idag, ti år senere, tumler jeg fremdeles med enkelte vanskelige steder i innskriften. Dem vil jeg her drøfte enda en gang og dermed foreta en forsiktig revisjon av min tidligere Eggjatolkning. De to nevnte arbeidene vil det i det følgende som regel bli henvist til bare ved årstall (1985, 1988), uten forfatternavn.

1. Rad A, rune 1–16

1.1 Begynnelsen av A-raden synes på grunnlag av tidligere undersøkelser av Magnus Olsen og Aslak Liestøl (se Grønvik 1985: 50; 1988: 37) å måtte leses slik: **h̄inwarbnaseuwilr** = /h̄in warp n̄aseu **wilr**/, og det kan bety 'over de øvrige kastet **wilr** n̄asjø'. Ordformene *h̄in* ntr.pl. 'de øvrige' og *-seu* dat.sg. av urn. **saiwi-*, samt betydningen av ordet nisl. *n̄a-sjór* m., nyno. *n̄asjø* og konstruksjonen *verpa e-n sjóvi* er det redegjort for før (1985: 34, 58–62). Store problemer er imidlertid knyttet til ordene **h̄in** og **wilr**.

Hvis innskriften begynner med ordet *h̄in*, ntr.pl. 'de øvrige', må man si at den begynner abrupt, idet det ikke er uttrykt hvem disse øvrige er en del av, altså hvem resten av følget var. Det er derfor en merkelig begynnelse på et utsagn.

I 1988 foreslo jeg å lese første rune som **Ṁ** *m*, idet *m*-runens kvister kunne være tapt i den avskallingen som også har tatt øvre del av de to stavene (1988: 36–37). Ved å lese ut første ordet som *m̄in* får man dessuten regulær allitterasjon med den følgende verslinjen, som begynner med *m̄āde* (1988: 40). Det er et viktig argument for å la innskriften begynne med ordet *m̄in*, siden hele innskriften har et sterkt innslag av stavrim.

Ordet *mīn* kan da være ntr.pl., brukt substantivisk og i betydningen 'mine', d.e. 'mine kjære, mine nærmeste (av begge kjønn)'. Slik substantivisk eller absolutt bruk av possessivpronomenet er det ingen belegg på hos Fritzner eller i andre ordbøker over norrønt språk. Men bruken er velkjent i nyere nordiske språk, se RMO II: 148 med eksempler som *takke for mig og mine; jeg trælled for mine til døden træt* Ibsen; sml. videre Blöndal s. 547 og ODS 14: 77 om islandsk og dansk. I engelsk finnes belegg på slik bruk av possessivpronomenet helt fra ca. 950 (se OED VI M: 465), og på tilsvarende måte brukes possessivpronomenet både i latin (*mēi* 'mine nærmeste, sc. slektninger, venner, tjenere') og gresk (pl. *emoi, hoi emoi*, se Liddell-Scott 542).

Følgelig er det sannsynlig at ordet *mīn* kunne brukes slik også i norrønt og på Eggjainnskriftens tid. Vi tar da innskriftens første ord **ṃin** som ntr.pl. /*mīn*/ = 'mine' d.e. 'mine kjære, mine familiemedlemmer (av begge kjønn)'.

1.2 Om vi da leser begynnelsen av A-raden **ṃinwarbnaseuwilr** = /*mīn warp nāseu wilr*/ og oversetter dette med: 'over mine kastet **wilr** nåsjø', så gjenstår **wilr** som et vanskelig ord. Antar man nemlig at **wilr** = /*wilr*/ > norr. **vill* er navn på en sjøgud eller et vette, så er det betenkelig at noe slikt ord ikke ellers er belagt, hverken som egennavn eller som appellativ, og hverken i gammel eller i nyere tid. Jeg foreslo derfor i 1988 (: 38–39) å forbinde det syntagmatisk med ordet *mīn*, og at *mīn ... wilr* skulle bety 'mine kjære'. Ordet **wilr** skulle da høre sammen med norr. *vildr* adj. 'kjær, god, dyktig', som etter vanlig oppfatning har en positivform dannet på grunnlag av en gammel komparativ urn. **wilira, -an*, (ifølge Torp 1919: 864 og Vries 1962: 663). I komparativ opptrer dette ordet i norrønt i formen *vildri* eller *vildari*, i positiv i formen *vildr*, ntr.sg. *vilt*, og har i så fall — etter gjengs forklaring — et sekundært utviklet *-d-*. For å forklare formen **wilr** som ntr.pl. måtte jeg derfor anta at ordet allerede her i Eggjainnskriften var omtydet fra komparativisk til positiv betydning, med overgang fra svak til sterk bøyning, men med bevaring av komparativsuffikset *-R-* (og tap av *-i* etter kort stavelse). Denne forklaring er neppe holdbar. Man må heller forestille seg utviklingen slik at komparativformen urn. **wilira, -an* over yngre **wilri* > **wilri* ble til *vildri* (med en støttekonsonant *-d-*), og at det på grunnlag av denne formen ble abstrahert en ny stamme **vild-*, belagt i norr. *vildr*, ntr. *vilt*. I denne utviklingsrekken er det ikke plass for noen positivform **wilr*. En slik ordform synes det heller ikke ellers mulig å finne igjen i eldre nordisk språk.

I denne situasjon er man fristet til å spørre om **wilr** kanskje er et *verbum nihili* (sml. Magnus Olsens svært forskjellige lesning **mqr**). Ser man nøye på det utmerkede fotografiet av rad A, del I som stammer fra Bergens Museum og som er publisert som plansje II i min bok fra 1985, vil man se at den antatte *l*-runen $\uparrow$ kanskje har hatt en kvist nedover fra toppen også på venstre side, slik at runen kan ha vært en *t*-rune $\uparrow$. Det er nå en grunn avflaking til venstre for stavtoppen, men avflakingen har en slik form at man kan få inntrykk av at det har vært en kvist her. Den har i så fall gått like langt nedover som høyre *t*-kvist og i samme vinkel i forhold til staven. Man ser altså ennå "tomta" etter den venstre *t*-kvisten. Også avstanden fra *i*-runen like foran tyder på at det har vært en kvist her.

Innskriftordet er i så fall ikke **wilr**, men **witr**, og det kan uten videre tolkes som /witr/ = norr. *vittr* f., en sjelden sideform av *vétrr* f. < urn. *wihtir, germ *wihtī-z, et ord med nedslag i alle gammelgermanske språk. Hovedformen i norrøn prosa er *vætrr* og betydningen er 'yvernaturleg skapning, vette, ånd, gud' (Heggstad 1963: 817). Om forholdet mellom formene *vittr*, *vétrr* og *vætrr* se Noreen 1970: §§ 109, 110,3; formen med *-i-* er lydrett foran pluralendelsen *-ir* og kan være kommet inn i singular ved analogi.

Ved lesningen **witr** blir tolkningen av de første ordene i A-raden ganske enkel: /mīn warp nā-seu witr/ 'over mine (kjære, nærmeste) kastet vettet (et vette) nåsjø.'

2. Rad A, rune 17–41

2.1 Det var altså — etter den tids tro — et vette, et overnaturlig vesen, som kastet nåsjø (tre svære bølger) over skipet, og dermed voldte forliset. Hvordan forliset skjedde rent teknisk, fremgår av fortsettelsen: **mādeþaimkaibaibormōþahūni** = /māde þaim kaipa ī bor-mōþa hūni/, som må bety: 'keipene i den "bor"-trøtte mastetoppen måddes sund (ble slitt i stykker) for dem'.

Som vist før (1985: 54–57) har vi her en upersonlig konstruksjon med verbet norr. *má*, pret. *máde*, som Fritzner oversetter med 'opslide, afslide noget'. Ordet /hūni/ er dativ sg. av et velkjent ord for 'mastetopp' (norr. *húnn* m.), og /kaipa/ (akk.pl.) 'keipene' er krumtre av hardved, festet til mastetoppen slik at reipene for vant og stag og for seildraget gikk gjennom dem og ble holdt oppe av dem (se tegning av Per Hovda hos Grønvik 1985: 53, 55). Forliset skjedde altså på den

måten at keipene i mastetoppen røyk, og det førte vel til at seilet falt ned, båten mistet styringsfart, ble fylt av sjø (nåsjøen) og forliste.

2.2 Det som er vanskelig i denne delen av innskriften, er å bestemme førsteleddet i ordet /bor-mōþa/. Det ligger riktignok nær å anta (som 1985: 54, 57) at dette *bor-* hører sammen med verbet norr. *bora* (að) 'bore, bore hull', substantivet norr. *bora* f. 'hull' (Heggstad 1963: 67) og spesielt med substantivet norr. *hún-bora* f. 'hol i mastetoppen, som dragreipet gjeng igjennom' (Heggstad 1963: 313, sml. Aasen 1918: 298 om nyno. *Honbora*). Det innebærer i så fall at det skulle være boret et hull i mastetoppen, at mastetoppen var svekket av dette hullet og at den derfor kaltes /bor-mōþa/ 'bore-trøtt, hull-trett'.

Dette kan imidlertid ikke være riktig. Som det fremgår av Per Hovdas beskrivelse (Grønvik 1985: 54) og av hans tegninger (ib. 53), brukte fiskerne ennå i nyere tid stundom en keip "i staden for hol gjennom mastra" (ordene "i staden for" fremhevet av meg O.G.). Hvis de brukte keip for seildraget, trengte de altså ikke noe hull i mastetoppen; keip var et *alternativ* til hull (til *hún-bora*). Når det da her i innskriften tales om (plural) *keiper* i mastetoppen (det må ha vært én for vant og stag og en annen for seildraget), så viser det at det ikke kan ha vært noe hull i mastetoppen. Ordene /bor-mōþa hūni/ kan derfor ikke bety '(i) den boretrøtte (eller hulltrette) mastetoppen.'

Man kunne da overveie om *bor-* kunne være en sideform av norr. *byrr* m. 'bør, seilvind', vel kjent som simpleks og også brukt i en rekke sammensetninger (*byr-sæll*, *-vænliqr* osv.). Men dette synes å være en gammel *ja*-stamme **burja-* (sml. geng. *byre* m.; mnt. *böre-lās* 'ohne Fahrwind') og skulle i Eggjaspråket hatt formen **bur(i)-* = [byr(i)]. Noen *a*-stammeform **bor-* er det ingen spor av i våre språk. Dertil kommer at norr. *byrr* m. nettopp betegner en passende seilvind, "ein günstiger Wind" (Jóhannesson 1956: 613), og en slik vind skulle ikke gi en for stor belastning på skipsmasta — den skulle nettopp være dimensjonert slik at den tålte god bør med det store råseilet oppe.

En tredje mulighet man kunne tenke på, er om *bor-* kunne være beslektet med ordet norr. *burðr* m. 'bør, byrde, bæring', sml. med avlyd norr. *barar* f.pl. 'båre, likbåre' og verbet norr. *bera* 'bære'. Man måtte da tenke seg at *bor-mōþa* betydde 'den bæretrette' (som foreslått av Gerd Høst 1976: 45), og at mastetoppen kaltes så fordi den bar seilet (seildraget) under hard seilas (i storm). Vanskeligheten er bare den at det ikke kjennes noe slikt ord *bor 'bæring, byrde' i norrønt eller i senere nordiske språk.

Man må visst derfor se seg om utenfor nordisk. I det 7. århundre var det ennå nær språklig og kulturell kontakt mellom nordisk og vestgermanske språk, en kontakt som gikk langt tilbake i tid. Derfor er det interessant at det i gammelhøytysk fins en rekke sammensetninger av typen *bora-lang* 'meget lang, meget lenge'. Andre gammelhøytyske eksempler er *pora-vido* 'svært mye', *bore-ferro* 'meget fjernt (langt borte)', *pora-tiuri* 'svært dyr', *pora-baldo* 'meget snart', *bore unchunt* 'svært ukjent' osv. (se Graff III: 158–159). Typen er vanlig også i middeelhøytysk (se Lexer 1966: 24).

Den gammelhøytyske formen *bora-* forklarer man ved å stille den sammen med ght. *bor* f. 'oberer Raum, Höhe' (som også inngår i uttrykkene ght. *in bore* 'in der Höhe', *in bor* 'in die Höhe', mht. *enbor*, nht. *empor* 'opp, oppover'). "Aus dem Begriff des 'hochgehobenen, hohen' entsprang der verstärkende Sinn von ahd. *bora*, z.B. in *bora-lang* 'sehr lang'" (Pokorny 1949–69: 131). Denne betydningsutviklingen kan man sammenligne med norrønt *of-* i *of-mikill* 'svært stor, altfor stor' osv.; *of* går her tilbake på preposisjonen *of* i betydningen 'over'.

Den gammelhøytyske typen *bora-lang* 'svært lang' kan da kanskje kaste lys over Eggjainnskriftens *bor-mōþa hūni*, som i så fall betyr 'den svært trøtte, altfor trøtte, overtrøtte mastetoppen'. Mastetoppen var utsatt for sterk belastning under seilas i hard vind; at den da — til tross for at den er en ting og ikke en person — sies å være 'svært trøtt' (**bor-mōþR*), svarer til begrepet 'materialtretthet' i våre dager (sml. RMO II: 2934).

Argumentene for å forklare *bormōþa* slik er altså (1) at Eggjaordet dermed svarer formelt nøyaktig til de gammelhøytyske uttrykkene, og (2) at ordet får en betydning som passer godt inn i Eggjateksten. Det må riktignok innrømmes at Eggjas *bormōþa* er det eneste belegget på en slik bruk av ordet *bor-* i nordiske språk. Men (3) det til grunn liggende substantiv *bor* lever i nordsvenske dialekter i betydningen "höjdsträckning mellan två vattendrag, smal landhals mellan två sjöar o.d." og svarer nøyaktig til ght. *bor* f. 'høyde' (Hellquist I: 91). Følgelig har vi hatt dette substantivet også i eldre nordisk, og dermed var forutsetningen til stede for en semantisk utvikling som den vi har sett i ght. *bora-lang* og som vi her antar for Eggjas **bor-mōþR* 'svært trøtt, overtrøtt'.

3. Rad A, rune 42–63

Etter beskrivelsen av forliset reises spørsmålet om hvordan det videre gikk med folkene ombord: **huwarobkqmharjxqhitlqt** = /h^uwaR oḅ-kām hærje ā hitt-lā(n)t ?/ d.e.: ‘Hvem brakte (førte) hæren (flokken) over til hint land ?’

Tidligere er det redegjort for verbalformen /oḅ-kām/ og skrivemåten *-lqt* for *land* (1985: 71 f., 74, 176). Samtidig ble ordet **harjx** ut fra runerestene og et semantisk og syntaktisk resonnement foreslått utfylt til **harjē** = /hærje/; av semantiske grunner avvistes Magnus Olsens utfylling til det grafisk nærliggende **harjṣ** = /hæris/, norr. *hers* ‘hvem av hæren’ (ib. 73 f.).

Det spørsmål som her stilles, har et klart religiøst perspektiv og fører over til A-radens siste del (rune 64–110). Forklaringen av **hitlqt** som ‘hitt land’ d.e. ‘landet hinsides, de dødes land’ (1985: 73 f.) er derfor av grunnleggende betydning for hele tolkningen av innskriften. Det samme gjelder utfyllingen til **harjē** = /hærje/, brukt om “hæren”, d.e. ‘flokken (ombord), mannskapet (på båten)’ (1985: 75).

I sin nylig utkomne bok avviser Michael Schulte (1998: 191 Anm. 12) formen **harjē** = /hærje/ med en språkhistorisk begrunnelse: “Denn halbvokalisches *j* in der Auslautsequenz [-cjē(c) #] ist auf der Stufe von Eggjum längst regulär geschwunden.”

Det er vanskelig å se hvordan det skulle være mulig å føre bevis for en slik påstand. Halv vokalisert *-j-* har holdt seg til inn i norrøn tid foran *-a-*, *-o-*, *-u-* (sml. pluralformene *herjar*, *herja*, *herjum*, *-om*), og det er ingen grunn rent fonetisk til at den skulle falle foran norr. *-e* < urn. *-ē* heller. Hvor derimot det gamle *-ē* ikke bare forkortes, men som følge av trykksvakhet og/eller vokalharmoni også heves til *-i*, må vi regne med at *j*-lyden falt, da en sekvens *-ji-* aldri forekommer i norrønt. Dette kan man belyse noe nærmere ved å redegjøre for den morfologiske utvikling av *ja*-stammene. Ved de kortstavede nøytrale *ja*-stammene har dativ sing. og akkusativ sing. forskjellig form, som henholdsvis *kyni* og *kyn* (Noreen 1970: §§ 367, 369). Begge formene må være lydrette. Dativformen forklares enklest slik at den utviklet seg fra urn. **kynjē*, senurn. [kynjē] over **kynje* til **kynji*, som lydrett ble til *kyni*. Dette er den norrøne formen, som kunne bli til *kyne* ved en yngre overgang av utlydende *-i* til *-e* (sml. Noreen 1970: § 145). Vi kan derfor se på Eggjaformen **harjē** = /hærje/ som en lydrett form, på vei til **/hærji/* > **/hæri/*, norr. **heri*. Men denne siste og i og for seg lydrette formen (sml. norr. *kyni* dat.sg.) ble analogisk fortrent etter

mønster av de maskuline *i*-stammene (som i dat.sg. lydrett har en endelse $-\emptyset < \text{urn. } -i$). Det er altså maskulinenes form *her*, *nið* (dat.sg.) som trenger en særforklaring (nemlig analogi), mens nøytrumsordene *kyn*, *fen*, *flet* osv. har en lydrett dativform på $-i < -j\bar{e}$. En noe eldre og likeledes lydrett dativform av et maskulinum er da Eggjainnskriftens **harje**. Det eneste man kan stusse over ved denne formen, er at den ikke oppviser vokalharmonii; det kan skyldes at det karakteristiske $-j$ -da ville falle bort (sml. 1985: 169).

4. Rad A, rune 64–110

4.1 I dette partiet er det endel avflakinger, slik at endel runer er gått tapt eller bare er bevart i rester, og til dels bare kan anes på grunn av avflakingens form. De noenlunde sikre runene kan i første omgang translittereres som følger: **gotnafiskrorfxxxauimsuwimædefokjaf xæxxxngalænde** = /gotna fiskr ōr fxxxau-im s^uwima(n)de fokj af xæxxxngæ lænde/.

Her kommer svaret på det spørsmålet som ble stilt i forrige avsnitt: Den som førte flokken (de forliste) over til 'hint land', var *gotna fiskr* 'mennes/menneskenes fisk, mannefisk'. (Om betydningen av ordet *goti*, gen.pl. *gotna*, se 1985: 90). Denne fisken var fra (ōr) et sted ... *im*, og kom svømmende fra et nærmere bestemt land : *af* ... *lænde*.

4.2 Runerestene etter **OR** har jeg, som tidligere Gerd Høst og Wolfgang Krause, ment å kunne fylle ut til **firṅauim**. Dette må analyseres som et treleddet kompositum **firn-au-im** og tolkes som norr. *firn-ey-im 'imen (imet) [d.e. strømstripene] ved/over *firn-ey* [d.e. øya langt borte]'. Det dreier seg åpenbart om en mytisk lokalitet. En nærmere redegjørelse for selve lesningen (utfyllingen) og for ordene er gitt før (1985: 78–82).

4.3 Om denne fisken heter det videre at den kom *s^uwima(n)de fokj (af ...ga lænde)*. Dette forklarte jeg før som 'svømmende i fokket d.e. i sjøfokket' (1985: 78). Men en fisk svømmer ikke i fokket (over selve sjøen), men nede i sjøen. Ordet *fok* må derfor her svare til nyno. *fok* n. 'Hast, Skynding' (Aasen 1918: 174: *Fok* 2), et ord som Ross (1895: 199) også kjenner fra uttrykket *kaama i Fo'kje* 'komme i stundesløs Travlhed' (Mandal, Sætedal) eller *i Fo'ga* (Søgne). Runeinnskriftens *s^uwima(n)de fokj* må derfor bety 'svømmende i stor fart, i hast', og det

passer godt inn i konteksten, om en som skal redde folk i havsnød. Dativformen *foki* er da å forklare som såkalt instrumental dativ om “maaden, hvorpaa noget sker” (Nygaard 1905: § 110), sml. særlig uttrykket *róa ríki* Am 37 ‘ro med (stor) kraft’.

4.4 Det som fra et religionshistorisk synspunkt er det mest spennende, er hvilket land fisken kom svømmende fra, og det er uttrykt i rune 98–105 *xǫxxxŋga*. Ordet må ha begynt med **f** (på grunn av alliterasjonskravet) og fortsatt med **ǫ(n)** (1985: 84–85), og hele ordet foreslo jeg i 1985 fylt ut til *fǫnwǫnga* (= **fǫn-vanga* ‘de lysende vangers (land)’), til tross for at det i utgangspunktet ligger nærmest å søke et inkolentnavn på *-unga* (1985: 84). Dette siste avviste jeg den gang med den begrunnelse at jeg ved en undersøkelse av selve steinen ikke kunne se spor av sidestaven på en mulig *u*-rune, spesielt ikke sidestavens nedre del. Men på det gode foto fra Bergens Museum (1985, plansje VI) skimter man faktisk de svake konturene av en *u*-rune og ser hvor *u*-runens sidestav kan ha gått. Det blir da en *u*-rune av nøyaktig samme form som de foregående *u*-runene. Også ellers forekommer det at man på et godt foto, tatt i gunstig belysning, ser runespor som man ikke oppdager på selve steinen i skarpt dagslys.

På dette grunnlag våger jeg nå å anta at rune 98–105 har vært *fǫniunga* = /fænjunga/, norr **fenjunga*, gen.pl. av **fenjungar*, som egentlig burde bety ‘myrfolkene, de som holder til i *fen* n. myr, blautmyr’. Denne mulighet foresvevet meg allerede i 1985 (: 84), men jeg fant ikke noen rimelig mening i et slikt ord her, og lot det også av den grunn falle. Kan dette ord likevel gi en passende mening?

Odins hustru *Frigg* bor i *Fensalir* (Vsp 33), d.e. ‘salen, huset som ligger på et område kalt **Fen*’, sml. norr. *fen* (ja) n. ‘myr’, nyno. *fen* n. “Sump, Mose, Blødmyr som er vanskelig at befare” (Aasen 1918: 151). *Freyja* derimot bor i *Folkvangr* (Grimn 14) med den store salen *Sessrýmnr* (Gylf. kap. 23); og til henne kommer halvparten av alle som faller i slag (Grimn 14). “Mange forskere tror at disse to gudinne-skikkelsene i bunn og grunn er identiske, og at Freyja har overtatt Friggs funksjoner i de siste århundredene fram mot trosskiftet i Norden” (Munch 1996: 262; sml. Ström 1993: 186).

Derfor er det mulig at også *Fensalir*, Friggs bolig, var et sted mange døde kom til i eldre hedensk tid. De fikk da opphold i det området **Fen* som *Fensalir* har fått navn etter. Følgelig kan **fenjungar* ha vært et navn på de døde som var kommet dit, til fruktbarhets- og dødsgudinnen Frigg/Freyja.

Dette passer godt inn i Eggjainnskriften, slik den er tolket ovenfor. Vi må forstå det slik at *gotna fiskr* kom svømmende i stor fart (*foki*) fra de dødes land for å redde dem som forliste, og førte dem over til 'hint land', det hinsidige landet, der de døde bor. Eggjainnskriften gir således, hvis denne tolkning er riktig, et viktig bidrag til vår viten om hvilke forestillinger man i hedensk tid, i hvert fall langs kysten, gjorde seg om dødslandet og om de dødes videre skjebne.

Det må likevel føyes til at *Fen-salir* (i *Fensplum* Vsp 33) 'myr-salene, sump-salene' er et merkelig navn på en gudebolig (Vries 1962: 117). Man kan ikke uten videre oversette det med "Søsale" (LP 129), "Halle in der Meere Tiefe" (Vries 1970, II: 329 = ¹1956–57), selv om det fra vårt synspunkt kunne være fristende nok. Grunnen er at ordet *fen* n. i nordisk ellers betyr 'myr, blautmyr (med grunt vann)'. Folke Ström (1961: 130 = 1993: 186) har pekt på en mulig forklaring: "Det kan inte uteslutas, att namnet utgör en erinran om den förhistoriska kult, som företrädesvis valde mossen som offerställe." I så fall går dette navnet langt tilbake, til romersk jernalder eller før, da man ofret til døds- og fruktbarhetsgudinnen Frigg/Frøyja ved å kaste offergavene ut i spesielt innviede grunne vann og bløte myrer (som senere for en stor del er grodd igjen). Man må da ha forestilt seg at hun hadde sin bolig der ute, under overflaten et sted, og kalt denne boligen for *Fen-salir*. Tilsvarende kunne da, som Eggjainnskriften tyder på, de døde som kom til henne og til dette *Fen*, kalles (norr.) *fenjungar, og landet /*fænjunga land*/.

Her i Eggjainnskriften synes imidlertid /*fænjunga land*/ å betegne et land for de døde et sted ute i havet. Det er kanskje slik å forklare at det gamle navnet *Fensalir* ble bibeholdt også i de deler av Norden, der man på grunn av naturforholdene utviklet andre offerskikker og der man forestilte seg at gudinnens bolig og de dødes land lå ute i selve havet eller hinsides havet. I Nordland levde det ennå i forrige århundre forestillinger om huldreland ute i havet (1985: 86–89).

Til slutt må det bemerkes at innskriftens *gotna fiskr* tydeligvis fungerer som sjelehenter, *psychopompós*, og antagelig er en bestemt gud som har skiftet ham. Men det er ikke lett å bestemme denne guden nærmere (1985: 90–91). Kanskje fins det noe i folkloristisk eller religionshistorisk materiale som kan sette oss på sporet etter dette.

5. B-raden

B-raden står omtrent like langt fra rad A og rad C, mellom sluttpartiet i begge radene, og stupvendt i forhold til dem begge. Ved en ytre betraktning er det derfor ikke lett å avgjøre med sikkerhet om B-raden skal leses etter rad A eller etter rad C. Det må derfor være innholdet i rad B i forhold til innholdet i radene A og C som avgjør dette spørsmål. Og det taler, som vi skal se, for den rekkefølge A–B–C som man har regnet med helt siden Magnus Olsens dager.

Runene i B-raden har vært av omtrent samme størrelse som i slutten av A-raden (se plansje VII, 1985: 211), men de er sterkt skadet ved avskalling. Med rimelig sikkerhet kan man lese **axxuisurki**, som foreslått i 1985 (s. 92–93). Senere (1988: 46) har jeg riktignok foreslått å lese det første **u** som **ð** og fylt ut til **aðdisurki**. Men på et godt foto ser man at dette ikke passer så godt til runesporene. Jeg kommer derfor tilbake til min første utfylling, samtidig som jeg viser til tegningen fra 1985 (s. 93).

Runene **axxuisurki** kan da orddeles og fylles ut til **A(i) (A)u is urki**, svarende til norr. *ei (sé) ey, es yrki*. Her oppfattes setningen *es yrki* best som en relativsetning (annerledes enn i 1985): ‘alltid (være/bli det) det *ey* som jeg dikter om’, d.e. den guddommelige hjelp, beskyttelse som jeg dikter om (se 1985: 93 f.). Dette ønsket refererer seg nettopp til den guddommelige hjelp til å komme til *hitt land* som kultlederens har fortalt om og håpet på i det foregående. Ordene i B-raden kan derfor betraktes som en slags *amen (hoc fiat)* til denne første del av innskriften.

6. C-raden

6.1 Rad A inneholder som vi har sett, en beretning om selve forliset og om hvordan en “gotna fiskr” (en omskapt guddom) hentet de døde over til “hint land”, de dødes land (“fenjunga land”). Denne delen av innskriften gir altså uttrykk for den etterlattes (runemesterens, kultlederens) religiøse tro, for hans håp om de dødes videre skjebne. Rad C handler så om gravsteinen og om gravstedet.

På steinen er det skåret inn et stort hestebilde, som vi må anta har hatt kultisk-religiøs betydning. Det viser vel at det her har vært utført et hestoffer, antagelig med påfølgende gravøl, og bildet kan for så vidt sidestilles med funnet av mange hesterester i gravfunnet fra Oseberg.

Det hele står i sammenheng med både fruktbarhetskult og døds-kult, jvf. at vikingetidens store fruktbarhetsgudinne Freyja tok imot halvparten av alle døde. "Hennes ambivalenta personlighet omspänner liv och död [. . .]. I likhet med de främreorientalska höggudinnorna och den indiska Kali både ger hon liv och tar liv" (Ström 1993: 183). Dette passer godt til det som sies i A-raden om at de døde var kommet til "fenjunga land", landet der nettopp Frigg/Frøyja råder. Det er derfor forståelig at runesteinen, med det viktige hestebildet på, inntar en sentral stilling i C-radens innskrift.

Det som her ovenfor er kalt gravstedet, var i virkeligheten en tom-grav, en kenotaf; det viser funnforholdene (dimensjonene og innholdet, 1985: 8–9). En kenotaf fungerte som et helligsted, som man mente den døde kunne oppsøke og der man kunne ofre til den døde og forrette de vanlige gravriten, eventuelt også komme i kontakt med og kommunisere med den (eller de) døde.

6.2 Runene i første del av C-raden, rune 1–30, kan med sikkerhet translittereres som følger: **nissolusotuknisaksestainnskorinn** = /ni s sōlu sōtt uk ni sakse stain skorinn/. Dette må bety: 'Ikke i sol, og ikke med sverd søkes det til skåren stein.'

Dativformene *sōlu* og *sakse* står her i gammel instrumental betydning (1985: 127). Setningskonstruksjonen er upersonlig, for *stain skorinn* er en akkusativform, brukt om målet for en bevegelse (*accusativus directivus*, lat. *Romam, domum ire*). Denne type akkusativ kjennes fra enkelte norrøne belegg, særlig i eddadikt (1985: 132–33). At *stain* er en akkusativform, fremgår av verbalformen *rinnr* > norr. **rinn* lenger ute i C-raden (sml. nyno. *rina, vrina* med lang *i*); den viser at nominativformen av ordet norr. *steinn* på dette språktrinnet må ha vært **stainr*, uten assimilasjon *-nr* > *-nn* etter lang vokal og diftong. Om denne assimilasjon se Noreen 1970: § 277,1 (med en feilvurdering av Eggjabelegget).

Verbet norr. *skera*, pts. *skorinn* refererer seg til hestebildet, ikke til runene (1985: 134). Det er følgelig steinen med hestebildet man ikke skal oppsøke; det er fremfor alt hestebildet som viser at denne steinen og dette stedet er hellig.

Denne første setningen er i presens indikativ (om tempusbetydningen av *is sōtt* 1985: 137). Den uttrykker dermed hva som er sed og skikk: at man ikke oppsøker et slikt helligsted i sol, og ikke med sverd. Positivt uttrykt vil det si at man bare oppsøker et slikt sted etter solefall, og ubevepnet.

6.3 Runene i annen del av C-raden, rune 31–70 (71), er for det meste ganske godt bevart, men noen er tapt ved avflaking. Runene kan translittereres som følger: **njxxxxmǫrnakðan is<i>þrinnriwiltirmǫnr lægi(x)** Mellom rune 48 **n** og rune 50 **þ** er det presset inn et uteglemt **i**, som he telles som rune 49. Tidligere (1985: 139) trodde jeg å se at denne staver hadde et ørlite kryss på midten og kunne ha vært en rune **a**. Men dettu er mer enn usikkert; man må her følge Magnus Olsen og Gerd Høst og lese en rune **l** **j**. Den følgende rune kan leses som **þ** eller **w**. Da buer ikke når helt opp til stavtoppen (se plansje XI, 1985: 215), bør man he følge Gerd Høst 1960 og lese en rune **þ** (annerledes Grønvik 1985: 139) Utelatelsen av *i*-runen kan da forklares slik at staven i *þ*-runen var tenk som *i*-stav, men at runeristeren så glemte seg og bygde *þ*-runen p: denne staven, og derfor måtte føye den inn senere.

Den siste runen man ser noenlunde tydelig, er rune 70 **i**. Etter dettu har det visstnok stått en rune til, som Krause i sin tid oppdaget spor a (Grønvik 1985: 140): to små stavrester som etter sammenheng kan ha vært en *s*-rune **h**.

Rune 31–70 (71) kan da orddeles og tolkes som følger: /ni ... mǫr nakðan is niþ rīnr, nī wiltir mǫnr lægi(s) /. Det må bety: 'ikke ... (den) mann, som skriker (gråter høyt, skingrende, ubehersket) ove naken slektning, og ikke forvillede menn, dette leiet !' Denne over settelse skal begrunnes nærmere i det følgende.

6.4 I lakunen har det antagelig stått et verb **witi**, pres.konj.3.sg./pl. a verbet norr. *vitja* 'besøke, oppsøke' (1988: 43). Argumentene for å fyllu ut med nettopp dette verbet er (1) at man derved får et synonym ti verbet *sækja* (*is sōtt* 'er søkt, søkes') like foran, slik at det innholds messig blir en paralellisme mellom de to delene av C-raden, og (2) a man derved får stavrim inne i C-radens annen del, mellom /ni wit mǫr/ og /ni wiltir mǫnr/, og (3) at formen både kan være pres.konj 3. sg og 3. pl. (til subjektene *mǫr* og *mǫnr*).

Ved denne utfylling blir *witi* det styrende verbet i hovedsetningen denne del av C-raden, med objektet *lægis*. (Da norr. *vitja* styrer geni tiv, må den tapte rune 71 ha vært en **s**.) Setningen har to forskjellige subjekter (i hver sin del av setningen), forbundet med konjunksjoner *ni – nī* 'hverken – eller' (egl. 'ikke – og ikke'), nemlig /ni ... mǫr/ og /nī wiltir mǫnr/. Det første *mǫr* er nærmere bestemt ved en relativ setning (*nakðan is niþ rīnr*), det annet *mǫnr* ved et adjektiv *wiltir* 'forvillede (menn)'. Strukturen av hele setningen (rune 30–71) er der med klar.

6.5 Den innskutte relativsetningen /nakðan is niþ rīnr/ byr på flere problemer, som skal drøftes i det følgende.

(a) Relativpartikkelen (*is*) står på annen plass i setningen. Det er det også andre, om enn få, eksempler på i eldre norrønt (1985: 141 f.).

(b) Vi har her en konstruksjon **rina e-n* tilsvarende norr. *gráta e-n* 'gråte over en (avdød)'. Tilsvarende belegg fins også i andre germanske språk (1985: 141), så typen er sikkert gammel. Verbet *rīnr* < urn. **wrinir*, *-ið* svarer til nynorsk *rina*, *vrina* (med lang *i*) 'skrike, hvine med høi og skarp lyd' (1985: 141, etter Aasen, *rina* 3). Uttrykket her betyr altså 'som skriker (gråter heftig, voldsomt, ubehersket) over en naken (sin nakne) slektning.'

(c) Ordformen *niþ* (sml. § 6.3) må forbindes med ordet norr. *niðr* m. 'slektning'. Dette ordet er en *ja*-stamme (norr. gen.pl. *niðja*) og går tilbake på et urn. **niþja-r*, sml. got. *niþjis*, geng. pl. *niððas*. Ved *a*-apokopen omkring år 500 måtte urn. **niþjar*, akk. **niþja* bli til **niþir*, akk. **niþi*. Jeg har tidligere antatt at disse formene holdt seg til omkring 800 eller litt senere, da *-i* og *-u* falt også etter kort stavelse (Grønvik 1976: 140; senest 1998: 21). Men i så fall skulle akkusativformen her i Eggjainnskriften, i det 7. århundre, ha vært **niþi* og ikke *niþ*. Ser man nærmere på de bevisende belegg, ser man imidlertid at det nok er belegg både for bevart *-u* og *-ur* etter kort stavelse til noe etter 800, og videre for *-ir*, men ikke for *-i*; her opptrer tvert imot nå Eggjainnskriften med formen *niþ*. Følgelig må vi revidere vårt syn på lydutviklingen i tidsrummet 500–800/850: *-i* i absolutt utlyd falt etter kort stavelse omkring år 600 eller litt senere, men bevartes i dekket utlyd *-ir* til noe etter 800, likesom også både dekket og udekket *-u*, d.e. *-ur* og *-u*, holdt seg til da.

(d) Verbet i relativsetningen er *rīnr* = /rīnr/ < urn. **wrinir*, *-ið*, sml. nyno. *vrina* og *rina* (med lang *i*). Tidligere (1985: 138–140) leste jeg her ut en verbalform /wrinr/ , idet jeg tok *þ*-runen i ordet *n(i)þ* for en rune *w*, men det må jeg nå oppgi (ovf. § 6.3). Men identifikasjonen med verbet nyno. *rina*, *vrina* var riktig. Følgelig må vi fastslå at fremlydende konsonantgruppe *wr-* allerede her i Eggjainnskriften er blitt til *r-*, med bortfall av *w-*. Noreen peker på at i vestnorsk og islandsk er dette bortfall skjedd alt i førletterær tid, selv om det ennå i det 10. århundre finnes dikt der ord på *wr-* allittererer med ord på *w-* (Noreen

1970: § 288 og anm. 1 med litt.). Dette siste kan vi med Finnur Jónsson (LP 461, under *reiðr*) forklare som tradisjonelle rimforbindelser, kanskje ikke upåvirket av at fremlydsgruppen *wr-* var bevart i østnorsk, svensk og dansk (og det til denne dag). Men i sørvest- og vestnorsk var fremlydsutviklingen *wr-* til *r-* bevislig skjedd alt i det 9. århundre. Det viser Brages Ragnarsdrápa som har ordet *reiðr* i allitterasjon med gamle *r*-ord (Rdr 11), og også ordet *rósta* f. 'kamp, strid' i en tilsvarende posisjon (Rdr 3). Dette siste ordet, som regnes for etymologisk uforklart, går tilbake på et eldre **wrōh-stan-*, idet det er dannet med et *st-*suffiks som er et utvidet *-t-*suffiks, sml. geng., gs. *wrōht* f. 'strid'. Hit hører også norr. *róma* f. 'larm, støy, kamp' < **wrōhman-*, belagt med *r*-allitterasjon hos Eyvindr i Hák 6 og 15 (ca. 961). (Nærmere om disse suffikser Meid 1967: 167 og Torp 1974: 16.) Fremlydsutviklingen *wr-* > *r-* går således i vest- og sørvestnorsk så langt tilbake som vi har skaldebelegg, og det er ingen ting i veien for å anta at den er enda eldre og på Vestlandet i Norge (Sogn) går tilbake til det 7. århundre.

(e) Endelig må man spørre hva uttrykket /*nakðan is niþ rīnr*/ 'som gråter heftig over naken slektning' egentlig betyr. Hvorfor omtales den døde slektningen som naken? Dette er jo en kenotaf, en tomgrav, der det aldri har ligget noe lik.

Som før nevnt kunne man utføre vanlig gravkult ved en kenotaf: ofre til den døde og prøve å komme i kontakt med ham. Da måtte man vel forestille seg at også den døde kom dit og selv var til stede. Men hvorfor naken? Det kan vi jo ikke vite sikkert, men vi kan forsøke oss med en teori.

Ved en hedensk begravelse av en velstående mann la man gjerne ned i grava verktøy, våpen og/eller smykker o.l., som man da mente den døde skulle få med seg over i den annen verden og ha nytte og glede av der. Disse gjenstander ble altså *viet* ved gravritualet og dermed — må man ha trodd — i en transponert eller spiritualisert form overført til det hinsidige (samtidig som man sikkert var klar over at de konkrete gjenstandene ble liggende igjen i grava).

Ved en normal hedensk begravelse var den døde også iført klær. I kristen tid svøptes liket i et hvitt klæde (KLN 1: 416); i hedensk tid må vi tro det var klædd i vanlige klær, kanskje i sine finklær, for i hedenske graver er det funnet rester av slike klær (KLN 5: 423; sml. også Sigs 49). Ved at disse klær var med under gravritualet, ble de — må vi tro — innviet for dødsriket på samme måten som redskaper, våpen og smykker, og kunne altså brukes av den avdøde i det hinsidige.

De som druknet i Eggjaforliset, fikk ikke noen slik begravelse og dermed heller ingen innviede klær eller smykker med seg over i dødsriket. Vi kan altså tenke oss at det er derfor den etterlevende “gråter heftig over sin nakne slektning”, d.e. over en slektning som ikke har fått en regulær begravelse.

6.6 Innskriftens siste ord **lagi(s)** = /lægi(s)/ svarer til norr. *lægi* n. og nyno. *lægje* n. (Aasen). Det er i gammel tid ikke belagt om leie (liggested) for mennesker, men om et sted der skip ligger: “Sted, hvor Fartøier, Skibe ligge fortøiede” (Fritzner II: 588). Om nyno. *lægje* n. ‘Leie, Liggested’ opplyser Aasen (1918: 468) noe lignende: “Mest i Sammensætning, som kværnarlægje (Mølleplads), Skipslægje, Vetterlægje”. På denne bakgrunn ligger det nær å anta at /lægi/ her i Eggjainnskriften ikke betegner et sted der den/de døde ligger eller har ligget (det heter i gammelnorsk *leg* n. eller *lega* f.), men det stedet der runesteinen (med hestebildet) ligger. Det er jo den det er tale om også i første del av C-raden: det er den man ikke skal oppsøke i solskinn, og med våpen, og det er altså stedet der den ligger som ingen må oppsøke som “gråter heftig” eller er “forvillet”.

6.7 C-raden inneholder etter dette det man kunne kalle en “gravvernformel”. Men den grav som skal vernes, er en tomgrav, som de etterlevende kunne søke til for å ofre til de døde og kanskje få åndelig kontakt med dem. Det vesentlige innhold i denne gravvernformel er, om man velger å uttrykke det positivt og ikke med forbud, at man bare skal søke dit om kvelden, etter at sol er gått ned, og uten våpen. Videre skal man gjøre det stillferdig, i verdige former. Folk som gråter ubehersket over sin “nakne” slektning, eller som er blitt “forvillede”, d.e. antagelig hysteriske (etter det uventede tapet av nære slektninger), bør ikke oppsøke gravstedet.

Ved en slik tolkning blir det ikke nødvendig å regne med at gravfreden kunne bli brutt på en mer drastisk måte av visse utgrupper av menn med forvirrede religiøse forestillinger, slik jeg antok tidligere (1985: 154–159, 167). Miljøet blir et stabilt bonde- og fiskermiljø med sikre religiøse tradisjoner og skikker, bare med de innslag av enkeltmennesker i mental ubalanse, som man alltid kan finne når et samfunn rammes av en stor og plutselig ulykke.

6.8 Formaningen i C-raden om at man først skal oppsøke gravstedet etter solefall og ikke gråte heftig over den døde, minner umiddelbart

om skildringen i Helgakvida Hundingsbana II av Sigruns besøk i Helges gravhaug. Om kvelden gikk Sigrun ut til Helges haug og besøkte ham der (sml. prosaavsnittet etter v. 40 og 50). Da ba Helge henne om ikke å gråte over ham, for hver tåre falt som blod på hans bryst: *grætr þú, gullvarið, grimmom tárom, sólbjört, súðræn, áðr þú sofa gangir: hvert fellr blóðugt á brjósti grami* (HH II,45).

Vi kan dermed fastslå at Eggjainnskriften gir anvisning på hvordan et gravbesøk skulle foregå, nemlig i stillferdige og verdige former, og føye til at dette åpenbart var skikken også i senere hedensk tid.

6.9 Som tidligere fremholdt (1985: 160 f., 165 f.) ser det ut til at runeinnskriften reflekterer den seremoni som fant sted og de ord som ble sagt av kultlederen ved begravelsen på Eggja. Disse ord omfattet både beretningen om forliset, håpet og forvissningen om de døde hnsidige skjebne, og formaningen om sømmelig oppførsel på helligstedet. På denne måten ble bygdefolket både minnet om sin religiøse tro og formanet om sine gravskikker.

Så kan man spørre hvorfor disse ordene ikke bare ble sagt i forsamlingen av bygdefolk, men også risset inn på ei steinhelle og lagt ned på gravstedet, der det ikke var meningen at de skulle sees eller leses av noe levende menneske. Kanskje vitner dette om en form for kommunikasjon med de døde, som antatt tidligere (1985: 167).

Litteratur

- Blöndal, Sigfús 1920–1924. *Islandsk-Dansk Ordbog*. Reykjavík, Kristiania og København: Verslun Þórarins B. Þorlákssonar, H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).
- Fritzner, Johan 1954. *Ordbog over Det gamle norske Sprog*. Oslo: Tryggve Juul Møller Forlag (21883–1896).
- Graff, E.G. 1834–1846. *Althochdeutscher Sprachschatz oder Wörterbuch der althochdeutschen Sprache*. I–VI + Index. Berlin.
- Grønvik, Ottar 1976. 'Runeinnskriften fra Eikeland på Jæren'. *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 30: 153–190.
- Grønvik, Ottar 1985. *Runene på Eggjasteinen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Grønvik, Ottar 1988. 'Om Eggjainnskriften'. *Arkiv för nordisk filologi* 103: 36–47.
- Heggstad, Leiv 1930. *Gamalnorsk ordbok med nynorsk tyding*. Oslo: Det norske samlaget.

- Hellquist, Elof 1948. *Svensk etymologisk ordbok* I–II. Lund: C.W.K. Gleerup Förlag.
- Høst, Gerd 1960. 'Eggja-innskriften i ny tolkning.' *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 19, 489–554.
- Høst, Gerd 1976. *Runer. Våre eldste norske innskrifter*. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).
- Jóhannesson, Alexander 1956. *Isländisches etymologisches Wörterbuch*. Bern: Francke Verlag.
- KLNM = *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. Fra vikingtid til reformasjonstid* I–XXI. 2. oplag 1981. Fotografisk optryk efter 1. udgave 1956–1978. Printed in Denmark: Rosenkilde og Bagger.
- Lexer, Matthias 1966. *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*. 32. Auflage. Stuttgart: S. Hirzel Verlag.
- Liddell–Scott = *A Greek-English Lexicon* I–II. Oxford: At the Clarendon Press, 1948 (⁹1940).
- LP = *Lexicon poeticum antiquæ linguæ septentrionalis. Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog*. 2. udgave ved Finnur Jónsson. København 1931.
- Meid, Wolfgang 1967. *Wortbildungslehre*. (Germanische Sprachwissenschaft von Dr. Hans Krahe. III. Sammlung Götschen Band 1218,a,b.). Berlin: Walter de Gruyter.
- Munch, P.A. 1996. *Norrøne gude- og heltesagn*. Revidert udgave ved Jørgen Haavardsholm. Oslo: Universitetsforlaget.
- Noreen, Adolf 1970. *Altnordische Grammatik I. Altnordische und altnorwegische Grammatik (Laut- und Flexionslehre) unter Berücksichtigung des Urnordischen*. Tübingen: Max Niemeyer (= ⁴1923).
- Nygaard, Marius 1905. *Norrøn Syntax*. Kristiania: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).
- OED = *The Oxford English Dictionary*. Vol. I–XII + Supplement + Bibliography. Oxford: At the Clarendon Press, 1933.
- Pokorny, Julius 1949–1969. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* I–II. Bern: A. Francke.
- RMO = *Norsk riksmålsordbok* I–II. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), 1937–1957.
- Ross, Hans 1895. *Norsk Ordbog. Tillæg til "Norsk Ordbog" af Ivar Aasen*. Kristiania: Alb. Cammermeyers Forlag.
- Schulte, Michael 1998. *Grundfragen der Umlautphonemisierung*. Eine strukturelle Analyse des nordgermanischen i/j-Umlautes unter Berücksichtigung der älteren Runeninschriften. Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- Ström, Folke 1993. *Nordisk hedendom. Tro och sed i förkristen tid*. Göteborg: Akademiförlaget (¹1961).
- Torp, Alf. 1919. *Nynorsk etymologisk ordbok*. Kristiania: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).
- Torp, Alf 1974. *Gamalnorsk ordavleiding*. Nyutgåva med rättelser och register ombesörjd av Gösta Holm. Lund: CWK Gleerup.

- Vries, Jan de 1962. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden: E.J. Brill.
- Vries, Jan de 1970. *Altgermanische Religionsgeschichte I–II*. (Grundriss der germanischen Philologie 12:1.2.). 3. unveränderte Auflage (1956–57). Berlin.
- Aasen, Ivar 1918. *Norsk Ordbog med dansk Forklaring*. Fjerde uforandrede Udgave. Kristiania: Alb. Cammermeyers Forlag.

JAN MEIJER

The **s**-rune in the Viking age and after

1. Introductory

In the 16-rune (“normal”) futhark **s** occupies an exceptional place since it is the only rune that does not — normally — have a full-length mainstaff. This fact is occasionally mentioned by writers on runology but it does not seem to have been more thoroughly discussed. Quite recently Per Stille (1999, 21) drew attention to the exceptional form of the **s**-rune and suggested the awkwardness involved by the unusual shape of this rune when he says that the **s** *may* (my italics) be looked upon as consisting of three branches, the “övre, mellersta och undre” branch (ib., 22). Thompson (1975, 36) points out that **s** (and **i**) are the only runes that are not composed of a mainstaff and one or more branches.

In the present article I shall first give the sources I used and some numerical data (section 2). After a brief discussion of the old futhark in connection with mainstaves (3), I will try to give some indications that the lack of a full-length mainstaff may have worried some runographers (4). After this I will briefly comment upon a possible link between the treatment of the **s** and certain individual runographers (5). A link between the treatment of **s** and regionality will also shortly be considered (6). The **s** in the short-branched futhark will get some attention; here I will naturally have to resort to the medieval futhark (7). Finally I will describe a possible relation between the **s**-type and the material of the inscription-bearer (8).

2. Sources

I studied, as fully as possible, the **s**-runes from Viking age and medieval inscriptions, using DR, SRI and NlyR, supplemented by Moltke

(1985), the "Runfynd" and other articles in Fv and NoR, and a number of other publications. A number of inscriptions was not considered: inscriptions that have got lost; Ög and Öl (as much of their material is dated); Rök and Rö (on account of their unusual character); nonsense inscriptions (for an enumeration of these, see Thompson 1972, 523 f., n. 3); coins; **s**-runes whose legibility is dubious.

I did incorporate those **s**-runes which are an element in bind-runes.

Deviations which are so slight that they are immaterial, were ignored (e.g. 5).

I wish to draw attention to a useful survey of all (Uppland) **s**-forms in Thompson 1975, 39 and 44, and to the representation of Öpir's **s**'s in Åhlén 1997, 75.

2277 inscriptions containing one or more **s**-runes were studied (Viking age: 1674; medieval: 603). These contain 8741 **s**-runes (Viking age: 6928; medieval: 1813).

3. The "new" futhark

Within the scope of this article I do not deem it necessary to discuss the transition from the old to the new futhark. But I just want to point out that the old futhark, as regards rune forms, differs essentially from the new. In the old futhark six runes do not have a full-length vertical mainstaff (**k**, **g**, **j**, **s** (sic), **ŋ** and **o**). Besides four runes contain two vertical mainstaves (**h**, **e**, **m** and **d**). With the coming of the new futhark only one rune remains that does not have one vertical mainstaff, viz. **s**. Apart from this one exception it looks as if the innovator(s) started from the one mainstaff principle.

It may be useful here to draw attention to the outline of the development of the futhark given by Ingrid Sanness Johnsen (1968, 12). Note that the author states that in the "normal" futhark all (sic) runes get only one mainstaff, and that in the short-branched futhark the branches of some of the runes are shortened and that in the case of **s** (and **ŋ**) the mainstaves are also shortened.

4. Consequences of the exceptional character of the **s**-rune

4.1. The chair-**s**

There seem to be indications that runographers occasionally felt the lack of the mainstaff. Perhaps the most striking instance of this is the so-called “stolsruna” (chair-**s**). As early as 1944 Arntz, when mentioning the occurrence of the chair-**s**, speaks of “das Streben nach dem senkrechten Hauptstab” (1944, 98; see also *ib.*, 123).

This sub-type has a relatively high frequency: 244 of all Viking age normal runes, i.e. 3.8 % of the total number. It is remarkable that 227 of them have their full-length mainstaff on the left side (**h**, **ʰ**). They may be looked upon as variants of **h** and **ʰ** (cf. Vg, XLI). Of all **h**- and **ʰ**-runes, the **ʰ**-type comprises 14.2 %; this corresponds nicely with the percentage of 10.6 for the **ʰ**-runes as against the 89.4 % for the **h**-type.

26 inscriptions contain chair-**s**'s only. It is to be noted that 11 of these occur in the DR region and 8 in Västergötland. Here we have another instance of similarity in traits between these two regions. The form in these 26 inscriptions is in 25 cases **h** and in one case **ʰ**.

4.2. **s**-rune and mainstaff(s)

The need that runographers may have felt to provide *all* runes with a mainstaff is one of the possible ways to account for the chair-**s** phenomenon. Another possibility is that (certain) runographers first made the mainstaves (for the whole inscription at once or — which is more likely — in “stages”), after which the branches were added (cf. Meijer 1992, 52 ff.). In this case the runographer may thoughtlessly have made the mainstaves of all the runes, forgetting that there is one which lacks a mainstaff. If he should discover his mistake, this might be camouflaged when or if the inscription was painted by not painting the “wrong” part of the **s**-runes. Two inscriptions are quite interesting in this context. In both Kragsta, U 572 (r. 15 **s**) and Funbo, U 987 (r. 38 **s**) the lower part of the (left-hand) full-length mainstaff is shallower than the other elements of these runes. I suggest that the runographers may first have made “sketches” of the inscription. When carving at “full depth” they found their mistakes (for similar “sketches”, see Meijer 1992, 57 f.).

There are two related rune-form types that must be paid some

attention to, viz. h and H/H . The former type (reminiscent of Gotlandic s : ſ) was found 10 times (DR: 2; Sm: 2; U: 2; Vg: 1; Ög: 1). In six of the inscriptions where they occur, we also find chair- s 's and/or the Gotlandic s .

The second type occurs 4 times (Sö: 2; Vg: 2). In one of these we also find chair- s 's.

These 14 cases may point to the need of a full-length mainstaff. Curiously enough the latter type contains two mainstaves, a phenomenon which I have not been able to account for.

4.3. The Gotlandic s

Although most of the Gotlandic s 's ($\text{ſ}/\text{ſ}$) are medieval, it may be useful to mention them in this place, since they seem to point to the need of an s -rune with a full-length mainstaff. In the Gotland inscriptions these runes occur 336 times (71.2 % of all s 's in Gotland inscriptions). It should be added that this type is found in other Swedish regions and the DR region 51 times (0.8 %).

4.4. Bind-runes

The bind-rune (?) $\widehat{\text{is}}$ occurs twice. 1. Øster Alling, DR 109 $\widehat{\text{rispi}}$ (h) according to DR. But this might also be rsbi . The latter spelling is found in 8 (Swedish) inscriptions, as against rispi 56 times (Peterson 1994).

Incidentally, 6, respectively 32 of these are found in Västergötland. 2. Rimsø, DR 114 $\widehat{\text{raispi}}$ (h) according to DR. In Sweden this spelling is found 17 times, as against raspi twice (Peterson 1994).

As regards the bind-rune $\widehat{\text{us}}$ in Fleräng, U 1149, we can hardly look upon the s -rune as a chair- s on account of the bend in the branch of the u .

4.5. Intrusion of the short-branched s

Short-branched runes occur fairly rarely in Viking age inscriptions. One of these runes is the s (ʀ). It would be interesting to see whether this short-branched s may have been the result of the need for simplification as reflected in the forms of the short-branched runes. The two short-branched runes that are most alike as regards their forms, are s and r (ʀ and ʀ). Out of 16 inscriptions in which both s ʀ and r ʀ

occur, 11 have the ^l combined with ^l, only 5 combine ^l and ^l. In 5 inscriptions both ^l and ^h are to be found. In these only ^l occurs; none contain ^l.

There are four short-branched runes (**o**, **n**, **a** and **t**) that occur more frequently than the long-branched variety in those inscriptions in which the short-branched **s** is used. This does not seem to be based on formal similarity, but on the fact that short-branched **o**, **n**, **a** and **t** are more often used than the other short-branched runes: **h**, **b** and **m**.

Thus we can say that the use of ^l may have been caused by the wish to avoid the unusual nature of the ^h.

5. Runographers and **s**-rune forms

Because a study of the **s**-rune forms might mean a very modest contribution to the question of the attribution of "anonymous" inscriptions to certain runographers, I will devote some little space to this subject. I shall limit myself to one aspect only: the numerical relation between the ^h and ^l forms. As we have seen above the latter form occurs in 14.2 % of the two types. If we look at inscriptions attributed to certain runographers, we find that the ^l percentage in inscriptions attributed to Balle is 10.6; Fot 16.7; Visäte 25.9; Åsmund Kåreson 36.4; Öpir 1.9. I wish to draw attention to the strikingly low percentage in the inscriptions attributed to Öpir. A few of these are quite interesting. Ärentuna, U 1015 is generally refuted as an Öpir inscription. The three **s**-runes that occur in it are all of the ^l type, consequently very "un-Öpirish". The same may be said of Kyrsta, U 1020 (^h : 2; ^l : 2) and Burunge, U 1140 (^h : 1; ^l : 2); both are generally not accepted as Öpir inscriptions. I would be inclined also to refute Närtuna, U 501 (^h : 2; ^l : 2), in spite of the general view that the inscription was made by Öpir (cf. Axelson 1993; Åhlén 1997, 183 ff.).

It might be interesting to study more closely the inscriptions attributed to Visäte and Åsmund Kåreson because of their high ^l percentages. Note that Visäte also frequently used the short-branched **s**.

6. Regionality and **s**-rune forms

In his study on runes and regionality Rune Palm (1992) does mention rune forms when dealing with variables in connection with his subject,

but they are not incorporated in his efforts to find links between runestones and regionality. In this section I wish to briefly point out that rune forms may be an (important) factor when studying the question of regionality. I shall do so with the help of just one example: the occurrence of the chair-**s**. When we consider the number of inscriptions containing one or more chair-**s**'s in their relation to the total number of inscriptions studied and containing one or more **s**-runes, I found in the DR region 34 inscriptions containing one or more chair-**s**'s, that is 16.5 % of all the DR inscriptions containing one or more **s**-runes. The number for Västergötland is 20 (16.1 %). This looks like a striking correlation when we compare this with the number for Sweden with the exclusion of Västergötland: 77 (6.1 %). Once again we have an instance of the striking correspondence between the DR region and Västergötland.

6. The medieval futhark

In the medieval period we find the ^l forms of the **s**-rune in numerous inscriptions. I counted 887 certain instances (48.9 % of all medieval **s**-runes). It should be added that the majority is to be found in Norway. The short-branched **s**, too, is exceptional in that it does not (normally) have a full-length mainstaff, although, in the period under discussion, it shares this trait with three other runes: **c**, **x** and **z**, which are of fairly rare occurrence, though. **c** was found in 38 inscriptions (79 **c**-runes); **x**: 2 inscriptions (2 **x**-runes); **z**: 14 inscriptions (18 **z**-runes). Of all these it is only the **c**-runes that may have a full-length mainstaff: in 4 inscriptions (24 **c**-runes). I must add that this number is mainly due to the frequent occurrence (20 times) of **c** in the Blæsinge inscription.

A small number of inscriptions contains one or more short-branched **s**-runes that have a full-length mainstaff: 3 of them contain one full-length mainstaff only; 6 contain both full-length mainstaves and short **s**'s. A greater number contains one or more "almost full-length" mainstaves (21 inscriptions; 85 runes); 6 of these contain one or more short **s**'s as well. As regards this "almost full-length" category it should be added that most of the inscriptions were made in wood so that the lengthened staff may be due to a "slip of the knife" (cf. NIyR VI, 35: "kniven er ikkje stansa tidsnok"). In one instance the full-length mainstaff is thought to be due to a correction: an **i**-rune was changed into an **s**-rune by adding a dot on the mainstaff (cf. NIyR VI, 1). In the

case of Søre Engelgården, N 634 the full-length mainstaff is ascribed to the “narrowness” of the wooden surface (NIyR VI, 67). My suggestion in the case of the **h**-type runes that the lack of a full-length mainstaff was felt by some runographers is to be found back for the short-branched **s**: in the discussion of Bergen V, N 291, A, r. 17 **s** we read: “risteren var for rask til å trekke op en helstav ...” This automatic writing of a full-length mainstaff is also hinted at when it is called “uakksomhet” (NIyR V, 119, n. 2).

7.1. Iceland

Although many of the Icelandic inscriptions are quite late (1200–1681, according to Bæksted 1942, 57 f.), the special development of the **s**-rune should not be entirely ignored.

The full-length form is practically the only one that is found here (**þ/ð**, with some variations). Bæksted (ib., 51) accounts for it “af skønhedshensyn”, which I think is an important statement: the aesthetic element is no doubt one that should not be ignored.

8. The material of the inscription-bearer

Note. In what follows the percentages refer to the *number of inscriptions with* ¹. The periods which yielded too few data were left out of consideration.

In this section I wish to pay some attention to the question whether there may be some connection between the form of the **s**-rune and the material nature of the inscription-bearer. It should be remarked that this question was briefly discussed by Johnsen (1968, 18) in connection with the several forms of **þ** and **r**; the fact that this discussion referred to the old futhark runes is of no importance in the case of the two runes just mentioned.

Wood. As regards the DR region it is striking that the Viking age percentage is 62.5 as against 1.7 for the inscriptions in stone. This might point to the more difficult procedure in writing the **h**-form. We should compare these with the percentages for Norway (although they refer to the medieval period): 97.2 for inscriptions in wood as against 94.3 for those in stone. Here we should remember that ¹ was already quite common in Norway.

Metal (lead excluded). In the DR region (Viking age) no ¹ occurs (as

against 1.7 in inscriptions in stone). In the same region (medieval): 6.7 (as against 3.8 in inscriptions in stone). It looks as if making the h -form was not more or less difficult than the ' -form. In Norway (medieval) the percentages are respectively 90.9 and 94.3. For this correlation, see the section on wood, above.

Bone (ivory, horn, antlers included). DR, medieval: 10.7 % (as against 3.8 in stone). Norway, medieval: 100 % (as against 94.3 in stone). What was said about these two regions in the section on metal, seems to apply here, too. But a difference is seen in Uppland: Viking age: 25.0 % (as against 2.2 % in stone); medieval: 37.5 % (as against 20.0 % in stone). These numbers seem hard to account for.

Plaster and brick. DR, medieval: 6.2 % (as against 3.8 in stone). See above.

Lead. DR, medieval: 0.0 % (as against 3.8 in stone). See above. Norway, medieval: 100 % (as against 94.3 in stone). This is the Norwegian pattern that was to be expected.

Note. Lead was dealt with separately (not under "metal") because of the soft nature of this material.

Conclusion. Generally speaking the common form of the **s**-rune was used (either the h -type or the ' -type). There is, however, one exception: In the Viking age DR region the ' -type in inscriptions in wood occurs considerably more frequently than in the inscriptions in stone. It should be realized, though, that for this region, period and material the data are small in number: 26 **s**'s in 8 inscriptions.

Bibliography

- Arntz, Helmut, 1944: *Handbuch der Runenkunde*. Halle-Saale.
- Axelson, Jan, 1993: *Mellansvenska runristare. Förteckning över signerade och attribuerade inskrifter*. Uppsala (Runrön 3).
- Bæksted, Anders, 1942: *Islands runeindskrifter*. København.
- DR = Danmarks runeindskrifter. Ved L. Jacobsen & E. Moltke under medvirkning af A. Bæksted & K. M. Nielsen. Text. 1942. København.
- Fv = Fornvännen. *Tidskrift för svensk antikvarisk forskning* 1–. 1906 ff.
- Johansen, Ingrid Sanness, 1968: *Stuttruner i vikingtidens inskrifter*. Oslo.
- Meijer, Jan, 1992: Planning in runic inscriptions. In: *Blandade runstudier* 1. Uppsala (Runrön 6), 37–66.
- Moltke, Erik, 1985: *Runes and their origin. Denmark and elsewhere*. København.

N = NIyR.

NIyR = Norges innskrifter med de yngre runer. Utg. for Kjeldeskriftfondet 1–. 1941 ff. Oslo (Norges innskrifter inntil reformasjonen 2).

NoR = Nytt om runer. Meldingsblad om runeforskning 1–. 1986 ff.

Palm, Rune, 1992: Runor och regionalitet. Studier av variation i de nordiska minnesinskrifterna. Uppsala (Runrön 7).

Peterson, Lena, 1994: Svenskt runordsregister. 2. rev. uppl. Uppsala (Runrön 2).

Sm = Smålands runinskrifter granskade och tolkade av R. Kinander. 1936–61. Stockholm (SRI 4).

SRI = Sveriges runinskrifter. Utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien 1–. 1900 ff. Stockholm.

Stille, Per, 1999: Runstenar och runristare i det vikingatida Fjädrundaland. En studie i attribuering. Uppsala (Runrön 13).

Sö = Södermanlands runinskrifter granskade och tolkade av E. Brate & E. Wessén. 1924–36. Stockholm (SRI 3).

Thompson, Claiborne W., 1972: Nonsense inscriptions in Swedish Uppland. In: Studies for Einar Haugen. Ed. E. Firchow et al. The Hague, 522–34.

— 1975: Studies in Upplandic runography. Austin-London.

U = Upplands runinskrifter granskade och tolkade av E. Wessén & S. B. F. Jansson 1–4. 1940–58. Stockholm (SRI 6–9).

Vg = Västergötlands runinskrifter granskade och tolkade av H. Jungner & E. Svärdström. 1940–70. Stockholm (SRI 5).

Åhlén, Marit, 1997: Runristaren Öpir. En monografi. Uppsala (Runrön 12).

Ög = Östergötlands runinskrifter granskade och tolkade av E. Brate. 1911. Stockholm (SRI 2).

Öl = Ölands runinskrifter granskade och tolkade av S. Söderberg & E. Brate. 1900–06. Stockholm (SRI 1).

BERNARD MEES

The North Etruscan Thesis of the Origin of the Runes

The North Etruscan thesis has its foundation in a seminal article included by Carl Marstrander in the first issue of his *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap*. Earlier authors including Karl Müllenhoff, Karl Weinhold, Sophus Bugge, Hugo Gering, George Hempl and Sigmund Feist had already promoted similar origins for the runes, but it was the Norwegian Marstrander whose name has come to be linked most prominently with this thesis in runology. The Finno-Swedish classicist Magnus Hammarström critiqued and refined the thesis of Marstrander and contributed further orthographic evidence to the graphemic similarities noted by the Norwegian. Yet he also sought to pare this theory somewhat of the emphasis on Celtic orthography promoted by Marstrander. Marstrander in part echoing similar observations made by Holger Pedersen some years before found important connections between runic and Celtic writing practice especially as continued in the Irish Ogham tradition. (This tradition is described in *In Lebor Ogaim*, a tract on Ogham writing preserved in the *Book of Ballymote*, a new edition of which had appeared in 1917.)¹

---

¹ K. Weinhold, *Altnordisches Leben*, Berlin 1856, pp. 407–8 = 2nd ed., Stuttgart 1938, pp. 280–81; S. Bugge, 'Om runeskriftens oprindelse', *Christiania Videnskabs Selskabet, Forhandlingar* 1873 (monograph, Christiania 1873), p. 485; H. Gering, 'Die germanische Runenschrift', *Mitteilungen des Anthropologischen Vereins in Schleswig-Holstein* 16, 1903, pp. 9–22 (monograph, Kiel 1903); G. Hempl, 'The Linguistic and Ethnographic Status of the Burgundians', *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 39, 1908, pp. 105–19; K. Müllenhoff, Brief an Adolf Kirchhoff (12. Feb. 1852), *Anzeiger für deutsches Altertum und deutsche Litteratur* 33, 1909, p. 110; S. Feist, 'Eine neue Theorie über die Herkunft der deutschen Runendenkmäler', *Zeitschrift für den deutschen Unterricht* 24, 1910, pp. 246–49; *idem*, 'Zum Ursprung der germanischen Runenschrift', *Acta philologica scandinavica* 4, 1929, pp. 1–25; G. Calder (ed.), *Auraicept na n-Eces, The Scholars' Primer*, Edinburgh 1917; H. Pedersen, 'L'Origine des runes', *Mémoires de la Société Royale des Antiquités du Nord*, Copenhagen 1920–24, pp. 88–136 = *idem*, 'Runernes oprindelse', *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 13, 1923, pp. 37–82; C. J. S. Marstrander, 'Om runene og runenavnenes oprindelse', *Norsk tidsskrift for*

From the time of Johannes Magnus, Scandinavian antiquarians influenced by the Gothic ethnogenesis recorded by Jordanes promoted Biblical figures such as Magog or Gomer, the sons of Japheth, as the originators of the runic script.² Wilhelm Grimm in his otherwise groundbreaking study expressed only an ambivalent position, and so it was his contemporary Jakob Bredsdorff who first made explicit the empirical connection between the Germanic and the Mediterranean scripts. And although some nineteenth century grammarians and alphabet historians were still to promote a Semitic origin for the runes, Bredsdorff's judgement represented the point of departure for most subsequent assessments of from which orthographical tradition the runes derive.³ Now although Adolf Kirchoff had come to a similar conclusion some years earlier, the name of Ludvig Wimmer has become connected with the first formal derivation of the runic script from the Latin alphabet. He was later supported by Theodor von Grienberger, Pedersen and for a time by Gustav Neckel.⁴ Yet Wimmer's Latin thesis was to be undermined by the successful arguments

---

sprogvidenskap 1, 1928, pp. 85–188; *idem*, 'Små bemærkninger i runestriden', *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 3, 1929, pp. 264–68; M. Hammarström, 'Om runeskriфтens härkomst', *Studier i nordisk filologi* 20, 1929 (1930), pp. 1–65.

² Josephus, *Ant. Iud.* 1, 6, 1; Jordanes, *Get.* 1, 9; 3, 16–4, 25; Isidor, *Goth. laud.* 66; *idem*, *Etym.* 9, 2, 27 & 89; J. Magnus (Store), *Historia ... de omnibus Gothorum Sueonumque regibus*, Rome 1554, 1, 7; J. Cochlaeus (Dobneck) with J. F. Peringskiöld, *Vita Theoderici, regis quondam Ostrogothorum et Italiae*, 2nd ed., Stockholm 1699, p. 355; J. Göransson, *Is Atlinga*, Stockholm 1747, § 7.

³ O. Worm, *ᚱᚢᚦᚰ*, *Seu Danica Literatura antiquissima*, 2nd ed., Hafnia 1651; W. Grimm, *Ueber deutsche Runen*, Göttingen 1821, pp. 11, 25–26; *idem*, review of Bredsdorff, *Om Runeskriфтens Oprindelse*, *Göttingische gelehrte Anzeigen* 2, 103, 1824, pp. 1017–32 [= *idem*, *Kleinere Schriften*, ed. G. Hinrichs, 4 vols, Berlin and Gütersloh 1881–87, II, pp. 324–37]; J. H. Bredsdorff, *Om Runeskriфтens Oprindelse*, Kjøbenhavn 1822; *idem*, 'Om de saakaldte tydske Runer, eller Bemærkninger ved Hr. W. C. Grimms Skrift: "Ueber deutsche Runen"', *Nordisk Tidsskrift* 2, 1828, pp. 394–403 [both contributions are reprinted in *idem*, *Udvalgte Afhandlinger inden for Sprogvidenskab og Runologi*, ed. J. Glahder, København 1933, pp. 101–19, 121–34]; U. W. Dieterich, *Entræthselse des Odinschen ᚱᚢᚦᚰ durch das semitische Alphabet*, Stockholm 1864; E. M. Olde, *Om de skandinaviske runornas omedelbara ursprung från det äldsta feniciska alfabetet*, Lund 1871; F. Lenormant, *Essai sur la propagation de l'alphabet phénicien dans l'ancien monde*, 2 vols, Paris 1872–73, I, tab. v & p. 112; J. Peile, 'Alphabet', in J. S. Baynes (ed.), *Encyclopædia Britannica*, 24 vols, 9th ed., Edinburgh 1875–89, I, pp. 612–13.

⁴ A. Kirchoff, *Das gothische Runenalphabet*, 2nd ed., Berlin 1854, preface; L. F. A. Wimmer, 'Runeskriфтens Oprindelse og Udvikling i Norden', *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1874, pp. 1–270 (monograph, Kjøbenhavn 1874); *idem*, *Die Runenschrift*, trans. F. Holthausen, Berlin 1887; T. v. Grienberger, 'Neue Beiträge zur Runenlehre', *Zeitschrift für deutsche Philologie* 32, 1900, pp. 289–304; G. Neckel, 'Zur Einführung in die Runenforschung', *Germanisch-Romanische Monatsschrift* 1, 1909, pp. 7–19, 81–95; Pedersen, *art. cit.* n. 1.

of Bugge (who had initially entertained a North Etruscan thesis) and Otto von Friesen who resurrected the case for a Greek origin first propounded by Erik Benzelius the younger. Bugge and von Friesen promoted a third century borrowing of a classical Greek script by the Goths in southeastern Europe rejecting the contemporary contention of Wilhelm Luft who preferred a Gaulish use of Greek characters as a prototype for the runes. Bugge adduced that the near correspondence of an Armenian word (*p'ut'a-tark* 'cursive writing') to the name of the runic script was evidence for a southeastern connection, and even chose to bring a Georgian character and letter name into his derivation.⁵ The thesis of Marstrander and Hammarström seemed to represent an advancement upon the Latin or Greek theses that had preceded it. The new thesis appeared in its most developed form in the second edition of Helmut Arntz's *Handbuch der Runenkunde*, prepared by the German runologist while serving with occupying axis forces in the early 1940s.⁶

This thesis as represented by Hammarström after Marstrander had gained widespread acceptance in Germany. Yet in Sweden von Friesen continued to promote the Greek cursive thesis he had developed from suggestions made by the archaeologist Bernhard Salin. Owing to articles he contributed to influential works such as Johannes Hoops' *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, the *Enciclopedia italiana*, the revised *Salmonsens Konversations-lexikon* and the 14th edition of the *Encyclopædia Britannica*, some scholars from related disciplines still upheld his Greek cursive thesis well into the 1950s.⁷ Now von

---

⁵ E. Benzelius, *Periculum runicum*, Upsala 1724; W. Luft, *Studien zu den ältesten germanischen Alphabeten*, Gütersloh 1898; S. Bugge, 'Om runeskriftens Begyndelser', *Beretning om Forhandlingerne paa det 5. nordiske Filologimøde*, København 1899, pp. 5–6; *idem*, *Runeskriftens Oprindelse og ældste Historie (Norges Indskrifter med de ældre Runer. I. Indledning)*, Christiania 1905–13; O. v. Friesen, 'Om Runeskriftens härkomst', *Språkvetenskapliga Sällskapet i Uppsala förhandlingar* 2, 1904–6, pp. 1–55 (monograph, Uppsala 1906).

⁶ A. Nordling, 'Runeskriftens ursprung', *ANF* 53, 1937, pp. 233–84; H. Arntz, *Handbuch der Runenkunde*, 2nd ed., Halle an der Saale 1944, pp. 30–64; *idem*, 'Runenkunde', in W. Stammer (ed.), *Deutsche Philologie im Aufriß*, 3 vols, Berlin 1957, III, pp. 1547–50.

⁷ B. Salin, *Die altgermanische Thierornamentik*, trans. J. Mestorf, Stockholm 1904; G. Knudsen, 'Nogle Bemaerkninger i Anledning af Otto von Friesen "Om runeskriftens härkomst"', *Nordisk tidskrift for filologi (serie 4)* 1, 1912, pp. 97–103; O. v. Friesen, 'Runeskriftens härkomst: ett svar', *Nordisk tidskrift for filologi (serie 4)* 1, 1913, pp. 161–80 (monograph, Uppsala 1913); *idem*, 'Till frågan om runeskriftens härkomst', in *Minneskrift tillägnad Axel Erdmann*, Uppsala 1913, pp. 231–36; *idem*, 'Die Runenschrift', in J. Hoops (ed.), *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, 4 vols, Straßburg 1911–19, IV, pp. 5–51; *idem*, 'Runer', in C. Blangstrup (ed.), *Salmonsens Konversations-lexikon*, 26 vols, 2nd ed., København 1915–30, XX, pp. 516–529; *idem*, 'Runes', in W. Yust (ed.),

Friesen's thesis had arrived just as the flaws in Wimmer's derivation of the runes from Latin were gaining widespread notice. The American philologist Hempl had written a scathing attack on Wimmer's theory published in a collection of papers dedicated to Eduard Sievers in 1896, and had himself put forward new evidence in favour of the theory of the English alphabet historian and contemporary of Wimmer's, Isaac Taylor. Of course Wimmer's derivation had enjoyed almost unanimous acceptance among the philologists of his own generation, and Sievers himself had used Wimmer's derivation in his entry on runes that he contributed to Hermann Paul's *Grundriß der germanischen Philologie*. Yet Taylor had sought an origin for the runes in a variant archaic Greek tradition, and despite an acquaintance with the thesis of Wimmer had included his own theory in his history of the world's scripts. The American developed it further, showing that some staves seemed to derive from archaic characters that had been lost to Latin from an early date. The classicist Gotthold Gundermann agreed with Hempl, and together their arguments cleared the way for the rejection of the thesis of Wimmer by Bugge, and with the appearance of Salin's study of Greek influences on Gothic material culture, the appearance of the cursive Greek theory of von Friesen.⁸

Von Friesen had clearly been influenced, not just by Bugge and Salin, but also by theories promoted for the origin of Wulfila's Gothic script. Ever since Grimm theorised that evidence for a continental runic tradition could be seen in Wulfila's script (36 years before runic inscriptions were first found on the Continent), the authors of most

---

Encyclopædia Britannica, 24 vols, 14th ed., London 1929, XVII, pp. 659–64; *idem*, 'De senast framställda meningarna i frågan om runornas härkomst', *ANF* 47, 1931, pp. 80–133; *idem*, 'De germanska, anglofrisiska och tyska runorna', in *idem* (ed.), *Runorna* (*Nordisk kultur VI*), Stockholm 1933, pp. 6–15; *idem*, 'Rune', in G. Treccani (ed.), *Enciclopedia italiana*, 35 vols, Roma 1929–1936, XXX, pp. 241–43; G. Ekholm, 'Runologi och arkeologi', *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri* 34, 1958, pp. 455–62; *idem*, 'Kragehulplattan. Ett obeaktat rundokument', *ANF* 57, 1959, pp. 112–14.

⁸ M. Rieger, 'Zum Runenalphabet', *Zeitschrift für deutsche Philologie* 6, 1875, pp. 330–41; I. Taylor, *Greeks and Goths*, London 1879; *idem*, *The Alphabet*, 2 vols, London 1883, II, pp. 210–24; F. Jónsson, review of Wimmer, *Die Runenschrift*, *Zeitschrift für deutsche Philologie* 21, 1889, pp. 492–98; E. Sievers, 'Runen und Runeninschriften', in H. Paul (ed.), *Grundriß der germanischen Philologie*, 2 vols, Straßburg 1891–93, I, pp. 238–51; G. Hempl, 'Wimmers Runenlehre', in O. Schrader (ed.), *Philologische Studien, Festgabe für Eduard Sievers*, Halle an der Saale 1896, pp. 12–20; *idem*, 'The Origin of the Runes', *Journal of Germanic Philology* 2, 1898–99, pp. 370–74; *idem*, 'The Variant Runes on the Franks Casket', *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 32, 1901, pp. 186–95; *idem*, 'The Runes and the Germanic Shift', *Journal of Germanic Philology* 4, 1902, pp. 70–75; G. Gundermann, ['Über die Entstehung des Runenalphabets'], *Literaturblatt für germanische und römische Philologie* 18, 1897, pp. 429–30.

Gothic grammars have accepted that although most seem to be best derived from Greek, Gothic letters such as ⟨o⟩ and ⟨u⟩ must have been modelled upon runic staves. Thus if Wulfila had derived his Gothic from a Greek prototype, with some intrusions from runic and perhaps Latin, might not the runes themselves have come about from a similar admixture? Von Friesen, as had Bugge and Bredsdorff before him, in direct contradiction to Wimmer's claim that an origin for the runic script must be sought only in one Mediterranean forebear, chose a basis of (cursive) Greek, in his opinion the script most similar to runic, and supplemented it with some Latin signs. Indeed a number of the derivations proposed by earlier authors for individual Gothic letters appear in a somewhat transformed manner in von Friesen's thesis on the origin of the runes. Most importantly, however, this classical Greek theory seemed to be supported by the archaeological evidence gathered by Salin and the distribution of finds from southeastern Europe to Scandinavia. This theory of admixture was also adopted by Marstrander and Hammarström, though only after indicating that a penetration of Latin letters into otherwise orthographically North Etruscan inscriptions does seem apparent in those that clearly stem from the last centuries B.C.⁹

On the Continent another theory had been gaining in popularity since the 1890s. In a climate of a growing awareness of the substantial flaws in Wimmer's Latin thesis, Friedrich Losch, Ludwig Wilser and Richard Meyer argued that the runes represented an autochthonous development of indigenous pre-runic symbols into a fully fledged alphabetic script. This thesis owes its origin to comments made in earlier works by Johan Liljegren, Rochus von Liliencron and Franz Dietrich. German philologists such as Feist and alphabet historians such as Taylor and Hans Jensen, however, scorned the notion that such a development was possible. Yet under the influence of a growth in *völkisch* nationalism, by the late 1920s and 30s many amateurs and even some German academics such as Neckel had begun to accept this most peculiar of origin theories.¹⁰ Meanwhile the palaeographer

---

⁹ Grimm, *op. cit.*, pp. 38–47; O. von Friesen, 'Gotische Schrift', in J. Hoops (ed.), *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, 4 vols, Straßburg 1911–19, II, pp. 306–10.

¹⁰ J. Liljegren, *Run-Lära*, Stockholm 1832 (= *idem*, *Die nordischen Runen*, ed. & trans. C. Oberleitner, Wien 1848); R. v. Liliencron and K. Müllenhof, *Zur Runenlehre*, Halle an der Saale 1852, p. 58; F. E. C. Dietrich, *Über die Aussprache des Gothischen während der Zeit seines Bestehens*, Marburg 1862, p. 6; Taylor, *Greeks and Goths*, pp. 1–2; F. Losch, 'Zur Runenlehre', *Germania: Vierteljahrschrift für deutsche Alterthums-Kunde* 34, 1889, pp. 397–405; L. Wilser, 'Alter und Ursprung der Runenschrift', *Korre-*

Georg Baesecke became the first to connect the North Etruscan thesis with the Cimbric invasions of the end of the second century B.C. And the next year, Heinrich Hempel after rejecting the chauvinistic *Urschrift* thesis proselytised by Neckel and the astrological theory of Ferdinand Bork expanded on Baesecke's Cimbrian thesis, introducing the *Alpengermanen* theory of the Viennese Nordacist Rudolf Much to runology. Although Much's Alpine Germans were the product of his Germanomania, this connection along with the presence of the Cimbri and Teutones in this region suggested a plausible course of transmission of the forebear of runic from south to north. Thus, after some further refinement in the collaborative works of Franz Altheim and Erika Trautmann (-Nehring), the North Etruscan thesis appeared in connection with *Alpengermanen* in the second edition of Arntz's *Handbuch* in 1944. Arntz had previously sought to explain the similarities between Ogham and runic (which Baesecke had called *schwesterlich*) as evidence for a runic origin for Ogham. Yet the Prussian philologist Wolfgang Krause had also come to accept the thesis of Marstrander and Hammarström, and as a trained Celticist, accepted at least some of Marstrander's evidence for a Celtic tradition continued in runic. Konstantin Reichardt who had replaced Feist as reviewer of runological works for the *Jahresbericht* of the Berlin-based Gesellschaft für deutsche Philologie also accepted Marstrander's Celtic North Etruscan theory in his *Runenkunde* of 1936.¹¹ The main difficulty with

---

spondenzblatt der Deutsche Geschichte- und Altertumsvereine 43, 1895, pp. 137–43; *idem*, *Die Germanen*, 2 vols, 3rd ed., Leipzig 1920, II, pp. 192–215; R. M. Meyer, 'Runenstudien. I. Die urgermanischen Runen', *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 21, 1896, pp. 162–84; S. Feist, 'Runen und Zauberesen im germanischen Altertum', *ANF* 35, 1919, pp. 243–45; H. Jensen, *Geschichte der Schrift*, Hannover 1925, pp. 180–81; G. Neckel, 'Zur Frage nach der Ursprung der Runen', in *Studier tillägnade Axel Kock*, Lund 1929, pp. 371–75; *idem*, review of Hammarström, 'Om runeskiftens härkomst', *Deutsche Literaturzeitung* 50, 1929, pp. 1237–39; *idem*, 'Die Herkunft der Runenschrift', *Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung* 9, 1933, pp. 406–17 = *idem*, in L. Roselius (ed.), *Erstes Nordisches Thing*, Bremen 1933, pp. 60–76.

¹¹ F. Bork, 'Zur Entstehungsgeschichte des Fuparks', *Mannus* 16, 1924, pp. 127–37; R. Much, *Der Eintritt der Germanen in die Weltgeschichte*, Wien 1925; G. Baesecke, 'Die Herkunft der Runen', *Germanisch-Romanische Monatsschrift* 22, 1934, pp. 413–17; H. Hempel, 'Der Ursprung der Runenschrift', *Germanisch-Romanische Monatsschrift* 23, 1935, pp. 401–26; H. Arntz, 'Das Ogam', *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 59, 1935, pp. 321–413; *idem*, *Handbuch der Runenkunde*, 1st ed., Halle an der Saale 1935, pp. 277–98; K. Reichardt, *Runenkunde*, Jena 1936, p. 56; W. Krause, 'Wesen und Werden der Runen', *Zeitschrift für Deutschkunde* 51, 1937, pp. 281–93; F. Altheim and E. Trautmann, *Vom Ursprung der Runen*, Frankfurt am Main 1939; F. Altheim and E. Trautmann-Nehring, *Kimbern und Runen*, 2nd ed., Berlin 1942; H. Schmeja, *Der Mythos der Alpengermanen*, Wien 1968.

von Friesen's thesis had not just been the implausible contention that the Goths had borrowed the Greek characters twice, it was because the archaeological datings that he accepted at the turn of the century had since been superseded. Indeed, not only were the southeastern inscriptions clearly later than the earliest from Scandinavia, the earliest Scandinavian inscription pre-dated the earliest attested contacts of the Goths with the Bosphoran Greeks. And so, with the death of von Friesen in 1942, and when the German *Urschrift* theories had equally been put to rest after the war, the North Etruscan thesis alone survived to appear in the runological handbooks of Ralph Elliot, Lucien Musset, Ènver Makaev, Krause and Klaus Düwel, and in the updated alphabet histories of Jensen and David Diringer. Moreover, since the war philologists such as Fernand Mossé, Otto Haas and more recently Helmut Rix have continued to offer modifications of, and improvements to the North Etruscan thesis of Marstrander and Hammarström.¹²

Yet today most Scandinavian scholars would have none of the North Etruscan thesis. In the U.S., the archaic Greek thesis of Taylor and Hempl has garnered renewed popularity. And equally, a number of prominent continental philologists have recently supported in print a modified form of the thesis of Wimmer. This reversion to a thesis that had lost most of its adherents well before the death of its author in 1920 began in a reaction against the growing German monopoly of runology during the years of National Socialism. Clearly, Hitler chose the swastika as the symbol for his party after an acquaintance with the theories of the Austrian mystic Guido List. The runes had been promoted by some German philologists as developed from the same symbols from the Bronze Age that were also found in ancient India. Now Aryan India had been seen as the font of Aryan wisdom since the days of Friedrich von Schlegel, and this identity was clearly the reason

---

¹² F. Mossé, 'L'Origine de l'écriture runique: état présent de la question', *Conférences de l'Institut de Linguistique de l'Université de Paris* 10, 1951, pp. 43–76; O. Haas, 'Die Entstehung der Runenschrift', *Lingua Posnaniensis* 5, 1955, pp. 40–58; *idem*, 'Die Herkunft der Runenschrift', *Orbis* 14, 1965, pp. 216–36; R. W. V. Elliot, *Runes, An Introduction*, Manchester 1959, pp. 3–13; L. Musset, *Introduction à la runologie*, Paris 1965, pp. 42–55; D. Diringer, *The Alphabet*, 2 vols, 3rd ed., London 1968, I, pp. 402–4; H. Jensen, *Sign, Symbol and Script*, trans. G. Unwin, 3rd ed., London 1970, pp. 567–79; W. Krause, *Runen*, Berlin 1970, pp. 35–45; K. Düwel, *Runenkunde*, 2nd ed., Stuttgart 1983, pp. 90–95; H. Rix, 'Thesen zur Ursprung der Runenschrift', in L. Aigner-Foresti (ed.), *Etrusker nördlich von Etrurien*, Wien 1992, pp. 411–41; È. A. Makaev, *The Language of the Oldest Runic Inscriptions* (1965), trans. J. Meredig, Stockholm 1996, pp. 31–34.

for the adoption of the swastika by Madame Blavatsky's Theosophical Society. Thus the swastika and the runes seemed to symbolise the Aryan-German identity promoted by the Comte de Gobineau, Houston Stewart Chamberlain, List and the Ariosophists of his party. The National Socialists saw runes as the ultimate expression of Aryan-German *völkisch* propaganda, and particular runic signs came to be associated with various organs of the Nazi behemoth, from the SS to the Hitler Youth. When the war ended, and runology in Germany fell into disrepute, only the Scandinavian tradition continued in any substantial form with the noted exception of the works of Krause, now ensconced in Göttingen.¹³

Fritz Askeberg's archaeologically-based revival of the thesis of Wimmer appeared in the same year as Arntz's fully-blown treatment of the North Etruscan thesis. It garnered little support initially, yet nor were his criticisms rebuffed. Indeed the opportunity to respond to Askeberg's contribution was not taken by the main supporters of a North Etruscan thesis. Arntz only briefly re-entered academic life after his discharge from the German army in 1945, and although Krause's conviction began to waver somewhat after the war, he clearly still favoured the theory of Marstrander up until the time of his death in 1970. Now although Askeberg's work remains flawed by an attempt to reconcile the geographical spread of the runic finds in an early Gothic culture on the lower Vistula, his arguments for the derivation of each individual staff were eventually to be judged a marked improvement upon those of Wimmer. The early fifties also saw the attempt of the Danish runologist Erik Moltke to ascribe the creation of the runes to an adaptation of Latin letters on Danish soil, but without employing the improvements that Askeberg had achieved in the derivation of each individual staff. Moltke based his argument, just as had Askeberg, in the evidence of the geographical spread of the earliest finds. Yet these treatments seem to reflect Swedish-Gothic and Danish patriot-

---

¹³ F. von Schlegel, *Ueber die Sprache und Weisheit der Indier*, Heidelberg 1808; A. Comte de Gobineau, *Essai sur l'inégalité des races humaines*, 4 vols, Paris 1853–54; H. P. Blavatsky, *The Secret Doctrine*, 2 vols, London 1888; H. S. Chamberlain, *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts*, 2 vols, München 1899; G. (von) List, *Das Geheimnis der Runen*, Gross-Lichterfelde 1908; *idem*, *Die Bilderschrift der Ario-Germanen*, Wien 1910; L. Poliakov, *The Aryan Myth*, trans. E. Howard, London 1974, pp. 183 ff.; U. Hunger, *Die Runenkunde im Dritten Reich*, Frankfurt am Main 1984; N. Goodrick-Clark, *The Occult Roots of Nazism*, Wellingborough 1985; K. Weißmann, *Schwarze Fahnen, Runenzeichen*, Düsseldorf 1991; D. Rose, *Die Thule-Gesellschaft*, Tübingen 1994, pp. 100–103.

ism respectively rather than a proper analysis of evidence. Askeberg decried the appropriation of the southern Germanic tribes by the German historiography of the time, a practice he saw epitomised in the notion that one of these tribes had inaugurated the use of runic writing when there was no archaeological foundation for such a claim. On the other hand Moltke's argument suggested that a large number of the runes were autochthonous creations, almost as had Losch, Wilser and Meyer more than half a century before him. Equally, Askeberg's archaeological arguments were clearly rather forced and seemed to be framed mainly as a rejection of the theories prominent in German runology at the time and a support for the Gothic involvement suggested by Bugge and von Friesen that perhaps belongs better to the Gothicism tradition of Olof Rudbeck the elder and the brothers Magnus. Yet Moltke was slowly to refine his views, and eventually a new generation of philologists came to accept a Latin thesis for the origin of the runes. Indeed in the two most recent Swedish contributions to the subject, the treatments of Moltke and Askeberg are combined. Bengt Odenstedt and Henrik Williams although they seem to agree on little else do agree on the subject of the origin of the runes. Both combine the graphical strengths of the thesis of Askeberg with the historical-cultural strengths of the expositions of Moltke in their assessments of this question.¹⁴

***

Although some scholars have suggested otherwise, the acceptance of a North Etruscan thesis in Germany in the 1930s and 40s was not inspired by a nationalistic discourse. In fact if anything it fought against

---

¹⁴ F. Askeberg, *Norden och kontinenten i gammal tid*, Uppsala 1944; W. Krause, 'Runen', in *Der große Brockhaus*, 15 vols, 16th ed., Wiesbaden 1952-60, X, p. 156; E. Moltke, 'Er runeskriften opstået i Danmark?', *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1951, pp. 47-56; *idem*, *Runerne i Danmark og deres oprindelse*, København 1976; *idem*, 'The Origins of the Runes', *Michigan Germanic Studies* 7, 1981, pp. 3-7; *idem*, *Runes and their Origin, Denmark and Elsewhere*, trans. P. G. Foote, 2nd ed., Copenhagen 1985; B. Odenstedt, *On the Origin and Early History of the Runic Script*, Uppsala 1990; *idem*, *On Graphic Variation in the Older Futhark: Reply to a Review by Henrik Williams of My Book On the Origin and Early History of the Runic Script*, (Umeå Papers in English 13) Umeå 1993; H. Williams, 'Which Came First, ᚠ or ᚱ?', *ANF* 107, 1992, pp. 192-205; *idem*, 'The Origin of the Runes', *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 45, 1996, pp. 211-18; *idem*, 'The Romans and the Runes — Uses of Writing in Germania', in S. Nyström (ed.), *Runor och ABC*, Stockholm 1997, pp. 177-92; cf. R. Derolez, 'The Origin of the Runes: an Alternative Approach', *Academiae Analecta* 60, 1998, no. 1, pp. 1-34.

one. To maintain that the runes were not an inheritance of the Aryan-Germanic past but only a borrowing from ancient Alpine tribes sometime in the last few centuries B.C. was to support a theory with decidedly unpatriotic overtones. Feist, following Hempl, had been the first German author to link the runes with the Venetic script. Yet he had increasingly come to be vilified by the late 1920s. The leading Nordicists Much and Neckel at Vienna and Berlin respectively attacked his views wherever they encountered them. And although Neckel could cite the opinions of other Jews such as Julius Pokorny in his attacks on Feist, it is clear that Feist came to be hounded mainly because of his Jewishness. Arntz too felt the approbation that came with such a tainted ancestry in the 1930s, and pressure was applied on his publishers. The young runologist had been attacked by some German reviewers for his acceptance of the North Etruscan thesis. And indeed, his developed exposition of the thesis of Marstrander and Hammarström in the second edition of his *Handbuch* seems to have been provoked by a criticism of his more servile treatment of this question in the first edition by Krause.¹⁵ Furthermore, a number of the enthusiasts who delighted in the *Urschrift* theory had come to hold senior positions within the historical-cultural division of the SS, the Ahnenerbe. Altheim, who reported on Arntz for his Ahnenerbe masters, seems to have sought acceptance from senior Ahnenerbe officers such as Herman Wirth and Walter Wüst by accommodating their speculative theories within his ill-founded North Etruscan-*Urschrift* thesis. Krause too, although critical of the theories of Wirth and the Ahnenerbe researcher Karl Theodor Weigel, came to recognise the value in maintaining a relationship with the Ahnenerbe. Not so Arntz whose works were scoured for evidence of the pernicious influence of Feist. Yet this former pupil of Herman Hirt (and editor of his *Festschrift*) had not restrained from criticising the theories of Altheim, Weigel and Wirth, and had published Arthur Nordén's telling critique of Altheim's theories in his *Runenberichte*. Although the notion that some staves such as the problematic thirteenth rune were based in

---

¹⁵ R. Much, 'Sigmund Feist und das germanische Altertum', *Wiener prähistorische Zeitschrift* 15, 1928, pp. 1–19; G. Neckel, review of Hammarström, p. 1237; *idem*, *Germanen und Kelten*, Heidelberg 1929, pp. 7 *et seq.*; W. Krause, review of Arntz, *Handbuch der Runenkunde* (1st ed.), *Anzeiger für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 55, 1936, pp. 1–6; E. Weber, 'Ein Handbuch der Runenkunde', *Germanien* 8, 1936, pp. 257–61; R. Römer, 'Sigmund Feist: Deutscher — Germanist — Jude', *Muttersprache* 91, 1981, pp. 249–308; *idem*, 'Sigmund Feist und die Gesellschaft für Deutsche Philologie in Berlin', *Muttersprache* 103, 1993, pp. 28–40; Hunger, pp. 43–70, 220–37.

pre-runic signs became part of the most developed North Etruscan derivations, the North Etruscan thesis in fact reacted against the most extreme elements of German runology of the period. It might justifiably be criticised for accommodating some aspects of the *Urschrift* thesis; but if anything the North Etruscan thesis came to represent a middle ground between the by then seemingly superseded derivations that appeared to indicate an *ex Oriente lux* and those that promoted the more patriotic and clearly *völkisch* notion of indigeneity.¹⁶

The Latin thesis as it has come to be accepted by runologists since the 1980s, however, is based in a rejection of the North Etruscan. The dismissal by Askeberg and Moltke of Marstrander's theory clearly became the basis of similar rejections by the Danish philologist Aage Kabell, the American linguist Elmer Antonsen and his student Richard Morris, as well as those of Odenstedt and Williams. The English runologist Ray Page has also come to look favourably upon the judgement of Moltke, as have the German and Dutch philologists Alfred Bammesberger and Arend Quak. Of the Germanists, only Thomas Markey, has supported a North Etruscan thesis in print since the appearance of Moltke's influential 1976 dismissal of Marstrander, Hammarström and Arntz. And thus when the inscription on the Meldorf fibula was discovered in 1979, the only interpretations other than runic that were promoted for it were as Latin or some late form of archaic Greek, although it could clearly be orthographically North Etruscan.¹⁷

---

¹⁶ H. Wirth, *Der Ausgang der Menschheit*, Jena 1928; *idem*, *Die heilige Urschrift der Menschheit*, 2 vols, Leipzig 1931–36; K. T. Weigel, *Runen und Sinnbilder*, Berlin 1935; W. Krause, review of Weigel, *Runen und Sinnbilder*, *Historische Zeitschrift* 152, 1935, pp. 552–56; F. Altheim, 'Runen als Schildzeichen', *Klio* 31, 1938, pp. 51–59; Altheim and Trautmann, *op. cit.*; A. Nordén, 'Die Frage nach den Ursprung der Runen im Lichte der Val Camonica-Funde', *Berichte zur Runenforschung* 1, 1939, pp. 25–34; *idem*, 'Felszeichnungen und Runenschrift', *Runenberichte* 1, 1941, pp. 51–75; W. Wüst, 'Arisches zur Sinnbildforschung', *Germanien* 12, 1940, pp. 212–19; H. Arntz, 'Vom Weltbild der Felsritzer und vom Weltbild Herman Wirths', *Runenberichte* 1, 1941, pp. 91–102; *idem*, 'Die Runen: Urschrift der Menschheit?', *Zeitschrift für deutsche Philologie* 67, 1942, pp. 121–36; M. H. Kater, *Das „Ahnenerbe“ der SS 1935–45*, Stuttgart 1974; Hunger, pp. 83, n. 50; 171–289; G. Lixfeld, 'Das "Ahnenerbe" Heinrich Himmlers und die ideologisch-politische Funktion seiner Volkskunde', in W. Jacobeit, H. Lixfeld and O. Bockhorn (eds), *Völkische Wissenschaft*, Wien 1994, pp. 217–55.

¹⁷ A. Kabell, 'Periculum runicum', *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 21, 1967, pp. 64–126; *idem*, 'Zur Meldorf Inschrift', *Mediaeval Scandinavia* 12, 1988, pp. 201–212; K. Düwel, 'The Meldorf Fibula and the Origin of Runic Writing', *Michigan Germanic Studies* 7, 1981, pp. 8–14; K. Düwel and M. Gebühr, 'Die Fibel von Meldorf und die Anfänge der Runenschrift', *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 110, 1981, pp. 159–75; E. H. Antonsen, 'Die Herkunft der Runenschrift', in E. S. Dick and

***

The rejection of the North Etruscan thesis has been argued on a series of points; yet all of them are either specious or based in misinformation. Moltke exclaims that the whole disgraceful thesis was based on the evidence of a forgery, but if this is not a simplistic misrepresentation it is at least ill considered. Marstrander clearly received inspiration for his North Etruscan thesis after visiting the Kunsthistorisches Museum in Vienna to view the famous helmets from Negau, Styria (or actually Ženjajk, in Slovenian Negova). As a Celticist with an interest in runology the inscriptions on these helmets were sure to have a profound influence on his thinking. The legends on the Negau A helmet he interpreted as Celtic, and they were clearly inscribed in North Etruscan characters. More famously, however, he was the first to note that the Negau B helmet inscription was indubitably Germanic. The runic forgery on the bone fragment from the Maria-Saalerberg which had just recently come to light had been dated by the Austrian archaeologist Rudolf Egger to the late La Tène period, a date so early that it seemed to represent evidence that could not well be ignored. The forgery may have influenced Marstrander to consider the possibility of an Alpine thesis for the origin of the runes, but it was his decipherment of the inscription on the Negau B helmet that indicated a North Etruscan origin to him so clearly. Indeed that very year the Norwegian archaeologist Haakon Shetelig, arguing from evidence for technological and cultural diffusion much as had Salin before him, had pointed to the Marcomannic kingdom as the likely

---

K. R. Jankowsky (eds), *Festschrift für Karl Schneider*, Amsterdam 1982, pp. 3–15; B. Odenstedt, 'The Inscription on the Meldorf Fibula', *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 112, 1983, pp. 153–61; *idem*, 'Om ursprunget till den äldre futharken. En granskning av några teorier om runskriftens ursprung, speciellt E. Moltkes (1976), och E. H. Antonsens (1982), jämte ett förslag till ny teori', *Saga och Sed* 1984 [1986], pp. 77–110; R. L. Morris, *Umbilicus Runicus*, dissertation, Urbana 1983 (= *Runic and Mediterranean Epigraphy*, Odense 1988); R. I. Page, *Runes*, London 1987, p. 4; A. Bammesberger, 'The Development of the Runic Script and its Relationship to Germanic Phonological History', in T. Swan, E. Mørck and O. Jansen Westvik (eds), *Language Change and Language Structure: Older Germanic Languages in a Comparative Perspective*, Berlin 1994, pp. 1–2; A. Quak, 'Nochmal Einmal die Latein-These', *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 45, 1996, pp. 171–79; B. Mees, 'A New Interpretation of the Meldorf Fibula Inscription', *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 126, 1997, pp. 131–39; T. L. Markey, 'Studies in Runic Origins 1: Germanic *maþl-/*mahl- and Etruscan meθlum' *American Journal of Germanic Linguistics and Literature* 10, 1998, pp. 153–200.

birthplace of the runes. Of course Wimmer had previously considered and rejected the possibility as mooted by Bugge of a North Etruscan prototype for the runic script. Yet the inscription on the Negau B helmet was proof that at least one Germanic speaker was acquainted with North Etruscan letters at a time that immediately pre-dated the earliest use of runic writing. The Maria-Saalerberg forgery was only evidence for a cross-Alpine transmission of the runes, a transmission that had already been thought likely well before it was discovered. The dating of the forgery spoke against von Friesen's Gothic theory, but the inscription could well have been interpreted as evidence for Wimmer's South Germanic thesis of transmission, or even for a western Greek origin as Roman and Greek colonists are known in the upper Adriatic from very early times. Marstrander's presentation clearly contains a number of flaws, and though he does stress that he saw the Maria-Saalerberg inscription as evidence supportive of his thesis, like his theories on the origin of the rune names, his acceptance of the forgery as genuine is not of critical importance for a North Etruscan thesis of the origin of the runes.¹⁸

Others have argued that there is too great a temporal gap between the time of the provenance of the oldest runic inscriptions and the youngest North Etruscan finds. Indeed, although the only comprehensive archaeologically based dating for the Negau finds has their deposition belong to the decades about the birth of Christ, philologists have tended to argue for a much earlier provenance for the inscriptions on the helmets based on the datings usually accepted for the North Etruscan testimonies from Switzerland, Austria and Italy. Yet in the late 1950s North Etruscan inscriptions were found on the Magdalensberg in Carinthia that clearly can only date to the early decades A.D. These finds not only justify a recent date for the inscriptions on the Negau helmets, they close the temporal gap between the earliest runic testaments and their putative North Etruscan prototypes to the

---

¹⁸ C. J. S. Marstrander, 'Les Inscriptions des casques de Negau, Styrie', *Symbolae Osloenses* 3, 1925, pp. 37-64; *idem*, 'Remarques sur les inscriptions des casques en bronze de Negau et de Watsch', *Avhandlingar utgitt av Det Norske Videnskaps Akademi i Oslo, II. Hist.-filos. Klasse*, 1926, no. 2; H. Shetelig, *Norges forhistorie*, Oslo 1925, p. 138; H. Shetelig and H. Falk, *Scandinavian Archaeology*, ed. M. Olsen, trans. E. V. Gordon, Oxford 1937, pp. 212-29; R. Pittioni, 'Zur Frage der Echtheit des Knochenpfiemens von Maria-Saaler-Berg', *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 8, 1937, pp. 460-66; C. F. C. Hawkes, 'Runes and the *Caput Adriae*', in V. Miroslavljević, D. Rendić-Miočević and M. Suić (eds), *Adriatica praehistorica et antiqua. Miscellanea Gregorio Novak dicata*, Zagreb 1970, pp. 399-408; Moltke, *Runes and Their Origin*, p. 61 (and cf. p. 61, n. 33).

timeframe required by Moltke, and after him Odenstedt. Indeed, since the appearance of the Meldorf fibula inscription which is contemporary with, or only a few decades later than the inscriptions from the Magdalensberg, a North Etruscan thesis assumes no chronological gap whatsoever. Furthermore, North Etruscan graffiti were found at Manching in Bavaria during excavations in the early 1970s, confirming the evidence for a transalpine use of North Etruscan letters suggested by the discovery of rock inscriptions at Steinberg in Northern Tyrolia in 1957. Although the Bavarian finds have been interpreted by some archaeologists as possibly representing imports, archaeology has continued to add credibility to a North Etruscan thesis with every decade that has transpired since the appearance of Moltke's first and posthumously published last pronouncement on the subject.¹⁹

A further argument raised by Askeberg and Moltke against a North Etruscan thesis is the mixture of scripts in the derivations of Marstrander, Hammarström and Arntz. This is in part due to the manner in which the sources employed by Marstrander, Hammarström, Arntz and Moltke handle their subject matter. Marstrander and Hammarström relied on the edition of these inscriptions published by Carl Pauli (replacing the earlier collection by Theodor Mommsen), with the additions and commentaries of Paul Kretschmer, Gustav Herbig and Olaf Danielsson. These works were superseded by the volumes published under the auspices of Seymour Conway, Joshua Whatmough and Sarah Johnson in 1933. Conway, the editor of a corpus of (non-Latin) Italic inscriptions, produced only part of the first volume of this work, with Johnson's contribution restricted to an edition of the onomastic data found in classical sources. Instead, the contribution of Conway's student Whatmough dominates the work. Now despite Whatmough, clearly the leading expert on North Etruscan inscriptions, explaining that he was convinced of a North Etruscan origin for the runic script, Askeberg and Moltke doubted his judgement. The

---

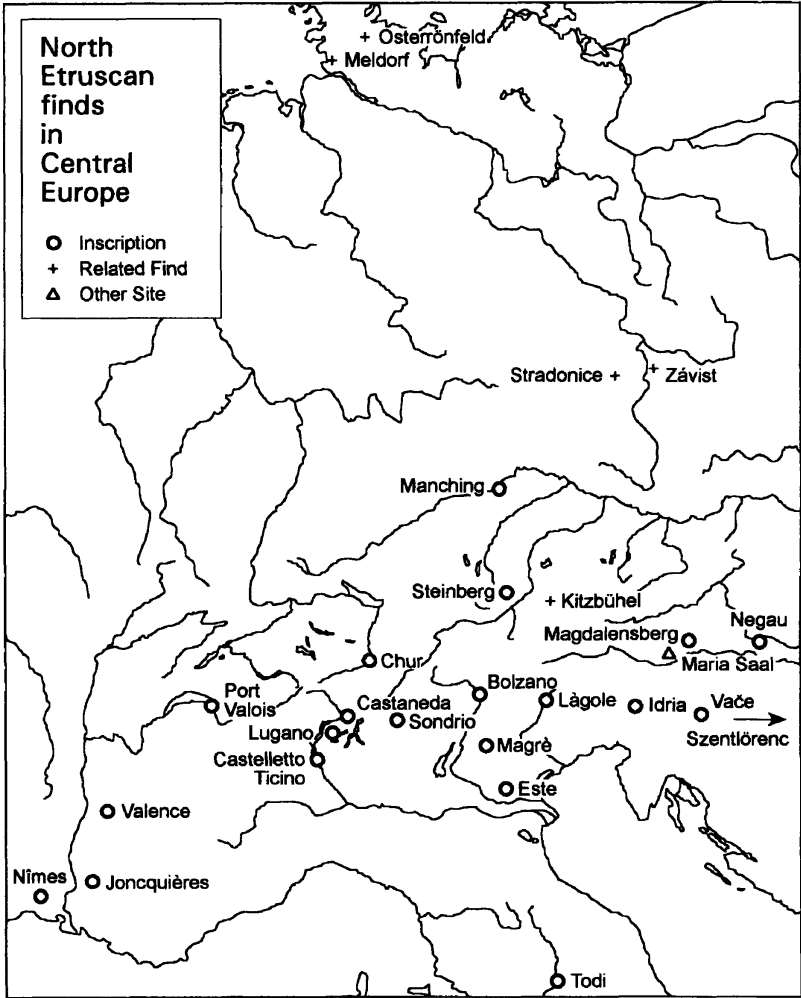
¹⁹ P. Reinecke, 'Der Negauer Helmfund', 32. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 1942 [1950], pp. 117–98; K. Reichardt, 'The Inscription on Helmet B of Negau', *Language* 29, 1953, pp. 306–16; E. Vetter, 'Die vorrömischen Felsinschriften von Steinberg in Nordtirol', *Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Klasse* 94, 1957, pp. 354–98; R. Egger, 'Die Ausgrabung auf dem Magdalensberg 1956 und 1957, mit Beiträgen der Mitarbeiter', *Carinthia* I, 149, 1959 (= monograph Klagenfurt 1959), pp. 135–38, nos 65–66; M. Egg, 'Einige Bemerkungen zum Helmdotop von Negau (Südsteiermark)', *Archäologisches Korrespondenzblatt* 6, 1976, pp. 299–303; W. Krämer, 'Graffiti auf Spätlatènekeramik aus Manching', *Germania: Korrespondenzblatt der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts* 60, 1982, pp. 489–99.

derivation of each staff as presented by Marstrander, Hammarström and Arntz relied on an amalgam of the five attested North Italic scripts. The Scandinavians would not countenance such an origin when a monogenetic theory from Latin was available. Yet in truth a North Etruscan thesis requires no such thing.²⁰

The North Etruscan inscriptions as they were termed by Mommsen represent a number of languages and traditions. Pauli separated these inscriptions by the major sites of their provenance: Lugano in the Lepontine Alps; Sondrio and Bolzano between the Rhaetian Alps and the Dolomites; and Este (ancient Ateste) in the Veneto. More inscriptions were discovered centred about Magrè south of Bolzano in 1912, and a further tradition was discovered on the Magdalensberg in Carinthia in 1956-57 in what are probably the ruins of Noreia, the capital of the Noric kingdom. Indeed the rock inscriptions from Steinberg also appear to represent a further tradition related to but distinct from that of Bolzano. The inscriptions from Lugano are Celtic in language, initially in an archaic dialect known as Lepontic, and later in the Cisalpine dialect of Gaulish. The Cisalpine Gaulish inscriptions, often termed Gallo-Etruscan or sub-Lepontic, are found on stones and ceramics found as far south as Todi. Similarly, inscriptions in late Lepontic letters also appear on coins found as far west as Nîmes (and which seem to have been minted in Transalpine Gaul), spreading north to Port Vallois and Chur in Switzerland, and east to Noricum. The language of the inscriptions of Sondrio, Bolzano, Magrè and Steinberg is termed Raetic, for the ancient inhabitants of the region, though their language is only poorly understood. The inscriptions from Este are Venetic in language, and like the Lepontic and Gallo-Etruscan testaments enjoy a wider distribution than the Raetic inscriptions spreading as far north as the Carnic Alps, east to Istria and

---

²⁰ T. Mommsen, *Die nordetruskischen Alphabete auf Inschriften und Münzen*, Zürich 1853; C. Pauli, *Altitalische Forschungen I: Die Inschriften nord-etruskischen Alphabets*, Leipzig 1885; R. S. Conway, *The Italic Dialects*, 2 vols, Cambridge 1897; P. Kretschmer, 'Die Inschriften von Ornavasso und die ligurische Sprache', *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 37, 1905, pp. 97-128; G. Herbig, '„Keltoligurische“ Inschriften aus Giubiasco', *Anzeiger für schweizerische Altertumskunde* 7, 1905-6, pp. 187-205; *idem*, 'Neue etruskische Funde auf Grotte S. Stefano und Montagno', *Glotta* 4, 1913, pp. 165-87; O. A. Danielsson, *Zu den venetischen und lepontischen Inschriften*, Uppsala 1909; R. S. Conway, J. Whatmough and S. E. Johnson, *The Prae-Italic Dialects of Italy*, 3 vols, London 1933, II, p. 505, n. 1; Askeberg, pp. 60-61; J. Whatmough, 'Κελτικὰ: Being Prolegomena to the Study of *The Dialects of Ancient Gaul*', *Harvard Studies in Classical Philology* 55, 1944, p. 33 [reprinted in *The Dialects of Ancient Gaul*, Cambridge, Mass. 1970]; Moltke, discussion of *idem*, 'The Origins of the Runes', *Michigan Germanic Studies* 7, 1981, p. 16.

as evidenced by finds in the 1980s even as far afield as Szentlőrenc in southern Hungary.²¹

There are many variant forms (allographs) for each character in each North Etruscan tradition as is clear from the charts compiled by Marstrander and Whatmough. Now although it is usually possible to separate a Raetic from a Venetic inscription by language, the four Raetic traditions are not so simply to be distinguished by such a criterion. And despite the ambitious assessments of some authors, Raetic remains as opaque today as it was to Kretschmer and Whatmough. The language of the western (Sondrio) inscriptions probably represents a language typical of the traditional reconstruction of Indo-European (and is consequently often considered a separate language), but the eastern testimonies show more Etruscan-like features (most notably in the use of the verb **TINAΨE**,²² cf. Etruscan *zinace* 'elaboravit, fecit'), and hence possibly represent a non-Indo-European language.²³ Thus often individual allographs are assessed in order to categorise an inscription, especially when their linguistic content is unclear. Yet allographs often thought to be typical of one geographical area frequently appear in other areas. The two seemingly archaic sigmas represented in the Lugano finds, for example, appear as unique allographs among the Venetic inscriptions from Este and nearby Padua. And moreover, even rare, apparently innovative forms are sometimes found in other regions. So although the singular appear-

---

²¹ G. Pellegrini, 'Trace di un abitato e di un santuario, corna di cervo iscritte ed altre reliquie di una stipe votiva preromana, scoperte sul colle del Castello (Magrè, Vicenza)', *Notizie degli scavi* 15, 1918, pp. 169–207; M. Lejeune, 'Vénètes de Pannonie', *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 1990, pp. 629–53; A. L. Prosdocimi with P. Solinas, 'The Language and Writing of the Early Celts', in S. Moscati *et al.* (eds), *The Celts*, London 1991, p. 56.

²² In this paper transcriptions of North Etruscan characters will all correspond to their forms not apparent phonological values as is sometimes the practice in the editions of these inscriptions. This is necessary principally because the phonological values vary over time and by language so represented. Thus Ψ is used in the transcription here rather than X.

²³ CIE 8413; Marstrander, 'Om runene og runenavnenes oprindelse', p. 99; R. Thurneysen, 'Italisches. I. Die etruskischen Raeter', *Glotta* 21, 1932, pp. 1–7; Conway, Whatmough and Johnson, II [hereafter Whatmough, *vol. cit.*], between pp. 502–3; J. Whatmough, "'Tusca Origo Raetis'", *Harvard Studies in Classical Philology* 48, 1937, pp. 181–202; P. Kretschmer, 'Die vorgriechischen Sprach- und Volkerschichten', *Glotta* 30, 1943, pp. 168–218; V. I. Georgiev, 'Raetisch oder Nordetruskisch', *Orbis* 22, 1973, pp. 232–47; G. B. Pellegrini, 'Reti e retico', in A. Quattordio Moreschini (ed.), *L'etrusco e le lingue dell'Italia antica*, Pisa 1985, pp. 95–128 (= *idem*, *Dal venetico al veneto*, Padova 1991, pp. 101–32); T. Hirunuma, 'The Dialects of Ancient Northern Italy: Their Positioning and Significance', *Journal of Indo-European Studies* 14, 1986, pp. 205–17.

MARSILIANA ABECEDARIUM	NORTH ETRUSCAN							RUNIC		
	LUGANO	SONDRIO	BOLZANO	MAGRÉ	ESTE	STEINBERG	M'BERG		NEGAU	
A	Λ	ΛΛΛΛ	ΛΛ	ΛΛ	ΛΛ	ΛΛΛP	ΛΛ	ΛΛ	ΛΛ	Ʀ
B	β		ββ	β?	ββ					β
CT	Γ		<		<		<?			<
D	Δ			P?		P?				Ʀ
E	Ε	ΕΕ	ΕΕ	ΕΕ	ΕΕ	Ε	ΕΕ	Μ	ΕΛ	ΜΠ
V/F	Ʀ	Ʀ		ƦƦƦ	Ʀ	ƦƦƦ	ƦƦ	Ʀ	ƦƦ	Ʀ
Z	Ζ	‡‡‡	‡‡	Ι‡	‡X	ΙX‡	‡	‡	‡	ΥX
H	Θ	Θ?		ΘΘ	Θ	ΘΘ‡‡‡		Θ	Θ	ΘΘ
θ	⊗	⊗⊙			⊗	⊗⊗⊙⊙				⊗
I	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι
K	Κ	ΚΚΚΚ		ΚΚΚ	ΚΚ	ΚΚ	ΚΚ	ΚΚ	ΚΚ	Κ
L	Λ	ΛΛ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ			Λ
M	Μ	ΜΜΜΜ	ΜΜ	Μ	ΜΜ	ΜΜ	ΜΜ			Μ
N	Ν	ΝΝΝΝ	ΝΝ	ΝΝ	ΝΝ	ΝΝ	Ν			Ν
Š/Ξ	⊞									
O	Ο	ΟΟ⊙⊙	Ο⊙			Ο⊙⊙		⊙		⊙
P	Ρ	Ρ	Ρ	ΡΡ		ΡΡ	Ρ	Π	ΡΡ	
S	Σ	ΣΣ⊗⊗	⊗	ΜΜ	ΜΜ	ΜΚΥ	Μ	Μ	Κ	
Q	Ϝ			⊙?	Ϝ?					⊙Ϝ
R	Ρ	ΡΡΡΡ		ΔΔ	ΡΔΔ	ΡΔΔΔ	Δ		ΔΔ	ΡΔ
S	ς	ςςςς	ςς	ς	ς	ςςς	ς	Τ	ςς	ςςς
T	Τ	+X+T	X↑	X↑↑	X↑	XTY	X↑	↑↑↑	↑	
Y	Υ	VV	ΛΛ	V	Λ	Λ	V	X	V	ΠΛ
Š/X	Χ			X	XX		X			X
ϕ	ϕ		ϕϕ	ϕϕϕ	ϕϕϕ	ϕ⊙ϕϕ	⊙		ϕϕ	ϕ
ψ	Υ	Υ↓↓	↑	Υ↓	Υ	Υ↓			Υ	
II/J				IIK?	II?	IIK<<				ς

Figure 1: The northern developments of the Etruscan script.

Notes:

- (1) All graphs are represented in dextroverse (progressive) form.
- (2) Inverted and reversed forms are not represented.
- (3) A question mark indicates that the categorisation or reading of the graph is not clear.
- (4) Formal normalisation of graphs has been kept to a minimum. Exceptions have been necessary for the many allographs of North Etruscan A, M and S where a broad range of graphic variation is attested.
- (5) The order in which the North Etruscan graphs within each tradition are presented shows the likely chronological development.
- (6) The sources used in this representation include the charts of J. Whatmough, *The Prae-Italic Dialects of Italy II*, London 1933, p. 515; M. Lejeune, 'Venetica XIX. L'écriture vénète à la lumière des documents pannoniens', *Latomus* 50, 1991, p. 789; and R. C. de Marinis, 'Golasecca Culture and Its Links with Celts Beyond the Alps', in S. Moscati *et al.* (eds), *The Celts*, London 1991, p. 94; with reference to the reproductions of G. Herbig, '„Keltoligurische“ Inschriften aus Giubiasco', *Anzeiger für schweizerische Altertumskunde* 7, 1905–6, pp. 187–205; J. Rhys, 'The Celtic Inscriptions of Cisalpine Gaul', *Proceedings of the British Academy* 1913–14 (plates after p. 112); *idem*, 'Gleanings in the Field of Celtic Epigraphy', *vol. cit.* (plates after p. 369); G. Pellegrini, 'Trace di un abitato e di un santuario, corna di cervo iscritte ed altre reliquie di una stipe votiva preromana, scoperte sul collo del Castello', *Notizie degli scavi* 15, 1918, pp. 178–89; W. Burkart, 'Die Schnabelkanne von Castaneda', *Anzeiger für schweizerische Altertumskunde* 40, 1938, p. 121; E. Vetter, 'Die vorrömischen Felsinschriften von Steinberg in Nordtirol', *Anzeiger der Österreichischer Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse* 94, 1957, pp. 384–98; A. L. Prosdocimi, 'Per una edizione delle iscrizioni della Val Camonica', *Studi etruschi* 33, 1965, pp. 575–99; G. B. Pellegrini and A. L. Prosdocimi, *La lingua venetica I*, Padova 1967; R. Egger, 'Zum vorlateinischen Alphabet der Noriker', *Arheološki vestnik* 19, 1968, pp. 38–40; M. Lejeune, *Lepontica*, Paris 1971; A. Mancini, 'Iscrizioni retiche', *Studi etruschi* 43, 1975, pp. 249–306; F. M. Gambari and G. Colonna, 'Il bicchiere con iscrizioni arcaica da Castelletto Ticino e l'adozione della scrittura nell'Italia nordoccidentale', *Studi etruschi* 54, 1986, pp. 119–64; G. Fogolari and A. L. Prosdocimi, *I Veneti antichi*, Padova 1988; S. Schumacher, *Die rätischen Inschriften*, Innsbruck 1992, pp. 267–74; and the charts in C. J. S. Marstrand, 'Om runene og runenavnenes oprindelse', *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 1, 1928, p. 99; G. Buonamici, *Epigraphia etrusca*, Firenze 1932, p. 123; G. B. Pellegrini, 'Origine e diffusione degli alfabeti preromani nell'Italia superiore', in *Spina e l'Etruria padana*, Firenze 1959 (plate after p. 192); V. Pisani, *Le lingue dell'Italia antica oltre il latino*, 2nd ed., Torino 1964, p. xix; M. G. Tibiletti Bruno, 'Ligure, leponzio e gallico', in A. L. Prosdocimi (ed.), *Lingue e dialetti dell'Italia antica*, Roma 1978, pp. 132–33; *eadem*, 'Camuno retico e pararetico', in Prosdocimi, *op. cit.*, pp. 212–13; D. F. Allen, *The Coins of the Ancient Celts*, Edinburgh 1980, p. 113; and E. Molke, *Runes and Their Origin, Denmark and Elsewhere*, trans. P. G. Foote, 2nd ed., Copenhagen 1985, p. 50.

All charts, diagrams and maps by the author or the author/K. Alexander.

ance of an allograph identical to the form of Z characteristic of the Sondrio inscriptions in both the neighbouring Lugano and Bolzano traditions can easily be explained by proximity, the appearance of the strikingly characteristic variant of mu from Sondrio in a Venetic inscription from Cadore cannot.²⁴ The extant inscriptions surely only represent a small fraction of the total orthographical output of these Alpine peoples, and so it is hard to be categorical as to which tradition an allograph is totally foreign. Indeed the only sure indication that divides the separate traditions seems to be the vertical orientation of letters such as L and U, both of which in their commonest North Etruscan realisations are identical to runic forms. Nevertheless, there are notable exceptions even to this scheme.²⁵ In order to aid the interpretation of these inscriptions Whatmough sought to absolutely categorise each inscription under one of the geographical labels that derived from those of Pauli. He was even sceptical of the existence of some letters clearly indicated by Pauli, though he was later to admit them upon the appearance of more finds. Yet the more northerly inscriptions such as those from Steinberg, the Magdalensberg, Negau and indeed the Celtic *oppidum* of Manching are extremely difficult to assign to one of the five more southerly traditions. Consequently, Askeberg writing a decade before the appearance of the finds from Steinberg and the Magdalensberg might have felt justified in merely perusing the allograph table prepared by Whatmough for the Alpine inscriptions. But as Moltke, Morris and Odenstedt would have recognised if they had considered their evidence more thoroughly, the finds from Steinberg and the Magdalensberg, as do those of Negau, all seem to represent a mixture of two or more of the more southerly traditions; exactly as do the runes.

Connected to this over-interpretation of the North Etruscan evidence is the claim that some characters represented in runic are totally lacking from these inscriptions. Moltke asserts the absence of the grapheme O in the Alpine inscriptions, as such a character is foreign to contemporary Etruscan inscriptions. In fact it is clear that O is absent from the eastern Raetic testaments. Yet it is equally clear that the letter does appear in the Noric, Venetic, western Raetic and Lepontic traditions. Indeed such a character appears in the earliest of the assuredly Celtic finds, the sixth century B.C. inscription from

---

²⁴ Whatmough, *vol. cit.*, p. 58; G. B. Pellegrini and A. L. Prosdocimi, *La lingua venetica*, 2 vols, Padova 1967, I, pp. 520–21 (Ca 33).

²⁵ Whatmough, *vol. cit.*, pp. 88, 115, 512, 544.

Castelletto Ticino, ΨOSIOISO.²⁶ Moltke, and following him Odenstedt, and especially Morris, seem instead to have confused North Etruscan with Etruscan. The North Etruscan inscriptions mostly represent languages with quite different phonological inventories to that of Etruscan. And characters which otherwise only appear in early Etruscan abecedaria are clearly represented in the North Etruscan traditions. This is of course the case with O, and the Sondrio inscriptions patently do employ B and C. Moreover, the Etruscan abecedaria which retain B, D and O, are contemporary with these early testaments. (In fact O appears in some early Etruscan inscriptions, and D is clearly used in the Greek-Etruscan bilingue from Delphi to represent /d/ in an Etruscanised form of a Greek toponym.) The North Etruscan scripts, just as did Latin, quite clearly received characters which were phonologically redundant to Etruscan and lost to the later Etruscan abecedaria. Indeed the antiquity of the transmission of the Etruscan letters into the northern tradition is attested by the use of the perigram VH to represent /f/ at Este, a spelling that was rendered redundant in Etruscan as the letter 8 increasingly came to be used for this phone from the seventh century onwards.²⁷

The theory that the Etruscan script was borrowed by these Alpine peoples from the sixth-century Apadene Etruscan colonies promoted by Rhys Carpenter and Giovan Pellegrini may hold for Venetic and even for the script of Magrè. Yet it cannot be equally true for the western tradition of Lugano as it is clearly evidenced at least a century earlier than the more easterly ones. And as it is in the western traditions that Marstrander and Hammarström saw the closest connection to runic, any analyses based in comparisons with middle or late Etruscan are obviously invalid. Moreover, despite the assertion of Morris to the contrary, in the scripts such as Venetic for whom the language is well enough understood, it is clear that such inscriptions are well able to distinguish the contrast of voice or fortition recognised by the runic staves, but not by Etruscan. As was first shown by Rudolf Thurneysen in 1892, Venetic has evolved quite characteristic methods in order to differentiate occlusives by voice or fortition. Indeed, these characters

---

²⁶ F. M. Gambari and G. Colonna, 'Il bicchiere con iscrizione arcaica da Castelletto Ticino e l'adozione della scrittura nell'Italia nordoccidentale', *Studi etruschi* 54, 1988, pp. 130–50.

²⁷ G. Fogolari and A. L. Prosdocimi, *I Veneti antichi, lingua e cultura*, Padova 1988, p. 329; Rix, p. 420; F. C. Woudhuizen, *The Language of the Sea Peoples*, Amsterdam 1992, pp. 157, n. 9, 172, 176.

also appear employed in a similar manner in Lepontic inscriptions and on the Negau helmets.²⁸

Another problem with these rejections of a North Etruscan origin is the reliance in the monographs of Moltke, Odenstedt and Morris, all published in the 1980s, on the treatment of these inscriptions by Whatmough, with only a brief mention by Moltke of a preliminary treatment of the Noric inscriptions by Egger and an alphabet chart of the Venetic characters prepared by Pellegrini for an exhibition in 1963. This flaw is most difficult to fathom as the editions of Conway and Whatmough had been superseded by more recent, albeit less broadly focussed assessments of these epigraphs by scholars such as Michel Lejeune, Pellegrini and Aldo Prosdocimi in the 1960s and early 1970s. These treatments include many new finds important for the North Etruscan thesis. The discovery of the Lepontic Prestino inscription in 1966, for example, confirmed the early form of North Etruscan Z postulated by Whatmough in 1934 and employed by Arntz in his derivation of runic **R**. Moreover, Egger had substantially recast his interpretations of the Noric inscriptions some years later after a proper consideration of Whatmough's work. A considerable number of new Raetic inscriptions had also surfaced by the 1960s and are considered in the second edition of Vittore Pisani's survey of the ancient non-Latin epigraphs of Italy and her Alpine neighbours, Prosdocimi's edition of the inscriptions of the Val Camonica, and Alberto Mancini's new East Raetic corpus of 1975. Moltke's allograph tables are clearly flawed, and he even shows a tendency to ignore the evidence that they contain when he refers to them. Indeed Odenstedt reproduces Moltke's table in an attempt to discredit the evidence of the North Etruscan letters when a cursory glance shows as he and Morris admit that they obviously resemble runic forms more so than does the Latin of the same period.²⁹

---

²⁸ R. Thurneysen, review of Pauli, *Altitalischer Forschungen III: Die Veneter und ihrer Schriftdenkmäler* (Leipzig 1891), *Wochenschrift für klassische Philologie* 9, 1892, pp. 285–92; R. Carpenter, 'The Alphabet in Italy', *American Journal of Archaeology* 49, 1945, p. 462; G. B. Pellegrini, 'Origine e diffusione degli alfabeti preromani nell'Italia superiore', in *Spina e l'Etruria padana*, Firenze 1959, pp. 181–96; Morris, pp. 6–7, 151; Gambari and Colonna, pp. 150–59; Prosdocimi and Solinas, p. 53.

²⁹ V. Pisani, *Le lingue dell'Italia antica oltre il latino*, 2nd ed., Torino 1964, pp. 251–72, 317–33; A. L. Prosdocimi, 'Per una edizione delle iscrizioni della Val Camonica', *Studi etruschi* 33, 1965, pp. 575–99; Pellegrini and Prosdocimi, *op. cit.*; R. Egger, 'Zum vorlateinischen Alphabet der Noriker', *Arheološki vestnik* 19, 1968, pp. 37–42; M. Lejeune, 'Documents gaulois et para-gauloise de Cisalpine', *Etudes celtiques* 12, 1970, pp. 337–500 (= *Lepontica*, Paris 1971); *idem*, *Manuel de la langue vénète*, Heidelberg 1974; A.

Moltke's assessment seems to be guided by a predisposition for a Latin thesis without much concern for the evidence of the North Etruscan epigraphs. He even notes that the Frøyhov statuette inscription seems to be more orthographically North Etruscan (and indeed Venetic) than runic without considering what the presence of a North Etruscan inscription in Norway deposited in a grave from the third century A.D. would immediately suggest to someone who had not ruled out a North Etruscan thesis on some other grounds. Indeed, his criticism of the usage made by Krause and Arntz of the allograph of T found on the Castaneda flagon treated by Whatmough after the publication of his corpus edition (and evidently not even considered by Odenstedt) is quite misguided. The plate accompanying Whatmough's article shows that, as confirmed by Krause's own autopsy, his transcription emphasises the form of one of the allographs of T over that of the other two in order to show a connection with similar allographs from Novilara. Whatmough had already connected the T from Novilara with runic **t** in his corpus and saw no need to do so again in his short treatment of this new inscription. The find from Castaneda clearly supports a North Etruscan derivation of this rune. Moreover, the same allograph was subsequently found among the inscriptions unearthed in Sanzeno from 1947–49 where it obviously has a dental value, and similar characters found at Bolzano and on the Negau A helmet, previously considered to be allographs of Ψ , are similarly now recognised instead to be variants of T that mirror the **t** rune.³⁰

Mancini, 'Iscrizioni etrusche', *Studi etruschi* 43, 1975, pp. 249–306; cf. also E. Vetter, 'Literaturbericht 1934–38: Italische Sprachen', *Glotta* 30, 1943, pp. 66–81, *idem*, 'Literaturbericht: Italische Sprachen', *Glotta* 33, 1954, pp. 65–78; R. J. Kispert, 'Recent Venetic Inscriptions: A Supplement to, *The Prae-Italic Dialects of Italy*, Part One, "The Venetic Inscriptions"', *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 102, 1971, pp. 217–63; A. Mancini, 'Retico', *Studi etruschi* 40, 1973, pp. 364–71; *idem*, 'L'iscrizioni della Valcamonica', *Studi Urbinati di storia, filosofia e letteratura, supplemento linguistica* 2, 1980, pp. 75–166; F. Granucci, 'Leponzio', *Studi etruschi* 43, 1975, pp. 224–48; A. L. Prosdocimi (ed.), *Lingue e dialetti dell'Italia antica*, Roma 1978; M. G. Tibiletti Bruno, 'Le iscrizioni celtiche d'Italia', in E. Campanile (ed.), *I Celti d'Italia*, Pisa 1981, pp. 157–207; Fogolari and Prosdocimi, pp. 213–440; and S. Schumacher, *Die rätische Inschriften*, Innsbruck 1992.

³⁰ Whatmough, *vol. cit.*, pp. 512, 521; *idem*, 'A New Raetic Inscription of the Sondrio Group', *Harvard Studies in Classical Philology* 47, 1936, pp. 205–7 = *idem*, 'Eine neue rätische Inschrift der Sondrio-Gruppe', *apud* W. Burkart, 'Die Schnabelkanne von Castaneda', *Anzeiger für schweizerische Altertumskunde* 40, 1938, pp. 121–23; W. Krause, 'Zum Stand der Runenforschung', *Göttingische gelehrte Anzeigen* 202, 1940, pp. 184–85; *idem*, *op. cit.*, pp. 38–39; Arntz, *Handbuch*, 2nd ed., p. 42; Vetter, 'Literaturbericht (1954)', pp. 69; 69, n. 1; 74; Carpenter, p. 462; Moltke, *Runes and Their Origin*, p. 72, n. 35; p. 131; Odenstedt, *op. cit.*, p. 152; Fogolari and Prosdocimi, p. 317; Rix, pp. 419–20.

***

The idiosyncratic Danish runologist can only have favoured a Latin origin because of the political and economic reconstructions that are usually proffered for the Danish Islands and Jutland in the early centuries A.D. It has become increasingly clear from archaeological finds that Denmark had reached a position of some economic and possibly political pre-eminence at the transition from the Early Roman to the Late Roman Iron Ages (i.e. c. A.D. 200). This development seems to be evidenced by the abundance of finds from this region, not just of prestige items of local manufacture, but also by rich Roman wares. Hence most archaeologists agree that trade between the Empire and northern Scandinavia must have followed routes through modern-day Denmark at this time. Faced with this archaeological reconstruction, and given that the earliest inscriptions were mostly found within the borders of the medieval Danish kingdom, it seems reasonable to suppose that the runes were developed in Denmark from the only script likely to have been known to traders who came to or were based there.³¹

Of course given that a significant proportion of the prestige finds of Germanic manufacture also stems from this area, and given that most runic finds are found on such prestige goods (fibulas, arms and armour), this concentration should not be seen as representative of the extent of the knowledge of runic writing unless the runes were adopted only to be employed by an economic elite. Archaeologists have seen the adoption of writing as evidence for the increasing stratification of Iron Age society owing to increased economic ties with the south. If this archaeological construction were valid, however, the elite that accumulated prestige goods to indicate status would also have been expected to employ their script for other purposes. Yet as Odenstedt makes clear we have no evidence of an administrative or a mercantile employment of runic. All we have in the earliest finds are anthroponyms and short identifying inscriptions on weapons, armour and jewellery. Many runologists suppose that the

---

³¹ K. Randsborg, 'Römische Gläser und Bronzegefäße im Norden: Ein Kommentar', trans. T. Capelle, *Acta Archaeologica* 57, 1986, pp. 211–28; L. Hedeager, 'Empire, Frontier and the Barbarian Hinterland: Rome and Northern Europe from AD 1–400', in M. Rowlands, M. T. Larsen and K. Kristiansen (eds), *Centre and Periphery in the Ancient World*, Cambridge 1987, pp. 125–40.

runes must have been used in contexts other than just anthroponymy and the designation of ownership. But the lack of evidence for an administrative or mercantile usage of the runes remains a major flaw in this archaeological reconstruction. Moreover, considering the time-frame usually assumed for the beginning of this hierarchicisation, the inscription on the first century Meldorf fibula also seems too early (and too southerly) for such a reconstruction.³²

An alternative or perhaps supplementary explanation proposed by other supporters of a Latin thesis is even less capable of demonstration. The notion that runic was brought back to Denmark by Germanic soldiers in Roman military service, as developed by Odenstedt, Gad Rausing and supported by Quak, is not correlated by evidence from classical sources. Most Germanic soldiers in the service of Rome at this period are clearly from tribes such as the Frisii, Batavi and Marcomanni. Soldiers from more northerly areas are not mentioned in Roman sources until a much later period, by which time of course we already have evidence for the use of runic writing. Still the concentration of early inscriptions at c. A.D. 200 does coincide with the first appearance of Roman coins in similar contexts. And the concentration of the items upon which they are found in warrior graves and military hoards does suggest a connection with a military elite. Yet this connection implies that the Germanic script was adopted at the time of the very first attestation of clearly runic inscriptions. The inscription on the Meldorf fibula and the distribution of, and graphic variation attested in, the early finds instead point to a runic tradition that predates the first signs of economic contact with the Empire in the material remains of Iron Age Denmark. The inscriptions can hardly be seen, then, as many archaeologists suggest, as further evidence for the growth of Roman influence in Scandinavian society. The contents and the contexts of the extant early inscriptions do suggest a connection with a military elite. Yet the inscriptions from Denmark, Schleswig, Norway and Sweden seem to be evidence only of the use of runic writing as an expression of prestige. The fact that the items so inscribed are always of Germanic manufacture points away from any association with imported Roman goods. And indeed the scarcity of runic inscriptions on pottery marks this particular connection between prestige and writing as peculiar to Northern society. A similar associa-

---

³² J. Jensen, *The Prehistory of Denmark*, London 1982, pp. 232 ff.; Odenstedt, *op. cit.*, pp. 170–73; U. L. Hansen, *Römischer Import im Norden*, København 1987, pp. 233–34; L. Hedeager, *Iron Age Societies*, trans. J. Hines, Oxford 1992, p. 249.

tion between writing and prestige is also quite evident from the geographical distribution of Scandinavian runestones, most of which are concentrated in areas of economic prominence. Thus the distribution of the earliest inscriptions, although good evidence for the extent of the use of writing as a form of prestige, may well be of less consequence for the question of their origin. And granted that inscriptions in similar contexts are found in the Greek and North Etruscan orthographical traditions as well as the Roman (though not on such a restricted range of items), even evidence garnered from a typological survey of media that typically bear runic inscriptions unfortunately remains ambivalent. At the very least such a typological analysis does not rule out a North Etruscan origin for the runes.³³

***

Yet there is clear evidence that the runes cannot derive from a Latin or Greek tradition. Morris has claimed that runic does not show evidence for a confusion in the representation in the distinction of voice or fortition that one might expect in a script derived from an Etruscan source. As we have already seen, however, the American is not well informed on this subject. Now the runes do bear some signs for occlusives that clearly are based in Mediterranean forebears. Runic **b**, **t** and **k** quite clearly ultimately derive from representatives of archaic Greek beta, tau and gamma, or in Latin, B, T and C. Yet it is equally as apparent that runic **p**, **d** and **g** do not derive from the Greek and Latin counterparts that usually distinguish contrasts in voice or fortition from those that are clearly paralleled in runic.

In Venetic and Lepontic it is evident that a new practice developed in order to represent such a distinction. As Etruscan maintained a graphemic distinction only between plain and aspirated stops, these scripts came to employ the characters which represented a distinction of aspiration in Etruscan for the distinction of voice or fortition in the stops of Venetic and Lepontic. Indeed the Etruscan aspirates may well also have been lenes. Admittedly, this practice is rather irregular in

---

³³ M. Waas, *Germanen im römischen Dienst*, 2nd ed., Bonn 1971, pp. 1–3; K. Düwel, 'Runes, Weapons and Jewellery: a Survey of Some of the Oldest Runic Inscriptions', *The Mankind Quarterly* 22, 1981, pp. 69–91; Hedeager, *op. cit.*, pp. 234–37, 249; G. Rausing, 'On the Origin of the Runes', *Forvännan* 87, 1992, pp. 200–5; K. Randsborg, 'Ole Worm: An Essay on the Modernization of Antiquity', *Acta Archaeologica* 65, 1994, pp. 137–38; Quak, *art. cit.*

Lepontic. But the representation of this distinction is irregular even in Gallo-Greek and Gallo-Latin. This irregularity is probably to be ascribed to a distinction only in fortition, not in voice, between the Old Celtic occlusives. Nevertheless, it is clearly a practice of the earliest Lepontic inscriptions and follows the same pattern as does Venetic. We are not able, however, to assess with much confidence whether the alternations of graphs for plain plosives with those for aspirates represents a similar distinction in the Raetic testaments (although granted the apparent linguistic connection of East Raetic with Etruscan, most occasions may well represent only a distinction in aspiration). Yet in Venetic this practice is always quite evident. Now although Z often replaces Θ in this role among the Venetic inscriptions, the Venetic form of archaic Greek theta is usually a crossed square. As Hempl suggested almost a century ago, such a crossed theta is surely continued by runic **d**. It is this North Etruscan character for /d/ that Moltke admits is preserved in the inscription on the Frøyhov statuette.³⁴

Figure 2: The development of theta to runic **d**.

Similarly, runic **g** clearly derives from a like use of an archaic Greek chi. For the Germanic labials, however, a reverse process seems to have occurred. The usual form of North Etruscan P appears to have been lost to runic. Yet as it probably would have been of an identical form (a homograph) to runic **l**, this is scarcely surprising. As the Sondrio inscriptions preserve B (despite Whatmough's scepticism) the derivation for the voiced lenis labial needs not be the same as for the velar and dental equivalents. Indeed the use of North Etruscan C (again clearly represented in the Sondrio inscriptions and initially treated as doubtful by Whatmough) for /k/ shows that the North

³⁴ C. Watkins, 'The Phonemics of Gaulish: the Dialect of Narbonensis', *Language* 31, 1955, pp. 18–19; Lejeune, 'Documents gaulois et para-gaulois de Cisalpine', pp. 376–78; *idem*, 'Venetica XIX. L'écriture vénète à la lumière des documents pannoniens', *Latomus* 50, 1991, pp. 785–97; A. M. Devine, 'Etruscan Language Studies and Modern Phonology: The Problem of the Aspirates', *Studi etruschi* 42, 1974, pp. 131–32; Rix, pp. 419–21.

Etruscan scripts could not have inherited a graph for /g/ at all and had to find a new way to represent this value. As Rex Wallace has commented, runic has inherited two graphs for the voiced lenis counterparts of the dental and velar voiceless fortis stops produced in a manner 'at home' in another tradition; a North Etruscan tradition. This tradition does not display D or C representing the values customarily ascribed to delta and gamma in archaic Greek, and although C also represents a phoneme which is clearly voiceless and fortis in Latin, the retention of a form of theta, a letter lost to Latin in the third century B.C. speaks against a Latin derivation for the runes.³⁵

Yet the runic form of **p**, although somewhat similar to the Noric form of this character, shows somewhat better formal approximation to the letter that follows P in the archaic Greek abecedarium. North Etruscan Š (sade or san), sometimes transcribed as Ṧ, is a common graph in the North Etruscan inscriptions. In Lepontic it represented sibilants such as affricatives distinct enough from [s] to warrant separate representation, whereas in Venetic it seems to come only to represent a distinction in fortition from the phone represented by S, as is typical of Etruscan inscriptions. It would be redundant in the representation of early Germanic and so appears to have come to represent /p/ instead. Indeed Pisani notes that sade seems to have been employed to represent some sort of labial in the East Italic inscriptions of Picenum. Moreover, there are East Italic allographs of Š that are identical in form to the staff **p**. As some Lepontic allographs indicate how the East Italic allograph was formed from the usual Etruscan form of Š, it is probable that a similar development has occurred to produce runic **p**. In fact the graphic variation attested for **p** in the continental rune-rows seems to mirror that typical of the North Etruscan Š.³⁶

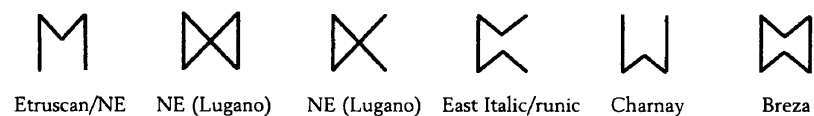

Figure 3: The variants of sade and **p**.

³⁵ Whatmough, 'A New Raetic Inscription of the Sondrio Group'; R. E. Wallace *apud* D. G. Miller, *Ancient Scripts and Phonological Knowledge*, Amsterdam 1994, pp. 63–64, n. 4.

³⁶ M. Lejeune, 'Problèmes de philologie vénète: XII, Les deux sifflantes', *Revue de philologie* 40, 1966, pp. 7–20; *idem*, 'Documents gaulois et para-gaulois de Cisalpine', pp. 373–75; V. Pisani, 'Italische Alphabete und germanische Runen', *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 80, 1966, p. 209.

The other signs for sibilants have clearly produced similar runic characters. The staff **s** shows the three allographs typical of North Etruscan variation. And runic **ᚱ** also has a clear parallel in North Etruscan **Z**, except that as suspected by Bugge and others, the allograph on the Charnay and Balingen fibulae appears to represent the original form. The variation in orientation of Scandinavian **ᚱ** has always been difficult to explain otherwise as this practice is not paralleled in the execution of similarly shaped runes such as **a**, **t** or **l**. And indeed a reduction to an allograph akin to the more usual runic form seems to have occurred in some of the inscriptions in the Sondrio alphabet from the Val Camonica, even where this has led to confusion with the usual form of North Etruscan **Ψ**.³⁷

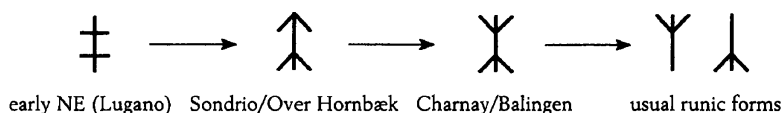

Figure 4: The variation in graphs for /z/.

The graphs representing velars can be treated in a similar way. The North Etruscan tradition inherited three graphs with which to represent /k/. In early Etruscan practice these characters had been distributed depending on the quality of the following vowel: C for non-low front vowels, Q for non-low back vowels, and K for low vowels. Similarly, Etruscan abecedaria show the retention of the two archaic Greek letters both developed from Phoenician kaf that represented the velar aspirate /k^h/. It now appears likely that the Etruscan alphabet derives from a forebear that predates the separation of Greek scripts into the eastern (Euboean or blue) and western (Corinthian or red) distinctions, and consequently the assignation of the value /ps/ or /ks/ to **Ψ** or **X** respectively. Etruscan **X**, however, later came to represent a sibilant, usually transcribed as **Š** in some inscriptions from southern Etruria (functionally replacing **Š**), an identification that may be reflected in the Latin values /ks/ and /gs/. Yet in North Etruscan chi would be a homograph of some allographs of **T** and **Θ** and so its presence is often doubted. But not only was chi clearly maintained in the North Etruscan tradition as a numerical symbol, there is evidence from the East Raetic tradition that the two aspirate characters merged,

³⁷ Prosdocimi, 'Per una edizione delle iscrizioni della Val Camonica', p. 580.

or at least that their forms became confused. Whatmough indicates the appearance of such a character at Magrè, and this occurrence was supplemented by similar allographs in the Sanzeno finds of the late 1940s and the Steinberg rock inscriptions discovered in 1957. Though the evidence for North Etruscan X is fragmentary, it can scarcely be doubted that the staff **g** ultimately derives from X, and indeed most proponents of a Latin thesis have made a similar connection with the Roman reflex of this character.³⁸

As North Etruscan C is continued in runic **k**, and as X is probably continued as **g**, it is no surprise to find the similarly rare Q continued as runic **ŋ**. The rarity of C and Q in North Etruscan can be explained by a process occurring further south. In later Etruscan practice C came to be favoured over K and Q in the south of Etruria, and K over C and Q in the north. It is difficult to ascertain the value of Q in the North Etruscan tradition as it seems to have become a homograph of **Φ** as also occurred in Messapic.³⁹ In runic, however, Gerhard Alexander maintains that **ŋ** probably originally represented plosive [g], whereas **g** represented the more common fricative allophones reconstructed for PG /g/. Such a distinction may have been made necessary by the acrophonic nature of most of the rune names: Of the mediae, only /g/ is usually reconstructed as a fricative initially, and it is only reconstructed as a plosive in PG after /n/ (which in this environment was realised as [ŋ]). The staff seems to have become associated with the cluster [ŋg] after initial /g/ came to de-spirantise in the majority of attested Germanic languages (save, of course, in Gothic, Low Franco-nian and in some dialects of Low German).⁴⁰ One might also note that

³⁸ Whatmough, *vol. cit.*, pp. 50, 509; Vetter, 'Literaturbericht (1954)', p. 74; *idem*, 'Die vorrömischen Felsinschriften von Steinberg', p. 391; A. J. Pfiffig, *Die etruskische Sprache*, Graz 1969, p. 17; Lejeune, 'Documents gaulois et para-gaulois de Cisalpine', p. 369, n. 42; *idem*, 'Le vase de Latumaros (Discussions sur l'alphabet de Lugano)', *Latomus* 46, 1987, pp. 493–509; Miller, pp. 43, 54; Woudhuizen, pp. 155, 197.

³⁹ See especially the inscription VAL.TEΦNU (or VAL.TEQNU) where Whatmough considers the Φ to be a mistake for the velar graph Ψ! The inscription probably represents an anthroponym in -g(e)n-; J. Whatmough, 'Inscriptions from Magrè and the Raetic Dialect', *The Classical Quarterly* 17, 1923, p. 62, n. 2; *idem*, *vol. cit.*, pp. 45–46; Pisani, *op. cit.*, p. 320.

⁴⁰ W. G. Moulton, 'The Stops and Spirants of Early Germanic', *Language* 30, 1954, pp. 31–32, 42; *idem*, 'The Proto-Germanic Non-Syllabics (Consonants)', in F. van Coetsem and H. L. Kufner (eds), *Toward a Grammar of Proto-Germanic*, Tübingen 1972, p. 173; G. Alexander, 'Die Herkunft der Ing-Rune', *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 104, 1975, pp. 1–11. Note that Alexander also tentatively links the **ŋ** rune with *qoppa*, citing the form on the Frøyhov figurine. William Moulton also claims that PG */g/ was realised as a plosive in gemination, but he does not consider the fact that gemination of the mediae is extremely rare in PG; L. L. Hammerich,

the form of this rune with a *hasta*, contrary to Antonsen, Morris, Odenstedt and Ottar Grønvik, cannot be a ligature of *i* + *ŋ*. Not only does such a form appear in the Grumpan rune-row, but Etruscan forms of qoppa clearly show this very variation between forms with and without *hastae* (a variation possibly mirrored in allographs of Φ/Q from Magrè). Moreover, in the instances where it is attested as part of a recognised lexeme this rune always represents either [iŋ] (Opedal; no *hasta*) or [iŋg] (Aquincum, Slemminge, Szabadbattyán, Tanem, and possibly Leţcani and the Vimose sheath mount; all with *hastae*). The only exception was considered to be in the Årstad inscription, but Gerd Høst has recently shown that the reading that produced the supposed example of *ŋ* (without a *hasta*) in this case is no longer tenable.⁴¹

The last remaining characters representing velars were K and Ψ . Now the latter character may have merged with the similarly sounded X in North Etruscan, but the apparent absence of K from runic appears perplexing as, except in West Raetic, it is the character most commonly employed for /k/. Instead, it appears to have come to represent a different velar sound. Grønvik and after him Moltke and Elmar Seebold maintain that the later English value [ç] was the original value of the rune transcribed by Krause as $\ddot{i}$. Its attestation as /i(:)/ in an number of inscriptions may have derived from its non-acrophonic rune name in a similar manner as *ŋ* has come to stand in most cases for [iŋg]. Thus North Etruscan K has probably produced the staff $\ddot{i}$. And although no allograph of K is graphically identical to $\ddot{i}$, there are some that suggest that such a development was under way in the late Lepontic and Noric testaments.⁴²

A further formerly difficult derivation is rather more clearly best explained by a North Etruscan thesis. The development of a separate

---

⁴¹ 'Die germanische und die hochdeutsche Lautverschiebung. II. Worin besteht die hochdeutsche Lautverschiebung?', *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* (Tübingen) 77, 1955, pp. 171–94.

⁴² Alexander, *art. cit.*; E. H. Antonsen, *Concise Grammar of the Oldest Runic Inscriptions*, Tübingen 1975, p. 12; K.-E. Westergaard, *Skrifttegn og symboler*, Oslo 1981, pp. 136–79; Morris, pp. 120–121; B. Odenstedt, 'Om typologi och grafisk variation i den äldre futharken', *AN* 7 100, 1985, pp. 1–15; O. Grønvik, 'Über den Lautwert der Ing-Rune und die Auslassung von Vokal in den älteren Runeninschriften', *Indogermanische Forschungen* 90, 1985, pp. 168–95; G. Høst, 'Die Årstad-Inschrift — eine Neuwertung', in *Runor och runinskrifter*, Stockholm 1987, pp. 155–61.

⁴² O. Grønvik, *Runene på Tunestenen*, Oslo 1981, pp. 29–32; Moltke, *Runes and Their Origin*, p. 64; E. Seebold, 'Die Stellung der englischen Runen im Rahmen der Überlieferung des älteren Futhark', in A. Bammesberger (ed.), *Old English Runes and their Continental Background*, Heidelberg 1991, pp. 469–70.

staff for /j/ in the Germanic script is not paralleled in Greek or Latin. Indeed, derivations proffered for runic j from Latin G neglect the fact that the development of /g/ > [j] in Latin before front vowels did not occur until after the earliest runic inscriptions are found. Such a development is, however, paralleled in North Etruscan. In the Venetic tradition, /j/ came to be represented by a perigram of two iotas. In later inscriptions first one, then both of the iotas developed into a bent form similar to that of North Etruscan C. These forms are sometimes transcribed in recognition of their shapes as II, IC and CC. And as has been noted by Haas and more recently by Rix and Gary Miller, this is clearly how the j rune came to be formed.⁴³

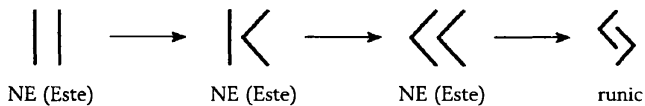

Figure 5: The development of the j rune.

A character with a similar function is the North Etruscan V. This sign continues the archaic Greek character vau or digamma which was lost to Greek in the fifth century B.C. In Latin it has clearly produced F, a development which is often cited as good evidence for a Latin prototype for runic f. This development in Latin, however, has long been known to derive from the early Etruscan practice of spelling /w/ with V, but /f/ with VH.⁴⁴ And just as did early Latin, the North Etruscan scripts continued this tradition. It is also evident in late Etruscan that V had come to represent /v/ or even /f/ as it sometimes alternates with 8 (which had replaced the use of the perigram VH) and Φ which are otherwise thought to represent /f/ (the latter after Etruscan /p^h/ > /f/) at this date. A development of /w/ > /v/ also seems to have occurred in late Venetic. In fact a similar practice may have occurred in the Lepontic inscriptions as in this tradition /w/ is usually represented by U, and although it is not clear what phonological value V represents in its only (and very early) attestation, it

⁴³ E. H. Sturtevant, *The Pronunciation of Greek and Latin*, 2nd ed., Philadelphia 1940, p. 168; M. Lejeune, 'La Consonne yod en vénète', *Word* 8, 1952, pp. 51-64; O. Haas, 'Die Herkunft der Runenschrift', pp. 227-28; Rix, p. 419; Miller, p. 66.

⁴⁴ In archaic Greek, VH represented voiceless /w/, i.e. /w̥/; and in Etruscan, /f/ seems to have developed from Proto-Anatolian */w/ in some positions, e.g. before /a/ (cf. Etruscan *quthefa-*, Luwian, Hittite *kattawa-* 'revenge'); Sturtevant, p. 146; Woudhuizen, p. 175.

appears where the IE reconstructions indicate */p/ (i.e. UVAMO- < IE **up̥mmo-*). Now although IE */p/ is lost to Celtic in most positions from an early stage, it clearly passed through a form as a fricative as it weakened in articulation, for in places where a vestige of this phone is retained, when it did not assimilate to other labials such as /w/ or /b/, it merged with Old Celtic /x/. Moreover, in the Venetic inscriptions of Lâgole, after the phoneme /h/ was lost from Venetic, a similar simplification of the perigram VH is apparent as the otherwise redundant North Etruscan H has come to represent /f/ here. Thus runic **f** clearly can be derived from a North Etruscan source.⁴⁵

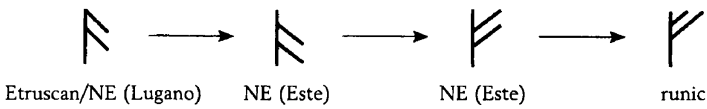

Figure 6: The variation in vau.

Other staves have long been seen to be afforded superior derivations from a North Etruscan tradition as the variation that they represent from the typical Mediterranean letters are clearly in evidence in the Alpine inscriptions. Both Alpine M and O exhibit forms with the lengthenings that must have occurred in order to develop into runic **m** and **o**. Similarly, North Etruscan E appears on the Negau A helmet and in the Magdalensberg inscriptions turned on its side, a rotation that has always seemed likely to be the most plausible explanation for the two main early forms of runic **e**. The late development of North Etruscan A as typically found in the more westerly traditions is identical to runic **a** which clearly must ultimately derive from one of the archaic forms as preserved in the Alpine inscriptions but which were lost to Greek and became rare in Latin from the third century B.C. Moreover, North Etruscan H shows a reduction from three to two arms, a development which seems to be continued in runic. And again, as in the case of **ᚱ** and the various forms of **ᚷ** found in the continental rune-rows, the appearance of the more archaic form of **h** only

⁴⁵ H. Pedersen, *Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen*, 2 vols, Göttingen 1901–13, I, pp. 90, 93. A. L. Prosdocimi, 'L'iscrizione di Prestino', *Studi etruschi* 35, 1967, pp. 202–3, 213; *idem*, 'L'iscrizione leponzia di Prestino: vent'anni dopo', *Zeitschrift für celtische Philologie* 41, 1986, pp. 240–42; Pfiffig, pp. 41–45; Lejeune, 'Documents gaulois et para-gaulois de Cisalpine', pp. 416–17, 458, 472–74; *idem*, *Manuel*, pp. 30, 134–35; *idem*, 'Vues présent sur le celtique ancien', *Bulletin de l'Academie Royale de Belgique, classe de lettres* 64, 1978, p. 111.

in the South Germanic tradition shows that this tradition, although attested later than that of the north, was conservative and remained closer to its North Etruscan forebear. The angular **b** of runic is also clearly found in the Sondrio tradition, and similar characters are found at Bolzano and Magrè though what phonological value they may have represented is unclear. The staves **l** and **u** which continue the Italic principle that their vertical orientation is always the same are obviously best derived from North Etruscan L and U. Runic **t** also mirrors an admittedly uncommon allograph of North Etruscan T; yet its development is paralleled by a similar development of North Etruscan Z found in runic as Whatmough explains quite clearly. And North Etruscan N with its single *hasta* and single crooked arm is at the very least as likely a source for the unparalleled form that archaic Greek nu has assumed in its incarnation as runic **n** as any other Mediterranean script.

Figure 7: The development of runic **a**.

Figure 8: The reduction of heta.

The remaining Etruscan letters to pass into the north are D, R and Φ . Now the letter D in Etruscan was phonologically redundant, and seems only to appear sporadically in North Etruscan inscriptions in places where its phonological value cannot be ascertained. Yet it only appears with its *hasta* extended in a manner that suggests that it has assumed the value /w/ in runic after V came to represent /f/ exclusively.⁴⁶ North Etruscan R, however, typically bears the same shape as

⁴⁶ The editors of the inscriptions transcribe these letters as P even though North Etruscan P looks nothing like these forms which are otherwise strikingly similar to allographs of delta known from other Italic traditions. Similarly, unlike the similar allographs from Magrè, they cannot be the variant of R which bears an extended *hasta* as the usual form of R appears in both of these inscriptions. Conway, Whatmough and Johnston, I, p. 181; Pellegrini and Prosdocimi, I, p. 626 (Gt 19); G. Fogolari and G. B. Pellegrini, 'I rinvenimenti preistorici di Lothen', *Cultura atesina* 5, 1951 (monograph

Latin D. Nevertheless, the process whereby Etruscan R developed the distinguishing arm of Latin R is by no means unparalleled in the other scripts derived from Etruscan. This development occurs in order to distinguish R from similarly shaped characters such as D and P. And among the Lugano finds, as Arntz points out, there are at least two such allographs of R that are suggestive of the formation of the *r* rune. Indeed, granted the existence of the alternative form of *r* suggested by Antonsen (as represented in the Charnay, Aquincum, Fyn I, Nebenstedt I, the recent Nydam ashen staff and perhaps even Meldorf inscriptions), a more typically North Etruscan R seems to have lasted into runic, although clearly in a more marginal usage than in the tradition from which it no doubt stems.⁴⁷

The twenty-fourth and last North Etruscan character represented in the futhark is North Etruscan Φ . Although used in Venetic and on the Negau A helmet to represent /b/, the value represented by this graph in the Raetic tradition is unsure. Indeed, as in other Etruscan-based scripts it may have become a homograph of Q. In the Magrè script it seems that B has come to represent some sort of dental, and thus Whatmough uses the transcription $\mathfrak{P}$ for this character. And as B also develops a three-pronged form in this tradition, he even proposed it as the prototype of runic $\mathfrak{b}$. Yet as the Raetic language remains undeciphered, his assignation of a dental value to the Magrè graph B/ $\mathfrak{P}$ based on apparent alternation with T (i.e. TINAYE, PINAYE) cannot be confirmed.⁴⁸ Furthermore, the Magrè inscriptions otherwise lack a descendent of P (as does runic) and clearly preserve forms of Φ /Q in positions that suggest a velar value. Nonetheless it is now evident that an early allograph of $\mathfrak{b}$ in the runic tradition is a homograph of North Etruscan Φ . Indeed the Gothic script retains a letter for /b/ with such a mirror-rune form, although many Gothicists prefer to derive this letter from a cursive development of Greek θ . As a labial value for Φ would clearly be redundant in the Germanic script, the Germanic fricative that is typologically rarest among the world's languages seems

---

Bolzano 1952), pp. 11–15; Pellegrini, 'Reti e retico', pp. 116–17; Schumacher, pp. 113–14 & 186 (PU-1).

⁴⁷ Arntz, *Handbuch*, 2nd ed., pp. 41–42; E. H. Antonsen, 'The Graphemic System of the Germanic Futhark', in I. Rauch and G. F. Carr (eds), *Linguistic Method: Essays in Honor of Herbert Penzl*, The Hague 1979, pp. 294–95.

⁴⁸ It may well represent /tʰ/ if the identity with Etruscan *zinace* is correct; Pellegrini, 'Trace di un abitato', p. 200, n. 4; Whatmough, 'Inscriptions from Magrè', pp. 63–64; *idem*, *vol. cit.*, pp. 14, 37–42, 507–8, 510, 547; *idem*, 'The Raeti and their Language', *Glotta* 22, 1934, pp. 27–28; Pisani, *op. cit.*, pp. 324–26; Rix, p. 422.

to have been the value adopted for the Etruscan descendant of archaic Greek phi.⁴⁹

***

Of course a few of these derivations are still somewhat problematic. But the evidence for the typically North Etruscan representation of a distinction in voice or fortition and the appearance of separate graphs for the semivowels in runic points away from the Greek and Latin orthographical traditions. Clearly such features typical of late Venetic inscriptions such as the use of syllabic puncts adopted from middle Etruscan practice are not continued in the runic tradition.⁵⁰ And the number of allowable allographs also seems to have been reduced as the North Etruscan characters made their way north. Yet a North Etruscan derivation, as noted by Hammarström, also agrees with epigraphical comparisons with more southerly scripts that show that runic continues typically archaic orthographical practices. One of these is the retention of such allographs: Greek and Latin had come to be quite normalised by the third century B.C. Indeed this is the major contention of the thesis of Morris, later supported by Antonsen: the Germanic script exhibits practices that are usually associated with scripts of the archaic period (i.e. before 500 B.C.).

Although reversed and inverted runes have their parallels in the retrograde and inverted characters of archaic Greek and North Etruscan practice, such features have been viewed as evidence for the primitive nature of runic epigraphy, not a continuation of a characteristically archaic practice. And the Venetic inscriptions, much as do the runic, occasionally exhibit both true and false or serpentine boustrophedon, a characteristic also explained by Whatmough as archaic, but might equally instead be seen as primitive. Similarly, the apparently archaic angular shapes of runic are often explained away as if they are a necessary corollary of the practice of inscribing letters in wood. The lack of orthographic differentiation in runic inscriptions between geminate and simplex consonants is clearly also mirrored by typically archaic spellings in the Raetic and Lepontic traditions. Yet this orthographic practice has been explained away in a similar manner, as a sign

---

⁴⁹ J. W. Marchand, 'Der Ursprung des gotischen þorn-Zeichens', *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 77, 1955, pp. 490–94.

⁵⁰ E. Vetter, 'Die Herkunft des venetischen Punktiersystems', *Glotta* 24, 1936, pp. 114–33.

of a lack of orthographic sophistication, and indeed late and medieval Latin inscriptions are known to display such an inadequacy: One need only refer to the emphasis laid on such spellings by late Latin and medieval grammarians, including the first grammarian of Icelandic. The inconsistent usage of interpuncts displayed by both the North Etruscan and runic traditions has also been labelled a primitive orthographical feature by Odenstedt. On the other hand, ligatures are common in both the Latin and Etruscan traditions; but Latin ligatures such as those typical of the epigraphical record of the two Roman Germanies are not continued in runic practice. Indeed as Mindy MacLeod shows in her recent dissertation runic ligatures seem to represent an indigenous orthographical development. It may indeed be valid to dismiss many of these orthographical practices as only the expressions of an unsophisticated orthographical tradition. Yet although the reversal of individual characters might be expected in a primitive tradition, the reversal of whole lines is less simple to ascribe merely to a poorly developed set of orthographic norms. As the early inscriptions show ambivalent direction, and as dextroverse or a progressive direction (compared to Latin) becomes the norm throughout the runic tradition, it may well be that the runic tradition stems from one that also displays such an ambivalence. It is even possible that this process attests that the earliest runic inscriptions were in fact sinistroverse, and it is merely the gradual development of a dextroverse tradition that is evident in the runic testaments that have come down to us. Such a development is clearly to be seen in the North Etruscan epigraphs as the sinistroverse gradually gives way to a dextroverse norm probably under the influence of the growing dominance of the orthography of late Republican Rome.⁵¹

Another archaic practice propounded by Morris and suggested by an observation of the Russian linguist Makaev, is the lack or inconsistent orthographic representation of nasals in runic. Clearly this only occurs in the Latin tradition in limited circumstances, and in precisely the positions where reconstructions based in the evidence of the

---

⁵¹ Hammarström, pp. 53–57; Whatmough, *vol. cit.*, pp. 523–24; Lejeune, 'Documents gaulois et para-gaulois de Cisalpine', p. 372; *idem*, *Manuel*, pp. 180–81; Morris, pp. 127–36, 155; B. Odenstedt, 'A New Theory on the Origin of the Runes: Richard Morris' Little Book Umbilicus Runicus', in A. Bammesberger (ed.), *Old English Runes and the Continental Background*, 1991, pp. 383–84; E. H. Antonsen, 'Runes and Romans on the Rhine', *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 45, 1996, pp. 5–13; M. J. MacLeod, *Runic Ligatures*, dissertation, Melbourne 1999.

modern Romance languages indicate the eventual loss of Latin nasals. In archaic Greek these nasals are not lost; instead it appears that they have simply been omitted, just as geminate stops are represented as if they were simplex. And while Makaev and more recently Williams have sought to show that these spellings can be explained by a nasal quality developed in a preceding vowel, the same practice is evidenced in the North Etruscan inscriptions. Although the less transparent Raetic inscriptions cannot confidently be assessed in such a manner, and this practice in Venetic is irregular, nasals are always omitted before homorganic obstruents in the Lepontic tradition.⁵²

***

Yet there is an even more telling piece of evidence that has recently come to light that can only support a North Etruscan origin for the runes. It is concomitant with an explanation for the previously baffling reorganisation of the Mediterranean abecedarium in the order of the Germanic rune-row.

The Swedish runologist Erik Brate was the first to recognise that the runes are grouped in pairs in the rune-row. He rejected Bugge's attempt to interpret the modern expression futhark as an Armenian term for cursive writing that the Norwegian claimed supported a southeastern origin for the runes. He was also critical of earlier scholars such as the English Anglo-Saxonist Walter Skeat who sought to see a magical charm in the order of the rune-row. Skeat noting the use of the letters of the Pater Noster in *Solomon and Saturn* suggested that an Anglo-Saxon translation of the Pater Noster might similarly be seen in the order of the futhark. Although criticised by Taylor and Henry Bradley, this theory was accepted by the archaeologist Karl von den Steinen, and even improved upon by the German philologist Friedrich Kluge. Skeat pointed out that the pagan Germani could well have employed a Christian charm in the early centuries A.D. Nevertheless, it was the type of solution suggested by Bradley and subsequently taken up by the American Hempl (and followed by Arntz) that was to prove more acceptable to most runologists. Bradley and Hempl noted

---

⁵² Lejeune, 'Documents gaulois et para-gaulois de Cisalpine', p. 381; *idem*, *Manuel*, pp. 139-40; Morris, pp. 68-69, 95-97, 125-27; H. Williams, 'The Non-Representation of Nasals before Obstruents: Spelling Convention or Phonetic Analysis?', in J. E. Knirk (ed.), *Proceedings of the Third International Symposium on Runes and Runic Inscriptions*, Uppsala 1994, pp. 217-22; Makaev, pp. 52-53.

a relationship between the order of the rune-row and the Mediterranean order which seemed to indicate the preservation of some sort of alphabetic fossil. Both then suggested that the usual order had been changed to meet some phonological or formal concerns. Yet both were equally as guilty of propounding as speculative an approach as were Skeat and Kluge.⁵³

The next generation of theories can be represented by the uthark (*sic*) theory of Sigurd Agrell. As Bugge, Magnus Olsen and others had sought to find signs of numerological practices in some of the early inscriptions, Agrell undertook a study of Mediterranean numerology to search for the reason for the peculiar order of the futhark. He noted that some of the order of the futhark could be matched with the numerological principles of Mithraism. Yet in order to reconcile the order of the rune-row with his numerological theory he had to posit that runic **f** had once belonged to the end of the runic ordering. Indeed, he noted that the names of **f** and **o** could be seen to be semantically linked as both indicated economic principles: 'wealth' and 'inheritance'.⁵⁴

The problem with the theory of Agrell, as in that of most of those that had gone before him, was a willingness to bend the evidence to fit the reconstruction. Thus Karl Schneider instead sought to determine if the order could be seen to represent the spiritual beliefs of the ancient Germans. Yet much of Schneider's interpretation was based on semantic and etymological assumptions that are at the very least debatable. Such an approach meets (and probably oversteps) its limit in Wolfgang Jungandreas' attempt to link the order with the cosmog-

---

⁵³ Solomon and Saturn ll. 84–145; W. W. Skeat, 'The Order of the Letters in the Runic "Futhork"', *The Academy* vol. 38, no. 968, Nov. 22, 1890, p. 477; and vol. 38, no. 970, Dec. 6, 1890, pp. 530–31; I. Taylor, 'The Order of the Letters in the Runic Futhork', *The Academy* vol. 38, no. 969, Nov. 29, 1890, pp. 505–6; H. Bradley, 'The Order of the Runes in the Futharc', *The Academy* vol. 38, no. 971, Dec. 13, 1890, pp. 566–67; K. von den Steinen, 'Prähistorische Zeichen und Ornamente', in *Festschrift für Adolf Bastian*, Berlin 1896, pp. 249–88; F. Kluge, 'Runenschrift und Christentum', *Germania: Korrespondenzblatt der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archaeologischen Instituts* 3, 1919, pp. 43 ff; *idem*, *Deutsche Sprachgeschichte*, Leipzig 1920, p. 228; E. Brate, 'Runradens ordningsföljd', *ANF* 36, 1920, pp. 193–207; Arntz, *Handbuch*, 1st ed., pp. 130–31.

⁵⁴ M. Olsen, 'Om trolldruner', *Edda* 5, 1916, pp. 225–54 (monograph, Uppsala 1917); S. Agrell, *Runornas talmystik och dess antika förebild*, Lund 1927; *idem*, 'Der Ursprung der Runenschrift und die Magie', *ANF* 43, 1927, pp. 97–107; *idem*, 'Die spätantike Alphabetmystik und die Runenreihe', *Kunhliga Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund, Årsberättelse* 1931–32, no. 6, pp. 155–210; cf. B. Andersson, *Runor, magi, ideologi*, Umeå 1997, pp. 171 ff.

raphical principles of Germanic mythology. Clearly none of these approaches were anything other than speculative, and for a time, the more restrained semantic theory suggested by Brate, despite limited acceptance at first, was similarly consigned to the realm of fancy.⁵⁵

Yet the linguistic approaches applied since the war have scarcely proved less tendentious. Kabell noted that some of the staves seemed to be grouped according to their shape and as von Grienberger had noted at the turn of the century even by their phonological value. Jens Jensen and more recently Miller have gone much further attempting to show that the ordering of the runes is the result of some hitherto unsuspected grammatical patterning. Their patterns cannot possibly derive from the antique grammatical tradition, however, as concepts such as distinctions in voice (especially in the separation of sibilants) and lip-rounding are not to be found in the Greek tradition represented by Dionysius Thrax and Dionysius Halicarnassensis or the Latin as represented by Varro.⁵⁶

It was not until the German philologist Seebold, probably inspired by a posthumously published investigation by Agrell, first connected Brate's thesis to a scrambled Roman abecedarium in 1986 that a solution began to present itself. Seebold has since used his explanation as evidence for a Faliscan origin for the runes, noting the graphical similarities of Faliscan to runic and the proximity of the famous Praenestine oracle described by Cicero (in a passage often linked to Tacitus' description of a Germanic divination) to the Pompeiian abecedarium. Yet Faliscan bears the same graphical similarities to runic as do all of the scripts derived from Etruscan. Moreover, similar abecedaria are found further north than Pompeii. A number have been found in the ruins of Ateste, the site of the earliest Venetic inscriptions.⁵⁷

⁵⁵ F. von der Leyen, 'Die germanische Runenreihe und ihre Namen', *Zeitschrift für Völkerkunde* NF 2, 1930, pp. 170–82; K. Schneider, *Die germanische Runennamen*, Meisenheim an Glan 1956; W. Jungandreas, 'Die Namen der Runen: Futhark und Kosmologie', *Onoma* 18, 1974, pp. 365–90.

⁵⁶ D. Thr. 7; D. Hal., *Comp. verb.* 14; Varro, *L.L.* (ed. G. Goetz and F. Schoell, Lipsia 1910) frag. 43; Von Grienberger, p. 304; Kabell, 'Periculum runicum', pp. 105 ff.; J. J. Jensen, 'The Problem of the Runes in the Light of Some Other Alphabets', *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 23, 1969, pp. 128–46; Miller, pp. 70–76.

⁵⁷ Cic., *De div.* 2, 85; Tac., *Germ.* 10; *CIL* 4, 2541 (*et seq.*): AXBVCTDSE; A. Bouché-Leclercq, *Histoire de la divination dans l'antiquité*, 4 vols, Paris 1879–82, IV, pp. 147–53; S. Agrell, 'Die Herkunft der Runenschrift', *Kungliga Humanistiska Vetenskaps-samfundet i Lund, Årsberättelse* 1937–38, no. 4, pp. 65–116; E. Seebold, 'Was haben die Germanen mit den Runen gemacht? Und wieviel haben sie davon von ihren antiken Vorbildern gelernt?', in B. Brogyanyi and T. Krömmelbein (eds), *Germanic Dialects*, Amsterdam 1986, pp. 525–80; *idem*, 'Die Herkunft der Runenschrift', in J. O. Askedal,

***

Brate noticed in 1920 that the names of the runes seem to be semantically grouped in the rune-row. Now theories based in the semantics of the names of the runes are usually hampered because some of the etymologies and meanings of the names are disputable. Yet for others they seem quite clear; and of these a number are semantically paired. This pairing is most obvious in the designations for **þ** and **α**, *burisaz and *ansuz, which clearly represent the giants and the Æsir, the opponents of the ON religious cosmology. And similarly, the typical poetical pairing of 'man' and 'horse' appears in the third *ætt*. A number of other pairs also seem evident, e.g. *fehu 'cow (livestock, cattle, chattels, wealth)' and *ūruz 'aurochs'; *gebō 'give/gift' and *wunjō 'joy'; and *īsaz 'ice' (perhaps representing winter) and *jēran 'fruitful part of the year'. Consequently, as the mostly acrophonic rune names surely represent some sort of mnemonic, Williams suggests that this pairing of the names may have arisen to supplement this principle. Yet more evidence for the paired nature of the ordering is also betrayed by errors in rune-row inscriptions. Not only is there an ambivalence as to the order of the last pair, **d** and **o**, the Kylver stone bears a reversed ordering of **ī** and **p** (the seventh pair). Moreover, the Lindkær/Over Hornbæk rune-row, although it has undergone a large amount of graphical modification, quite clearly has swapped not merely the order within a pair, but of two sequential pairs (the eighth and ninth). This sort of variation is best explained by the mechanical principle of these pairs as first theorised by Brate. And indeed, it appears likely that this pairing underlies the selection of characters lost during the transition to the younger futhark. The staves **g** and **w** (the fourth pair) have disappeared from the first *ætt*, **ī** and **p** (the seventh) from the second, and **d** and **o** (the last) from the third. Furthermore, as **m** has assumed the form of the older **ḡ** in the Gørlev rune-row, the loss of **e** and the form of the older **m** also probably represents the loss of a pair (i.e. the tenth). Although these losses may well have been informed by

---

H. Bjorvand and E. F. Halvorsen (eds), *Festschrift til Ottar Grønvik*, Oslo 1991, pp. 16–32; *idem*, 'Fuþark, Beith-Luis-Nion, He-Lamedh, Abgad und Alphabet: Über die Systematik der Zeichenaufzählung bei Buchstaben-Schriften', in F. Heidermanns, H. Rix and E. Seebold (eds), *Sprachen und Schriften des antiken Mittelmeerraums: Festschrift für Jürgen Untermann zum 65. Geburtstag*, Innsbruck 1993, pp. 411–44.

phonological considerations, they all also seem to have been lost as pairs. (Subsequently, one of the staves from the second *ætt* was moved to the third *ætt* in what seems to have been an attempt to retain parity between the number of staves in each *ætt* of the younger tradition.)⁵⁸

***

Granted that the order of the rune-row represents pairs, Seebold's connection with a scrambled Latin abecedarium becomes of importance as it is clear that the Pompeiian inscription is a reorganisation of part of the Latin abecedarium in pairs. Abecedaria are known throughout the Roman and Greek worlds, and in Etruscan practice as well. But inscriptions showing paired reorganisations of the Mediterranean abecedarium are rare. Yet not only are paired reorderings of an abecedarium quite commonly found at Este, they appear along with messages that explain why they have been inscribed.

North Etruscan abecedaria are only found at Este. Now the only complete abecedarium seems merely to mimic the middle Etruscan order, with the Venetic graph O (as O had subsequently been lost to Etruscan) placed at the end. But as letters such as B and C (and indeed Venetic II or IC) found in other North Etruscan epigraphical sites are not represented in this lone abecedarium, it cannot represent the full North Etruscan ordering which must have been in use at other sites. Yet there are other abecedarium tablets found at Este that bear an even more reduced abecedarium. In this ordering all of the letters representing vowels are omitted from their usual positions, and in a manner rather reminiscent of the order of Ogham, are sometimes placed singularly or in groups at the end (as is also sometimes the case with II or IC). These examples of the consonantal Venetic abecedarium are also often accompanied by inscriptions that are quite transparent in their meaning. A typical inscription is VZA.N. ZONA.S.TO... Considering that VZ- (representing *wd-*) is unlikely to represent a Venetic lexeme formed from IE etyma, it is obvious instead that this sequence repre-

---

⁵⁸ A. Liestøl, 'The Viking Runes: The Transition from the Older to the Younger *futhark*', *Saga-Book* 20, 1981, pp. 247–66; M. P. Barnes, 'The Origins of the Younger *futhark* — A Reappraisal', in *Runor och runinskrifter*, Stockholm 1987, pp. 29–45; M. Stocklund, 'The Ribe Cranium Inscription and the Scandinavian Transition to the Younger Reduced *futhark*', *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 45, 1996, pp. 199–209; Williams, 'The Origin of the Runes', p. 217.

sents the Venetic designation for these consonantal abecedaria which begin with the order VZHΘ... Thus VZA.N. ZONA.S.TO... translates as 'this consonantal abecedarium is dedicated ...'.

More importantly there is another form of the VZA that appears in a quite different order. As shown by Lejeune, a number of the VZA inscriptions bear repetitions of a mostly fixed sequence of paired letters. Of these the most striking example appears on a bilingual Latin and Venetic inscribed bronze. The Venetic paired VZA is accompanied by a damaged but still quite legible message: [vza.]N[.] VO.L.T.[iio.n.]mno.s. [zo]NA.S.TO KE LA.Ψ[s.to] ša.i.]NATE.I. RE.I.TIIA.I[.] O.P. [vo.]L.TIIO. [I]EN[o], 'This consonantal abecedarium Voltionmnos (i.e. the well guided) dedicates to and made for Šainate (the healer) Reitia, willingly and deservedly'. Reitia is clearly a Venetic deity, and so this inscription is a religious expression. The accompanying Latin inscription confirms this interpretation as it represents a common Latin dedication: ...]O[...] DEDIT LIBENS MERITO, '... given willingly and deservedly'. More striking, however, is an accompanying scrambled Roman abecedarium inscription on the same bronze. The Roman abecedarium, ...]RFQGPHOINKM[...], consists of pairs grouped from the centre of the usual Roman ordering: F, G, H, I and K are paired with (R), Q, P, O, N and M. The method of this ordering is clearly of the same type as the Pompeiian inscription referred to by Seebold: it is part of a paired centripetal (so called boustrophedon) or *athbash* type of arrangement of the Latin abecedarium.⁵⁹

Now the Venetic pairings are clearly not *athbash* pairs. (They consist mostly of a consonant paired with R, N or L, with the perigram VH treated as one letter.) Yet the principle of reordering the abecedarium in pairs evidently is a Venetic practice. Although Lejeune has sought to relate the Venetic pairs to the system of interpuncts, and the ordering may well originally derive from Venetic spelling lessons, it is unambiguously linked in this inscription to the Latin *athbash* type of pairing. Practising the abecedarium in an altered order is derided by Quintilian in his *Institutio oratoria*, and some have interpreted the

⁵⁹ M. Lejeune, 'Les Plaques de bronze votives du sanctuaire vénète d'Este', *Revue des études anciennes* 55, 1953, pp. 75–78; *idem*, 'Sur l'enseignement de l'écriture et de l'orthographe vénètes à Este', *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 66, 1971, pp. 267–98; *idem*, *Manuel*, pp. 190–97; Pellegrini and Prosdocimi, 1, pp. 113–25 (Es 27); Fogolari and Prosdocimi, pp. 271–74. The full *athbash* ordering of the Latin abecedarium AXBVCTDSERFQGPHOINKML is represented in other finds from Pompeii: *CIL* 4, 5472, 6905 & 6907.

scrambled abecedaria in light of this practice. But although they were clearly used in, and may originally have been produced by ancient writing exercises, *athbash* pairs are also known to have mystical power in Jewish belief, the earliest mention appearing in the sixth-eighth century Babylonian recension of the Talmud. (Indeed the description *athbash* derives from the Hebrew pairings: אַתְּבָשָׁ, i.e. ATBŠ.) And the Roman *athbash* inscriptions show that such pairs were sometimes inscribed as adjuncts to, or as dedications, possibly because of a superstition as to the beneficent powers of alphabet magic. The pairings evident in the order of the rune-row probably also derive from such an ordering, although it is not clear whether the paired ordering of the Germanic script originally derived from some antique educative practice or a somewhat less mundane orthographic tradition. Clearly, *athbash* pairings are described in late antiquity by St. Jerome merely as devices of learning. Yet St. Irenaeus describes their employment in a mystical expression in his second century attack upon the Gnostics; and a similar motivation probably lies behind the appearance of the paired orderings both on the votive bronzes from Este and in the Germanic rune-row. Nevertheless, it is not the Venetic evidence for similar letter sequences or the motivation behind the pairing of the rune-row that indicates the implausibility of a Latin or Greek thesis for the runic script: it is the actual mechanics of this ordering.⁶⁰

***

The mechanical principle of the runic ordering was first described by Seebold. Yet as he sought for the runic prototype in a Faliscan context, he could not see that this principle instead unmistakably pointed further north. Now for a number of the staves the derivations from Mediterranean characters, as most theorists happily accede, are quite clear. Thus **f** must stem ultimately from archaic Greek *vau*, **u** similarly from *upsilon*, **h** from *heta*, **n** from *nu*, **t** from *tau*, **b** from *beta* etc.

---

⁶⁰ Quint., *Inst.* 1, 1, 25; Iren., *Adv. haer.* 1, 14, 3; Hieron., *In Jerem.* 25, 26; *idem*, *Epist. ad Laetam* 107, 4; *Talmud, Shab.* 104a; A. Dieterich, 'ABC Denkmäler', *Rheinisches Museum für Philologie* 56, 1901, pp. 77–105 [= *idem*, *Kleine Schriften*, Leipzig 1911, pp. 203–28]; J. G. Milne, 'Relics of Graeco-Egyptian Schools', *Journal of Hellenic Studies* 28, 1908, pp. 121–22; A. E. R. Boak, 'Greek and Coptic School Tablets at the University of Michigan', *Classical Philology* 16, 1921, pp. 189–94; F. Dornseiff, *Das Alphabet in Mystik und Magie*, 2nd ed., Leipzig 1925, pp. 17–20, 126–33, 137–38; H.-I. Marrou, *Histoire de l'éducation dans l'antiquité*, 2nd ed., Paris 1950, pp. 212, 364; S. F. Bonner, *Education in Ancient Rome*, London 1977, pp. 165–68.

Consequently, it is evident from the pairs that contain staves which can clearly be identified with Mediterranean forebears that a simple principle underlies the grouping of the staves in pairs in the rune-row. The staves **a, b, k, w, e, f, r, h, d, i, i̇, l**, are paired with **þ, t, r, g, m, u, s, n, o, j, p, ȝ** (or in a modern Roman alphabetical order: **g, j, m, n, o, p, r, s, t, u, þ, ȝ**). Of course as runic **g** is obviously not based on one of the usual Mediterranean graphs for /g/, and the forebear of runic **j** has no recognised position in the ancient alphabetical order, staves derived from letters from the first half of the usual Mediterranean order are clearly paired with staves derived from characters from the second half. This is strikingly similar to the *athbash* principle governing the order of the Latin pairs found in the ruins of Pompeii and Ateste. Yet more importantly, it provides quite categorical evidence for the identities of some of the runic staves. As the usual practice with the addition of new characters to an abecedarium order is to place them at the end, one graph from each pair must stem from the first twelve characters of the abecedarium of the prototype script. Consequently, the identity of the thirteenth letter of this order also becomes apparent. Runic **m** is paired with a staff from the first half of the Mediterranean abecedarium (i.e. **e**). It must, therefore, be derived from a Mediterranean character from the second half of the usual alphabetical ordering of the prototype for the runes; and this letter can only be at the least the thirteenth character in this order. Yet as Latin has lost theta and changed zeta to, or replaced it with G, and classical Greek has similarly lost digamma, M and mu have become the twelfth letter in the ordering of Latin and Greek respectively. Thus the runes cannot have derived from the Latin or classical Greek alphabets.

A B C D E V Z H Θ I K L : M N O Š Q R S T U X Ö II

↓

V U : ϕ A : R C : X D :: H N : I II : K Š : Z S :: T B : E M : L Q : Θ Q

↓

f u þ a r k g w : h n i j i̇ p r s : t b e m l ȝ d o

Figure 9: The paired ordering of the rune-row.

<u>Φ</u> A	E <u>M</u> *	
<u>T</u> B	F <u>V</u>	
<u>R</u> C	Z <u>S</u>	
<u>X</u> D	H <u>N</u> *	
	Θ <u>O</u> *	
	I <u>II</u> (*)	
	K <u>Š</u> *	
	L <u>Q</u> *	* sequential pairs

Figure 10: The ordering of the pairs.

This pairing also supports each of the derivations offered previously. The **d** rune, for example, paired with **o**, clearly stems from the first half of the abecedarium. And the staff **r**, paired with **s** must do the same. Yet the exact principle behind the grouping in pairs is not as readily evident as it is in the Latin sequences. Putative phonological and graphic pairings such as **i** and **j**, or **e** and **m** have been noted in past treatments. Nevertheless, the absence of a similar pairing of **w** with **u** or perhaps **f** with **a** or **t** with **r** suggests that the phonological and graphic properties shared by these pairs are no more deliberate than are the orderings TD or OI in the Latin boustrophedon-pair sequences. An internal correlation to the pairing principle can be seen, however, if the pairs are assembled in alphabetical order: the pairs including A, B, C and D appear paired in the opposite order to the pairs formed with the subsequent letters from the the first half of the Mediterranean order. Indeed pairings such as **Φ** and A, T and B, and R and C suggest a method of coupling similar to that observed in the Latin examples: i.e. most of the letters from the very beginning of the Mediterranean ordering have been paired with those from the very end. Yet later pairings such as H and N, Θ and O, and K and Š instead suggest a system with a sequential ordering of the pairs derived from letters usually situated near the middle of the Mediterranean order; i.e. a type of *albam* (אלבם, ALBM) ordering, one also attested in antique alphabet mysticism. The sequential nature of these pairs may indicate that II (runic **j**) has replaced P in the original order. But given that the selection of pairs throughout the rune-row does not consistently follow a pairing system attested in another orthographical tradition, such an analysis must remain somewhat provisional. Sometimes pairs appear to be derived sequentially, others seem to show a variation of the centripetal principle of the Latin inscriptions. Un-

fortunately, apart from the emphasis on pairing, the exact mechanical principle behind the order of the rune-row remains obscure. Yet the evidence we have unmistakably points to a formation of the rune-row from the principle of pairing from alternate halves of the Mediterranean ordering known from *athbash* and *albam* sequences.

***

The evidence from the pairs in the order of the rune-row, the characteristically North Etruscan method of the representation of the distinction in voice and fortition, and the separate representation of semivowels are incontrovertible evidence for the origin of the runes in a North Etruscan tradition. Of the twenty-six letters of the archaic Greek and Etruscan alphabetic traditions as represented on the tablet from Marsiliana d'Albegna, twenty-three have lasted into the Germanic script. Now the doubtful example of samekh or xi in the North Etruscan corpus of Whatmough was later shown to be a complete chimera upon the rediscovery of the spada di Verona, and so this letter must have been lost at a very early stage of the development of the Etruscan script in northern Italy.⁶¹ And similarly, chi and psi, the two graphs for the velar aspirate of Greek and Etruscan appear to have merged in the North Italic tradition. North Etruscan P also seems to have been lost to runic, and it appears to have been replaced by the new letter for /j/. Yet as Makaev indicates, the direct North Etruscan ancestor of runic has yet to be isolated. Hammarström and after him Altheim favoured the West Raetic or Camunic alphabet of Sondrio, and the rock inscriptions from the Val Camonica which were first noted in the 1930s seemed to lend credence to such an origin. In recent years, however, given the Carnic inscriptions and the legends on the Negau helmets, Italian scholars such as Prosdocimi following Hempl, Feist and Haas have favoured a variety of the Venetic tradition as the most likely candidate.⁶² But there is also evidence from

---

⁶¹ Schumacher, pp. 171–72 (VR-3).

⁶² A. L. Prosdocimi, 'L'origine delle rune come trasmissione di alfabeti', in L. Agostiniani, V. Grazi and A. Nocentiri (eds), *Studi linguistici e filologici per Carlo Alberto Mastrelli*, Pisa 1985, pp. 387; G. Bonfante, 'The Spread of the Alphabet in Europe: Arezzo, Erz and Runes', in L. Bonfante, *Out of Etruria*, Oxford 1981, pp. 124–34; *idem*, 'Sull'origine delle rune', *Atti dell'Accademia Nazionale dei Lincei, Rendiconti, Classe di scienze morali, storiche e filologie* 40, 1985, pp. 145–46 [both are reprinted in R. Gendri (ed.), *Scritti scelti di Giuliano Bonfante*, 4 vols, Alessandria 1986–94, IV, pp. 109–18, 129–30].

Steinberg and Manching of the more westerly traditions spreading beyond the Alps, and being employed by the inhabitants of central Europe in the late La Tène period. The characteristically Italic innovations such as the representation of /k/ by gamma and /f/ by vau rule out an archaic Greek source for the runes. Similarly, the typically North Etruscan innovations such as the use of the aspirate characters to represent a distinction in voice or fortition and the development of a character for /j/ preclude an origin in one of the southern Etruscan-based scripts such as Latin or Faliscan. The lack of early runic inscriptions from the south of Germania is surely only evidence that the runes made their way north before the establishment of the South Germanic polities at the end of the last century B.C. Faced with evidence for an orthographical-phonological fit superior to that of a Latin or Greek thesis, the maintenance of typically archaic practices in North Etruscan and runic, and moreover with evidence for specifically North Etruscan developments in the runic tradition, only a North Etruscan origin for the runes can possibly be correct.

As I have argued elsewhere, connections between Celtic and Germanic orthographical practice suggest a borrowing from a Celtic use of such characters. Now though this Celtic script does not seem likely to be that of the Lepontic tradition, archaeological finds from the 1970s indicate that Celtic peoples in Vindelicia and Bohemia quite probably did employ North Etruscan letters in the last two centuries B.C. Indeed it is quite clear from the German ethnography of Tacitus that the epigraphical remains from the border of Raetia and ancient Germany are not representative of what once existed, much as the record from Gaul does not correlate with the references to literacy found in Caesar and Diodorus Siculus. It seems likely that in a similar manner as they inherited many other technologies in the early Iron Age, invading Germani borrowed an Etruscan-based script in the employment of one of the Celtic peoples of central Europe that they conquered during the last two centuries B.C.⁶³

---

⁶³ Caesar, *B.G.* 1, 29; Diod. Sic. 5, 28; Tac., *Germ.* 3; O. Klindt-Jensen, 'Foreign Influences in Denmark's Early Iron Age', trans. W. E. Calvert, *Acta Archaeologica* 20, 1949, pp. 1–229 (monograph, Copenhagen 1950); G. Jacobi, 'Zum Schriftgebrauch in keltischen Oppida nördlich der Alpen', *Hamburger Beiträge zur Archäologie* 4, 1974, pp. 171–81; Krämer, *art. cit.*; V. Kruta, 'Celtic Writing', in S. Moscati *et al.* (eds), *The Celts*, London 1991, pp. 491–97; B. Mees, 'The Celts and the Origin of the Runic Script', *Studia Neophilologica* 71, 1999, pp. 143–55.

***

The principal error in the recent works of runologists is either that after Moltke's groundless attack they have refused even to countenance a North Etruscan thesis, or have shown a lack of consideration of the cultural and historical realities of the period. Odenstedt's assertion that the Alpine peoples were backward or culturally stagnant betrays only his background as a specialist in the languages of the medieval period. And Morris' dismissal is based both in a reliance on Moltke and an ignorance derived from a lack of consideration of much of the scholarship on the North Etruscan testaments. Indeed the American's emphasis on the amber routes that made their way from north to south in the Bronze Age neglects the fact that the traffic of amber along most of the central European routes had dried up by the fifth century B.C., the date usually proffered as the *terminus post quem* for the occurrence of the Germanic sound shift given that the term *kánnabis* was first introduced to Greek at this time and thence was loaned to Germanic where it appears with shifted labials and velars (cf. OS *hanap*, ON *hamp*). Yet the runes must have been adopted from a southern tradition after the effecting of Grimm's Law as the appearance of staves such as **b** and **t** with the values /b/ and /t/ (and the names **berkanan* and **tiwaz*) attest. Moreover, it is not even clear whether Germanic intermediaries were involved in such trade at this early period as the amber clearly derived from the Pomeranian and Prussian coast, not the western more surely Germanic end of the Baltic.⁶⁴

Treatments of this question in the last few decades may have manufactured a veritable *communis opinio Scandinavica* but it is one based in a rejection of the German runology of the Nazi period, and the convictions of a runologist whose consideration of the Mediterranean evidence was fundamentally compromised. The revival of Taylor's archaic Greek thesis derives from a similar discourse, and represents a historiographical regression similar to the recent Scandinavian recasting of the theory of Wimmer. (Indeed Hempl, the first American proponent of an archaic Greek thesis, had come to prefer a Venetic origin for the runes by 1908.)⁶⁵ Yet every argument that supports an archaic Greek thesis supports a North Etruscan thesis. As

---

⁶⁴ Herodotus 4, 74; J. T. Waterman, *A History of the German Language*, 2nd ed., Seattle 1976, pp. 27–28; Jensen, pp. 236–37.

⁶⁵ G. Hempl, 'The Linguistic and Ethnographic Status of the Burgundians', pp. 105–6.

Hammarström had already shown in 1929, the runic inscriptions betray characteristically archaic features such as angular forms, an ambivalence to direction, a lack of distinction between the representation of geminate and simplex consonants, archaic and inconsistent methods of interpunction, and the tolerance of wide allographic variance.

Clearly, runology has for too long lacked dialogue with other traditions of epigraphical research. This is especially evident in the characteristic and sometimes imprecise terminologies employed by runologists. It also lacks the distinction between epigraphy proper and linguistic and textual analysis that has been established in the tradition of classical and pre-classical philological research. With the confirmation of Marstrander's thesis presented here, however, it is clear that runic epigraphy is a development of the North Etruscan tradition. The debt of runic to its southern precursors can best be seen in the characteristic features shared by both orthographies, many of which have in the past been incorrectly ascribed by runologists to incompetence, a lack of sophistication, or some poorly explained phonological development. Despite the limitations imposed by the obscure nature of the languages which they represent, many of the problems posed by the North Etruscan inscriptions have now been solved. And dialogue between runologists and experts in the more southerly traditions can surely only advance our knowledge of both runic and North Etruscan epigraphy. Indeed Arntz seems to have acknowledged this when he approached Whatmough to join the editorial board of his ill-fated *Runenberichte*. The availability of evidence from a related orthographical tradition offers the prospect that runologists will be able to discern more evidence for practices in runic continued from North Etruscan practice, and if the evidence is properly controlled deepen our understanding of the earliest inscriptions with their often baffling unexpected inflections and limited typological variation.

HENRIK WILLIAMS

Om attribuering av runstenar i Fjädrundaland¹

Den kända tavlan *Flicka med kvast* bär signaturen Rembrandt f[ecit] 1651. "Inte minst på grund av det attraktiva motivet med den unga tösen och bildens genreartade karaktär har denna målning sedan länge beundrats som en av Rembrandts känsligaste bilder av en person från hans omedelbara närhet." Så heter det i Nationalmuseums utställningskatalog (Rembrandt s. 248), men artikeln om målningen avslutas med att "övertygande skäl [...] talar för att *Flicka med kvast* utfördes under senare hälften av 1640-talet av Carel Fabritius" (s. 252). Fabritius var en av Rembrandts mest avancerade elever och hjälpte tillsammans med andra assistenter honom "att utföra målningar som skulle säljas under Rembrandts namn" (s. 251). Också målningen *Kvinnoporträtt* som signerats Rembrandt.f.1647 har utförts av Fabritius (s. 251 f.).

Runstenen U 742 vid Myrby inte långt från Enköping bär inskriften "Are lät (resa) efter Osörg, sin fader. Tidkomme ristade runorna." Signaturfrasen på U 742 är skadad men namnet kan ändå fastställas. Det finns en runristare vid namn Tidkomme som verkat i just Enköpingstrakten och han har allmänt ansetts vara den som signerat denna runsten. Men, om Rembrandt hade sin Fabritius hade Tidkomme sin Livsten. Per Stille skriver i sin avhandling *Runstenar och runristare i det vikingatida Fjädrundaland. En studie i attribuering* att "Livsten [sannolikt] varit en yngre medhjälpare till Tidkomme" och att runmästaren själv vid arbetet på U 742 "bara [kan] ha gjort en mindre del" (s. 209).

Per Stilles 245-sidiga doktorsavhandling är ett försök att svara på frågan om vem som ristade de vikingatida minnesmonumenten på sten. Avhandlingen är bara det andra försöket någonsin att ta ett övergripande grepp på detta viktiga och svåra problem. För 75 år sedan lade Erik Brate fram en utredning betitlad *Svenska runristare*, ett arbete som tog honom över 20 år att färdigställa. Brate utgick från den

---

¹ Denna recensionsartikel bygger på min fakultetsopposition i Uppsala 2 juni 1999.

till synes självklara principen att sammanställa ristningar som signerats med ett och samma namn och med detta material som bas sluta sig till vad som var typiskt för just den ristaren. På grundval av de karaktäristiska drag som på så sätt kom fram kunde Brate sedan föra andra ristningar med liknande drag till samma ristare. Det måste konstateras att många av hans resultat har ifrågasatts av senare runforskare, men Brates grundläggande metod har förblivit giltig i alla senare verk av liknande slag, av vilka det viktigaste utgörs av Claiborne Thompsons bok *Studies in Upplandic Runography* 1975, först framlagd som otryckt doktorsavhandling 1969. Andra halvan av Thompsons arbete utgörs av en mönstergill genomgång av runmästaren Åsmund Kåressons produktion där även ristarna Torfast och Ödmund uppmärksammas. Senare har Fot och Torgöt Fotsarve fått en monografisk studie av konsthistorikern Kyle Crocker (1982), och den kanske produktivaste av dem alla, Öpe, har behandlats av uppsalarunologen Marit Åhlén (1997).

Det revolutionerande med Per Stilles avhandling är att han som den förste konsekvent ifrågasätter tidigare attributionsmetodens grundläggande axiom om signaturers implicita giltighet. För att uttrycka det konkret, betyder den avslutande texten "Balle ristade runorna" verkligen att runristaren Balle är den som utfört verket? Stille skriver (s. 150): "Formuleringen i sig utesluter knappast att det huvudsakliga arbetet utförts av någon annan", och han påpekar att det kan finnas många skäl till varför exempelvis Balles namn dyker upp i signaturfrasen. Kanske har han varit "enbart ledande eller ansvarig för arbetet".² Stille (a.st.) avslutar sin argumentation med att förneka att "en ristarformel nödvändigtvis måste innebära att den som omnämns där har utfört det huvudsakliga arbetet. I de flesta fall är det dock naturligt och troligt att det förhåller sig så." Det är inte heller så många monument som Stille menar har (i huvudsak) utförts av en annan person än den vars namn förekommer i ristarformeln.³

Med sin nya angreppsvinkel griper sig så Per Stille verket an att "attribuera samtliga sent vikingatida runmonument [i Fjärdrundaland]

² Varken Stille eller tidigare runologer har försökt utreda vad ord som *rista* egentligen innebär, jfr med den moderna diskussionen av begrepp som läsa och skriva.

³ I fortsättningen kommer därför ord som *ristar-* och *signaturfras*, *ristarformel* etc. bara vara synonymier till *utförarformel*. Den som i fortsättningen vill påpeka att en viss person verkligen satt sitt eget namn på ett med egen hand utfört konstverk bör klargöra detta genom ord som *signera*, *verklig signatur* el.dyl.

till bestämda ristare" (s. 14). Han gör detta utifrån de tre grundidéerna att de flesta runstenar kan tillskrivas ett begränsat antal yrkesristare, att deras verksamhet kan tidsfästas och relateras till varandras samt att bilden av vikingatidens språk, kultur och historia klarnar genom en undersökning av ristarna och deras verk (a.st.).

Efter dessa kortfattade inledande anmärkningar ägnas resten av första kapitlet åt notation och terminologi. Stille lanserar ett nygamalt sätt att återge runtexter, nämligen med runtecken⁴ i stället för s.k. translitterering med halvfeta latinska bokstäver (s. 16), och han diskuterar den terminologi med vilken man har beskrivit runornas uppbyggnad. En trädmetaforik föredras och det talas om runornas stammar (huvudstavar), kvistar (bistavar), topp, rot och klyka. Kvisten (bågen) på runor som Þ och ð kallas också bälg. Någon grafemteoretisk genomgång av runornas uppbyggnad finns inte.

Stille drar också en lans för att benämna rungrafemen med s.k. runnamn utvecklade ur de beteckningar på de enskilda runorna, som vi genom främst manuskriptkällor från 800-talet och framåt vet har funnits i gammal tid. Stille föreslår för den vikingatida futharken följande former i modern språkdräkt: fä, ur, turs, os, red, kön, hagel, nöd, is, år, sol, ti, björk, man, lag och stupman. (Också personnamn återges f.ö. i modern form, vilket leder till ristarnamn som *Lille*, *Tidkomme* och *Öpe*.)⁵ Det återstår att se om Stilles lansering kommer att få efterföljd.⁶ Personligen hade jag velat se de specifika namnförslagen diskuterade ytterligare med tanken på att de i vissa fall ingalunda är självskrivna. Stille avviker (s. 17) utan kommentar från vissa av Johan Liljegrens former;⁷ nämnas kan R-runan som Stille kallar "stupman" men Liljegren (1832: 25) "Ör". Det bör också noteras att på Gotland, där runbenämningarna användes i genuina inskrifter, kallas denna runa *undirmaðr* (G 55). I en tabell redogör Stille (s. 17) för sina benämningförslag, de medeltida formerna kända från Island och Norge, de vanligaste runformerna, den gängse translittereringen och de antagna ljudvärdena. Translittereringar används i princip därefter bara i citat från

⁴ Inte runor som det står i sammanfattningen (s. 213).

⁵ Moderniseringen är dock ingalunda konsekvent, och en mängd personnamn i in-skriftskatalogen skulle ha behövt ses över.

⁶ Själv stöts jag av formuleringar som "I övrigt finns i Fjädrundalandsmaterialet åtta år och fyra nöd ..." (s. 18) och talet om en a-runan som "ett år" leder också tankarna fel. Används runbenämningar bör de antingen kursiveras eller förtydligas, alltså t.ex. *fä* eller *fä(-)*runan.

⁷ Han ger också en missvisande referens till Liljegren 1832: 25 medan frågan i första hand avhandlas i a.a. s. 42 ff.

andra forskare samt när en försvunnen inskrift endast avtecknats så (jfr U 736† s. 46).

Den komplicerade frågan om runsvenskans fonologi avhandlas på knappt en sida. "Vi har idag svårigheter att rekonstruera hur [runristarna] analyserade sitt språk för att nå fram till den stavning som de faktiskt använde", skriver Stille (s. 16) och väljer (s. 22 f.) att helt utgå från den normaliserade runsvenska (markerad med kursiv) som inskrifterna vanligtvis återges med. "Den normaliserade formen är inte uttryck för en fonematisk analys av runsvenskan, men befinner sig ändå på en fonematisk nivå", hävdar han och tillfogar senare (s. 22), "Tillvägagångssättet är inte tillfredsställande ur en teoretisk synvinkel [...]", något som är svårt att bestrida.

I kapitel 2 går Stille "utan förutfattade meningar" (se s. 14) igenom de senvikingatida ristningar som är kända från Fjärdrundaland, det gamla folklandet som idag motsvaras av häradena Trögd, Åsunda, Lagunda, Simtuna och Torstuna samt Enköpings stad. Här motiverar han också varför han valt just detta område, nämligen att där uppträder ett antal ristare som tidigare behandlats sparsamt. Området utgör visserligen bara en begränsad, om än troligen representativ, del av Mälardalens intensiva runmästarterritorium, och det kan tyckas litet för en studie av så allmän karaktär och giltighet. Men uppgiften är ändå av formidabel karaktär och Stille har dessutom i imponerande hög grad tagit hänsyn till monument utanför sitt egentliga undersökningsområde; hans inskriftregister omfattar mer än 750 inskrifter i mälardalens landskap.⁸

Av de 168 ristningar som behandlas har 124 bevarats till idag, varav 18 endast fragmentariskt. Totalt innehåller 152 ristningar runor. Ett drygt dussin inskrifter utesluts ur materialet såsom ofärdiga eller språkligt meningslösa. Fyra runstenars autenticitet diskuteras och ifrågasätts eftersom de endast är kända genom rapporter av Richard Dybeck (s. 28 ff.), och de blir också i slutändan avförda som förfalskningar eftersom de dokumenterats på ett sätt som väcker misstankar och dessutom avviker från det övriga materialet (s. 184 f.).

Runstenar har många gånger ett samband med andra ristade minnesmärken och ofta utgör de tillsammans ett monument. Stilles bedömning är att inte mindre än 27 ristningar ingått i sammanlagt 16 monument och att ytterligare minst sex monument bör ha funnits. Han försöker också uppskatta hur stor andel vi känner till av det ur-

⁸ I avhandlingen används begreppet Mälardalen med oklar innebörd.

sprungliga antalet minnesmärken och menar att det rör sig om upp till $\frac{3}{4}$. Hela 73 % av de i dag kända runstenarna var bekanta redan på 1600-talet och det finns enligt Stille inga skäl att räkna med att fler förstörts dessförinnan än därefter. "Förutom kyrkobyggande finns ingen känd faktor som skulle motivera en större förstörelse av runstenar fram till 1600-talet", skriver han (s. 32) och sätter antalet ursprungligen resta stenar till mellan 220 och 240.

Det samlade materialet redovisas i en 45-sidig katalog med varje ristnings namn och signum,⁹ transrunifiering, normalisering och översättning samt eventuella kommentarer till läsning och tolkning. Inskrif- ter med annan läsning än i den vetenskapliga utgåvan eller med väsentligt olika tolkning har markerats med asterisk, vilket är fallet för 70 av de 152 stenarna med runor. I de flesta fall rör det sig dock om små eller mycket små avvikelser. Som exempel på en liten nyläsning (s. 64) kan nämnas U 809 där en skadad huvudstav markeras med divis istället för osäkert läst i-runa. En långt mer genomgripande förändring är en samling fragment i Svinnegarns kyrka, U 781–U 784, som Stille (s. 55 ff.) delar upp på ett nytt sätt med annan läsning och tolkning. En liten men viktig avvikelse från Upplands runinskrifter utgör nyläsningen (s. 60) av det inledande namnet **arkuþr Arngunnr** i stället för **þorkuþr** i U 789, eftersom användningen av åsrunan annars skulle vara avvikande för Livsten som stenen tillskrivits (jfr Williams 1990: 170). Generellt sett är genomgången mycket noggrann och utgör en god grund för vidare behandling av inskrifterna.

Kapitlets huvudtyngd ligger dock på avsnittet om materialets beskrivning, både i betydelse och i omfång (68 s.). Här beskrivs de 168 stenarnas ornamentik, runformer och skiljetecken, ortografi samt formelspråk. Slutsatsen för var och en av dessa variabler är att de kan vara karakteristiska för de enskilda ristarna och därmed ingå i en attributionsmodell (jfr s. 79, 89, 92, 94, 96, 102, 117, 119, 129 resp. 133 f.).

Ornamentiken har fått den största uppmärksamheten och Stille diskuterar mer eller mindre ingående ristningarnas stilar enligt Anne-Sofie Gräslunds uppdelning av materialet i sex stilperioder, varav den första uppvisar rundjur sedda uppifrån, s.k. fågelperspektivstenar (Fp), och de övriga rundjur som setts i profil (Pr 1–5). De senare beskriver en kronologisk utveckling från 1000-talets första fjärdedel för Pr 1 till c:a 1130 för Pr 5. Fp-stenar är samtida med Pr 2. Av de 148 ristningarna

⁹ Signumens uppbyggnad förklaras inte och det lämnas till läsaren att leta upp Lagman & Williams 1989 för en förklaring av varianter som t.ex. Sö Fv1971;207 och U ATA6243/65.

i Fjädrundaland som kan stilbestämmas bestäms 1 som Pr 1, 4 som Pr 2, 29 som Fp, 60 som Pr 3 och 43 som Pr 4 men ingen som Pr 5 (s. 81). En sten benämns dessutom RAK och en annan KB (korsbandssten). Varje ristning analyseras också vad beträffar utformningen av en mängd ornamentala detaljer: runslingans uppläggning, runslingedjurets anatomiska delar (mun, öga, öra och avslutning) samt huvudet på de mindre ormdjuren. Också korsens form uppmärksammas och det samlade resultatet sammanställs i en tabell (s. 82 ff.). Utanför tabellen faller de s.k. stora djuren som annars är typiska för just Fjädrundaland, vilket uppvisar 46 av Upplands 52 djur av detta slag. Deras innebörd har diskuterats intensivt i tidigare forskning. Stille menar att vi har att göra med ett lejon som kan tolkas i kristen tradition, men han analyserar inte djurets ornamentala detaljer.

Avsnittet om runformer och skiljetecken är också fylligt. Stille diskuterar vilka varianter som är signifikativa och stannar för "att urskilja vissa variabler som någorlunda kan avgöras enbart vid en okulär besiktning och som verkar vara relevanta för mitt material" (s. 107). Dessa variabler visar sig vara kvistars rundning, ansättning (och varifrån) mot stam eller ramlinje, kvistars lutning eller vågräthet, vinkeln på h-runan, om kvistarna på R och B möter stammen och i det senare fallet varandra samt formen på ev. stinging. Vissa runor kommer på detta sätt att uppvisa många varianter, så r-runan med 10 typer (s. 111), medan andra bara har två typer, som k med 77 förekomster av rundande bistavar och 3 med raka (s. 115). Kvistar som "utgår från skärningspunkten topplinje-stam" har "genomgående förts till gruppen med kvist mot stammen" (s. 107), men t-runor "med minst en kvist som ansluter till topplinjen" räknas som att bägge kvistarna gör det (s. 114).

Skiljetecken är ett av Stille särskilt högt uppskattat attributionskriterium eftersom man enligt honom vågar "säga att runristarna i varje monument i huvudsak hållit sig till en och samma sorts skiljetecken eller till två liknande sorters skiljetecken" (s. 119). I siffror innebär det att bara 18 av 112 monument uppvisar en blandning mellan huvudtyperna en punkt/streck, två punkter/streck och två korslagda streck.

Ortografin är ett traditionellt sett mycket viktigt attribueringsinstrument (se Thompson 1975: 80 och jfr Åhlén 1997: 139) som dock Stille synes betrakta med viss skepsis. Han skriver (s. 120): "Tyvärr kan inte alla frågor rörande ortografin i Fjädrundalands runinskrifter redas ut inom ramen för denna avhandling. Många skulle dessutom kräva belysning från ett betydligt större material än enbart det från Fjädrun-

daland." De olika antagna runsvenska vokalfonemens representation redovisas dock,¹⁰ och några andra utvalda fonologiska och ortografiska fenomen berörs också, men värdet av "olikheter i runornas användning" uttrycks (a.st.) med reservation.

Runstensformlerna uppdelar Stille enligt gängse mönster på minnesformel, tilläggsformel (ofta kallad nekrolog), böneformel och utförarformel. Minnesformeln är särskilt lämpad som attribueringsinstrument (nämnt först på s. 154). Stille kommer också fram till att ensamstående namn i slutet av minnesformeln eller i slutet av hela texten i allmänhet skall ses som en utvidgning av minnesformeln och alltså innebär omnämmandet av ytterligare en resare och inte en ristare (s. 146).

På grundval av undersökningarna i kapitel 2 genomför sedan Stille sitt attribueringsarbete i det tredje kapitlet. Han tar inledningsvis avstånd från tidigare idéer om att runmonumenten skulle vara utförda i lagarbete (utom i undantagsfall, s. 152) eller att många av dem skulle utförts av ristare med mycket liten produktion. Stille argumenterar mot den senare tanken genom att understryka de konstnärliga och tekniska kraven på ristarna (s. 149). Här kommer han också in på sin viktiga teori att namn som nämns i utförarformeln inte nödvändigtvis måste betyda att ristningen utförts av den personen, i alla fall inte ensam (s. 150).

De kriterier som väljs vid attribuering skall för det första vara tillämpliga på så många ristningar som möjligt, för det andra kunna relateras till individuella ristarvanor och för det tredje väljas från olika aspekter av ristningarbetet (s. 154.). Stille uppställer (s. 155) därför tio attributionskriterier, varav de första fem är ornamentala (stil, runslinga, rundjurets kroppsdelar, snokhuvuden, korsform) och resten berör formen på 7 runtyper (þ, R, ✚, †, ‡, ʁ, Þ), skiljetecken, användningen av fyra diagnostiska runtecken (o, h, r, ʀ), val av verb(form) i minnesformeln samt slutligen preposition i minnesformeln och stavning av *æftir* (det sista utgör alltså strängt taget två separata kriterier).

Dessa tio kriterier tillämpas på de 103 välbevarade ristningarna med runor i Fjädrundaland.¹¹ Av dem låter sig 90 uppdelas på nio grupper av inbördes lika runstenar varav åtta kan förknippas med namngivna runmästare med mellan tre och 31 verk vardera. Ytterligare fem ristningar anses utförda av fyra i övrigt kända mästare och en av en i öv-

¹⁰ Varken fonematisk eller fonetisk nasalitet beaktas dock i avhandlingen.

¹¹ "Välbevarade" tolkas stundvis synnerligen liberalt av Stille, jfr t.ex. de idag mycket svårt skadade U 695, U 775 och U 818.

rigt okänd. Av de åtta återstående runstenarna attribueras med viss tvekan tre till enskilda ristare och tre anses utförda i samarbete; endast för två välbevarade runstenar kan ingen bestämd slutsats dras.

Av de 61 inte välbevarade ristningarna är 11 alltför fragmentariska för att attribueras, men resten kan tillskrivas nio tidigare behandlade ristare och en nytillkommen. Alla attribueringarna sammanfattas i avhandlingens viktigaste tabell (s. 194 ff.).

Sammanlagt har fyra av runmästarna utfört minst 71 minnesmärken och dessa, Erik, Balle, Livsten och Tidkomme, ägnas t.o.m. små biografier där deras ristarverksamhet och utmärkande drag skissas. Balle skall således ha utfört "bortåt 120" ristningar under sin karriär, de okända inräknade, och han har hunnit med 3–6 om året under 20–30 års arbete. Stille menar att Balle kan ha börjat som ristare i Södermanland men kanske bodde en period på gården Ullstämman i Litslena sn i Trögård, där en man med hans namn omnämns bland beställarna (s. 200 ff.). De andra tre verkar ha haft annan huvudverksamhet än ristarens, med tanke på sina mindre produktioner och i Livstens fall vissa tekniska och ortografiska onöjaktigheter (s. 204 ff.). Livsten kan också ha varit lärjunge till Tidkomme (s. 208). Äldst har runseden kommit till Fjädrundaland från Södermanland med Torbjörn i Sigtuna som första representant. Andra tidiga ristare är Äskel och den s.k. Mervallaristaren samt Ockelboristaren med sin isolerade tradition inkommande från Gästrikland. Nästa generation ristare utgörs av Arbjörn, Balle, Tidkomme, Livsten, Fot och Torgöt. Sist kommer den anonyma Österundaristaren.

Avhandlingen inramas på vederbörligt sätt med förord och sammanfattning, den senare översatt till tyska. Bokens formella struktur är god med en mängd skilda avsnitt, detaljerad innehållsförteckning, tabell- och figurförteckning samt ett fullkomligt nödvändigt register över samtliga omnämnda ristningar. Trots den mycket stora mängden detaljuppgifter förekommer få fel.¹² Sammantaget framstår detta som ett mycket innehållsrigt och idérikt verk med runologiskt omvälvande slutsatser; det måste ha kostat en mycket betydande arbetsinsats.

¹² De som kan missleda följer här: s. 91 fig. 8.b Orm B *skall vara* Orm A; s. 95 r. 6 U 814 *skall vara* U 824; s. 166 n. 13 r. 2 U Fv1983;22 *skall vara* U Fv1983;228; s. 195 r. 17 U Fv1993;236 *skall vara* U Fv1993;235; s. 196 r. 22 f. *ristningarnas tillstånd förväxlade*; s. 237 U 177 105 *skall vara* 106; s. 241 U 759 208 *tillkommer*; s. 241 U 760 208 *utgår*; s. 242 U 814 95 *utgår*; s. 242 U 824 95 *tillkommer*; s. 243 U 863† 29 *tillkommer*; s. 245 U Fv1983;22 *skall vara* U Fv1983;228; s. 245 Vs 29 161 *skall vara* 161n.

I en avhandling så full av olika, ofta radikala, uppslag blir man vid en opposition tvungen att göra ett urval och principerna för det urvalet är naturligtvis att granska det viktigaste först, nämligen avhandlingens syfte, metod och resultat.

Avhandlingens deklarerade syfte är att attribuera Fjädrundalands "samtliga sent vikingatida runmonument till bestämda ristare", och en av Stilles "bärande idéer" är "att huvuddelen av de vikingatida runstenarna kan attribueras till ett begränsat antal professionella runristare" (s. 14).¹³ Den förväntade arbetsordningen, särskilt för någon som närmar sig materialet "utan förutfattade meningar" (a.st.) vore snarast att göra undersökningen utan att på förhand bestämma sig för att alla eller nästan alla minnesmärken utförts av en liten krets kända ristare.

Det finns inget sammanhållet teoretiskt avsnitt i avhandlingen, men jag har gjort ett försök att samla de spridda teoretiska överväganden som ligger till grund för arbetet och utgå från dem:

1. De kända monumenten utgör en mycket hög andel av de ursprungligen utförda.¹⁴
  - 1.1. Bara mellan 40 och 60 ristningar har försvunnit före 1600-talet.
  - 1.2. De monument som återstod under 1600-talet kom med få undantag till den tidens forskares kännedom.
2. De kända monumenten är av ganska enhetlig typ.
  - 2.1. Även försvunna monument var av enhetlig typ och skulle inte tillföra något nytt om de blev kända.
  - 2.2. En grupp avvikande ristningar som rapporterats av Dybeck har aldrig funnits.
3. En begränsad mängd ristare har utfört i stort sett alla runstenar i Fjädrundaland.
  - 3.1. Avvikande ristningar kan föras till bestämda ristare eftersom man inte behöver räkna med tidigare okända.
  - 3.2. Ristarna verkade i regel individuellt.
  - 3.3. Variationen i inskrifterna återspeglar de enskilda ristarnas spännvidd.

---

¹³ Formulerad på detta sätt är tanken knappast varken kontroversiell eller nydanande utan följer i själva verket Elias Wesséns (1960: 7) inställning till materialet att ett tjugotal kända runmästare svarat för drygt hälften av Upplands runstenar, men Stille räknar i själva verket med avsevärt högre siffror (se not 14).

¹⁴ Stille (s. 32) uppskattar antalet till "bortåt två tredjedelar" men siffrorna han anger skulle innebära att mellan 70 och 76% av antalet ursprungligen utförda monument vore bevarade.

1. Stille argumenterar (s. 30 ff.) för att de idag kända ristningarna utgör större delen av dem som ursprungligen restes, en åsikt som får betecknas som kontroversiell. Exempelvis Elias Wessén (1960: 6) räknade med "ett stort antal okända och förstörda inskrifter" och Lars Wilson (1994: 107) påpekar att vi inte kan veta hur många runstenar som ursprungligen har funnits i ett område. En metod hade kunnat vara att utgå ifrån antalet vikingatida bebyggelseenheter, särskilt som detta kan stödja Stilles teorier. Mats G. Larsson (1990: 28) utgår från beräkningar av tidigare forskare som uppskattar antalet forntida bebyggelseenheter i Fjädrundaland till c:a 300, varav 120 beräknas ha varit försedda med runstenar. Antalet är bevisligen för lågt, men det ger ändå en antydning om att antalet ursprungliga runminnesmärken verkligen har varit begränsat.

1.1. Beräkningen att 40–60 stenar försvunnit i Fjädrundaland från vikingatid till 1600-tal är sannolikt alltför exakt och alltför låg. Det rör sig trots allt om ett halvt årtusende. Ett stenmonument som står på mjuk mark hinner sjunka ner i jorden en bit på denna tid, kanske t.o.m. under jordytan. Även om bara kyrkobyggandet skulle ha åstadkommit en mer planmässig förstörelse av runmonumenten är Stilles beräkning av denna omfattning en ren gissning; som han själv påpekar kan fler än de runstenar som hittats finnas kvar i kyrkväggar, kyrkogårdsmurar och på kyrkogården (s. 32). Men det finns många andra skäl till varför en runsten skall gå förlorad under 500 år, det räcker faktiskt att den faller framstupa på sin ristningsyta — med eller utan mänsklig inblandning — för att chansen att den återfinns skall minimeras. Mången sten har också blivit känd först efter att någon lantbrukare satt en sprängladdning i dess baksida.

1.2. Det är också långt ifrån säkert att 1600-talets forskare fick en fullständig överblick över alla då existerande monument. För det första har det bevisligen kommit ytterligare 45 stenar till vår kännedom sedan dess. För det andra finns det mer eller mindre säkra rapporter om mellan 13 och 18 minnesmärken som försvunnit utan närmare dokumentation, och ytterligare 16 bör ha funnits med tanke på ofullständiga gruppmonument där vi t.ex. bara känner till en sten trots att dess inskrift nämner att flera stenar rests (s. 32).

2. De kända monumenten som studeras av Stille är mycket riktigt av relativt enhetlig typ. I någon mån beror detta på en felaktig definition

av Fjädrundaland, som i avhandlingen utgörs av de inskrifter som Upplands runinskrifter behandlar inom dagens (eller rättare sagt mellankrigstidens) häradsgränser (s. 24). "I stort sett motsvarar detta område det medeltida Fjädrundaland" skriver Stille och gör en poäng av att området utgörs av ett administrativt område under 1000-talet (a.st.). Det borde ha påpekats att också Adelsö sn låg i Trögd och därmed i Fjädrundaland under den relevanta tiden (SRI 6: 1, 8: 201). Genom att tyst förbigå de elva inskrifterna i denna socken utesluter Stille de tre tidiga U 4, U 5 och U 10, varav de två första är ristade med kortkvistrunor, samt den högentressanta U 11 med sitt omnämnande av kungens bryte i Roden.¹⁵ Ett inkluderande av detta material måste påverka slutsatserna om runstenskronologin i Fjädrundaland och dess kontakter söderut (s. 209 ff.) och bidrar till att ytterligare problematisera Stilles påstående (s. 81) att Attundaland har "flest ristningar i de tidiga stilarna". Det är istället Fjädrundaland som har något fler tidiga ristningar än de andra folklanden om man räknar proportionellt, vilket är det enda rimliga; skillnaderna verkar dock vara statistiskt insig-nifikanta (se tabell 1).

Tabell 1. Stilbestämbara ristningar i Upplands tre folkland. Tidiga = RAK, Pr 1, Pr 2, Fp. Sena = Pr 3, Pr 4, Pr 5.

Folkland	Antal stilbestämbara ristningar				Totalt
	Tidiga	%	Sena	%	
Tiundaland	67	20,5	260	79,5	327
Attundaland	125	22,7	426	77,3	551
Fjädrundaland	36	24,5	111	75,5	147

2.1. Skulle nu inget väsentligt tillföras om alla ursprungliga runminnesmärken kom i dagen? Frågan är naturligtvis omöjlig att besvara, men det måste påpekas att det stora antalet nyfunna inskrifter tyder på att man möjligen får bereda sig på överraskningar. I Uppland som helhet har, sedan Upplands runinskrifter började utges med 1181 ristningar under eget nummer, gjorts ytterligare minst 108 nyfynd,¹⁶ på

¹⁵ Detta och annat material bildar också den övergång från äldre till sen vikingatid som Stille (s. 13 not 1) menar saknas och ger ett sammanhang åt den annars avvikande kortkvistinskriften U 752 (jfr s. 25).

¹⁶ Enligt beräkningar utförda i maj 1999 på grundval av materialet i Samnordisk runtextdatabas, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

bara ett halvt sekel har materialet alltså ökat med nästan 10 %.

2.2. Stille känner emellertid behov av att hålla sitt material väl samlat genom att misstänkliggöra vissa avvikande inskrifters äkthet och genom att göra vissa tolkningar i "normaliserande" riktning.

Det förstnämnda greppet tas på en grupp ristningar som endast är kända genom rapporter av Dybeck. Det som talar emot dessa monument som genuina är enligt Stille (s. 29 f.) att Dybecks lägesangivelser är "ytterst vaga" (s. 29), att de endast är kända av denne fornforskare och att de fullkomligt försvunnit trots att det i tre fall rör sig om nästan fullständiga stenar, att personnamnen *Rūna* och *Rūni* är ovanliga¹⁷ samt att ornamentik och runformer avviker.

Tanken på förfalskning är uppseendeväckande men i förstone inte orimlig. Det saknas dock en diskussion i avhandlingen av Dybecks verksamhet som runologi i stort och om den ger anledning till misstankar om förfalskningar. Inte heller finns det några referenser till undersökningar av 1800-talets idéhistoriska klimat för upptecknandet av allehanda folkminnen som sagor och visor: hur skulle en förfalskad runsten smälta in i den miljön? Enligt Stille (s. 30) skulle Richard Dybeck, författaren till vår nationalsång, av "äregirighet eller ett mer krasst tvång att visa upp goda resultat för att motivera en utökning av reseanslaget" utfört dessa bedrägerier. Stille (s. 29) menar också att "ett visst tvivel fanns på Dybeck som runupptecknare redan av hans samtid".

Behandlingen av Dybecks insats kan knappast kallas objektiv. Det Stille citerar som bevis för påstått tvivel på hans trovärdighet visar sig vara ett enkelt konstaterande att ingen kunnat hitta en av hans rapporterade runstenar och att den efterlysts; Dybeck sade sig året efter ha återfunnit stenen och erbjöd sig att peka ut den (se SRI 8: 527). Ifrågasättandet i runologkretsar av Dybecks kompetens har hittills avsett hans romantiska fördomar och onöjaktiga runavteckningar, aldrig hans ärliga uppsåt. Dybecks inställning till sina runstensfynd kan också illustreras av följande fyndberättelse (Dybeck 1874–76: 20) om ett från 1600-talet omnämnt minnesmärke, Sö 316, vilket han märk väl inte brydde sig om att avbilda:

En redan under våren af en bekant i Malmköpings-trakten mig meddelad underrättelse att den under många år af oss förgäfves sökta run-

¹⁷ Stille kunde med större fog också ha pekat ut U 790† [*suirā*] (ack.). Namnet *Sværri* är i runsvenska inskrifter annars bara känt från Sö 46.

stenen i Dunkers socken ändtligen funnits föranledde ett besök der. På ett dygt ställe i tjocka skogen, som sades höra till Vadsbro, sågos nu fyra stenstycken, af hvilka två egde några mycket vittrade runor mellan svaga slingor [...]. Å de andra styckena återstodo blott några än svagare slingor och delar af ett kors. En lång färd för ett mindre märkligt fynd! Jag hade väl kunnat börja leta efter en annan hittills ej håller närmare granskad runsten, hvilken i en handling från 1600-talet uppgifves vara å Fagerheden, i fråga varande socken, men tanken på de många tidsödande och dock fåfånga spaningar, hvilka jag, som nämnt är, redan anställt i trakten och nu för tiden hvarken kan eller bör fortsätta, jämnt en föresväfvande glimt af möjligheten att de två uppgifne stenarne kunde vara en och samme, häjdade mig.

Man kan fråga sig varför Stille vill misstänkliggöra just fyra av Dybecks c:a 80 nyfynd, varav 29 endast är kända genom honom (s. 29). Det handlar uppenbarligen om att "Dybecks stenar" stör bilden. Framförallt är det U 741† som förargar Stille. Ristningen har enligt Dybecks teckningen varit en s.k. korsbandssten och som sådan unik i Fjädrundaland. Stille skriver (s. 184):

Man kan konstatera att det över huvud taget inte finns någon korsbandssten i Mälardalen som har ett A-kors vars alla armar når runslingan. Udda är också att ristningen saknar koppel. Man kan dessutom notera att kombinationen med formuleringen $\text{YTR} \text{YTR} \text{Y}$, skiljetecknet $\cdot$ och kortkvist-år inte heller kan beläggas i Mälardalen. Konstateras kan alltså att ristningen är helt unik. Den är inte utförd i Fjädrundaland och så vitt jag kan se kan den inte passas in i någon känd ristares produktion.

Frågan är dock om U 741† låter sig avföras så lätt. Är det för det första verkligen signifikant att det är alla armarna på just ett A-kors som når runslingan? Ett utmärkt exempel vore annars runstenen från Ludgo k:a (se Fv 1948 s. 282), men dess kors är onekligen av typen B-2. Två uppländska exempel med A-kors som når runslingan är av U 440 och U 681, men det förstnämnda korset utgår från en stav som har fot och det andra vidrör med en arm snarast ett koppelliknande ornament och kanske inte själva runslingan. Dock är Sö 2 ett oavvisligt exempel på den kombination som Stille efterlyser och möjligen också Sö 232 om man ska lita på gamla teckningar. Att U 741† saknar koppel är en meningslös invändning eftersom detta är regel för just korsbandsstenar. Men den sista av Stilles invändningar är korrekt i så måtto att just denna kombination inte annars kan påvisas, i alla fall inte om man

kräver att *gæra* och *mærki* skall skrivas just så. Annars finns **kiara merki** i U 413 (dock en medeltida gravhäll) tillsammans med skiljetecknet : och kortkvist-**a** och Öpe har både stavning, skiljetecken och runtyp i sin produktion fast inte samtidigt, måste det erkännas. Men är det rimligt att ställa denna typ av kombinerade krav på paralleller, särskilt som det gäller en inskrift känd från endast en teckning? Med tillräckligt många kombinerade företeelser blir snart sagt vartenda runmonument unikt och alltså avvikande.

U 745† har enligt Stille en unik uppläggning bland ristningar i Mälardalen med sin kombination av Fp-stil och runslinga av typ B-3. Också detta äger sin riktighet; B-3-slingan reserveras annars för stil Pr 3 och Pr 4. Mer sällsynt totalt än B-3-slingan är dock B-2-slingan med bara fem representanter i Pr 3 och Pr 4, men en i Fp. Det unika undantaget utgörs av U 778, drygt två mil fågelvägen från den rapporterade fyndplatsen för U 745†. Unicitet är således inte det avgörande argument som Stille vill mena.

U 790† saknar avbildning men Dybecks uppgifter om att ristningen innehållit en skeppsbild avfärdas med att ingen liknande finns i Uppland (s. 184), åtminstone inte med skiljetecknet ·! Också formuleringen "ristade runor efter" stöter Stille, trots att fullgoda paralleller kan uppvisas (Gustavson 1987: 140, DR 212).

U 830† slutligen "är endast ett fragment utan något tolkbart ord och finns ej avbildad". Icke desto mindre ger Stille en tolkning enligt SRI av inskriften (s. 71). Han fortsätter: "Det är därför meningslöst att spekulera över den." Ändå misstänkliggörs den likafullt med de andra. Man vill gärna ställa några frågor: Varför skulle Dybeck för vinnings eller ärelystnads skull uppfinna fyra runmonument när han bevisligen själv upptäckt så många och dokumenterat ännu fler? Varför skulle han i så fall låta samtliga fyra utgöras av mer eller mindre skadade stenar av vilka bara två ens tecknades av? Och på vilket sätt skulle han mena sig "göra fornminnesintresset en tjänst" (s. 30) genom att falskeligen uppge existensen av en runsten som U 830† med sina 11 strödda runor och sitt enda tolkbara ord (*sinnar* 'sin')? Stille skriver (s. 184 f.):

Tre av dessa ristningar som enbart är kända från Dybecks uppteckningar kan alltså inte förbindas med någon av de ristare som är verkamma i Fjädrundaland. [— —] Godtar vi dem som vikingatida måste vi också anta ytterligare tre ristare med en ytterst sparsam produktion.

Det är här den springande punkten ligger. Axiomet är att antalet runristare skall vara lågt, därför måste dessa potentiella ristare avvisas.

Stille nämner inte ens att U 741† har tillskrivits Grim skald (Brate 1925: 118), en ristare med en liten produktion monument, alla i korsbandsstil, även om attributionen är långt ifrån säker (SRI 8: 286).¹⁸ Eftersom vi dock måste förutsätta fler ristare än dem Stille ansätter (se nedan), gör inte några till någon stor skillnad totalt, och därför bör inte heller U 741†, U 745†, U 790† och U 830† förutsättas vara fria påfund.

Bland Stilles nytolkningar av runinskrifter finns ett och annat guldkorn att hämta, exempelvis tolkningen av U 1156 **snor[|]r** som *Snærrir* och inte *Snorrir* (s. 75), det senare namnet finns inte i runsvenskan. Därtill uppstår det första säkra belägget på åsruna för nasalt /æ/¹⁹ efter runsvenskt /n/ (jfr Williams 1990: 67 ff.), och en ristare som tidigare antagits använda denna runa för rundad vokal blir därmed istället en konsekvent användare av den för orundad (jfr a.a. s. 160). Trovärdig är också Stilles tolkning av U 839 **hamunti** som *Hāmundi* i stället för *Āmundi* (s. 74).²⁰ Omöjlig är väl inte heller tolkningen av U 1161 **kuþar** som *Guðvarr* (s. 77), även om goda runsvenska paralleller saknas (jfr dock *Guðarr* Lind 1905–15: 366). De flesta nytolkningar har Stille annars hämtat från andra forskare. Däremot har förstörda monument och fragmentariska inskrifter uppenbarligen väckt hans passion. Han kämpar heroiskt och ofta med framgång för att utvinna maximal information ur gamla teckningar och skadade runtecken, precis som en runforskare bör. Här växer en minnesformel fram ur en och en halv runa (s. 50) och där en from bön ur en preposition (s. 56). Kanske har denna verksamhet t.o.m. fått aningen för stort utrymme.

Det är något förvånande att notera den energi med vilken han (s. 33 f.) angriper tolkningen av ett ord i minnesformeln på U 691. Texten lyder *Biörn lét ræisa [stæin þenna] æftir Styrbiörn, sun sin X. Krístr hialpi anda hans*. Det gäller här tydningen av det ord (X) som beskriver sonen. Den etablerade läsningen är $\Upsilon R \text{þ} \text{þ}$ och tolkningen *myrdan*, ack. av *myrðr* 'svekfullt dödad, mördad'. Stille anger (s. 33 f.) ett antal skäl mot denna läsning och tolkning. Det första skrivtecknet i runföljden har bistavar som inte når ända upp till ramlinjen, och någon dylik

¹⁸ Det finns dock vissa ortografiska paralleller med Grims övriga produktion. Skrivningen **-stan** kan jämföras med U 909 **irasa ræisa** och **hulr-** med **ṛ** för **m** med U 994† [**itftim**] **æftir** med **m** för **ṛ**. Den senare stenens attribution är dock tentativ.

¹⁹ Inte /æ/ som Stille skriver med missvisande hänvisning (jfr också s. 123).

²⁰ Det måste dock påpekas att Torgöt Fotsarve, som enligt Stille utfört U 839 (s. 197), faktiskt verkar osäker på *h*-ljudets beteckning i U 308, den enda inskrift som bär en ristarsignatur med hans fulla namn (upphovsmannaskapet godtas av Stille, s. 168). Där uppvisas skrivningarna **kuikhan kvik(k)an** och **þurhkuṛ Þörgautr**.

m-runa är inte annars känd. Nästa runa "har en kvist som löper ganska jämnt ned till baslinjen. Mitt på kvisten finns ett hack in mot vänster. Det är dock inte uppenbart att detta hack är en avsiktlig huggning och runan kan vara avsedd som ur" (s. 34). Dessutom skulle enligt Stille den som ihågkommits karaktäriseras med ett positivt adjektiv; när undantag förekommer sker det med en annorlunda formulerad minnesformel. Sammantaget leder detta Stille till att istället läsa ʀŋþʀt, vilket naturligtvis skall tolkas som *gōðan*.

Nytolkingen av U 691 är enligt min mening dock förfelad. Om det nu inte finns något annat fall av att bistavarna på ʀ inte når ramlinjen gäller faktiskt samma förhållande också för ʀ. Att hänvisa till en enstaka felristning av **m** för **k** räcker heller inte. Inskriftens **r**-runor är utformade på varierande sätt, med olika mycket insvängda bistavar. Runa 28, det andra **r**:et i *sterbirn Styrbiørn*, saknar dock helt spår av något "hack" men läses ändå **r** av Stille som återger den med typen ʀ i sin bilaga (s. 219). Sven B. F. Jansson (i SRI 8: 205) kommenterar också sin läsning av den omstridda runan: "**r** är säkert; runan har en tydlig krök på b[i]st[aven]", och jag sätter betydande tilltro till Janssons kompetens som fältrunolog. Jag har dessutom kunnat bekräfta hans läsning vid en personlig besiktning.²¹ Bistavens krökning i sin övre del är minst lika kraftig som det framgår av planschen i SRI (8 pl. 45). Stumpen som sticker in innanför kröken är något grundare huggen, men den är mer sannolikt ett försök att förtydliga ett **r** än en rest av ett misslyckat **u**.²² Stilles hävdande att positiva adjektiv utmärker de ihågkomna måste bygga på en ytlig eller tendentiös studie av runstensinskrifter. Rökstenens *aft faigian sunu* borde duga som bevis, men jag vill inte heller gå med på Stilles avvisande av formuleringarna i Sö 122 och Sm 16 eftersom han inte motiverar varför ev. versform skulle göra dem mindre vittnesgilla, om det nu är detta som stöter. Inskrifter som också bör uppmärksammas i detta sammanhang är DR 110 *resþi sten æft dōþan* och U 620 som kanske avslutas med ... *daudān vin*. För övrigt måste det unika uttrycket *myrðr* rimligen vara föranlett av den konkreta situationen, en sons död genom nesligt svek. Att endast en inskrift, U 1161, nämner att de ihågkomna omkommit genom att brinna inne föranleder inte Stille att ifrågasätta läsning och tolkning (jfr s. 76). Slutligen kan den utelämnade vokalrunan i *mrþan* kommenteras. Mellan **m** och **r** sticker rundjuret ut sitt huvud, vilket kan ha

²¹ 24 maj 1999.

²² Jag kan av liknande skäl inte heller acceptera Stilles läsning (s. 45, 180) av r. 21 i prep. *æftir* U 734 som **u** istället för **r**.

påverkat runtexten. Man behöver inte ens förutsätta att det är ett **u** som utelämnats eftersom inskriften uppvisar delabialisering i **sterbirn Styrbiörn** och Tidkomme, som Stille (s. 196) tillskriver U 691, svarar också för **mintil Myndil** (ack.) i U 800 (Lagman 1990: 38 f.).²³ Det kan därmed vara ett **†** eller **l** som utelämnats, en mer lättförklarlig lapsus, eller en **i**-runa kan t.o.m. utläsas ur linjen som utgör djurhuvudets ovansida.

Orsaken till att Stille föredrar tolkningen *gōðan* är att U 691 då skulle ansluta sig till de 22 övriga inskrifter som använder detta adjektiv (s. 131).

3. "Synen på materialet har också betydelse för i vad mån man anser det möjligt att göra attribueringar.", skriver Stille (s. 149) och fortsätter: "Det ligger underförstått, ibland explicit uttryckt, i Wesséns och Janssons framställningar i SRI att det är en stor mängd personer som varit inblandade i framställningen av runstenar." Hos Stille däremot är en bärande tanke att inte vem som helst kan rista en runsten. Han citerar (s. 198) Elias Wesséns berömmade ord om ristaren av U 887, Örik, som utfört ornamentiken med stor skicklighet och uppvisar betydande konstnärlighet men som inte efterlämnat några andra kända verk. Stille skriver (a.st.): "Materialet i Fjädrundaland ger entydigt vid handen att Wesséns tanke att en person utan föregående erfarenhet bara genom att se på andras ristningar skulle bli en skicklig runristare är orimlig." Sammanlagt skall högst 18 ristare varit verkamma i Fjädrundaland (s. 198), varav 14 kallas professionella (s. 199), antagligen p.g.a av att de utfört mer än någon enstaka ristning. Med hänvisning till resonemanget ovan om hur stor del av de ursprungligen utförda runstenarna som förmodligen ännu är okända, vill jag varna för förhastade slutsatser om en viss ristares totala produktion.

Låt mig ge ett mycket illustrativt exempel, vilket skymtar förbi också hos Stille (s. 136). År 1953 hittades en runsten i grundmuren till Spånga k:a med signaturen "Snare högg" (Fv 1953: 266). Trettio år senare gjordes ett återfynd av den bara från teckningar kända runstenen U 44 (Fv 1983: 234). Det visade sig att stenen bar en tidigare ouppmärksam utförarformel, nämligen "Snare högg". En tidigare helt okänd ristare har sålunda av en händelse blivit känd med två signerade fynd efter att utgivningen av Upplands runinskrifter påbörjats. Viktigare är dock att ingen (ännu) tillskrivit denne ristare några andra

²³ För den återfunna runstenen se Fornvännen 1955 s. 222.

verk, vilker innebär att hans produktion verkar varit förhållandevis begränsad. Jag anser till skillnad mot Per Stille, att en betydande del av runristarna haft en liten produktion och jag stöder helt Wesséns ovan nämnda uppskattning att ett tjugotal mästare står för drygt 50 % av de uppländska monumenten. Men detta implicerar också att resten utförts av runmästare med liten produktion eller av amatörer.

För att återvända till U 887 låter där Örik och hans två bröder resa stenen efter sin fader. Örik signerar sedan: *Sialfr hiogg Aurīkr æftir sinn faður rūni þessa. Rāði sā kunni*. Ingen har ifrågasatt att utförarformeln denna gång skall förstås bokstavligt, inte heller Stille verkar ha några invändningar. U 887 är alltså ett bevis på att det finns exempel på att ristare, ibland utmärkta yrkespersoner, har utfört ett enda verk i det av oss kända runstensmaterialet.²⁴ I Fjädrundaland kan man räkna med minst fem av denna typ (U 692, U 734, U 773, U 831 och U 1173), varav bara Ödbjörn och Lidsvald är kända till namnet. Där finns ju också andra av Stille (s. 194 ff.) accepterade ristare representerade med även högt räknat mycket liten produktion: Arbjörn (2), Fot (2), Mervallaristaren (1), Ockelboristaren (1), Åsmund Kåresson (2) och Öpe (3) samt den i Västmanland verksamme och mycket skicklige Balle den röde med två ristningar (s. 158 not 4). I Södermanland verkar det nästan vara regel att ristarna sällan ger sig till kända. För 25 av 28 möjliga ristare redovisar Wessén (i SRI 3: XLVIII) en enstaka utförarformel. Utanför detta område kan förutom de 19 ristare som Stille (s. 136) själv nämner som förekommer i en ensam utförarformel också nämnas den skicklige Önjut (Gs 1) och den självmedvetna runristaren i det hälsingska Jättendal: *Gunnborga fāði stæin þenna, hin gōða* (Åhln 1994: 47 f.). Att vissa ristare var rena amatörer går heller inte att komma ifrån.

3.1. Avgörande för Stilles attributionsmetod är att antalet runristare hålls nere. Endast då kan ett stort antal ristningar med få eller motstridiga attributionskriterier tillskrivas redan definierade runmästare. Tydligast framkommer detta i följande citat (s. 149):

Ju mindre den enskilde ristarens produktion är desto mindre blir också säkerheten vid urskiljandet av kriterier för attribuering. För-

²⁴ En möjlighet som påpekats tidigare är att vikingatidens bildkonstnärer i första hand arbetat i trä, vilket totalt skulle förrycka det bevarade stenmaterialets representativitet och kunna förklara varför till synes mycket drivna runstensristare bara är kända från något enstaka verk.

söken att föra samman flera ristningar till en och samme ristare skulle i så fall vara hopplös eller åtminstone mycket svår.

Viktigt att pröva i detta sammanhang blir Stilles resonemang (s. 134 ff.) om utförrarformelns innehåll och innebörd. Tidigare har man talat om "signatur", men som Stilles penetrerande kritik (s. 134) klargör kan vi inte veta vad personnamnet egentligen har för funktion i en avslutande fras med ett verb som åsyftar ristande eller huggande. Det är ju detta som öppnar för att attribuera en runsten till en annan ristare än den som förekommer i ristarformeln. "Vad är det då som gör att man kan se en runtext som en utförrarformel? Först och främst är det viktigt att man inte förväxlar den med minnesformeln", skriver Stille (s. 135). Men han går också vidare och menar att bl.a. inskriften på U 796 (se Stille 1995) *Sǣ[g]rīmr læt haggv[a a]t sun sinn Āfast. Lífstæinn hiogg rūnir þessa at gōðan dræng* inte avslutas med en utförrarformel eftersom den innehåller en "minnesfunktion".

Det blir då intressant att jämföra denna inskrift med de krav på en utförrarformel som han själv ställer upp omedelbart efteråt. För det första skall inskriften innehålla en minnesformel, för det andra skall utförrarformeln inte innehålla namnet på den som ihågkommit, för det tredje skall utförrarformeln innehålla ett verb som refererar till det fysiska utförandet av ristningen, för det fjärde bör utförrarformeln innehålla ett namn som inte kan förknippas med dem som beställt ristningen och för det femte "måste man också utifrån säkra attributionskriterier kunna göra sannolikt att ristningar med samma namn i den faktiska eller förmodade utförrarformeln verkligen har utförts av samma person" (s. 135).

Det sista kriteriet är problematiskt i och med att det verkar motsäga Stilles teori om att namn i säkra utförrarformler ändå inte behöver syfta på den som fysiskt utförde själva ristararbetet. Man kan dessutom konstatera att det fjärde kravet per definition utesluter att s.k. självresarstenar skulle kunna ha ristats (och signerats) av den som önskade ihågkomma sig själv.²⁵ Men viktigast är att just de stenar Stille just uteslutit faktiskt uppfyller samtliga uppställda krav. U 796 innehåller en minnesformel, "Sǣgrím læt hugga efter sin son Āfast", och Āfasts namn nämns inte i Livstens ristarfras, inte heller kan Livstens namn förknippas med beställaren Sǣgrims. Slutligen innehåller signaturformeln ett fysiskt ristarverb, 'högg runor', och Livsten är känd från

²⁵ U 1011 är ett exempel på en ristning som aktualiserar detta problem.

andra faktiska utförfarformler där han säkerligen själv utfört arbetet.

Det kan därför konstateras att U 796 och likaså den av Livsten utförda U 767 (parsten till U 766) bägge innehåller genuina utförfarformler. Intressant blir det att pröva inskriften på U 790† "Rune ristade runor efter sina söner Svärre och ...", som av Stille (s. 184) anses innehålla en parallell formulering till den på U 767. Men inskriften på U 790† visar sig avvika eftersom den inte uppfyller det andra och fjärde kravet. Stilles kriterier är alltså i princip utmärkta och mycket användbara, vilket visar sig när man med hjälp av dem kan motbevisa hans egna resonemang.

Det mest intressanta är naturligtvis varför det är viktigt för Stille att få avföra vissa utförfarformler. Anledningen kan anas utifrån påståendet att: "Utifrån dessa stränga krav skulle vi från 138 utförfarformler i det uppländska runstensmaterialet känna 21 ristare" (s. 135).²⁶ Stille menar också att eftersom majoriteten utförda monument redan är kända och endast 21 enligt hans kriterier godkända utförfarformler kan uppvisas i hela Uppland så är antalet runristare i detta landskap mycket begränsat. Detta kan han komma fram till genom sitt krav på att utförfarformeln ska innehålla "ett namn som inte kan förbindas med beställarna" (s. 135). Och i de fall vi inte har fler än ett känt verk av en ristare kan inte en förbindelse med beställarna avvisas. Därigenom kan inte mindre än 20 till synes klara utförfarformler föras åt sidan, vilket innebär att en ristare som t.ex. Grim skald plötsligt förs över från de erkända konstnärernas krets till de obevisades. Det kan vara instruktivt att närmare studera U 951, den enda inskrift där Grims namn entydigt förekommer:²⁷ "Gerfrid och Germar lät hugga efter Ödmund. Grim skald högg". Den avslutande texten uppfyller alltså alla Stilles krav på en utförfarformel utom det fjärde. Men att Grim verkligen verkat som runristare har allmänt antagits och framstår som ytterst troligt när man studerar den högst individuella stil Grim uppvisar. Stille har heller inte någonstans förnekat att Grim skulle ha utfört exempelvis U 912 och U 946. Man kan också notera upprepadet av verbet i U 951; utförfarformeln skulle alltså behöva tolkas "Grim skald högg (också efter Ödmund)" el.dyl. Istället går problemet att lösa genom att foga ytterligare ett krav till Stilles fem tidigare, nämligen att om en inskrift har en inledande, klart separat minnesformel är den avslutande ristarfrasen att betrakta som en utförfarformel. Därigenom bibehåller avsnitt 2.4.4.6

²⁶ Med tanke på det problematiska femte kriteriet är det kanske bättre att här tala om ristarnamn än ristare.

²⁷ Ev. förekommer också hans namn i den svårt skadade U 916.

om ensamstående namns funktion både sin giltighet och sitt värde. Men det får också resultatet att Livsten inte längre kan räknas till dem som beställt U 766–U 767, U 796 eller ens nödvändigtvis U 1152. Det rycker också undan mattan för hans förmodade bosättning i tre olika socknar i två skilda härader (s. 208), även om de ligger geografiskt väl samlade. Endast när tydliga ristarverb saknas behöver man tveka om vad som utgör en utförrarformel resp. en utvidgning av minnesformeln.

Jag anser det därför ytterst osannolikt att de 20 "enstaka" utförrarformlerna med sina textstrukturellt klart avskilda utförrarfraser kan misstänkliggöras så lättvindigt som Stille gör. Istället kan man notera att av 41 utförrarformler representerar nästan precis hälften ristare med bara en signatur, en observation med stora implikationer för förhållandena i resten av materialet. Man kan också lägga märke till att Erik, en av de 20 runmästarna som Stille inte godkänner, ändå återkommer senare i avhandlingen (s. 160, 195) med status som etablerad ristare av inte mindre än 18 runstenar!

3.2. Under rubriken "Förutsättningar för attribuering" skriver Stille (s. 151): "I allmänhet är det endast en ristare som har arbetet med varje ristning och svaret för såväl inskriften som den ornamentala utformningen." Såvitt jag förstår är detta ett axiomatiskt uttalande som inte understöds av någon argumentation. Säkert föranleds Stilles inställning av ett inte obetydligt metodiskt problem som framskymtar i följande observation (s. 152): "en ristning som utförts av två ristare [är] svår-attribuerad i den mån den uppvisar drag från båda ristarna".

Frågan om ristarna i regel utförde sina verk utan hjälp är svår men viktig. Stille (s. 196) räknar med att bara fyra minnesmärken är utförda i samarbete mellan två ristare. Av de ristningar som han diskuterar (s. 182 ff.) ingår också U 1161 som slutar med texten + **bali + frespen + liþ lifspen**. Sista ordet tolkas *Lifstæin*[s *rīstu*] i SRI 9:612 eftersom ristningen är skadad mot slutet, men utan stöd hos Stille (s. 76) som för den till Livstens produktion "i samarbete med en inte identifierad ristare" (s. 196), dock inte den i övrigt okände Frösten. U 828, där *Tīðkumi* uppträder i utförrarformeln, ger mer intryck av att ha utförts av Livsten (s. 183), och den uppförs under "Livsten i samarbete med Tidkomme" (s. 196), men utan motsvarande angivelse under den senares produktion.

Om man räknar med att runristarna företrädesvis eller åtminstone inte sällan samarbetade blir naturligtvis attribueringsarbetet mycket mer komplicerat. Finns det då något som talar för detta? Det har i den

runologiska litteraturen ofta nämnts möjligheten av att ristarskolor existerat under vikingatiden, men någon egentlig undersökning av frågan har inte ägt rum. Följande faktorer har tolkats eller kan tolkas som indicier på att ristarna samarbetat i någon form.

a. Fenomenet att mer än ett namn förekommer i utförfarformeln. Vissa av dessa fall avfärdar Stille (s.137 ff.) med rätta då han kan visa att det andra namnet i dylika fall ofta skall tolkas som utgörande ett tillskott till minnesformeln. Till synes säkra fall av att två personer uppges stå för utförandet inkluderar sex runstenar där Åsmund Kåresons signatur kombinerats med andras (Thompson 1975: 106 ff.). I fyra av inskrifterna framstår dock inflytandet från medristaren som obetydligt, endast Sven som medverkat på U 1149 och Gs 13 har haft en jämbördig ställning (a.a. s. 115). I Södermanland verkar samarbete inte vara ovanligt om man ska döma av utförfarformlerna på Sö 55, Sö 139, Sö 205 och Sö 356(?). Västergötland med sina bara fem utförfarformler (SRI 5: XXVIII) uppvisar ett samarbete (Vg 59) och likaså Jämtlands enda runsten (se Williams 1996: 45 ff.). Att redan tidigt vikingatida ristningar utförts i kollaboration visar Kälvestenstenen (se Jansson 1984: 43 ff.). Detta är inte platsen att samla alla övriga exempel, men det kan konstateras att samarbete mellan ristare inte sällan verkar ha ägt rum om man ska döma av utförfarformlerna och att det förekommer över hela det runsvenska området.

b. Omnämmandet eller antydandet av ristarskolor förekommer däremot sällan; de har diskuterats kortfattat av t.ex. Thompson 1975: 77 f. och Åhlén 1997: 35. Endast ett par runstenar bär en direkt uppgift om något som kan tolkas som en ristarskola, nämligen U 479 som avslutas *Ulfkell hiogg rūnar, [L]ōfa liði* (se också Thompson 1972: 17 f.) och U 1161 där det har förutsatts handla om en ristarskola med Livsten i spetsen samt Balle och Frösten som lärlingar, men detta avvisar Stille (se ovan) utan att dock föreslå en annan tolkning av inskriftens avslutning. Slutligen har Torgöt Fotsarve ansetts vara son och efterträdare till ristaren Fot (SRI 7: 18).

c. Huggningstekniska undersökningar tyder på att ristan det av runstenar kunde ske i samarbete. Henry Freij (1992: 26) skriver exempelvis om sex av 25 studerade inskrifter: "Den troligaste förklaringen är att ornament och runor ej har huggits av samma person." Laila Kitzler (1998: 100) prövar också i förbigående tanken på runristarverkstäder, och man får hoppas att hennes pågående avhandlingsarbete kan ge ett närmare svar på frågan. Stille har dock inte närmare intresserat sig för frågan, trots dess stora attributionsmetodiska betydelse. Över huvud

taget spelar tekniska överväganden mycket liten roll för honom. Han skriver (s. 104): "En oskicklig ristares runor kan variera kraftigt, säkerligen utan att det funnits någon avsikt bakom det. Metoder och material vid ristanget spelar också roll. Vissa stenarter flisas lätt, något som man säkert har velat undvika." Detta resonemang leder dock in på helt andra problem än de huggningstekniska. Först ganska sent i avhandlingen (s. 152) nämns i förbigående att detta kriterium använts i tidigare forskning, bl.a. av honom själv bör det påpekas (Stille 1992: 129 f.). Hans nya undersökning lämnar utan diskussion detta kriterium helt åt sidan, och han tar ingen ställning till de nya forskningsrönen trots att han är medveten om dem. Därmed kommer vissa attributioner i skarp kontrast till tidigare uttalanden om vem som kan tänkas ha utfört vissa ristningar. Sö 203, vilken Stille (s. 158 not 4) utan reservation tillskriver Balle, beskrivs som "förvånansvärt osäkert huggen för att vara av en 'mästare'" (SRI 3: XXX; jfr Williams 1990: 158 med not 6). U 824 har namnet Åsmund i utförarformeln och tillskrivs allmänt Åsmund Kåresson, vilket Stille (s. 175) instämmer i, dock utan att dela tidigare runologers behov att rättfärdiga attributionen av den i flera avseenden avvikande ristningen. Jansson (i SRI 7: 447) skriver:

U 824 har signerats av *Asmundr*. Av flera skäl är det emellertid svårt att föreställa sig, att denna signatur åsyftar den berömde och utomordentligt skicklige runristaren Åsmund Kåresson. Huggningstekniken är en helt annan; ristningslinjerna äro ojämnta, platta och påfallande osäkert huggna. Runformer och ornamentik avvika på ett ganska iögonfallande sätt från de ristningar, där Åsmund har satt ut sitt namn. Nu finnas emellertid i inskriften också drag, som påminna om den berömde runristaren. [---] Man kan därför ej frigöra sig från tanken, att Åsmund har skisserat inskriften, och att den redan har färdigställts av någon annan, betydligt mindre framstående ristare.

Thompson (1975: 79) delar explicit Stilles implicita pessimism vad gäller huggningstekniken och nöjer sig (a.a. s. 103) med att se Åsmunds arbete U 824 som "an occasional lapse in his execution". Jag finner Thompson okarakteristiskt uppgiven på denna punkt och kan inte dela hans och Stilles attityd att vilja bortse från tekniska kriterier vid attributionsarbetet. För det första är det just dessa kriterier som framförallt möjliggjort landvinningarna inom det moderna konsthistoriska arbetet på verk av kända målare, för det andra betyder svårigheten att undersöka och tillämpa detta kriterium på runstensmaterial inte att man fritt kan bortse från det.

Som sista exempel på Stilles ovilja att ta hänsyn till ristningstekniken vill jag anföra U 700 och U 726 som på ganska vaga grunder tillskrivs Balle (s. 180), även om de trots formuleringen "med stor sannolikhet" (a.st.) förs upp under de osäkert attribuerade ristningarna (s. 195). Brate (1925: 59) skriver lakoniskt att stenarna "troligen icke [äro] av Balle". Jansson (i SRI 7: 223) är inte nöjd med den oengagerade formuleringen: "Det är [...] fullständigt klart, att de ej kunna ha huggits av honom. Huggningsteknik, runformer, ornamentik o.s.v. göra en sådan tanke orimlig. Att stenarna äro äldre än Balles tid är också tydligt." Med tanke på Janssons kategoriska avvisande av Balles upphovsmannaskap i detta fall hade man förväntat sig att Stille skulle ha hänvisat till hans argumentation och givit en långt mer detaljerad motivering för sin attribution.

En slutsats man enligt min mening måste dra av de resonemang som förts under denna punkt är att fler ristare än en har kunnat vara involverade vid ristandet av de vikingatida stenmonumenten. Hantverk under den aktuella perioden kan mycket väl ha nått en grad av specialisering som innebar att olika komponenter av samma konstföremål utförts av olika personer, antingen beroende på vem som hade störst kompetens för ett visst moment eller p.g.a. relationen mellan mästare och lärling(ar). Åtminstone några sörmländska och gotländska runstenar ger interna bevis för att arbetet att utföra dem delats upp på flera olika yrkesmän; olika moment som utläggning av runslingan, ristandet av runorna, uppmålningen och stenens ev. tillhuggning kan ha fördelats. Att diskutera attribueringar utan att ta hänsyn till dessa aspekter leder ofrånkomligen till mindre övertygande resultat.

3.3. Stille förutsätter variation inom en och samme ristares produktion. "Varje variation i ristningarna kan man inte hänföra till olika ristare", skriver han (s. 152),²⁸ men det är svårt att sätta några bestämda gränser för hur mycket en ristare skall "tillåtas" variera innan en attribuering till denne ristare sätts ifråga. Han beskriver själv (s. 153) klagörande skillnaden mellan olika sätt att se på konsten att attribuera:

Man kan se hur forskare använder kriterier på två skilda sätt beroende på utgångspunkt och frågeställning. Dels kan kriterierna användas positivt för att visa att likheterna är så påtagliga att det måste vara

---

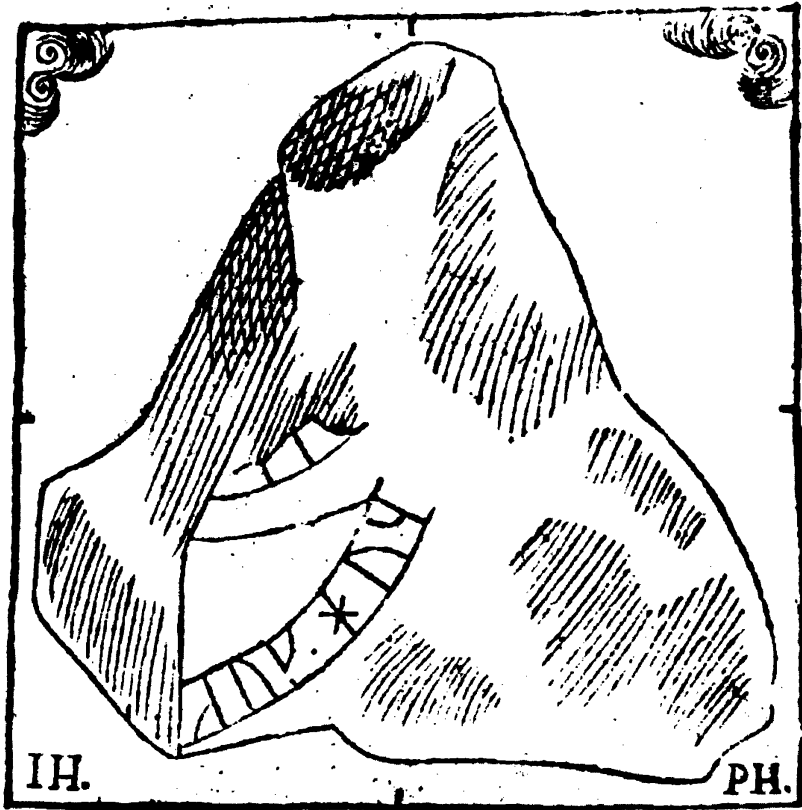
²⁸ Jfr s. 140 not 44 där han med rätta polemiserar mot uppfattningen "att så fort man finner en företeelse som inte annars är belagd hos en viss ristare måste man anta en särskild ristare".

fråga om en och samma ristare, dels kan de användas negativt för att visa att olikheterna mellan två ristningar är så stora att det måste vara fråga om olika ristare.

Av han själv är en stark anhängare av en "positiv" syn på användningen av attributionskriterier framgår mycket klart i avhandlingen. Mer oklart är däremot hur variationen inom de olika kriterierna skall bedömas. I avsnittet "Kriterier använda vid attribuering" (s. 152 ff.) diskuteras vad som är användbart inom de olika kategorierna. Helt uppenbart är att Stille är mer benägen att tillåta variation inom ristningsteknik och ortografi än mellan (vissa) runformer och skiljetecken. Jag har dock inte lyckats genomskåda principen bakom hur olika kriterier kvantifieras eller viktas. Inte heller är Stilles tilltro till "positiva attributionskriterier" helt övertygande, eftersom dess vida ramar gör attributioner alltför lätta.

Ett illustrativt exempel kan vara inskriften på det lilla fragmentet U 730†, vilket bara är känt från Johan Hadorphs läsning enligt Petrus Helgonius' träsnitt (se figur 1 och SRI 3: 265 f.). Rester av två slingor syntes, varav två skadade huvudstavar var allt som återstod i den ena. I den något mer bevarade slingan syntes följande skrivtecken enligt träsnittet: $\mathcal{A}N\mathcal{K} \cdot \mathcal{H}N\mathcal{Y}$. Detta har translittererats ...-**uk** · **hu**- och är enligt Jansson (i a. a. s. 266) "ej tillräckligt för att nu möjliggöra en tolkning". Stille nämner att ornamentiken är otillräcklig för bedömning (s. 81 not 7), att runslingans uppläggning inte går att avgöra (s. 85 not 9), att inskriften saknar identifierbara ord (s. 121 not 22) och att texten inte går att använda för analys (s. 130 not 32). Detta till trots läser han i inskriftskatalogen (s. 45) det första skrivtecknet som ett kortkvist-**a**, †, och tolkar där också den första runföljden som *ok*. Han menar också att ristningen kan "anses ha Balle som upphovsman" (s. 186 med not 27) med motiveringen att kombinationen av † och skiljetecknet · är "Typisk för Balle" samt att "det lilla som är kvar av runslingan visar på två korsande runslingor vilket kan vara en uppläggning av typ C eller av typ B utformad som exempelvis i U 829, som jag tidigare fört till Balle" (s. 187). Sammantaget ger detta honom anledning att tillskriva Balle inskriften (s. 194), märk väl under avdelningen säkra attributioner. Jag tror inte det kan betraktas som en hyperkritisk attityd om jag uttrycker en viss förundran över det metodiska förfarandet och den föregivna säkerheten i slutresultatet. Att identifiera grafen $\mathcal{A}$ med † verkar för det första som en godtycklig åtgärd med tanke på att den sista synliga grafen, $\mathcal{Y}$, inte läses enligt samma princip. För det andra

Figur 1. Den försvunna U 730† Grillby enligt träsnittet i Bautil nr 598.

måste det understrykas att Balle ingalunda är ensam om kombinationen av † och skiljetecknet ·, inte ens bland identifierade ristare i Fjädrundaland. Det borde räcka med att hänvisa till Åsmund Kåresons produktion; ett åskådligt exempel i avhandlingen utgörs av inledningen till U 824 (s. 177 figur 23), $\text{INP} \text{†} \text{INP} \cdot$, oavsett vem som verkligen svarar för denna ristning (se ovan). För det tredje vill jag påpeka att en attribution till Balle å andra sidan inte hade blivit mindre trolig om fragmentet uppvisat långkvist- α , †, och skiljetecknet · eller ·, eftersom han enligt Stille (s. 160) fritt använder även dessa varianter.

Stille öppnar för alltför lättvindiga attribueringar genom att räkna med en relativt stor variation inom vissa attributionskriterier, såsom t.ex. ornamentik och runformer, vilket ofta innebär betydande svårig-

heter att följa med i resonemangen och avgöra deras relevans. Ett exempel på en attribution av detta slag anförs i det följande.

Den s.k. Torbjörn-gruppen omfattas i Fjädrundaland av U 720, U 776 (skadad), U 785, U 786 och U 809, vilka av Stille anses ha utförts av ristaren Torbjörn i Sigtuna. "Ristningarna har alla sina särdrag" skriver han (s. 166) och påpekar avslutningsvis:

Variationen är som synes stor i denna grupp. Ornamentiken avgränsar gruppen från övriga grupper, men binder knappast samman de olika ristningarna. Det är framförallt skiljetecknet och runformerna som visar att det är samma ristare.

Jag noterar att Torbjörn-gruppens fem ristningar antas uppvisa inte mindre än fyra olika stilar och att ristaren likaså skulle använt fyra olika, inbördes mycket skiljaktiga, alternativ för prepositionen *efter*. Inte heller är beteckningen av /r/ konsekvent eller användningen av åsrunan, om man i det senare fallet jämför med Torbjörns övriga produktion (s. 166 med not 13). Återstår som attribueringskriterier gör därmed endast skiljetecknet och runformerna. Det första är konsekvent :, av de senare kan dock endast **r**, **n**, **a** och **b** brukas. Denna begränsning till trots uppvisar två av dessa runtyper en betydande variation. Torbjörn skulle således ha använt inte mindre än fyra typer av **r**-runan och tre av **b**-runan. Runformskriteriet inskränks därmed praktiskt sett till att utesluta kantiga varianter av **r**-runan, **b**-runor där kvistarna inte berör stammen samt **n**- och **a**-runor med dubbelsidiga kvistar. Men inte ens inom dessa mycket generösa ramar förmår Torbjörn-gruppens ristningar hålla sig. En kantig **r**-runa och en **b**-runa där kvistarna inte möter stammen förekommer i U 786 (r. 37 resp. r. 32) samt ett kortkvist-**n** i U 720 (r. 53), allt i överensstämmelse med Stilles egna läsningar (s. 223 resp. s. 220). Därmed återstår endast det konsekventa användandet av skiljetecknet : som grundlag för ett i hög grad kontroversiellt attribueringsförslag.

Det finns därmed anledning att mer principiellt studera de metoder med vilka Stille attribuerar ristningar. För det första måste man med tillfredsställelse konstatera att han har genomfört en mycket grundlig analys av de olika ornamentala elementen i Fjädrundalands ristningar. Resultaten har också presenterats på ett föredömligt åskådligt sätt. Som icke-specialist på konsthistoriskt-arkeologiska aspekter av runmonumenten har jag svårt att rättvist bedöma denna viktiga del av avhandlingen, men jag vill anteckna några frågetecken i marginalen.

Man kan notera att den utmärkta sammanställningen av resultaten i form av en tabell (s. 82 ff.) inte inkluderar alla de diskuterade detaljerna. Exempelvis urskiljs fyra olika sorters huvuden på ormarna i Fp-stil, men de ingår inte i tabellen. En del av de distinktioner som Stille anser nödvändiga måste också ha varit svåra att tillämpa i praktiken. Det är t.ex. oklart vad exakt som utmärker ett öga av typ B (droppformat) i kontrast till ett av typ C (mandelformat) eller hur Stille gått tillväga i fält för att skilja dem åt i ristningar där de är likartade, som i U 1164 (typ B, s. 91 fig. 8.k) och U 814 (typ C, a.st. fig. 8.m).²⁹

Det förefaller mig också som om vissa av de ornamentala komponenterna med fördel skulle kunna ha behandlats som kluster-företeelser. Studerar man fördelningen av olika muntyper är koncentrationen till stil Pr 3 slående av de 21 exemplen på typ A (två korta flikar). Det visar sig dessutom vid en närmare undersökning att de tre avvikande typ A-munnarna kanske inte inplacerats alldeles korrekt. Två har bestämts till Pr 2 och en till Pr 4 (en bekräftelse på att typen fokuseras på Pr 3). Den ena i Pr 2 förekom i U 817†, vilken som försvunnen ristning har lågt bevisvärde. Den andra återfinns i U 812 (s. 91 fig. 8.j), men skulle enligt min mening lika gärna ha kunnat föras till typ F (långa flikar som böjer sig kraftigt) eller ev. E (se nedan), särskilt om man jämför med munnen i Pr 2-ristningen U 802 (a.st. fig. 8.i), som bestämts som typ F, och i sin tur jämför denna med samma föregivna muntyp i U 795 (a.st. fig. 8.q). Också det enda förmenta fallet av typ A-mun i en ristning i Pr 4 kan ifrågasättas. Det gäller U 719, vars mun istället kan bestämmas som typ E eftersom den tydligt följer huvudet men med hängande underläpp; den är i själva verket mycket lik det presenterade typfallet av mun E på U 691 (a.st. fig. 8.r).

Uppläggningsen av runslingan följer i stort Thompsons modell (1975: 25), med vissa synbarligen befogade modifikationer. Stilar, runslingans uppläggning samt runslingedjurets bägge ändar har analyserats systematiskt med hjälp av huvud- och undertyper. Även korsen har fått en ganska fyllig behandling, men Stille tar inte ställning till Linn Lagers system (1995: 10 f.) trots att det mera liknar analysmodellen för övriga ornamentala detaljer. De s.k. mindre djuren³⁰ har indelats utan synbar

²⁹ Av någon anledning är inte ögonen på ormhuvudena föremål för analys trots att de uppvisar väl så distinktiva drag som drakhuvudena. Vad beträffar snokhuvudena får ögonen viss uppmärksamhet.

³⁰ I tabell 2 s. 82 ff. kallade "Mindre ormar". Jag föredrar den mer etablerade termen snokar.

systematik, och de s.k. stora djuren har av obegriplig anledning behandlats mycket njugett.

Det är uppenbart att Stille lagt ned ett ofantligt arbete, men också att man inte lätt tillgodogör sig hans resultat och att de inte är hundraprocentigt korrekta. Det gäller också den övriga behandlingen av ornamentiken där uppenbara fel ibland kan uppspåras genom kontroll, men där svårigheten i att göra entydiga bedömningar är ett ännu tydligare problem.

Analysen av runformer är noggrann men saknar som jag redan påpekat anknytning till grafematisk teori eller någon redovisning om vilka problem en sådan teori aktualiserar. Eftersom runformerna ligger till grund för Stilles attribueringar och för hans återgivande av runtecken i avhandlingen är hans analys av varianterna och dess tillämpning på själva inskrifterna självklart av största vikt. Metoden att transrunifiera har prövats i Norge men har fått föga spridning annorstädes. Stille (s. 26) pekar på nackdelarna med translitterering, men diskuterar inte de vetenskapliga problemen med transrunifiering. Främst måste här nämnas dels godtyckligheten som utmärker alla försök att fastställa vilka varianter man ska etablera som grafter (en term Stille inte använder), dels svårigheten att få andra runologer att enas om och använda dessa grafter konsekvent. Att metoden har pedagogiska olägenheter är Stille medveten om (s. 15), men enligt min mening utgörs det avgörande argumentet mot transrunifiering av hans egen framställning. I materialpresentationen görs vissa distinktioner (t.ex. mellan kortkvist- och långkvistrunor samt mellan vågräta och lutande bistavar) men inte andra (som olika *r*-varianter). I inskriftsbilagan skall de distinktioner som bestämts i avsnitt 2.4.2.4 tillämpas konsekvent, men resultatet blir mindre lyckat. Exempelvis är *t*-runetyper där "Kvistarna utgår från stammen" (s. 114) ommarkerad i 18 av de första 22 inskrifter där denna distinktion kan förekomma (av någon anledning återges denna typ med rundade bistavar medan typen med bistavar utgående från ramlinjen visas med raka bistavar). Vidare har båda exemplen på typ 10 av *r*-runan med "Två raka kvistar, den övre utgår från topplinjen" kommit att anges felaktigt (med Π , se U 751 s. 221 och Gånstastenen, ATA6243/65, s. 222). Slutligen måste jag anmäla avvikande uppfattning vid ett antal bedömningar av vilken typ en runa tillhör. Jag saknar f.ö. en diskussion av varför vissa runformer klassas som typer, t.ex. de många *r*-varianterna, medan andra inte gör det; sålunda försvinner den säregna typen "Balle-*b*" (t.ex. U 708 r. 24) med sina *K*-liknande bistavar in i en gemensam grupp, *k*, med runor där

bistavarna nätt och jämt håller avstånd till huvudstaven (t.ex. U 839 r. 52). Sammanförs gör också den helt vanliga **B**-runan och "Livstens-**b**" med sin **p**-liknande, delade, fyrkantiga bälg (U 1160 r. 27). Grafiskt är skillnaderna i dessa fall betydande!

Det hade varit belysande om Stille hade givit åtminstone ett prov på hur han rent praktiskt gick tillväga vid attributioner av enskilda inskrifter, hur hans totalanalyser av alla kriterier ser ut. Han kunde också ha utarbetat tabeller för de icke-ornamentala kriterierna på samma sätt som han så föredömligt gör för de ornamentala. Om man dessutom hade fått en tabell över varje ristares produktion där alla attributionskriterier inarbetats hade det varit lätt att göra egna jämförelser och bedöma hållbarheten i Stilles arbete. Som det nu är kostar varje kontroll av en enskild attribution oerhört mycket arbete. Slutligen hade några kartor förbättrat avhandlingen.

Det har därför bara varit möjligt för mig att göra stickprov i de hundratals attributioner som förekommer i avhandlingen. I många fall har naturligtvis Stille uppenbarligen rätt, också när han är först med att tillskriva en ristare en viss runsten. Men ofta har jag stått frågande inför vad som kan försvara en viss attribuering, särskilt dem som framförs i förbigående. Exempelvis vill Stille (s. 175 not 26) utöka Åsmund Kåressons produktion med tre verk förutom dem som Thompson accepterat. Bland nytillskotten märks runstenarna Sö 302 och U 940.

Den förra har enligt Wessén (i SRI 3: 278) "en avgjord uppländsk prägel" och Åsmund kan mycket väl ha utfört en enstaka ristning i Södermanland liksom Öpe antas ha gjort (jfr Åhlén 1997: 38 f., 48 f.). Men inskriften innehåller runföljden **mopur mōdur** (ack.) med åsrunan använd för /o:/, något som skulle vara helt avvikande för Åsmunds över hundra åsrunebelägg med entydig användning för orundad vokal (se Williams 1990: 153 f.); Stille (s. 178, jfr kriterium 8 s. 155) använder f.ö. just detta kännetecken för att tillskriva Åsmund U 824 men diskuterar det inte alls i samband med Sö 302.

U 940 har senast behandlats av Marit Åhlén (1997: 56 ff.). Ristningen innehåller den omdebatterade texten *Rēð rīnar Ōpir*.³¹ Stilles attribution till Åsmund framförs utförligast på s. 142. Motiven för attribuering anges vara korstypen A-3, vilken Åsmund skulle vara "i stort sett ensam om" (a.st.), ornamentiken i Pr 3, kortkvistformerna,

³¹ Om Åsmund antas ha utfört en ristning där Öpe nämns som auktoritet innebär det att Åsmund under sin karriärs höjdpunkt eller slut träder tillbaka för en yngre ristare, något som är osannolikt (jfr not 33).

skiljetecknen och användningen av verbet *rētta*. Till detta måste anmärkas att korstypen A-3 av Thompson (1975: 141) anförs från tre ristningar som inget har med Åsmund att göra (U 18, U 258 och U 936) och att av de fyra stenar som Stille anför med A-3-kors har Thompson (a.a. s. 149) bara ansett en som säker Åsmund-ristning (U 194), en som troligen Åsmund i samarbete med annan ristare (U 1145) och en som mycket trolig Torfast-ristning (U 409). Den sista, U 924, har ingen tidigare satt i samband med Åsmund och Stille stöder inte sin attribuering. Om de övriga av Stilles attributionsargument kan sägas att han själv (jfr s. 81) bestämmer över 280 ristningar som Pr 3, och att även kortkvistrunor, skiljetecknet $\cdot$ och verbet *rētta* är alldeles för vanligt förekommande för att vara avgörande. Noteras bör dessutom att Stille varken nämner att ett s.k. stol-s, h, förekommer i inskriften eller markerar denna i Åsmunds produktion okända typ (jfr Thompson 1975: 97) i sin transrunifiering (s. 141), vilken alltså i detta fall är lika missvisande som någon translitterering.³² För den som har sett U 940 med egna ögon framstår dess egendomliga runformer och ortografi samt undermåliga ornamentik och huggningsteknik — Wessén (I SRI 9: 42) talar om "den osäkra linjeföringen" — som så otypiska för Åsmund Kåresson man kan tänka sig. Uppenbart är att Stille förutsätter att Åsmunds dagsform kunde vara hur dålig som helst och att några vanligt förekommande drag som inte direkt pekar bort från honom räcker för en attribuering. Så länge som något övergripande påminner om en viss ristare och inget direkt talar emot hans upphovsmannaskap anser tydligen Stille att en attribuering till denne är befogad. Komplicerande faktorer som arbetsfördelning, inflytande från stilideal och skolbildningar eller en ristares eventuella påverkan av en annan tillåts inte störa bilden.

Intrycket blir densamma om man prövar de egentliga föremålen för Stilles undersökning. Som exempel kan tas den principiellt intressanta U 692 som tidigare ansetts vara signerad av ristaren Ödbjörn, en ristare Stille inte räknar med. Texten på U 692 lyder:

**hru:muntr : ak · kup:muntr : latu : risa : stin : pansa iftir : slyru :
fapur : sin : kupan = upbirn : risti :**

Hröðmundr ok Guðmundr lētu ræisa stæin þenna æftir <slyru>, faður sinn gōðan. Auðbiörn rīsti.

³² Typen upptas inte bland runformer i Fjädrundaland (s. 113).

Stille (s. 164) skriver:

En ristning som jag för till Tidkomme-gruppen, U 692, har problematiskt nog namnet Ödbjörn i en möjlig utförfarformel. Det kan vara fråga om en medristare som inte utfört någon väsentlig del av arbetet och som heller inte kan påvisas ha utfört någon annan ristning i området. Alternativt kan man istället uppfatta Ödbjörn som beställaren i en minnesformel. $\mathbb{R}|\mathbb{H}\uparrow$ kan formellt tolkas som såväl *risti* som *ræisti*.

Det sista är ortografiskt möjligt, men som jag påpekat tidigare bör textens avslutande del av strukturella skäl tolkas som en utförfarformel. Stille presenterar heller inga paralleller till att ytterligare en resare ger sig tillkänna med det nakna tillägget "NN ristade". Han håller visserligen preliminärt öppet för att Ödbjörn kan vara ett ristarnamn (s. 136 f.) men han för utan reservationer U 692 i sin sammanställning över attribuerade stenar till Tidkommes produktion (s. 196). Han funderar också över relationen mellan Ödbjörn och Tidkomme och nämner möjligheten av att den förre är en medristare (s. 209).³³

Jag vill ta fasta på uttalandet att Ödbjörn "inte utfört någon väsentlig del av arbetet". Ingenstans gör Stille någon inträngande analys av vilka faktorer som visar att Tidkomme (ensam) måste ha utfört U 692. Om man tar fasta på de attributionskriterier för Tidkommes verk som Stille ställer upp (s. 164) visar det sig intressant nog att inskriften avviker i flera avseenden. För det första används skiljetecknet $\uparrow$ och en gång det unika $=$, medan Tidkomme håller sig till $:$ och någon gång $\cdot$. För det andra förekommer i U 692 en $\mathbb{r}$ -runa av typ 1 (s. 111) med tre raka kvistar, $\mathbb{R}$, medan Tidkomme trots sina inte mindre än fyra typer (s. 164) annars bara använder (åtminstone delvis) rundade varianter. För det tredje är den anmärkningsvärda skrivningen **latu** helt otypisk för Tidkomme som konsekvent använder i -runa för rotvokalismen.³⁴ För det fjärde förekommer inte heller **pansa** hos Tidkomme som skriver **pina** eller en gång **pinsa**. En femte avvikelse skulle användningen av $\mathbb{y}$ -runa för /o:/ vara. Det förekommer annars bara hos Balle (jfr upp till fem belägg s. 122 med not med attributioner s. 158 not och s. 194

³³ Rimligen kan det inte då vara fråga om en överordnad ristare eftersom inskriften enligt Stille tillhör Tidkommes sena produktion (a.st.), men detta innebär i sin tur att lärlingen skulle ha tillåtits sätta sitt namn på en sten som mästaren till större delen utfört själv. Det talar också emot att attribuera ristningen till Tidkomme ensam.

³⁴ Skrivningar med $\mathbb{a}$ -runa i *læt(u)* är överhuvud mycket ovanliga i Uppland och förekommer annars bara i U 435, U 823†, U 826† och U 1151. Inget av beläggen kommer från en inskrift som av någon förknippats med Tidkomme. Stille attribuerar U 823† och U 1151 till Åskel samt U 826† till Åsmund (s. 197).

f.). Detta belägg bör dock tolkas som ackusativ av binamnet *Slyðra*, vilket föreslagits av Wessén (i SRI 8: 209 f.). F.ö kan påpekas att fågelfiguren i U 692 saknar paralleller i Tidkommens produktion och att de övriga sex fallen i Fjädrundaland tillskrivs Balle, Livsten och Torgöt (jfr belägg s. 95 med attributioner s. 194 ff.). Slutligen är huvudet på snoken av typ Q (s. 96 f.), enligt Stille en unik form i Fjädrundaland (jfr tabellen s. 82 ff.). Däremot är det fyrfota djuret på U 692 mycket likt dem som Stille för övrigt tillskriver Tidkomme, och det är möjligt att denna likhet är huvudskälet till hans attribution. Med hänvisning till min diskussion ovan om betydelsen av det huggningstekniska kriteriet borde dessutom Stille ha kommenterat vad Jansson skriver (i SRI 8: 207) om Brates attribution av både U 692 och U 691 till Öd-björn. Stille vill också föra de båda ristningarna till samme ristare, fast i hans fall Tidkomme, och Janssons kritik drabbar därmed också honom:

[Brate] har icke undersökt ristningarna; eljest skulle knappast den påfallande olikheten i huggningsteknik ha kunnat undgå honom. Medan Väppeby-stenen [U 692] är överlägset skickligt och elegant ristad, med smala, konturskarpa linjer, äro Söderby-stenens [U 691] ristningslinjer breda och rundade, något klumpiga. Det förefaller därför osannolikt, att samme mästare skulle ha kunnat utföra dem båda, trots att vissa överensstämmelser i andra avseenden finnas.

Sammantaget får man väl säga att U 692 snarast uppvisar ett anmärkningsvärt stort antal avvikande drag för att vara ett verk av Tidkomme. Det kan enligt min mening inte vara rimligt att räkna med så stora avvikelser inom en och samma ristares produktion med bibehållet förtroende för attributionsmetoden.

Det oroande med de attribueringskontroller som genomförts är inte att det förekommer några alltför entusiastiska attributioner utan att avhandlingens huvudresultat i så hög grad är beroende av författarens sunda omdöme i dessa frågor. Eftersom attributionsunderlaget för varje inskrift eller grupp av inskrifter är så svårt att överskåda måste läsaren ofta ta författarens ord för att attributionen är rimlig. När då vissa attribueringar visar sig vara så äventyrliga rubbas förtroendet för metoden.

I modern konsthistorisk forskning har man visat sig kunna komma långt i arbetet med att avgöra vem eller vilka som har utfört ett konstverk. Det kräver tillräckligt förfinade metoder, många gånger av teknisk art. När arbetet med att attribuera runstenar i framtiden kan ske i

samarbete mellan forskare från olika discipliner och med tillräckliga resurser kommer runologernas betydelse inte att minska. På dem kommer också fortsättningsvis att falla uppgiften att studera alla de detaljer i runinskrifterna som kan bidra till kunskapen om hur runstenar tillkom. Per Stilles avhandling har sin styrka i ett sådant närstudium av ett intressant och viktigt material och jag vill citera från Erik Brates (1925: 7) epokgörande attributionsstudie:

Emellertid kan ju hända, att jag trots all använd försiktighet råkat till samme ristare hänföra ristningar, som icke äro samme mans verk. Skadan av ett dylikt misstag kan emellertid icke vara så stor, då de egendomligheter, varpå sammanställningen grundats, i alla fall måste hänvisa till ett nära sammanhang i tid och uppvisandet av ett sådant måste betraktas som undersökningens huvudvinst.

Även om alltså inte alla attributioner som görs i Runstenar och runristare i det vikingatida Fjädrundaland är lika bindande — och jag sätter frågetecken främst för själva metoden — så kvarstår det faktum att de av Per Stille sammanförda ristningarna alldeles säkert har ett samband med varandra av ett eller annat slag. Detta samband och Per Stilles studier av de enskilda monumenten utgör en god grund för framtida diskussioner om vem som ristade runstenarna. Det vore orimligt att begära ett slutgiltigt svar på dessa oerhört komplicerade frågor. Per Stilles avhandling kan ses som ett första inlägg i en debatt som måste följa nya banor efter hans egen insats. Det är inte alla avhandlingar som har sådant resultat.

Litteratur

- ATA = Rapport med diarienummer i Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Bautil, Det är: Alle Svea ok Götha Rikens Runstenar ... Med några anmärkningar utg. af Johan Göransson. 1750. Stockholm.
- Brate, Erik, 1925: Svenska runristare. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar. N.F. 13:5.)
- Crocker, Kyle Robert, 1982: 'Fotr risti': a runographer's style in the context of eleventh-century Upplandic memorial art. Ann Arbor, Michigan. (University Microfilms International.)
- DR = (Run)ristning med nummer i Danmarks runeindskrifter. Ved Lis Jacobsen & Erik Moltke under medvirkning af Anders Bæksted & Karl Martin Nielsen. Text. 1942. København.
- Dybeck, Richard (utg.), 1874-76: Runa. En skrift för Nordens fornvänner. Saml. 2. Stockholm.
- Freij, Henry, 1992. Viking ristade och Grimulv. Studier av runstenars spårprofiler och huggmärken. I: Blandade runstudier 1. Uppsala. (Runrön 6.)
- Fv = Fornvännen. Tidskrift för svensk antikvarisk forskning 1-. 1906 ff.
- G = (Run)ristning i SRI 10-11.
- Gs = (Run)ristning med nummer i SRI 15.
- Gustavson, Helmer, 1987: Husby och Bo gård — två ortnamn och två runinskrifter. I: Runor och runinskrifter. Föredrag vid Riksantikvarieämbetets symposium 8-11 september 1985. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Konferenser 15.)
- Jansson, Sven B. F., 1984: Runinskrifter i Sverige. 3 uppl. Stockholm.
- Kitzler, Laila, 1998: Learning to know a rune carver and his cutting technique. A method study and some results. I: Laborativ arkeologi 10-11.
- Lager, Linn, 1995: Kors på svenska runstenar. CD-uppsats vid Institutionen för arkeologi, Uppsala universitet. (Duplikat.)
- Lagman, Svante, 1990: De stungna runorna. Användning och ljudvärde i runsvenska steninskrifter. Uppsala. (Runrön 4.)
- & Williams, Henrik, 1989: Beskrivning av datorlagringen av det vikingatida runmaterialet. I: Projektet de vikingatida runinskrifternas kronologi. En presentation och några forskningsresultat. Uppsala. (Runrön 1.)
- Larsson, Mats G., 1990: Runstenar och utlandsfärder. Aspekter på det senvikingatida samhället med utgångspunkt i de fasta fornlämningarna. Stockholm. (Acta archaeologica Lundensia. Series in 8° 18.)
- Liljegen, Johan Gustaf, 1832: Run-Lära. Stockholm.
- Lind, Erik Henrik, 1905-15: Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden. Uppsala-Leipzig.
- Rembrandt = Rembrandt och hans tid. Människan i centrum. En utställning ingående i Nationalmuseums 200-årsjubileum. Stockholm. (Nationalmusei utställningskatalog 552.)
- Sm = (Run)ristning med nummer i SRI 4.

- SRI = Sveriges runinskrifter. Utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien 1–. 1900 ff. Stockholm.
- Stille, Per, 1992: "Gunnarsstenarna" — en kritisk granskning av en mellan-svensk runstensgrupp. I: Blandade runstudier 1. Uppsala. (Runrön 6.)
- 1995: U 760 och U 796. Två delar av samma sten? I: Fv 90.
- 1999: Runstenar och runristare i det vikingatida Fjädrundaland. En studie i attribuering. Uppsala. (Runrön 13.)
- Sö = (Run)ristning med nummer i SRI 3.
- Thompson, Claiborne W, 1972: Öpir's teacher. I: Fv 67.
- 1975: Studies in Upplandic Runography. Austin, Texas–London.
- U = (Run)ristning med nummer i SRI 6–9.
- Wessén, Elias, 1960: Historiska runinskrifter. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar. Filologisk-filosofiska serien 6.)
- Vg = (Run)ristning med nummer i SRI 5.
- Williams, Henrik, 1990: Åsrunan. Användning och ljudvärde i runsvenska steninskrifter. Uppsala. (Runrön 3.)
- 1996: Runjämtskan på Frösöstenen och Östmans bro. I: Jämtlands kristnande. Red. Stefan Brink. Uppsala. (Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 4.)
- Wilson, Lars, 1994: Runstenar och kyrkor. En studie med utgångspunkt från runstenar som påträffats i kyrkomiljö i Uppland och Södermanland. Uppsala. (Occasional Papers in Archaeology 8.)
- Åhlén, Marit, 1994: Runinskrifter i Hälsingland. I: Bebyggelsehistorisk tidskrift 27.
- 1997: Runristaren Öpir. En monografi. Uppsala. (Runrön 12.)

ELDAR HEIDE

Auga til Egil

Ei nytolking av ein tekststad i Egilssoga

I Egilssoga gjer Egil ein stad nokre utrulege grimasar med augnebryna. Eg føreslår at grimasane ikkje berre skal oppfattast som uttrykk for harme, men at dei skal lesast i lys av at auget og blikket kunne oppfattast som eit våpen.

Scenen er hallen til Englands-kongen Adalstein. Egil og Torolv, bror hans, har vori i teneste hos kongen, men no er Torolv fallen i det store slaget på Vinheia. For det held Egil kongen ansvarleg, for kongen hadde tvinga Egil til å skiljast frå broren under slaget, og Egil hadde visst at det kom til å gå gali. Når han kjem til kongen etter slaget, får han sess midt i mot kongen, og det som sidan skjer er skildra slik:

Egill settisk þar niðr ok skaut skildinum fyrir fœtr sér; hann hafði hjálm á hofði ok lagði sverðit um kné sér ok dró annat skeið til hálfis, en þá skelldi hann aptr í slíðrin; hann sat upprétr ok var gneyptr mjök [sá kjem ei skildring av Egil, av utsjånaden hans generelt, av kor stort og grovt han er bygd, og kor hard og morsk han er når han er sint], en er hann sat, sem fyrr var ritat, þá hleypði hann annarri brúninni ofan á kinnina, en annarri upp í hárrœtr; Egill var svarteygr ok skolbrúnn. Ekki vildi hann drekka, þó at honum væri borit, en ýmsum hleypði hann brúnunum ofan eða upp. Adalsteinn konungr sat í háseti; hann lagði ok sverð um kné sér, ok er þeir sátu svá um hrið, þá dró konungr sverðit ór slíðrum ok tók gullhring af hendi sér, mikinn ok góðan, ok dró á blöðrefilinn, stóð upp ok gekk á gólfít ok rétti yfir eldinn til Egils. Egill stóð upp ok brá sverðinu ok gekk á gólfít; hann stakk sverðinu í bug hringinum ok dró at sér, gekk aptr til rúms síns; konungr settisk í háseti. En er Egill settisk niðr, dró hann hringinn á hönd sér, ok þá fóru brýnn hans í lag; lagði hann þá niðr sverðit ok hjálminn ok tók við dýrshorni, er honum var borit, ok drakk af. (*Egils saga Skalla-Grimssonar* kap. 54–55, s. 143–144, utheva her.)

"Egil sette seg ned der og skaut skjoldet ned føre føtene sine. Han hadde hjelm på hovudet og la sverdet over knea; snart drog han det halvt ut, snart smelte han det ned i slira att. Han sat opprett og var ovleg harm [... (sjå originalsitatet)]. Da han no sat som før er skrivi, drog han det eine augnebrynet ned på kinnet, og det andre opp i hårrøtene. Egil var svartøygd og brundæmd. Han ville ikkje drikka noko, enda dei baud han, og skiftevis drog han augebryna ned eller opp. Kong Adalstein sat i høgsetet; han la òg sverdet over knea, og da dei hadde seti så ei stund, drog kongen sverdet or slira, og tok ein stor og god gullring av handa si og sette på sverdodden, stod opp og gjekk på golvet og rette ringen over elden til Egil. Egil stod opp, drog sverdet og gjekk på golvet; han stakk sverdet inn i ringen og drog til seg, gjekk så til plassen sin att. Kongen sette seg i høgsetet. Da Egil sette seg ned, drog han ringen på handa si, og bryna kom i lag att. Han la da sverdet og hjelmen ned og tok imot dyrshornet som vart bori til han, og drakk or." (*Egilssoga* s. 112–113, utheva her.)

Mang ein lesar har nok prøvd å følgje skildringa og gjera slik med augnebryna som det står, for sanneleg er skildringa spesiell. Den vanlege måten å forstå ho på, er vel å ta grimasane ganske enkelt som uttrykk for kor opprørt Egil er, korleis han strir med å tøyme sinnet som sprenger på innanfrå. Slik ser det ut til at t.d. Preben Meulengracht Sørensen (1995: 128) oppfattar det. Han seier at Egil "sitter med ludende hoved og skærer ansigter" og at "hele hans holdning udstråler fjendtlighed". Eg kjenner ikkje til at nokon har tolka "arbeidet" med augnebryna noko nærare enn dette. Forslaget mitt er å oppfatte det på ein ganske konkret måte, ut frå at auga kunne oppfattast som eit våpen. At dei kunne det, skal eg no nemne ein del døme på; dei fleste har eg frå Riti Kroesen sin artikkel om det kvasse, farlege blikket frå 1985.¹

Saxo seier om helten Olo at "his aspect was so wild that the enemy reacted to his gaze as they would to others' weapons, and his piercing, glittering eyes terrified the very bravest men" (Fisher/Davidsson 1979: 228). Når Starkad skal drepa Olo, klarer han ikkje å nærme seg før andletet til Starkad er dekt, slik at blikket hans er ufarleggjort (*Saxonis Gesta Danorum* s. 221, Fisher/Davidsson 1979: 244). Same motivet finn vi i mange kjelder. I Volsungsgoga vil Guttorm drepa

¹ Eit hovudspørsmål hos Kroesen er om den eller den har "det vonde auget" eller ikkje. For drøftinga mi har ideen om "det vonde auget" ingen ting å seia; eg konstaterer berre at auget kunne oppfattast som eit våpen.

² *Prætereā adeo visu efferus erat, ut quod alii armis, ipse oculis in hoste ageret ac fortissimum quemque vibrante luminum acritate terreret* (*Saxonis Gesta Danorum* s. 209).

Sigurd, men har ingen ting å stille opp mot blikket hans: *er hann leit við honum þorði Guttormr eigi at veita honum tilræði ok hvarf út aftr, ok svá ferr í annat sinn. Augu Sigurðar váru svá snör at fár einn þorði gegn at sjá.* (Völsunga saga 190.) Dottera, Svanhild, fekk *snör augu sem faðir hennar, svá at fár einn þorði at sjá undir hennar brún* (Völsunga saga 213). Når dei vil drepa henne ver ho seg med auga, og dei får ikkje livet av henne før blikket hennar er uskadeleggjort: *En er hun brá í sundr augum, þá þorði eigi hestarnir at sporna hana. Ok er Bikki sá þat, mælti hann at belg skyldi draga á höfuð hennar, ok svá var gert, en síðan lét hun lif sitt.* Same grunn må det vera til at dei i Laksdøla dreg ein sekk over hovudet på seidmannen Hallbjørn *slikisteinsauga* når dei skal drukne han. Når dei skal ta bror hans, *Stigandi*, "blindar" dei han på same vis med ein sekk. Likevel får han sett ut gjennom eit hol i sekken, og blikket hans drep groren for alltid der det råkar lia (*Laxdæla saga* 107–109).

Om kong Olav Haraldsson seier Sighvatr Þórðarson i si *Erfidrápa Óláfs helga* frå ikring 1040 (str. 13, Skjld I B: 242):

*Geirs hykk grimmligt vöru
gnýreifum Aleifi
loghreytöndum líta
lóns í hvassar sjónir;
þorðut þrænzkir virðar,
þótti hersa dróttin
ógurligr, í augu
ormfrön séa hönum.*

Finnur Jónsson løyser dette opp slik (ib.): *Hykk lóns loghreytöndum vöru grimmligt líta í hvassar sjónir geirs gnýreifum Aleifi; þrænzkir virðar þorðut séa í ormfrön augu hönum, hersa dróttin þótti ógurligr.* Det blir: "Jeg ved det var frygtindgydende for mændene at se mod den kampglade Olavs hvasse øjne; de trønderske mænd vovede ikke at se ham i øjnene, der lynede som ormens; hersernes fyrste fandtes at være frygtelig". I Snorre si Særskilde Olavssoge (s. 570) er denne strofa sitert, med kommentaren: *Þá er Óláfr konungr gekk fram ór skjaldborginni ok í öndverða fylking, ok er bændr sáu í augu honum, þá hræddust þeir ok fellust þeim hendr; þess getr Sighvatr: [...]*

I Grettesoga slåst Grette med daudingen *Glámr*, og får han endeleg i bakken. Men da tek *Glám* i bruk det farlegaste våpenet sitt: *Glámr hvessti augun upp í móti, en svá hefir Grettir sagt sjálfr, at þá eina sýn*

hefir hann sét svá at honum brygði við. Þá sigaði svá at honum af öllu saman, mæði ok því er hann sá, at Glámr gaut sínum sjónum hardliga, at hann gat eigi brugðit saxinu ok lá nálíga í milli heims ok heljar. (Grettis saga Ásmundarsonar 121.)

Det er ikkje sagt i reine ord i desse døma at auga er våpen. Men dei **fungerer** som våpen. Blikket blir retta mot fienden som eit våpen og rårar han som eit våpen, og den som brukar blikket oppnår det same som med eit våpen. Anten det er i våpenstrid (Olav og bøndene, Olo), snikmord (Guttorm og Sigurd, Starkad og Olo), brytekamp (Grette og daudingen) eller avretting (Svanhild og hestane), så gjer blikket same nytta som eit sverd eller spjut ville ha gjort — eller betre. Mot denne bakgrunnen blir det naturleg at ein snakkar om *hvóss augu*, *hvasrar sjónir* og å *hvesra augu*, nett som *hvóss vöpn*, *hvasst sverð* og å *hvesra sverð*.

Ingen av dei tekststadene eg har nemnt til no er direkte parallelle til tekststaden i Egilssoga. Ein slik parallell meiner eg vi finn i Soga om Sigurd Jorsalfar. Der blir det fortalt at kong Sigurd ville skifte ut dronninga si med ei anna. Det protesterte sjølvsgagt biskopen på, men da fekk han kongens harme over seg:

svá sýndisk honum konungr ógurligr, er hann reiddi sverðit en hvessti augun á byskup meðan hann talaði, at hann þóttisk nær ekki vera fyrir hræðslu (Sigurðar saga Jórsalafara 172).

Her er vi framme ved springbrettet til sjølve tolkinga mi: Eg meiner **sverd og auge blir brukte parallelt i denne historia og historia om Egil i kongshallen**. Kong Sigurd slepper harmen laus over biskopen, og da rettar han parallelt sverdet og det kvasse blikket sitt mot han, og desse to tinga saman er det som skremmer vatnet av biskopen. Egilssoga skildrar òg ein kar som er dirrande harm, men **han kan ikkje sleppe harmen sin laus**, slik kong Sigurd kan. Som kong Adalsteins undergjevne kan ikkje Egil truge kongen. Han rettar ikkje sverdet mot kongen, og han rettar ikkje det kvasse blikket sitt mot han. Likevel brukar Egil, nett som kong Sigurd, auga og sverdet parallelt, på **“sabelraslingsnivæet”**. Han syner ei fiendsleg haldning med å sitta fullt våpenbudd til bords inne i gildehallen. Han har skjoldet plassert slik at han når det om det trengst, han har hjelm på hovudet, og han har sverdet sitt i fanget. Sverdet dreg han snart halvt ut, snart smeller han det nedi slira att — **som om han er på nippet til å dra det heilt ut og rette det mot kongen**. Dette gjer Egil med sverdet. Men viktigare er

det for forfattern å få sagt kva Egil gjer med **auga**. Dét nemner han **tre gonger** i eit avsnitt som på prent fyller mindre enn ei bokside. I to setningar på rad forklarar han korleis Egil dreg det eine augnebrynet opp i hårrøtene, men slepper det andre ned på kinnet, vekselvis på det eine og det andre auget. Kva Egil gjer med augnebryna må altså vera eit vesentleg poeng i historia. Rimelegvis er det uttrykk for undertrykt sinne, for heile scenen er ei skildring av undertrykt sinne. Men det Egil gjer er så spesielt at ein må spørja om det ikkje ligg meir i det. Om ein følgjer skildringa i teksten og prøver å gjera slik det står, så ser ein at Egil ikkje berre sit og skjær grimasar, men at han **sperrar opp og knip att annakvart auge**. Desse to tinga — med sverdet og auga — er det einaste Egil gjer aktivt (attåt det passive å avslå skjenk) der han sit andsynes kongen.

Tilbake til kong Sigurd og biskopen. Når kong Sigurd er rasande rettar han sverdet og dei kvasse auga samstundes mot biskopen. Også i Egil sitt tilfelle er det sverdet og auga forfattern brukar som uttrykk for sinne. Når Egil er sint, driv han og dreg sverdet halvt og sperrar opp og lèt att annakvart auge. Når han er blid att, legg han bort sverdet, og auga og bryna kjem i lag att. Kva Egil gjer med auga er altså parallelt både før og etter forsoninga.

Skilnaden er korleis sverdet og auga blir brukte. Der den opne harmen blir uttrykt med det

- dregne sverdet og
- opne, kvasse auge retta mot biskopen,
- der blir den undertrykte harmen uttrykt med at Egil
- dreg sverdet halvt ut, men smeller det nedi slira att, og
- sperrar opp og knip att annakvart auge.

Om auga er (som) eit sverd, så er augnelokka og augnebryna slira. Som sverdet må dragast or slira før det kan rettast mot nokon, så må auga opnast før blikket kan rettast mot nokon. Derfor vil å “dra auga ut or slira” vera å heve augnebryna. Når Egil berre dreg opp det eine augnebrynet om gongen, og samstundes slepper det andre ned på kinnet, da blir effekten som om han “dreg auga (blikket) snart halvt ut, men smeller dei snart nedi slira att”.

Oppsummert er tolkingsforslaget mitt altså at auga skal oppfattast som eit våpen parallelt til sverdet, og augnebryna (og augnelokka) som ein parallell til slira. Å sperre opp og knipe att annakvart auge blir dermed ein parallell til å dra sverdet halvt og så smelle det nedi slira att.

Kjelder

- Den norsk-islandske skjaldedigtning* I-B (Rettet tekst). Utg. Finnur Jónsson 1912–15. Gyldendal, København
- Egils saga Skalla-Grímssonar*. Íslenzk fornrit 2. Utg. Sigurður Nordal 1933. Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík
- Egilssoga*. Omsett av Leiv Heggstad. Revidert av Magne Heggstad, 9. utg. 1994. Det Norske Samlaget, Oslo
- Fisher og Davidson 1979–80: *Saxo Grammaticus: The History of the Danes*, omsett av Peter Fisher, utgjeven av Hilda Ellis Davidson. Brewer, Cambridge
- Grettis saga Ásmundarsonar*. Íslenzk fornrit 7, utg. Guðni Jónsson 1936. Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík
- Jónsson, Finnur. Sjå *Den norsk-islandske skjaldedigtning*
- Laxdæla saga*. Íslenzk fornrit 5. Utg. Einar Ólafur Sveinsson 1934. Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík
- Saga Óláfs hins helga*. *Den store saga om Olav den hellige efter pergament-håndskrift i Kungliga Biblioteket i Stockholm Nr. 2 4to med varianter fra andre håndskrifter*. Utg. Oscar Albert Johnsen og Jón Helgason 1941. Norsk historisk kjeldeskrift-institutt, Oslo
- Saxonis Gesta Danorum*. Utg. J. Olrik & H. Ræder, bd.1, 1931. Levin/Munksgaard, København
- Sigurðar saga Jörðalfara. I *Fornmanna sögur*. Utg. Hið norræna fornfræðafélag 1825–37, bd. VII, 1832. Hið norræna fornfræðafélag, København
- Völsunga saga. I *Fornaldar Sögur Norðrlanda* I. Utg. Guðni Jónsson 1976. Reykjavík

Litteratur

- Kroesen, R. 1985: "Hvessir augu som hildingar. The awe-inspiring eyes of the King". *Arkiv for nordisk filologi* 100, s. 41–58
- Meulengracht Sørensen, P. 1995 (1993): *Fortælling og ære*. Universitetsforlaget, Oslo (Århus)

JOHN MEGAARD

Studier i *Jómsvíkinga sagas* stemma

Jómsvíkinga sagas fem redaksjoner sammenlignet med versjonene i *Fagrskinna*, *Jómsvíkingadrápa*, *Heimskringla* og *Saxo*

Innledning

Historien om de danske jomsvikingene og deres nederlag for Håkon jarl i *Hjörungavágr* er overlevert i mange kilder. Av selve *Jómsvíkinga saga* (Jvs.) er det bevart hele fem selvstendige redaksjoner. I tillegg finner man utdrag av denne beretningen i kongesagaene, hos Saxo og i *Jómsvíkingadrápa*. Av dette kan vi slutte at historien må ha vært populær både blant datidens islendinger og blant deres samtidige i Danmark og Norge. I vår tid har denne sagaen stått sentralt i diskusjonen om sagaenes kildeverdi i og med Lauritz Weibulls bok fra 1911, *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000*. Weibull avviste her at Jvs. hadde noen verdi som historisk kilde, noe som fikk atskillig betydning for historikernes syn på de islandske sagaene generelt. Jvs. er selv en av de eldste sagaene, og må sies å ligge noe på siden av de vanlige sagagenrene med sin blanding av kongesaga og fornaldersaga.

Kjernepunktet i Jvs. er slaget mellom jomsvikingene, utvalgte krigere fra det danske støttepunktet *Jómsborg* på den vendiske Østersjøkysten, og en langt større norsk leidangshær under ledelse av Håkon jarl. Det fortelles at slaget fant sted på Sunnmøre på slutten av 900-tallet, på et sted som sagaen kaller *Hjörungavágr*. I sagaen får slaget veldige dimensjoner, som et ekko av slaget ved Troja. Håkon jarl lar en av sønnene sine ofre til gudene for å få seier, og snur derved krigslykken. En del av jomsvikingene, under ledelse av Sigvalde jarl, flykter for overmakten. En annen av lederne, Bue Digre, springer over bord sammen med sine menn. Den tredje lederen, Vagn Åkeson, hører til den gruppen av jomsvikinger som blir tatt til fange. Da fangene skal halshogges, viser Vagn og de andre jomsvikingene slikt heltemot at

Håkon jarls sønn Eirik benåder de gjenlevende av dem.

Beretningen om slaget danner avslutningen og høydepunktet i selve sagaen. Forøvrig er innholdet viet opptakten til det berømte slaget. Delvis handler det om den danske kongen Svein Tjugeskjegg og dennes konflikt med jomsvikingehøvdingen Sigvalde jarl. Til dette knyttes det ytterligere stoff, om hvordan Jomsborg ble grunnlagt av Palnatoke, om fiendskapet mellom Bues og Sigvaldes slekter, om helten Vagn Åkeson. De fleste sagaredaksjonene har i tillegg en innledning om de danske kongene fram til Harald Gormsson, og om Harald Gormssons konflikt med Håkon jarl.

Sagaens overlevering reiser imidlertid en rekke intrikate spørsmål. Kjernen i problemet er at kongesagaene (*Fagskinna* og *Heimskringla*) gjengir en annen versjon av beretningen enn den de fem sagaredaksjonene gjør. Man har forklart dette med at kongesagaene bygger på en eldre, tappt beretning om jomsvikingene (jfr Maurer 1867: 110). Vi kan ut fra dette snakke om to grupper av kilder: den eldre og den yngre. Et praktisk problem er at tekstene i den første gruppen er ganske korte i forhold til selve sagaredaksjonene, noe som gjør en sammenligning vanskelig. En annen faktor som vanskeliggjør sammenligningen er at sagaen, slik den fremstår i fire av de fem redaksjonene i den yngre gruppen, har en «flytende overgang» til kongesagaene idet den «egentlige» jomsvikingehistorien bare utgjør den ene delen av sagaen, mens den første delen består av stoff fra kongesagaene, dvs. fra den tapte **Skjoldunga saga* og fra *Óláfs saga Tryggvasonar*. Endelig er det et problem at to av de fem sagaredaksjonene har noe stoff felles med kongesagaenes versjon, særlig er dette tydelig i AM 510 4to.

Det kan synes som om vi ennå i dag er kommet forbausende kort i utforskningen av de problemene som er knyttet til Jvs.s overlevering. En årsak er uten tvil at sagaen er overlevert i langt flere varianter enn noen annen saga. En annen årsak er de uløste spørsmål som er knyttet til de kildene som gjengir jomsvikingebretningen. I tillegg har det trolig hatt betydning at de som har deltatt i diskusjonen har lagt ulik vekt på følgende spørsmål:

- 1) Hvilken av de fem bevarte redaksjonene av Jvs. står nærmest det felles forelegget?
- 2) Hvilket forhold er det mellom sagaredaksjonenes versjon og den versjonen av Jvs. som kongesagaene gjengir?
- 3) Har sagaen opprinnelig innbefattet den første delen, som har stoff fra **Skjoldunga saga* og *Óláfs saga Tryggvasonar*?

- 4) I den ene av sagaens redaksjoner, AM 510 4to, har vi i tillegg til den felles versjonen også stoff som stemmer overens med versjonen i *Fagrskinna*. Skyldes dette direkte lån, eller at begge bygger på en eldre versjon av sagaen?

Man kan i ettertid se at interessen i nokså stor grad har vært konsentrert om pkt. 4, et problem som egentlig ikke har avgjørende betydning for Jvs.s stemma.¹ Storm (1883) la i så måte grunnlaget for mye av den senere debatten, som nådde et høydepunkt i årene under og etter Den første verdenskrig.² Etter Bjarni Aðalbjarnarsons innlegg (1937) kom imidlertid debatten nærmest til å forstumme. Det er betegnende at de få bidragene som er kommet etter den tid, for en stor del er knyttet til nyttinger av sagaen.³

I dette arbeidet ønsker jeg å drøfte forholdet mellom den «eldre» og den «yngre» versjonen av sagaen. Særlig ønsker jeg å undersøke hvordan de variantene av beretningen som vi finner i *Fagrskinna*, *Jómsvíkingadrápa*, *Heimskringla* og *Saxo*, forholder seg til hverandre og til de fem sagaredaksjonene. Ut fra dette siktemålet vil jeg hovedsakelig ta for meg de delene av sagaen som de ulike kildene har felles, og bare i liten grad gå inn på andre særegenheter ved de enkelte tekstene. Delvis bygger denne undersøkelsen på to tidligere arbeider om Jvs.s stemma, Sophia Adriane Krijns avhandling *De Jómsvíkinga saga* fra 1914, og Heinrich Hempels undersøkelse «Die Formen der Iómsvíkinga saga», offentliggjort i *Arkiv för nordisk filologi* 35 (1922–23), som bygger videre på Krijns resultater.

Kilder og utgaver

Historien om jomsvikingene, eller deler av den, er gjengitt i følgende kilder:

¹ Jfr. af Petersens 1879: x–xv, Storm 1883: 239–244, Krijn 1914: 22–24, Indrebø 1917: 55–80, Berntsen 1923: 184–185, 190 f., Schreiner 1927: 26–38, Larsen 1928: 47–58, Aðalbjarnarson 1937: 203–209.

² Krijn 1914, Indrebø 1917: 55–80, Hollander 1917: 193–222, Hempel 1922–1923: 1–58, Berntsen 1923: 184–185, 190–198, Jónsson 1923: 653–669, Schreiner 1927: 27–38, Larsen 1928: 28–113.

³ Benediktsson 1957: utg. av Arngrímur Jónssons latinske oversettelse; Blake 1962: utg. av Sthlm. membran nr. 7 4to med engelsk oversettelse; Halldórsson 1969: utg. av AM 291 4to med moderne islandsk rettskrivning; Degnbol, Jensen 1978: dansk oversettelse av Halldórsons utgave.

I Redaksjonene av selve Jvs.

1. AM 291 4to, fra siste del av 1200-tallet, basert på et forelegg fra første del av århundret. Utg. av C. af Petersens, Kbh. 1882. (=291)
2. *Flateyjarbók*. Utg. av G. Vigfússon og C.R. Unger, Chra. 1860–68. (Bd. I, 96–106, 108 f., 153–203.) (=F)
3. Sthlm. membran nr. 7 4to, fra første del av 1300-tallet. Utg. av G. Cederschiöld, Lund 1875. (= H)
4. AM 510 4to, fra 1500-tallet. Utg. av C. af Petersens, Lund 1879. (= 510)
5. Arngrimur Jónssons latinske oversettelse fra ca. 1600 av en tapt redaksjon (AM 1022 4to, Nks. 1778 4to). Utg. av J. Benediktsson i *Bibliotheca Arnamagnæana*, vol. IX, Hafniæ 1951. (= J)

(Forkortelsene 291, F, H, 510 og J er de samme som er brukt av Krijn, Hempel og Jakob Benediktsson 1957.)

Av disse fem redaksjonene har F og 291 de lengste og mest fullstendige tekstene. I 291 mangler imidlertid et par blad på begynnelsen og slutten. I 510 mangler den delen som i de øvrige redaksjonene utgjør innledningen til selve jomsvikingebereitningen: 1) historien om de eldre danske kongene; 2) historien om Harald Gormsson og Håkon jarl. I de to siste redaksjonene, H og J, er teksten strammet inn og forkortet i forhold til de øvrige.

II Andre kilder som har felles innhold med sagaen

1. *Fagrskinna*, utg. (etter B-versjonen) av Finnur Jónsson, Kbh. 1902–03. (= Fsk.)
2. *Heimskringla*, utg. av Finnur Jónsson, Kbh. 1893–1900. (= Hkr.)
3. *Odds saga om Olav Tryggvason*, særlig versjonen i AM 310 4to. Utg. av Finnur Jónsson, Kbh. 1932. (= Oa)
4. *Den større saga om Olav Tryggvason*, utg. av Ó. Halldórsson i *Editiones Arnamagnæanæ*, Series A, vol. 1, Kbh. 1958 (= OT)
5. *Saxo (Saxonis Gesta Danorum I)*, ed. J. Olrik et H. Raeder, Hauniae 1931.
6. *Jómsvingadrápa* av biskop Bjarni Kolbeinsson. Utg. av Finnur Jónsson i *Den Norsk-islandske Skjaldedigting*, Kbh. og Kra. 1908–12. (= Jvdr.)

Jeg kommer i det følgende til å konsentrere meg om fire av disse kildene: *Fagrskinna*, *Heimskringla*, *Jómsvingedrápa* og *Saxo*. Utdragene

fra Jvs. i de to sagaene om Olav Tryggvason blir ikke tatt opp spesielt, men blir berørt i sammenheng med andre kilder.

Oversikt over diskusjonen

Forholdet mellom den eldre og den yngre versjonen

Blant forskerne har det vært enighet om at jomsvikingeberetningen i Fsk. og Hkr. stammer fra en tapt skriftlig kilde.⁴ Et usikkert punkt er om denne eldre kilden har vært en *saga* om jomsvikingene. Gustav Storm og Gustav Indrebø snakker om en eldre *saga*,⁵ mens andre uttrykker seg mer ubestemt.⁶ Et annet tema for diskusjon er om den eldre og den yngre versjonen går tilbake på en felles skriftlig kilde. Bjarni Aðalbjarnarson (1937: 213 f.) kritiserte dette synet ut fra en sammenligning mellom Fsk. og 291:

[...] fremstillingene [...] er med hensyn til ordlyd så ulike at de synes å måtte være helt uavhengige av hverandre, skjønt det fins enkelte verbale likheter. [...] Likevel har alle som har behandlet behandlet *Jómsvikinga saga*, vært enige om at det er en skriftlig forbindelse mellom 291 og *Fsk.*; men ingen har gjort tilfredsstillende rede for hvori den består. (1937: 213)

Aðalbjarnarsons oppfatning, at det ikke er skriftlig forbindelse mellom den eldre og den yngre versjonen, er senere blitt gjentatt av Jakob Benediktsson (1957: 119) og av Ólafur Halldórsson (1969: 23). I en encyklopediartikkel fra 1993 formulerer Ólafur Halldórsson problemet slik:

If we assume that there was originally one written saga, based on oral traditions and to a lesser extent on older written sources, this saga would have seemed to have split into two redactions quite soon after its composition. The alternative is to allow for two sagas composed separately, but both based on oral traditions. (1993: 343)

⁴ Maurer 1867: 112, af Petersens 1879: v, Storm 1883: 241–242, Krijn 1914: 75, Indrebø 1917: 59 f., Hempel 1922–1923: 47, 50.

⁵ Storm: *to fra hinanden afvigende Haandskrifter af samme Saga* (1883: 242); [...] redaktøren av E [=510] har lånt ikke direkte fra *Konungatal*, men fra dennes Kilde, den *ældre Jomsvikingasaga* (1883: 243). Jfr. Indrebø: [...] *Fsk.* har teke upp store stykke av *Jómsv.*, og [...] ho inneheld den upphavlagaste redaksjonen av *soga* som vi veit noko um. 1917: 54

⁶ Jfr. Krijn 1914: 75, Hempel 1922–1923: 47 f..

Hvilken av sagaredaksjonene er den mest opprinnelige?

Meningene har variert betraktelig i spørsmålet om hvilken av de fem sagaredaksjonene som er mest opprinnelig. Den vanligste oppfatningen har vært at 291-redaksjonen er den beste, bl.a. fordi dette er den eldste redaksjonen.⁷ Bjarni Aðalbjarnarson skriver:

I 291 foreligger sagaen heller ikke i fullstendig form. Håndskriftets første side er uleselig, inne i det fins noen små lakuner [...] og slutten er kommet bort. Det er steder hvor 291 er betydelig vidløftigere enn de øvrige redaksjonene, uten dog i grunnen å inneholde noe stoff fremfor dem [...]. Men til tross for alt dette har sagaen nu sikkert ingen bedre representant enn 291.⁸ (1937: 203)

Finnur Jónsson hadde imidlertid tidligere trukket en annen konklusjon:

Teksten i 291 og Flat. er i alt væsentlig ens, dog har Flat. adskilligt mere ægte i enkeltheder at opvise. [...] Teksten i 291 er den mindst taltalende af alle, medens Flat.s er ligesom en grad ældre og bedre. [...] Overfor disse bearbejdelser [...] indtager nu Sth. en ejendommelig stilling, idet den gennemgående er kortere, dog kun i stilen, men ikke med hensyn til det positive indhold [...] der [er] dog ingen tvivl om, at det er den, der alt i alt har bevaret den ægte tekst *redest* [...]. (1923: 655–656)

Finnur Jónsson mente altså ut fra en sammenligning av tekstene at H representerte den beste redaksjonen, et synspunkt Lee M. Hollander tidligere hadde argumentert for (1917: 193–210).

I forordet til sin utgave av J i 1877 hevdet G.A. Gjessing at denne redaksjonen var den eldste, og fikk senere følge av Gustav Storm (1883: 244). Gjessing skriver:

Jeg er derfor mere tilbøielig til at tro, at Arngrim [...] her giver uden væsentlige Forandringer en ældre og derfor mere kortfattet selvstændig Redaction af Jomsvikingsaga, der først ved senere Suppleringer [...] har antaget den udførligere Form, som Flat., Fm. S. XI [=291] og Hammarskölds Text [=510] frembyder. (1877: xvii)

Sofus Larsen (1928: 58 f.) argumenterte på sin side for at 510 represen-

⁷ Maurer 1867: 107–108, Krijn 1914: 55, Indrebø 1917: 57, 63, Aðalbjarnarson 1937: 203, Benediktsson 1957: 118, Halldórsson 1969: 23.

⁸ Min markering.

terte en redaksjon som var eldre enn de andre, delvis ut fra slektskapet med Fsk.s versjon og delvis ut fra at innholdet er såpass fyldig.

En femte løsning er foreslått av Heinrich Hempel (1922–1923: 37–44), som bygger på en observasjon av Sophia Adriane Krijn (1914: 36–37). Han mener at de fem redaksjonene går tilbake på to nær beslektede forelegg, slik at J og 510 representerer *die ältere Gruppe*, mens 291, F og H representerer en yngre gruppe av redaksjoner.

Hvilket forhold er det mellom tekstene i den eldste versjonen?

Sophia Adriane Krijn var den første som gikk nærmere inn på hva som særmerker de enkelte tekstene innenfor den eldste versjonen, bl.a. Fsk. og Jvdr.⁹ Videre har Hempel tatt opp de samme temaene i tilknytning til Krijns fremstilling.¹⁰

Krijn mener at Fsk. og de bevarte redaksjonene av sagaen går tilbake på en eldre skriftlig kilde (*een gemeenschappelijke schriftelijke bron*), en kortfattet fortelling om jomsvikingene som muligens kan ha vært en eldre versjon av sagaen, og som senere er blitt supplert med stoff fra den muntlige tradisjonen.¹¹ Derimot mener Krijn at Jvdr. representerer et eldre stadium enn Fsk.¹² Hempel tror imidlertid at Fsk.s versjon står nærmere Jvdr.¹³

Mens Krijn og Hempel synes å forutsette at Jvdr. bygger på muntlig tradisjon, mener Ólafur Halldórsson at den bygger på en eldre Jvs.:

[...] ég tel þó öllu líklegra að það sé ort eftir skrifadri Jómsvíkinga sögu, e. t. v. þeirri gerð sem höfundur Fagurskinnu og Snorri Sturluson notuðu [...]. (1969: 27)

Både Krijn og Hempel mener at Snorri har brukt flere kilder til jomsvikingehistorien i *Heimskringla*: Fsk. eller dennes umiddelbare forelegg — og i tillegg en eldre Jvs.¹⁴

Saxos versjon avviker sterkt fra de øvrige. Krijn forklarer dette med at Saxo her bygger på en dansk tradisjon om jomsvikingeslaget, som naturlig nok ville avvike fra den tilsvarende norske tradisjonen.¹⁵ Hempels nøyer seg med å konkludere med at:

⁹ 1914: 79, 95–96, 100–103.

¹⁰ 1922–1923: 47–58.

¹¹ 1914: 75, 90.

¹² 1914: 80.

¹³ 1922–1923: 50.

¹⁴ 1914: 95–96, 1922–1923: 53–56.

¹⁵ 1914: 102.

Alles in allem ist Saxos Bericht so stark zusammengesetzt und so knapp, daß über ein näheres Verhältnis zu einer der übrigen Fassungen nichts ermittelt werden kann. Vermutlich stand seine Vorlage isoliert da. (1922–23: 58)

Blandingen av stoff fra gammel og ny versjon i 510 og J

Det livligst diskuterte punktet i Jvs.s overlevering er spørsmålet om hvordan to av de fem sagaredaksjonene, 510 og J, har fått stoff fra den eldre versjonen. Det mest kjente eksemplet er beretningen om jomsvikingenes første strandhogg i Norge:

- 291, F, H: Jomsvikingene kommer først til Viken og brenner Tønsberg. Ogmund hvite (H: Geirmund hvite), Håkon jarls lendmann, unnslipper fra Tønsberg og drar over land til Håkon jarl for å varsle.
- Fsk.: Jomsvikingene kommer først til Jæren på julenatten. Geirmund, *rikr bondi*, unnslipper, og drar nordover sjøveien for å varsle jarlen.
- 510: Jomsvikingene kommer først til Viken og brenner Tønsberg. Deretter kommer de til Jæren på julenatten. Geirmund, Håkon jarls lendmann, drar over land for å varsle.
- J: Jomsvikingene kommer først til Jæren på julenatten, hvor de dreper Geirmund, *nobilis quidam*. Deretter trekker de seg tilbake til Viken og brenner Tønsberg. *Augmundus cognomine Albus* drar over land for å varsle Håkon jarl.

Til sammenligning heter det i Jvdr.s 17. strofe:

Sagt var, at rauðra randa
 reynendr flota sinum
 jólanótt at Jaðri
 Jómsvíkingar kvæmi;
 vǫru heldr á harðan
 hernuð firar gjarnir,
 rjóðendr buðu ríki
 randorma Geirmundi.

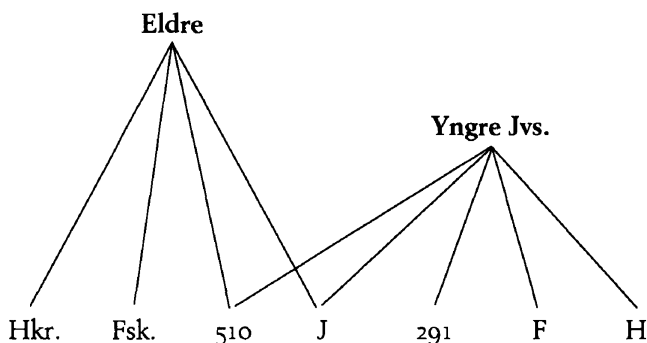
«Det blev sagt, at krigerne, Jomsvikingerne, kom med deres flåde julenat til Jæderen; mændene var meget begærlige efter krigerfærd; krigerne lod Geirmund få deres magt at føle.» (Skjaldedigtning B II: 4)

Diskusjonen har særlig dreiet om de mange eksemplene på samsvar det er mellom teksten i 510 og Fsk.-teksten. Carl af Petersens har i sin utgave av 510 behandlet spørsmålet og konkludert med at 510 har brukt Fsk. som sidekilde:

då Jvs.'s redaktioner öfver hufvud taget så mycket med hvarandra öfverensstämman, så vore det en oförklarlig företeelse, om en av dessa redd. utöfver de öfrigas text innehölle talrika, med Fgsk. stundom nästan ordagrant sammanfallande stycken, hvilka tillhört det ursprungliga originalet, men blifvit spårlöst utplånade ur de andra redd: na. (1879: xv)

Gustav Storm hadde imidlertid en annen oppfatning: Han mente at 510 som sidekilde hadde brukt den eldre versjonen av sagaen (1883: 239–244). Senere kom en viktig del av diskusjonen om Jvs. til å dreie seg om dette. Krijn (1914: 22–24) støttet Carl af Petersens oppfatning. Gustav Indrebø (1917: 55 f.) kom imidlertid med nye argumenter for Storms standpunkt. Indrebø argumenterte bl.a. med at 510 gjengav visse detaljer annerledes enn Fsk., og at 510 utelot viktige trekk som finnes i Fsk., mens den ellers synes å samle alt tilgjengelig stoff. Bjarni Aðalbjarnarson (1937: 204–205) fant under en viss tvil¹⁶ å kunne gi sin støtte til Indrebø, og senere har Storm/Indrebøs konklusjon vært allment godtatt.

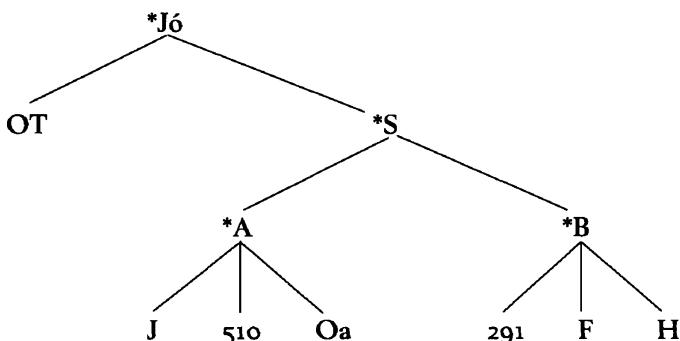
Stand der Forschung kan etter dette uttrykkes i følgende stemma:

¹⁶ Aðalbjarnarson refererer til Indrebøs argument om at mange detaljer mangler i 510 selv om de finnes i Fsk., og mener at dette i endel tilfeller skyldes at de vanskelig kan innpasses i 510-teksten fordi de strider mot de eksisterende opplysningene i teksten.

Forholdet mellom de fem sagaredaksjonene (ifølge Hempel)

De to mest omfattende studiene av forholdet mellom de forskjellige versjonene av Jvs. er Sophia Adriane Krijn (1914) og Heinrich Hempel (1922–1923), som bygger på Krijn. Særlig Hempels studie mener jeg er et fruktbart utgangspunkt for en videre analyse av forholdet mellom de enkelte versjonene av sagaen. Hempel (1922–1923: 37 f.) setter opp følgende stemma:

*S betegner her den eldste form av selve Jvs. Med OT betegner Hempel enkelte bruddstykker av *Den større saga om Olav Tryggvason* som skiller seg ut fra de tilsvarende stykkene i redaksjonene av Jvs. *Jó betegner *den felles kilden* som disse bruddstykkene og selve sagaen bygger på. Oa betegner interpolasjonene fra Jvs. i AM 310-teksten av Odds saga om Olav Tryggvason (kap. 15 og 33, samt noe av kap. 18).

Idet Hempel bygger på Krijn, deler han de bevarte redaksjonene av selve Jvs. (medregnet interpolasjonene i Odds saga) inn i to undergrupper som han kaller A og B. B-gruppen omfatter 291, F og H, mens 510 og J kommer under A-gruppen. I motsetning til Krijn regner imidlertid Hempel A-gruppen som *den eldste*. Interpolasjonene av Jvs. i Odds saga, Oa, plasserer Hempel i A-gruppen. Også bruddstykkene i *Den større saga om Olav Tryggvason*, OT, mener Hempel ligger nærmest A-gruppen.

Opprinnelig baserte Krijn denne inndelingen på ett enkelt punkt i teksten (pkt. 7a nedenfor). Hempel har i tillegg angitt 21 punkter der A-gruppen skiller seg fra B-gruppen. Ettersom bevisføringen i dette tilfellet har stor betydning, gjengir jeg her samtlige 22 punkter etter Hempel (1922–1923: 38–44). I oversikten nedenfor har jeg for J, OT og

Oa's vedkommende forandret Hempels sideanvisninger til å gjelde de utgavene som er oppgitt i innledningen foran. Det er brukt samme nummerering som hos Hempel for pkt. 1–20. Pkt. 7a viser til punktet som Krijn angir, og pkt. 8a er et punkt som Hempel (1922–23: 38) nevner i tilknytning til dette:

Avvik mellom A-gruppen og B-gruppen ifølge Hempel:

1. A: J 112,3 510 10,26
B: 291 43,11 F 157 H 9,23

«Nur J 510 sagen ausdrücklich, daß nach feststehender Sitte der Dänenkönig Gastgebote von seinen Freunden empfing, und vom einem zum andern zog.»

2. A: J 112,22 510 11,31
B: 291 45,15 F 158 H 10

«Des Königs zorniges *gack i burt!* hat die B-Gruppe nicht.»

3. A: J 115,27 510 20,9
B: 291 54,6 F 162 H 12,13

«Nach A zieht Fjǫlnir den Pfeil aus des toten Königs Wunde, dann hält er Rat mit den Genossen. In 291 F ist das Herausziehen des Pfeiles ungeschickt in der Mitte der Szene geschoben. H hat zu bessern versucht und es ans Ende gerückt.»

4. A: J 117,10 510 23,22
B: 291 57,11 F 163 H 12,31

«A sagt nur, daß Pálnatóki seinen Sohn Áki als Verwalter seines Besitzes zurückließ. B fügt dem hinzu, daß er Sveinn gebeten habe, sich Ákis anzunehmen, was der König auch tat.»

5. A: J 118,10 510 26,19
B: 291 60,24 F 165 H 14,1

«Als Pálnatóki seinem intriganten Oheim Fjǫlnir da Haupt spaltet, ruft er nach A höhnend: „Du wirst niemanden mehr verleumden“.»

6. A: J 119,12 510 29,1
 B: 291 63,13 F 166,12 H 15,2

«Die Gesetze des Jomswikerstaates sind in den einzelnen Fassungen verschieden geordnet. Wieder stimmen J und 510 überein. Die wichtigste Berührung besteht darin, daß beide am Schlusse als Nummer 12 die Bestimmung bringen, jeder sei auszustoßen, der die Gesetze verletzt habe. Eine solche Bestimmung fehlt in H ganz; 291 und F enthalten sie zwar auch, aber ungeschickterweise nicht am Schluß, sondern nach dem 5. Punkt eingeschaltet [...].»

7. A: 510 47,14 Oa 109,21
 B: 291 86,22 F 176 H 21,27

«Nur A sagt hier, daß der in Gefangenschaft zu lockende König wenige Begleiter bei sich haben soll.»

7a.¹⁷ A: J 125,10 510 48,31 Oa 110,17 OT 175,6
 B: 291 87,20 F 176 H 28,12

«Sigvaldi liegt mit drei Schiffen an der seeländischen Küste und gibt Anordnung, König Sveinn nur mit 30 Mann das erste Schiff betreten zu lassen und dann die Brücke einzuziehen. In gleicher Weise soll man nur 20 Mann auf der zweite, 10 Mann auf der dritte, äußerste Schiff lassen. In 291 F H ist der dritte Teil des Befehls ausgefallen, was eine sehr fühlbare Härte ergibt [...].»

8. A: 510 48,32 Oa 110,18 OT 175,15
 B: 291 87,26 F 176 H 21,27¹⁸

«B erwähnt hier den König nicht.»

8a.¹⁹ A: J 125,17 510 49,23 Oa 111,17 OT 176,9
 B: 291 88,20 F 177 H 22,7

«Die A-Gruppe und OT erzählen, daß Sigvaldi den König mit beiden Armen in der Mitte umfasste und festhielt, während er die Abfahrt befahl: (510) ... *þa tok Sigualldi badum hondum um kong midiann og hellt honum med ollu fast* ... B sucht den Vorgang noch genauer zu

¹⁷ Hempel 1922–1923: 37, jfr. Krijn 1914: 36–37.

¹⁸ Hempel 1922–23: 40 oppgir 22,69 [sic].

¹⁹ Hempel 1922–23: 38

fassen: (291) þa tok Sigvalldi annari vm herðar konunginóm en annari vnnidir hõrnnð honóm . . .»

9. A: 510 50,17 Oa 111,27
B: 291 89,22 F 177

«Hier erwähnt B wie OT, daß die Jomswikinger Sigvaldis Angaben über Gunnhildr einstimmig bestätigen.»

10. A: 510 50,28 Oa 111,33
B: 291 90,4 F 178 H 22,15

«B erwähnt allein, daß Sigvaldi auf seiner Reise zu Burisláfr 100 Mann mitnahm.»

11. A: J 126,4 510 51,13
B: 291 90 F 178 H 23

«A betont, daß jede schlechte Behandlung Sveins, der ein so mächtiger König sei, vermieden werden müsse, um nicht gefährliche Folgen heraufzubeschwören.»

12. A: J 127,5 510 54,5
B: 291 93,8 F 179 H 23,31

«Nur in A wird ausdrücklich davon gesprochen, daß Sveinn sich werde rächen wollen.»

13. A: J 127,9 510 54,32
B: 291 93,21 F 179 H 23,33

«A berichtet hier genauer, es wird erwähnt, wie die Jomswikinger in die Halle des Königs geleitet werden und wie Sigvaldi der Platz direkt dem Hochsitz gegenüber angewiesen wird. [. . .]»

14. A: J 135,27 510 80,16
B: 291 116,19 F 192 H 29,3

«Als die Jomswikinger gegen das Unwetter zu kämpfen haben, erweist es sich als besonders verhängnisvoll, daß sie in der Hitze des Mittags die Kleider abgeworfen haben und der Kälte gegenüber nun schutzlos sind. Soviel steht in B, aber A fügt hinzu, daß sie nur die Panzer anhielten. J: *et lorícis solummodo corpus amicti erant*. 510: *so at þeir hófðu engi õnnur klæði enn her-klæði*. [. . .]»

15. A: J 136,10 510 81,25 f.; 84,16–21
 B: 291 117,16 F 192 H 30,11

«A hebt ausdrücklich hervor, daß nach dem Auftreten der beiden Hexen die Verluste überwiegend auf die Seite der Jomswikinger fallen, und daß deshalb Sigvaldi sich zur Flucht entschließt. B lässt Sigvaldi unmittelbar, nachdem die beiden Hexen sich gezeigt haben, zur Flucht aufrufen. [...]»

16. A: J 136,22 510 86,10
 B: 291 118,18 F 194 H 30,21

«Als Sigvaldi fliegt, wirft Vagn zornig einen Speer nach ihm, der jedoch einen anderen Mann trifft, da Sigvaldi nicht am Steuer sitzt. Darauf ruft Vagn dem Fliehenden eine hohnvolle Strophe nach, um ihn doch nicht ganz ungestraft entkommen zu lassen. Diese Anordnung, gewiß die natürliche, gilt nur in A.»

17. A: J 137,19 510 89,5
 B: 291 120,22 F 195 H 31,7

«Nach B wird Guðbrandr ór Dǫlum kurz vor Tagesanbruch erschossen, nach A mitten in der Nacht. [...]»

18. A: J 140 510 101
 B: F 203 H 35,27

«Nur in B ist die durch Jdr. bestätigte Angabe erhalten, daß Búi zum Drachen geworden sei und in Hiǫrungavágr auf seinen Goldkisten liege. [...]»

I de to siste punktene er B-gruppen bare representert ved 291:

19. A: J 105,26 Oa 50,13
 B: 291 28,12 OT 140,12

«Nach J und Oa wird Óle erst hinzugerufen, als niemand mehr Rat weiß, obwohl wenigstens in Oa [...] schon gesagt war, daß er von vornherein an der Beratung teilnahm; letzteres setzen 291 und OT ebenfalls voraus. Hier ist also ein Verschlechterung von A zu konstatieren.»

20. A: J 108,20 Oa 53,12 OT 147,10
 B: 291 34,28

«OT wie Oa sagen hier, daß die zwei Jarle mit allen ihren mitgebrachten und noch 8 weiteren norwegischen Schiffen flohen. J gibt überhaupt nur 8 Schiffe an. 291 nennt dagegen keine Zahl, sondern läßt die Jarle mit allen ihren Schiffen fliehen.»

J. Benediktssons kritikk av Hempels skjema

Hempel's skjema er blitt kritisert av J. Benediktsson (1957: 119–121), som mener at J, 510 og Oa *ikke* danner en egen gruppe:

Hempel's argument for a group composed of J, 510 and ÓT(A) will not stand critical examination, and we must be content with the negative conclusion that the three redactions are independent of one another. (1957: 121)

J. Benediktsson modifierer imidlertid dette synspunktet når han senere drøfter muligheten for at J og 510 danner en egen gruppe sammen med Fsk.:

In a number of cases J has material in common with Fsk. and in some of these instances 510 also agrees with them. Furthermore, there are some correspondences between 510 and J which have no parallel in any of the other redactions. As mentioned above, it must be presumed that in certain passages 510 and Fsk. have as their common source a lost older version of Jvs. The possibility exists therefore that J also made use of the same source, and it is consequently convenient to consider all these instances together. (1957: 131–132)

Spørsmålet blir da om Oa kan sies å tilhøre den samme gruppen. Hempel gir åtte eksempler der Oa overalt samsvarer med 510 eller J (pkt. 7, 7a, 8, 8a, 9, 10, 19, 20). Benediktsson går bare inn på pkt. 9 og 19 (1957: 120), og jeg kan ikke se at hans innvendinger alvorlig rokker ved Hempel's teori.

Andre eksempler på forskjell mellom A- og B-gruppen

I tillegg til de punktene som Hempel angir, er det også mulig å finne andre som viser forskjell mellom A-gruppen og B-gruppen:

21. A: J 113,10 510 12,20
B: 291 46,27 F 158,27 H 10,19

A har direkte tale, mens B har indirekte.

22. A: J 113,32 510 14,5
 B: 291 49,1 F 159,25 H 11,3

A har direkte tale, B indirekte.

23. A: J 114,21 510 18,3
 B: 291 52,5 F 161,2 H 11,23

A har direkte tale. 291 og F har indirekte. H har derimot direkte tale, muligens fordi dette tjener til å forkorte teksten. Jfr. 291: *Palnatoki lysir yfir því at haN ætlaz at fara ór laNdi vm sumarit oc til bretlaNz*; F: *Palnatoki lysir yfir því at hann mun fara ór lande um sumarit ok fara til Bretlandz*; H: *Enn ek etla til Bretlannndz i sumar*. Jfr. 510: *og mun eg fara, seger Palnatoki, þetta sumar til Bretlandz [...]*.

24. A: J 118,13 510 27,5
 B: 291 61,16 F 165,19 H 14,8

Når Palnatoke drar fra kong Svein etter bruddet, sier bare B-gruppen at han drar rett hjem til Bretland, jfr. neste punkt.

25. A: J 118,18 510 27,11
 B: 291 61,24 F 165,26 H 14,10

I A-gruppen nevnes Palnatokes hjemkomst til Bretland i forbindelse med opplysningen om at kona hans døde.

26. A: J 118,20 510 27,12
 B: 291 61,26 F 165,27 H 14,10

A-gruppen legger større vekt på Palnatokes sorg, jfr. J: *Cujus obitus tantum Palnatokoni doloris et mestitiæ peperit, ut [...]*; 510: *þat þotti honum mikil skadi. Palnatoki undi eigi i Bretland epter andlat konu sinar [...]*. B har bare den siste setningen.

27. A: J 127,8 510 54,21
 B: 291 93,16 F 179,32

A-gruppen forteller at Sigvalde drar til kong Sveins gjestebud med de beste menn i Jomsborg. B-gruppen sier bare at han har med seg mye folk.

28. A: J 127,18 510 55,30
 B: 291 94,24 F 180,22 H 24,4

Ordstillingen er ulik i A og B, jfr. J: *me ante triennium exactum Adalradum Angliæ regem aut regno pulsorum aut e vivis sublatarum*; 510: *at adur enn .iii. uetur eru lidner, skal eg uera kominn med her minn uestur i Eingland [...] so at Adal-radur kongr skal annat-huort fallin eda fluinn ur landi [...].* I B kommer tidsbisetningen lenger ut, jfr. F: *ek skal elltan hafua Adalrad Einglakonung af riku sinu adr lidnar se hinar þridiu uetrnætr edr felldan ella[.]*

29. A: J 139,24 510 98,3
 B: F 201,16 H 34,10

Vagn vil ikke ha grid hvis ikke de andre jomsvikingene også får det. Dette uttrykkes klarere i A enn i B, jfr. 510: *Ecki uil ek þiggia lif at þer, Eirikur! nema þeim ollum se grid gefinn minum monnum, er epter lifa*; J: *Post id Erico pacem offerentes, Vagnus eam se respuere ajebat, nisi omnes superstites Jomsburgenses in gratiam reciperentur.* Jfr. F: *þui at eins þiki mer betra at þiggia grid at þer Æirekr ef þeim ollum eru grid gefin er eftir eru uorra felaga[.]*

Dette synes altså å bekrefte eksistensen av en A- og B-gruppe. Spørsmålet blir da om Hempel har grunnlag for å hevde at A-gruppen er den som oftest står nærmest originalens tekst. Her kan man innvende at Hempel bygger på en forutsetning om at den eldste versjonen samtidig er den «beste», dvs. den mest fullstendige og den mest logiske, noe som ikke alltid trenger å være tilfelle. Selv om vi tar nevnte forbehold, ser det ut til at vi har grunnlag for å hevde med Hempel at A-gruppen representerer den mest opprinnelige teksten. Det viktigste argumentet er at i hele 14 av punktene ovenfor er det A-gruppen som har bevart den mest fullstendige teksten (1, 2, 5, 7, 7a, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 20, 26, 27). Til sammenligning finner vi bare fire punkter der B-gruppen har mest fullstendig tekst (4, 10, 18, 19). Til dette kommer at J. Benediktsson (1957: 119–120) tilbakeviser at det er forskjell mellom A- og B-gruppen for pkt. 18 og 19. I samme retning peker det at vi har fire punkter der det er positivt samsvar mellom A-gruppen og OT (7a, 8, 8a, 20), mens vi bare på ett punkt (9) finner sikkert samsvar mellom OT og B-gruppen (ettersom Benediktsson med rette utelukker pkt. 19). Dette skulle bety at Hempel har sine ord i behold når han omtaler A-gruppen som *die ältere Gruppe*.

Vi får altså en markant forskjell mellom A- og B-gruppen når det gjelder antall opprinnelige trekk som den andre gruppen mangler. Som

vi skal se, bekrefte dette bildet når vi sammenligner A- og B-gruppen med de tekstene som representerer den eldre versjonen av sagaen. Ut fra dette mener jeg man har grunn til å anta at B-gruppen *stammer fra* et håndskrift i A-gruppen, ettersom forskjellen i pkt. 4 og 10 kan forklares enten som forkortelse i A, eller som tillegg i B, siden dette er detaljer uten betydning for sammenhengen.

Fsk.s forhold til Jvs.-redaksjonene

Fsk.s forhold til A- og B-gruppen

Hempels stemma opererer altså med de to tapte redaksjonene *A og *B som oppgis å stamme fra Jvs.s grunnform *S. Hvordan forholder Fsk.s tekst seg til A- og B-gruppen?

Sammenligner vi Fsk.s tekst med tekster som representerer A- og B-gruppen, finner vi at Fsk. følger A-gruppen på punkter der det er forskjell mellom de to gruppene:

A:	Fsk.:	B:
et ad Selandiam non procul à loco, in qvo Rex Sveno convivium agitabat, appellit (J: 125)	oc com við Siolannð scamt i fra þui er Svæinn konongr var at væizlu. (Fsk.: 81)	at Sueinn konongr er þar skamt a burt a uæizlu (F: 176; jfr. 291: 87, H: 22)
at Sueinn kongur er aa ueizlu [...] skamt fra þui , er Sigualldi uar at kominn. (510: 48)		
Sigla þeir nu austur til Vindlandz, þar til er þeir koma i Joms-borg (510: 50)	oc sigldu med Svæini kononge til Ioms borgar (Fsk.: 81)	þeir fara nu siðan til Jomsborgar (F: 177; jfr. 291: 89, H: 22)
þa fara Iomsuikingar af landi ok hafa allt id bezta lid sitt . (510: 54)	[...] iarlenn [...] hafðe með ser alla hina rikastu menn [...] er i Iomsborg varo . (Fsk.: 84)	þa fara þeir or borginne med myklu lide . (F: 179; jfr. 291: 93, H: 23)
assumpto secum præcipuo Jomsburgensium flore (J: 127)		

þess streinge eg heit [...] at adur enn .iij. uetur eru lidner, skal eg uera kominn med her minn uestur i England (510: 55; jfr. J: 127)	strængdi hann hæit. at aðr en .iii. vætr være liðnir. skyldi hann fara með hær til Englanz (Fsk.: 85)	þess stræingi ek heit at ek skal elltan hafua Adalrad Einglakonung af riki sinu adr lidnar se hinar þridiu uetrnætr (F: 180; jfr. 291: 94, H: 24)
þa skal ek ei flya, fyr enn ek se eigi Siguallda i fylkingu, og merki hans er aa bak mier (510: 56)	oc flya æigi fyrr en um skut være skip Sigvallda tuer skiplængðir. ef vær bæriumk a skipum. en mærki hans a bak ef ver bæriumk a lannde uppi (Fsk.: 86)	þa skal ek æigi flya fyr en ek se hann or fylkingu ok ek se merkit firir [!] mer (F: 180; jfr. 291: 95)
Firir bord allir Bua þegnar! (510: 85; jfr. Oa: 62)	aller Bua þegnar laupa af borðeno (Fsk.: 98 fotnote = Fsk. A)	Fyrir borþ allir Bva liþar. (291: 118; jfr. F: 194, H: 30)

Et ytterligere eksempel er at A-gruppen (510, J, Oa) bruker betegnelsen *Burizleifr* liksom Fsk. Av B-gruppen bruker 291 og F skrivemåten *Burizláfr*, mens H har *Burizleifr*.

Mot et par av eksemplene ovenfor kan det innvendes at A-gruppen bare er representert ved 510. Likevel er dette eksempler på ulikheter mellom Fsk. og *hele* B-gruppen, der 510 i begge tilfeller samsvarer med Fsk. På den andre siden har det ikke lyktes meg å finne klare eksempler på samsvar mellom Fsk. og B-gruppen. J. Benediktsson (1957: 134) viser til Hempels pkt. 16, der Vagn kaster et spyd etter Sigvaldi og skjeller ham ut idet han flykter. Benediktsson mener at Fsk. i dette tilfellet følger B-gruppen. Imidlertid viser de forskjellige redaksjonene så stor variasjon på dette punktet at det her er vanskelig å sette opp et skille mellom A- og B-gruppen, slik Hempel gjør.

Fsk.s forhold til 510

Fsk.s forhold til 510 har vært det mest omdiskuterte punktet i Jvs.s stemma. Av det som er sagt ovenfor, går det fram at samsvaret mellom disse to kildene iallfall delvis kan forklares med at Fsk.s tekst går tilbake på et forelegg som har visse fellestrekk med hele A-gruppen. Men er dette den eneste forklaringen på samsvaret?

Vi kan danne oss et nokså sikkert bilde av hvordan Fsk.-forfatteren har forholdt seg til sine forelegg når vi sammenligner med *Morkin-*

skinna og bruddstykkene av *Eldste saga*. Det typiske er at Fsk. forkorter teksten og tilstreber knapphet i uttrykket, mens den forøvrig gjengir foreleggene nøyaktig. Dette skulle bety at særegenheter i Fsk.s Jvs.-tekst i regelen må skrive seg fra forelegget som Fsk.-forfatteren har brukt. Et eksempel er at Fsk. som eneste kilde har Skofte (*Tiðenda-skoftri*) som deltager i Hjørungavåg (Fsk.: 93), mens vi noen sider lenger ute kan lese at Eirik jarl drepte Skofte lenge før slaget (Fsk.: 105).

To ting er verd å merke seg angående Fsk.s Jvs.-tekst: Den er nokså sterkt forkortet i forhold til tekstene i 510, F og 291. Den står dermed på linje med H og J når det gjelder lengde. Dette skulle bety at opprinnelig identiske avsnitt ville ha en tendens til å få ulik lengde i løpet av overleveringen. For det andre viser Fsk. i en rekke tilfeller markante avvik i forhold til de fem redaksjonene. Et eksempel er personnavn:

Sagaredaksjonene:

Sigurðr kápa

Þorkell miðlangr

Sigurðr steiklingr

Þorkell skuma

Sveinn (Búason)

Fsk.:

Sigurðr hvíti

Þorsteinn miðlangr

Erlendr steik

Skumr

Haraldr (Búason)

Dermed får faktorene «forkortelse» og «avvik» betydning for analysen. Hvis f.eks. to avsnitt i Fsk. og 510 er bortimot identiske, skulle dette indikere at det her ikke er snakk om et opprinnelig samsvar, men at vi har å gjøre med et *senere lån*. Et interessant eksempel har vi i beretningen om (Fsk.=) Bue/ (510=) Vagn som speider før slaget ved Hjørungavåg:

510:

og fari þier eie hermannliga i okunnu landi og hafit langt til sott, so sem þier erud afburðarmenn miklir ok uilit enn auka yduart aagæte i þessi herfor; þier takit, sagdi hann, kid og kalfa, geitur og naut, suin og saude; uæri þat nu meiri frami at lata standa kyrt þetta fe og taka helldur biorninn, er naliga mun nu uera kominn aa biarnarbasinn, ef þier fait tekit hann. Uagn spyr þenna mann af nafni, en hann seigiz Ulfur heita.

Fsk.:

þer fareð æigi hermannlega a okunnu lannde oc langt til sott.
oc ero þer aburðar menn miklir oc vilið auka namn yðar i þesse for.
þer taked kið oc kalfa gæitr oc kyr.
oc være mæiri yðar frame at lata vera buet. oc taka hælldr biornenn er nalega man nu comenn a biarnbasenn ef þer faed stilltan.

Þa mællte Uagn: Fra huerium birne
segder þu adann, er oss mun
happ i at ueida? Þa suarar Ulfur:
Saa hinn sami biorn, ef nu ueide
þier hann eigi, þa mun hann
yður alla i munni hafa, adur enn
eigi lidur langt hedann. Þa mællte
Uagn: Segdu oss god tidinndi og
sonn, þau er oss skylt at uita, enn
uier skulum þat uel launa þier

(510: 90)

þa svaraðe Bui. fra hværium birni
sægir þu maðr þæim er oss man vera
happ at væida. Boandenn svaraðe.
sa enn same biorn ef nu væiði
þer hann æigi. þa man hann
alla yðr i munni hafa fyrr en
langt se heðan. þa svaraðe
Bui. sæg oss buannde god tidenndi oc
sonn. þau er oss er skylt at vita. en
ver munum þer þat væl launa.

(Fsk.: 67)

Her har vi altså et lengre avsnitt som samsvarer nesten ord for ord, bortsett fra at Fsk. mangler en setning. Riktignok er det forskjell når 510 nevner *kid og kalfa, geitur og naut, suin og sauda*, mens Fsk. har *kið oc kalfa gæitr oc kyr*. Det ser imidlertid ut til at Fsk.s uttrykk er det opprinnelige, for senere heter det i 510: *og uilltu oss satt segia fra hanns til-tektum, þa skalltu bædi unndan þiggia kyr þinar og geitur* (510: 67–68).

Interessant er det at 510-teksten ovenfor står nærmere **A-teksten** av Fsk. som ligger til grunn for Munchs og Ungers utgave fra 1847:

510:	Fsk. A:	Fsk. B:
og fari þier eie hermannliga i okunnu landi	þér farið eigi hermannliga í okunnu landi	þer fareð æigi hermannlega a okunnu lannde
og taka heldur biorninn [...] ef þier fait tekit hann	ok taka heldr björninn [...] ef þér fait tekinn .	oc taka hælldr biornenn [...] ef þer faeð stilltan .
Fra huerium birne segder þu adann, er oss mun happ i at ueida?	frá hverjum birni segir þú þar , sem oss man happ at veida?	fra hværium birni sægir þu maðr þæim er oss man vera happ at væida.
Þa suarar Ulfur:	Þa svaraði bóndi:	Boandenn svaraðe.
þa mun hann yður alla i munni hafa, adur enn eigi lidur langt hedann.	þa man hann alla yðr i munni hafa, er eigi liðr langt ifrá.	þa man hann alla yðr i munni hafa fyrr enn langt se heðan.
enn vier skulum þat uel launa þier	vér skulum vel launa þér.	en ver munum þer þat væl launa

I sin bok om *Fagrskinna* setter Gustav Indrebø (1917: 60–63) opp en liste på 34 punkter over samsvar mellom 510 og *Fagrskinna*, som mangler i de øvrige redaksjonene. Eksempler på dette er:

- 1) Beretningen i 510 om fredsforhandlingene mellom Sigvalde, kong Burislav og kong Svein er en kombinasjon mellom den felles versjonen og Fsk.s versjon.
- 2) 510s beretning om møtet mellom Håkon jarl og Geirmund har interpolasjoner som samsvarer med Fsk.
- 3) 510: 30: *Sigurðr huite eda kapa*. Bare Fsk. (A-versjonen) kaller ham *Sigurðr hviti* (Fsk.: 80 fotnote).
- 4) 510: 54 oppgir to forskjellige tall for skipene som drar fra Jomsborg til kong Sveins gilde: 180 (noenlunde samme antallet som i de andre redaksjonene) og 60 som i Fsk.: 87.
- 5) 510 er den eneste av redaksjonene som i likhet med Fsk. nevner Tindr Hallkelsson som en av Håkon jarls skaldar (510: 73, Fsk.: 95).

Dette er som tidligere nevnt det mest omdiskuterte punktet i Jvs.s stemma. Det man kan si, er at 510 *enten* bygger på selve Fsk. *eller* på et forelegg som forfatteren av Fsk. i så fall må ha fulgt ganske slavisk. Som det vil framgå av resultatene videre i denne undersøkelsen, har dette i alle fall vært et håndskrift som har fjernet seg en god del fra det man kan anta har vært den eldste versjonen av sagaen. Graden av overensstemmelse viser hvor nær dette forelegget i tilfelle har stått Fsk. Samtidig må man ta Indrebøs argumenter i betraktning. Bjarni Aðalbjarnarson (1937: 205) nevner også noen eksempler på at Fsk. har stoff som både Hkr. og 510 mangler. Imidlertid er dette argumenter som det er vanskelig å forholde seg til, sammenlignet med den lange rekken av eksempler på særlige samsvar mellom Fsk. og 510. Min konklusjon blir derfor at 510 har bygget på et håndskrift av Fsk., et håndskrift som har stått nærmere Fsk. A.

Fsk.s forhold til J

Spørsmålet er om J, liksom 510, har interpolasjoner som samsvarer med Fsk. Hvis vi sammenligner J med 510 på den ene siden, og med de øvrige redaksjonene på den andre siden, blir det klart at det i så fall må dreie seg om ytterst få eksempler. Det viktigste punktet er beretningen om jomsvikingene som kommer til Norge. J forteller altså at joms-

vikingene først kommer til Jæren, og dreper Geirmund. Deretter trekker de seg tilbake til Viken. Ogmund hvite (*Augmundus cognomine Albus*) drar for å varsle Håkon jarl. I 510 er rekkefølgen omvendt: Jömsvíkingene kommer først til Tunsberg, og brenner byen. Deretter kommer de til Jæren. Derfra drar Geirmund for å varsle Håkon jarl.

Det er imidlertid ting som tyder på at Js og 510s beretninger om Ogmund/Geirmund *ikke* er lånt fra Fsk. Beskrivelsen av Geirmund i 510 og Ogmund i J er nærmest identisk med den tilsvarende beskrivelsen i B-gruppen, representert ved F:

510:	J:	F
Sa madur er nef[n]dur Geirmundur, er þar uar i mestre uirdingu; hann uar lendur madur Haconar iarls og ungur at alldri, og uar hann mikils uirdur af iarlli. Geirmundur hafde mest forrad aa ladri og hafdi þar syslu af hendi iarls.	Cæterum vir quidam nobilis magnæ autoritatis et apud Haqvinum summo in pretio habitus, Augmundus cognomine Albus, Tunsbergo præerat. (J:129)	Sa madr er nefndr til sogunnar er Augmundr het ok var kalladr hinn huiti hann var lendr madr Hakonar jalls ok a ungunum alldri ok virdr mikils af jalli. hann hafde þa mest forrad firir bænum j Tunsbergi er þetta er tidenda.
(510:61)		(F:183)

I Fsk. står det bare: *Geirmundr het rikr bonde* (87).

På samme måte samstemmer J og 510 med de andre redaksjonene i fortsettelsen av beretningen:

510:	J:	F:
Han fer nu burt aa merkur og skoga, og so er sagt, at hann uæri uti .vi. dægur aa eydi- morkum, adur hann kom til bygda; og þegar hann finnur menn at mali, kemur hann þa i godann fagnad, er menn uita, huer hann er.	Qvinque autem continuos dies et noctes totidem in solitudine sub dio vivere cogebatur, anteqvam ad loca hominibus habitata pervenire posset. Tam honorifica autem inter omnes ejus erat fama, ut nemo non eum, qvocunqve tandem perveniret, benigne exciperet, et ei debita humanitatis officia præstaret.	idann ferr hann a merkr ok a skoga ok er þat sagt at hann liggir vti .vi. degr a skogum adr hann kemr til bygda. ok er hann kemr [til] manna þa hefir hann allan greida þann er hann þarf þuiat margir vissu skyniar a honum. (F: 184)
(510: 62)		

(J: 129)

Derimot er Fsk. den eneste kilden som forteller at ferden nordover foregår med skip: *Gæirmundr liop til sioar oc fær ser skutu oc menn með oc for til þess er hann com a fundd Haconar iarls* (Fsk.: 88).

Når J og 510 her har en dublett ved at de forteller om jomsvikingenes overfall *både* på Tunsberg og Jæren, er det mulig å tenke seg at dette har vært et opprinnelig trekk ved *A. I så fall vil jeg tro at rekkefølgen i J (først Jæren — så Tunsberg) representerer den opprinnelige versjonen. Grunnen er at siden denne versjonen måtte virke åpenbart ulogisk, ville det være naturlig at en senere redaktør ønsket å forandre rekkefølgen. Derimot ville det være mindre sannsynlig at en slik åpenbar forverring skulle komme som et resultat av en bevisst forandring av teksten.

Hvis vi antar at vi i dette tilfellet ikke har å gjøre med en interpolasjon fra Fsk., er det likevel et åpent spørsmål hvordan de *andre* eksemplene på særskilt samsvar mellom Fsk. og J skal forklares. J. Benediktsson (1957: 132 f.) har bl.a. notert følgende tilfeller der Fsk. og J avviker fra de andre kildene:

- 1) Olav Tryggvasons kone kalles *Geila* (J: 24, Fsk.: 111, 117). B-gruppen har *Geira*, mens 510 har *Garta* [!]. I Odds saga forekommer både *Geira* og *Garia* (1932: 31, 33, 190).
- 2) Begge nevner *Gisserus Hvite/Gizor hviti lænndr maðr ofan af Valldrese* som en av dem som kjemper mot Vagn (J: 132, Fsk.: 94). Fsk. forteller også at Gissur hvite blir drept av *Hávarðr hoggvandi* (Fsk.: 102), der de øvrige redaksjonene har *Guðbrandr hviti/Guðbrandr ór Dqlum*.
- 3) Bare Fsk. og J nevner *Ragnvalldr or Ærvik/Rognvaldus de Ærvik* blant de som kjemper i slaget (J: 132, Fsk.: 94).
- 4) Fsk. og J lar bonden bruke samme uttrykk om Håkon jarls styrke: *væit ec æigi hvart hann hæfir æit skip eda .ii. en æigi ero flæiri en .iii.* (Fsk.: 90); *duabus aut ad summum tribus stipatum navibus* (J: 131). 510 har her *med einu skipu*, som samsvarer med 291 og H *einskipa*.
- 5) Bare i Fsk. og J sier den ene av jomsvikingene at han vil stikke kniven i jorda hvis han kjenner noe etter at han er halshogget (Fsk.: 100, J: 138). De andre redaksjonene har *visa fram* (F: 198, H: 32, 510: 92).

Jeg mener dette er en sterk indikasjon på at J går tilbake på et forelegg som er et mellomledd mellom den eldste versjonen, her representert ved Fsk., og 510. Når de fem punktene ovenfor kan tilskrives betygd-

ning, skyldes dette at Fsk.s versjon er såpass sterkt forkortet sammenlignet med 510, F og 291. Samtidig har J. Benediktsson angitt en rekke punkter der J skiller seg fra de øvrige fire redaksjonene.²⁰ Vi kan på grunnlag av dette slå fast at 510s tekst ligger *nærmere* opp til B-gruppen enn det J gjør. At J-redaksjonen er eldre enn den redaksjonen som 510 bygger på, kan som sagt støttes av at dubletten som forteller om jomsvikingenes første angrep i Norge, er mer ulogisk i J enn i 510.

Forholdet mellom redaksjonene i B-gruppen

Kan man foreta en ytterligere inndeling av de tre redaksjonene i B-gruppen? Hempel (1922–1923: 44–47) peker på enkelte eksempler der 291 og H har *felles avvik* i forhold til F og en eller flere representanter for A-gruppen, bl.a. følgende:

1.	A:	J	111,21	510	9,30		
	B:	291	42,12	F	156	H	9,15

«Nach 291 H beschliessen Ólǫf und Björn gemeinsam über das Angebot an Pálnatóki, Jarl Stefnir ist dabei ganz ausgeschaltet. Nach F und 510 beschliesst der Jarl mit seiner Tochter zusammen (J [...] läßt nur Ólǫf handeln).»

2.	A:	J	121,19	510	35,23		
	B:	291	70,23	F	169	H	17,25

«F und J geben hier 4 Schiffe mit 2 Hundert (gemeint sind GroÙhunderterte, also 240) Mann Besatzung an: das gewöhnliche Verhältnis. 291 H geben 3 Schiffe und 2 Hundert (=240) Mann an, was entschieden zu hoch ist. 510 hat 4 Schiffe und 300 Mann, wobei die zweite Ziffer wohl verderbt ist.»

3.	A:			510	48,25	Oa	110,13	OT	175,23
	B:	291	87,21	F	176	H	17,25		

«Nur 291 H erwähnen hier ausdrücklich, daß es 600 Mannen waren,

²⁰ 1957: 128–131 ['J has material which is not found in the other redactions of Jvs.']; 1957: 131–135 ['In a number of cases J has material in common with Fsk. and in some of these instances 510 also agrees with them.']; 1957: 136–139 ['Finally, we shall note a number of peculiarities in J [...]'].

die den König zum Meere begleiteten. Dagegen F: *med allt lid sitt*, und ebenso 510, Oa, OT.»

Hempel (1922–1923: 46) mener at disse og andre eksempler sterkt taler for en undergruppe av 291 og H.

I sin utgave av 510 nevner C. af Petersens (1879: xx) et eksempel som synes å støtte Hempel på dette punktet: 510 : *en þau klædi uoru so fe-mikil, at þar koma til .x. merkur gullz* (510: 37). F: 170 følger her 510, mens 291: 73 og H: 18 har *.xx. merkr gullz*. Et annet eksempel som han nevner (1879: xxi), er antallet skip som Sigvalde sier han trenger for å dra til Norge:

Sigualldi suarar: "Skjott er þat at seigia: .xl. skipa, þeirra er oll se uel uondud at monnum og uopnum." (510: 59)

Også i dette tilfelle har F: 180 40 skip som 510, mens både 291: 98 og H: 25 har 60.

Er det så mulig å si noe nærmere om hvordan de tre redaksjonene forholder seg til hverandre? C. af Petersens' resultater kan gi oss en viss pekepinn på dette. Teller vi sammen hans eksempler på samsvar mellom 510 og B-gruppens redaksjoner, får vi følgende tall:

Samsvar med 510:

F:	13 eks.
H:	10 eks.
291:	7 eks.

Det interessante er at J. Benediktssons (1957: 122–124) undersøkelse av samsvar mellom J og de øvrige redaksjonene gir ganske parallelle resultater:

Samsvar med J:

F:	6 eks.
H:	3 eks.
291:	1 eks.

Dette synes å bekrefte at F er den av de tre redaksjonene som står nærmest A-gruppen, mens 291s tekst er den som har fjernet seg mest fra den samme. Dette resultatet understrekes ved at H, som er sterkt forkortet, oppviser flere eksempler på samsvar med 510 og J enn det

291 gjør. Disse resultatene kan man sammenholde med utdrag av Finnur Jónssons (1923: 656) beskrivelse av de enkelte tekstene:

[...] Teksten i 291 er den minst tiltalende af alle, medens Flat.s er ligesom en grad ældre og bedre [...]. Overfor disse bearbejdelser (håndskrifter) indtager nu Sth. en ejendommelig stilling, idet den gennemgående er kortere, dog kun i stilen, men ikke med hensyn til det positive indhold [...]. Sjælden findes noget mere af reelt indhold i 291 [...].

Den overraskende konklusjonen vi kan trekke av dette, er den at den redaksjonen av Jvs. som er bevart i en svært alderdommelig form — og derfor har vært regnet som den eldste av sagaredaksjonene —, i stemmatisk forstand kan regnes som den yngste av samtlige versjoner av sagaen!

Spørsmålet om Jvdr.s stilling

Jvdr.s forhold til A- og B-gruppen

Jvdr. av biskop Bjarni Kolbeinsson (d. 1223) fremstår som en av de eldste kildene til historien om jomsvikingene. Grunnene til dette er både opplysningene om forfatteren og de overensstemmelser den har med Fsk.s beretning. Forskerne har likevel hatt vanskelig for å bestemme hvilken versjon den eventuelt går tilbake på (af Petersens 1879: 120, Krijn 1914: 79–80, Hempel 1922–23: 47–53).

Den siste delen av Jvdr., fra strofe 38 til 45, handler utelukkende om Vagn. Over fire strofer gjengir dråpaen utførlig det opptrinnet som i sagaen danner avslutningen av beretningen om slaget: Torkjell Leira vil halshogge Vagn fordi Vagn sier han vil eie datteren hans, men Vagn dreper ham i stedet. Eirik jarl tilbyr Vagn grid, men Vagn ønsker at også de andre skal få det. Eirik går med på det, og lar siden Vagn få gifte seg med Torkjell Leiras datter Ingebjørg (Jvdr. 42–45). Disse detaljene stemmer nøye med sagaens versjon, som er best bevart i F og 510 siden 291 er defekt på slutten. I Jvdr. str. 43 heter det:

Vilt — kvað hringa hreytir
hyggju-gegn at Vagni —
élsvellandi yðvart
Yggjar lif of þiggja?
Eigi munk, nema efnak

— ungr — þats heit nam strengja,
 — svá kvað Ullr at jarli
 egghriðar — fjör þiggja.

«Vil du,» sagde den forstandige mand til Vagn, «kriger, modtage dit liv?» «Ikke vil jeg modtage mit liv, med mindre jeg kan udføre, hva jeg har aflagt løfte om;» så talte den unge kriger til jarlen. (Skjalde-digtning B II: 10)

Jvdr. bruker her det noe uvanlige uttrykket *þiggja lif*. I Jvs. brukes mange ganger *þiggja* om det å få grid, samtidig som den varierer uttrykket:

þiggja undan (291: 126, 127; F: 200, 201; 510: 97)

þiggja grid (510: 96, 98; F: 201)

þiggja lif (291: 128; F: 201; 510: 98).

Her er det interessant å sammenligne hva de fire redaksjonene skriver på dette punktet:

F:	H:	510:	J:
ok þa mællti	þa mællti vagn þui	Þa mællti Uagn:	Post id, Erico
Uaggnn. þui at eins	at eins þicki mer	«Ecki uil ek þiggja	pacem offerente,
þiki mer betra at	betra at lifa at	lif at þier, Eirikur!	Vagnus eam se
þiggja grid at þer	þeim segrið gefin	nema þeim ollum	respuere ajebat,
Æirekr ef þeim	aullum varum	se grid gefinn	nisi omnes
ollum eru grid	felaugum ella	minum monnum,	superstites
gefin er eftir eru	farim ver eina for	er epter lifa, eda	Jomsburgenses in
uorra felaga. elligar	allir.	ella munu uier	gratiam
munu ver fara allir	(H: 34)	aller eina for fara.»	reciperentur
saman forina		(510: 98)	(J: 139)
felagar.			
(F: 201)			

Her er det for det første den forskjell at 510 bruker uttrykket *þiggja lif*, mens F bruker *þiggja grid*. For det andre finner vi en forskjell mellom A-gruppen (510 og J) og B-gruppen (F, H) idet A-gruppen uttrykker Vagns avvisende svar klarerer enn F, H: *Ecki uil eg þiggja* [...] *nema* [...]; *se respuere ajebat, nisi* [...]. Det er et ganske slående samsvar mellom Jvdr. str. 41 og 510s tekst. For det første har vi en tydelig likhet mellom 510s *Ecki uil ek* [...] *nema* og dråpaens *Eigi munk, nema*. For det andre finner vi som sagt det uvanlige uttrykket *þiggja lif* begge steder.

Overensstemmelsen mellom Jvdr. og A-gruppen bekreftes av str. 35:

Bað fyr borð at skyldi
 bõðsvellandi allir
 (þá frá k vopnum verjask
 Vagns lið) Búa þegnar,
 áðr hreggoði hjörva [x]
 hraustr með þungar kistur
 (sá var illr af aurum)
 ótrauðr á kaf réði.

«Krigeren bød, alle Bues mænd skulde springe over bord, — da har jeg hørt at Vagns mandskab værgede sig med våben —, för den tapre kriger ufortrøden styrtede sig i dybet med de tunge kister; han var karrig på sit guld.»

Her har vi igjen en forskjell mellom B-gruppen og 510. Den siste bruker samme uttrykk som dråpaen: *Firer bord allir Bua þegnar!* (85). B-gruppen har: *Fyrir borþ allir Bva liþar* (291: 118, jfr. F: 193 og H: 30).

Derimot finner Hempel at det er overensstemmelse mellom B-gruppen og Jvdr.s 37. strofe:

Nam eldbroti Yggjar
 ýgr fyr borð at stíga;
 út bar hann af húfum
 hraustr Gullbúi kistur;
 ok optliga eptir
 óblauðir þar síðan
 kneigu lýðir lita
 langan orm á hringum.

«Den voldsomme kriger steg over bord; han, den tapre Guld-Bue, tog sine kister med sig fra borde; og ofte har fryktløse mænd senere deretter kunnet se en lang orm ligge på ringe.»

Hempel refererer til F: 203 og H: 35, og kommenterer det slik:

Nur in B ist die durch Jdr. 37 bestätigte Angabe erhalten, daß Búi zum Drachen geworden sei und im Hjørungavágr auf seinen Goldkisten liegen. Ich zweifle nicht, daß B hier ursprünglich ist, denn die ganze Geschichte von Búis Goldkisten ist ziemlich tief in die Erzählung verankert. (1922–1923: 42)

La oss se nærmere på teksten i H og F:

H:

Enn þat er margra manna saugn
 at Bui hafi orðit at ormi
 ok lagz a gull sitt.
 er þat til þess haft
 at hafa menn seð orm a Hiaurunga uagi
 kann þat ok uera at nockur uand uettr
 hafi lagz a þat fe ok syniz þar síðan.

(H: 35)

F:

En þat er sognn manna síðan
 at Bui hafui at ormi ordit
 ok lagizst a gullkistur sinar.
 en ver hyggium þat til þess haft vera
 at þar hafui ormrinn setzst a Hiorungavagi
 ok kann vera at nokkur ill uætttr
 hafui lagizst a fet ok synnzst þar síðan.

(F: 203)

De siste ordene i den lange setningen får ekstra trykk. Hvilke ord som danner avslutningen, vil naturligvis variere fra en versjon til en annen. Derfor virker det påfallende at akkurat de samme ordene **þar síðan** også forekommer i utgangen av den tredje siste linjen i strofen:

ok optliga eptir
 óblauðir **þar síðan**
 kneigu lýðir lita
 langan orm á hringum.

Hempel har likevel ikke rett når han knytter denne strofen bare til B-gruppen. J. Benediktsson (1957: 120) viser at også J nevner gullskatten og ormen, men på et annet sted i fortellingen, nemlig idet Bue springer over bord:

qvo facto, cum scriniis auro onustus, qvæ Strutharaldo qvondam eripuerat, in mare prosiliit, qvem communis omnium fert opinio in angvem versum ingentem, auro incubantem sinum istum occupare, Angvem enim post id multoties conspectum perhibent. (J: 136)

Dette stemmer helt med sammenhengen i diktet. Det kan også se ut som om teksten i J stemmer nærmere overens med teksten i strofen enn det B-gruppen gjør.

Av dette kan vi slutte at Jvdr. på flere punkter viser tydelige spor etter et prosaforelegg. Dette forelegget viser på de nevnte punktene overensstemmelse med A-versjonen av Jvs.

Jvdr.s forhold til Fsk.

Vårt utgangspunkt blir da at Jvdr. bygger på en prosakilde som den synes å gjengi relativt nøyaktig. Hvordan forholder da denne versjonen seg til henholdsvis Fsk. og de fem sagaversjonene? La oss først se

hvilke felles trekk det er mellom Jvdr. og Fsk.:

1. Både Jvdr. og Fsk. begynner beretningen med å fortelle om Harald Gormssons kamper i Vendland. Fsk. forteller at Harald grunnla Jomsborg. Ingen av dem nevner Palnatoke. (Jvdr. str. 7, Fsk.: 80)²¹
2. Begge lar berserkene Håvard Hoggande og Aslak Holmskalle følge Bue. Fsk. forteller at de to avla løfte ved minnegildet om å følge Bue. Jvdr. nevner navnene deres i forbindelse med Bues løfte. I sagaredaksjonene blir Bue overlatt de to etter minnegildet, og Bue lar etterpå Aslak følge Vagn. (Jvdr. str. 13, Fsk.: 86–87)²²
3. Begge skriver (liksom J) at jomsvikingene aller først kommer til Jæren på julenatten. (Jvdr. str. 17, Fsk.: 87). I den anledning er det bare Fsk. og Jvdr. som nevner retningen nord-sør: *nu fara þeir norðr* (Fsk.: 87); *Sagt var, at sunnan heldu/snyrtimenn of hrannir* (str. 16). I sagaredaksjonene heter det: *Ioms-uikingar fara leidar sinnar* (510: 60); *Nu fara þeir ferðar sinnar* (F: 183).
4. Siden Jvdr. str. 17 nevner Geirmund, er det rimelig å tro at den bygger på et forelegg der Geirmund, liksom i Fsk., bringer Håkon jarl bud om jomsvikingene. J nevner Geirmund, men der blir han straks drept, og det er Ogmund Hvite (*Augmundus Albus*) som fra Viken bringer bud til Håkon. Hverken Fsk. eller Jvdr. nevner at jomsvikingene har vært i Viken, noe samtlige sagaredaksjoner gjør.
5. I slaget står Håkon mot Sigvalde helt fra begynnelsen (Jvdr. str. 24, Fsk.: 94). I sagaredaksjonene er det fra først av Svein jarl som skal kjempe mot Sigvalde, mens Håkon *skal leika laus uit; hann skal stydia ok styrkia þessar fylkingar alla[r] samann aa moti Ioms-uikingum* (510: 72).
6. Fsk. forteller at jomsvikingene har *fem* høvdinger i slaget: Sigvalde jarl, Sigvaldes bror Torkjel Håve, Bue Digre, Bues bror Sigurd Hvite eller Kåpe; Vagn Åkeson (Fsk.: 94). Dette stemmer med Jvdr. str. 6, der det snakkes om *fimm høfðingja snemma*, og str. 9, der disse nevnes ved navn. Alle sagaredaksjonene opererer med *séks* høvdinger i slaget i og med at Bjørn den Bretske kommer i tillegg.
7. Både i Jvdr. og Fsk. står Bues kamp sterkest i fokus, ved at vi får flest konkrete opplysninger om denne: Jvdr. str. 25, 26, 34, 36, 37; Fsk. 96,13–97,6 og 97,20–98,19). I sagaredaksjonene får Vagn

²¹ Krijn 1914: 81, Hempel 1922–23: 51

²² Maurer 1867: 110, Krijn 1914: 83

Åkeson en mer fremtredende plass, bl.a. som følge av at Aslak Holmskalle er knyttet til ham (jfr. pkt. 2).²³

8. Vagn blir tatt til fange med 30 mann (Jvdr. str. 39, Fsk.: 99). I sagaredaksjonene nevnes 60 mann (J: 137, F: 195) og 70 mann (510: 88, 291: 120, H: 31).
9. Jomsvikingene blir halshogget med *øks* (Jvdr. 42, Fsk.: 102). I sagaredaksjonene blir det brukt *sverd* (510: 97).

Man har ment at Fsk. har brukt Jvdr. som kilde.²⁴ Det viktigste argumentet er at Fsk. i setningen *þæir coma hæer sinum iola nott at laðre* (Fsk.: 87) gjengir allitterasjonen i Jvdr. str. 17:

Sagt var, at rauðra randa
reynendr flota sínum
jólanótt at Jaðri
Jómsvikingar kvæmi.

Nå forutsetter dette at både J og 510 har lånt fra Fsk. på dette punktet, jfr. J: *Ille cursu potitus secundo in vigilia nativitatis Domini ad pagum Jadar appulit* (J: 129). Ovenfor har jeg argumentert for at dette punktet *ikke* er lån fra Fsk.

Et annet punkt som kan tale for at Fsk. er påvirket av Jvdr., er når Jvdr. avviker fra alle andre kilder ved å sidestille *Ármóðr* med de to jarlene Hákon og Eirik som en av de tre lederne i slaget (str. 20 og 21). Vi kan se at Fsk. på sin side også viser avvik på dette punktet ved at *Ármóðr* overhodet ikke er nevnt. Samtlige sagaredaksjoner nevner *Ármóðr* (*Arnmóðr*) og sønnen *Arni* som deltakere i slaget. I utgangspunktet kan en tolke dette dithen at forfatteren av Fsk. eller dennes forelegg kan ha reagert mot Jvdr.s drastiske revisjon på dette punktet, og derfor utelatt de to som deltakere i slaget.

Imidlertid er det tydelig at Jvdr. bygger på en kilde som også viser noen likheter med de fem sagaversjonene der disse avviker fra Fsk.:

1. Jvdr. sier at det i slaget sto *fem* mann mot én (str. 22), noe som stemmer med sagaredaksjonene: *allðri hafa Daner þui-likan ordstyr borit uit Nord-menn firer þa sauk, at lids-munr uar so mikill, at fimm uoru Nord-menn um einn Dan* (510: 77). Fsk. skriver: *firir þui at þæir hofðu mæir lið en holfu minna* (Fsk.: 96).

²³ Jfr. Hempel 1922–1923: 51

²⁴ Jfr. Hempel 1922–23: 50, Schreiner 1927: 28 f.

2. Jvdr. forteller liksom sagaredaksjonene at Håkon jarl ofrer sønnen sin for å få seier.
3. Sagaredaksjonene forteller at *Þorleifr skuma* beseirer *Hávarðr hoggvandi*. Jvdr. str.34 kaller ham *Þorleifr*, mens Fsk. kaller ham *Skumr*.
4. Jvdr. forteller liksom sagaredaksjonene at Vagn og de andre overlevende av jomsvikingene tilbringer siste natten på et skjær før de blir tatt til fange (str. 40). Ifølge Fsk. blir Vagn tatt til fange på skipet (Fsk. 99).

Tidligere har vi også sett at Jvdr. på enkelte punkter viser andre overensstemmelser med sagaen, nærmere bestemt med A-gruppen:

5. Jvdr. str. 37 nevner ormen som vokter Bues gullskatt, jfr. J.
6. Jvdr. str. 43 gjengir Vagns svar da Eirik jarl tilbyr ham grid, jfr. J og 510.

Det ser altså ut til at Jvdr. bygger på en kilde av et visst omfang, som ligger nærmere opp til Fsk.s beretning enn til sagaredaksjonenes. Bare for pkt. 1 og 4 ovenfor kan man klart påvise et særlig samsvar mellom Jvdr. og sagaredaksjonene, mens man i de andre tilfellene kan forklare ulikhetene med at Fsk.s versjon har utelatt stoff.

Vi har heller ingen tydelige indikasjoner på at Fsk. bygger på Jvdr., selv om eksemplet med *Ármóðr* muligens kan tyde på at Fsk.-forfatteren har kjent til Jvdr.s versjon.

Hkr.s forhold til Jvdr. og Fsk.

I det foregående har jeg valgt å se bort fra Hkr.s tekst, siden den så nøye følger Fsk. Men hvis vi går ut fra at Jvdr. bygger på en svært tidlig versjon av jomsvikingebereitningen, kan det være interessant å sammenligne Hkr.s og Fsk.s tekster med Jvdr. Det vi da kan slå fast, er at Jvdr. på enkelte punkter viser *større overensstemmelse* med Hkr.s tekst enn med Fsk.s:

1. Jvdr. str. 10 forteller om kong Sveins minnegilde: «Siden styrede de kraftige krigere deres skibe til Danmark; de udfoldede magt og pragt; og de kampmodige drak arveøl efter deres fedre [...]» (Skjaldedigtn. B II, 3). Hkr. forteller ulikt de andre kildene: *Þá*

hafði ok andazk litlu áðr Strút-Haraldr á Skáni ok Veseti í Borgundarholmi, faðir þeira Búa digra. Sendi konungr þá orð þeim Jómsvikingum, at Sigvaldi jarl ok Búi ok bræðr þeira skyldu þar koma ok erfa feðr sína at þeirri veizlu, er konungr gerði (Hkr. I, 321). Det er en logisk sammenheng mellom denne opplysningen og den ting at *begge brødreparene* siden avlegger brageløfte.

2. I Jvdr. str. 12 heter det: *hétusk þeir af hauðri/ Hókun reka [...] / [...] eða lífi ræna*. « de truede med at vilde jage Håkon ud af landet eller berøve ham livet.» I Hkr. lover Sigvalde at *áðr iii. vetr væri liðnir, skyldi hann vera kominn í Nóreg ok drepa Håkon jarl eða reka hann ór landi* (I, 322). I Fsk. står det derimot: *skulldi hann hafa drepit Hacon iarl i Norege eða ællan or lande* (Fsk. 85–86). Her samsvarer Fsk. med F, 291 og H: *ok hafua **elli** Hakon jall af ríki sinu eðr drepit hann ella* (F: 180, jfr. 291: 95 og H: 23). 510 har uten tvil forandret teksten: *fyr enn Hakon iarll er drepinn eða landflotta ordinn firer mier* (510: 56).
3. I Jvdr. str. 16 står det om jomsvikingenes ferd til Norge: *Sagt var, at sunnan heldu/snyrtimenn of hrannir/*. Jeg har nevnt ovenfor at Fsk. i motsetning til sagaredaksjonene nevner *retningen*. Dette gjør også Hkr., men i tillegg bruker Hkr. verbet **halda** to ganger: *Jómsvíkingar heldu liði sínu til Límaffarðar ok sigldu þaðan út á hafit ok höfðu lx. skipa ok koma at Ogdum; halda þegar liðinu norðr á Rogaland* (Hkr.I, 325). Av fotnoten i Finnur Jónssons utgave kan vi se at *Jpfraskinna (J1)* istedenfor den første setningen (*Jómsvíkingar – hafit*) har varianten *Þeir Jomsvíkingar **helldu** sunnan* (Hkr. I, 325).
4. Som den eneste av prosaversjonene opererer Hkr med bare *tre* grupper på hver side i slaget: Håkon, Eirik og Svein står mot henholdsvis Sigvalde, Bue og Vagn (Hkr. I, 329–330). På samme måte stiller Jvdr. opp Håkon, Eirik og Arnmod mot jomsvikingene (str. 18, 20, 21). Arnmod har her kommet i stedet for Svein, siden vi i str. 29 får høre at Arnmod blir drept av Vagn. Fsk. opererer som kjent med fem grupper, mens sagaversjonene har seks. En kan merke seg at alle versjonene bare forteller om disse tre gruppene under slaget. Dette taler for at Hkr. og Jvdr. går tilbake på en mer opprinnelig versjon.
5. I beretningen om innledningen til slaget heter det i Jvdr. str. 24: «Sigvalde opfordrede sin kraftige skare til at gå mandig frem mod Håkon; han var uvillig til fred; Haralds kamprasje søn kløvede hjelme og skjolde; han trængte kraftig frem foran skjoldene i adskillige angreb» (Skjaldedigtning B II, 6). I Hkr. står det:

Síðan lögðu þeir saman flotann, tekst þar in grimmasta orrosta ok fell mart af hvárum tveggjum ok mikla fleira af Hákonar liði, þvíat Jómsvíkingar þorðusk bæði hraustliga ok djarfliga ok snarpliga ok skutu alt í gognum skjölduna, ok svá mikinn vápnaburðr var at Hákonar jarli, at brynja hans var slitin til ónýts (Hkr. I, 330–331)

Ingen av de andre versjonene ligger så nær opp til Jvdr. Samtidig ligger Hkr.s versjon på dette punktet nærmere sagaredaksjonene enn Fsk.:

Fsk.:	Hkr.:	510:	F:
Þesse orrasta hæfir veret agiæt miok. ok alldrigi hafa Daner þuilican bardaga att við Norðmenn fyrir ne síðan firir þui at þæir hófðu mæir lið en holfu minna. En langa rið hafðu þæir betr (Fsk. 96)	tekst þar in grimmasta orrosta ok fell mart af hvárum tveggjum ok miklu fleira af Hákonar liði (Hkr. I, 330–331)	ok tokzt þar inn hardazti bardagi, ok þarf ongum soknar at frya. [...] og uar þessi hrid all-hord, ok orttizt skiott aa um mann-fallit i lid Nordmanna. (510: 77)	þar tekzt hinn hardazsti bardagi ok er huorigum hugar at fryia ne soknar ok framgongu. (F: 89–90)

6. Jvdr. str. 41, 44 og Hkr. (I, 335) opplyser at Eirik jarl lot 18 av de overlevende jomsvikingene drepe, mens 12 fikk grid. Fsk. nevner også at det var 30 jomsvikinger som ble tatt til fange, mens sagaredaksjonene oppgir 60 eller 70. Fsk. nevner imidlertid ikke hvor mange som blir drept. Av sagaredaksjonene oppgir J at *átte* jomsvikinger blir henrettet (J: 138–139). 510 sier at Vagn er den *trettende* av jomsvikingene (510: 96), noe som skulle bety at elleve er blitt henrettet, siden Bues sønn Svein allerede hadde fått grid. Ifølge F er den *tiende* jomsvikingen den siste som blir henrettet (F: 198). Det er altså bare Hkr. som følger Jvdr. på dette punktet.

Det er vanskelig å forklare Hkr.s forhold til de øvrige versjonene. En forklaring er at Snorri har bygget på Fsk.s tekst, og at han har sammenholdt denne med Jvdr.²⁵ Dette gir etter min mening ikke noen tilfredsstillende løsning, fordi det bl.a. forutsetter at Snorri har forandret detaljer i teksten under påvirkning av diktet (jfr. pkt. 2 og 3). Det er f.eks. vanskelig å tro at Snorri har forandret teksten i pkt. 1 under påvirkning av Jvdr. str. 10. Siden Jvdr. har bygget på en prosa-

²⁵ Hempel 1922–1923: 53–54 motsatt Krijn 1914: 96.

kilde, kan det være rimelig å anta at Snorri har hatt kjennskap til at det eksisterte en eller flere avvikende versjoner. Dette kan forklare avvikene i pkt. 1, 4 og 6.

Hempel (1922–1923: 54) refererer Gustav Storms (1873: 135) oppfatning av at Snorri ved siden av hovedkilden også har brukt en Jvs. Han mener at denne i så fall må ha vært av B-gruppen, siden Hkr. gjengir Bues utrop som: *fyrir borð allir Búa liðar* (Hkr. I, 335), i motsetning til 510, Fsk. og Jvdr. som her anvender uttrykket *Búa þegnar*. Man vil imidlertid se av Finnur Jónssons fotnote (Hkr. I, 335) at Codex Frisianus også bruker *þegnar*. Siden det ikke er andre ting i Hkr. som tyder på at Snorri har kjent et håndskrift av B-gruppen, blir det ene ordet for lite å bygge på.

Saxos jomsvikingebretning

Vi har i det foregående identifisert to versjoner av Jvs., en yngre som de fem sagaredaksjonene bygger på, og en eldre som Jvdr., Fsk. og Hkr. går tilbake på. Det spørsmålet vi kan stille er om Saxo har kjent noen versjon av Jvs., og — i tilfelle: *Hvilken* versjon kan han ha kjent? Vårt problem er at Saxo i så fall forholder seg svært fritt til den kilden eller de kildene han har brukt. Saxo gjengir beretningen slik:

1. Jomsvikingene blir sendt til Norge av den danske kongen (som her er *Harald Gormsson*), under ledelse av *to* høvdinge, Bue og Sigvalde.
2. Håkon jarl frykter angripernes styrke, og ofrer *to* sønner til gudene for å få seier.
3. Følgen blir at danskene blir møtt av et veldig haglvær, noe som avgjør slaget. Danskene flykter fordi de føler at de har gudenes vrede mot seg.
4. Håkon jarl ønsker å sette fangene på prøve siden jomsvikingene er berømt for sitt mannsmot.
5. *Sigvalde* blunker ikke da han blir slått i ansiktet med en stokk.
6. *Karlsevne* dreper hirdmannen som skal halshugge ham.
7. Håkon jarl tilbyr da å gi dem nåde hvis de vil bli hans menn. De avslår overmodig dette tilbudet. Jarlen skjenker dem da livet.

På den ene siden forholder Saxo seg ganske fritt til selve jomsvikingebretningen. Tydeligst er dette når han gjør Sigvalde jarl til en av

heltene under den avsluttende henrettelsesseremonien. Men på andre punkter ligger Saxos beretning nær opp til detaljer i Jvs.

La oss se nærmere på pkt. 6:

Nec minus in reliquo mentis robur
apparuit. Karlshefni enim alium,
dstricta securi capiti suo
imminentem, pulsus pedis humi
postravit applicatumque cervici
suæ ferrum manibus ferire conantis
excutiens, ut erat vinculatus,
arripuit, quemque lapsu affecerat,
capite spoliavit. (1931: 273)

Karlsevne viste ikke mindre Sjælsstyrke,
thi da den anden Hirdmand svang en Øxe
imod hans Hoved, strakte han ham til
Jorden med et Spark, rev skjønt han var
bunden, Øxen han skulde være
halshugget med, ud af Hænderne på
ham, der prøvede paa at gjøre det, og
huggede Hovedet af ham, han havde
sparked omkuld (1913: I, 388)

Saxos fremstilling står her i motsetning til den versjonen som Fsk. og Hkr. bygger på. Etter denne er *føttene* til fangene bundet med et reip, mens *hendene* er fri. (Dette poenget kommer tydelig fram på Christian Krohgs tegning av de fangede jomsvikingene.) I tråd med dette forteller Fsk./Hkr.-versjonen videre at jomsvikingen Skarde får bøddelen til å falle ved å kaste seg foran ham. I den yngre versjonen som de fem sagaredaksjonene bygger på, er imidlertid dette forandret (trolig fordi det hørtes usannsynlig ut at de som skulle halshugges hadde hendene fri.) Derfor fortelle det her at jomsvikingene hadde *hendene bundet på ryggen* med et langt reip, jfr.:

Fsk.:

varð Vagn hanndtækinn og mart
manna með hanum oc rekenn
strængr at fotom en hændr þeirra
voro lausar (Fsk. 99)

510:

Jarlinn lætur nu leida Uagnn og alla hans
menn upp aa land, og uoru reknar
hendur þeirra aa bak aptur, og bundinn
huer þeirra hia öðrum og i einum streing
öþyrmsamlega. (510: 91)

Men dermed blir det vanskelig å forklare hvordan Vagn kunne drepe Torkjel Leira når han hadde hendene bundet på ryggen. Om Vagn fortelles det derfor plutselig at han hadde tauet viklet om *foten*:

510:

A þesse stundu er leystur ur
streingnum enn .xiiij. madur. og
hefer streingurinn brugdizt um fot
honum, so at hann uar fastur
nockut. (510: 96)

F:

Ok eftir þetta uar madr leystur ör
streinginum ok
hafdi streingrinn uafuizst um fot
hanum sua at hann var fastur.
(F: 200)

I den videre beretningen fortelles det hvordan Torkjel Leira mislykkes i å drepe Vagn, og blir selv drept av ham. Her er det imidlertid interessante avvik mellom de forskjellige versjonene. I Fsk. heter det at:

Porkæll [...] ris upp oc liop œselega þingát sem Vagn sat. oc villdi drepa hann. Skarðe vikingr liop upp oc fell firir foetr Porkæli. en Þorkæll stœyptiz ivir hann oc varð hanum lous œxen. þa liop Vagn upp. oc tok œxi. oc hio Þorkæl um þværar hærðar sva at i iorðu nam staðar. (Fsk. 102)

Ifølge Saxo *sparker* Karlsevne (som tilsvarende Vagn) *selv* bøddelen over ende, mens *en annen jomsviking* (Skarðe vikingr) ifølge Fsk. *kaster seg foran bøddelen* slik at han mister balansen. Det bemerkelsesverdige er at B-gruppens (F, H) versjon synes å være en *kombinasjon* av Saxos og Fsk.s versjoner:

F:

Porkell [...] hleypr at honum
Uagnne oc høggr til hans badum
hondum. en Biornn hinn bretskski
fostri hans spyrnnde til Uagns fæti
sinum ok hratt honum hart undan
høgginu. Þorkell høggr yfir Uagnn.

en suerðit kemr a streinginn er
Uagnn er bundinn med ok gek hann
j sundr. er Uagnn nu lauss en ekki
sarr. Þorkell steyptizst vid er hann
misti mannsins ok fellr hann en
suerðit rauk ör hendi honum. Sua
hafde Beornn hart spyrnt til
Uagnns at hann hafdi fallit vid. en
æigi la hann læingi ok sprettr upp
þegar skiott. hann tekr suerðit er
þorkel hafde haft ok høggr þorkell
þegar banahögg. (F: 200–201)

H:

þorkell [...] ganir at honum
ok hauGr til hans .ij.
haunndum. en Biörn enn breszki
spyrndi til Vagns fæti
sinum sua at hann fell uið.
Þorkell hauggr yfir Vagn
ok steypiz við.
enn suerðit varð honum laúst
ok kom a streinginn.
ok varð Vagn laúss.

spratt han þa upp
ok greip suerðit
ok hio Þorkel leiru
bana haugg (H: 34)

Det kan synes rart at de eldre redaksjonene, J og 510, har egne varianter av den samme scenen. J avviker ved at Bjørn den Bretske skyver Vagn unna med *hendene*. Forøvrig er det nært samsvar med teksten i B-gruppen, her representert ved H:

H:

Þorkell [...] ganir at honum
ok hauGr til hans .ij.
haunndum. en Biörn enn brezki

spyrndi til Vagns fæti
sinum sua at hann fell uíð.
Þorkell hauggr yfir Vagn
ok steypiz við. enn sverðit varð
honum láúst ok kom a streinginn.
ok varð Vagn láúss.
spratt han þa upp
ok greip sverðit ok hio Þorkel leiru
bana haugg (H: 34)

J:

[...] simulqve gladio eum petere
statuit. Qvod animadvertens Biorno
Bretlandus Vagnum, qvi alterum
pedem solutus, alterum fune
constrictus est, manibus valide
propulsum præcipitem dedit,
qvo factum est, ut Thorchillus,
qvi totis viribus ensem impulerat,
funem dissecaret gladiumqve, sed
inopinató, dimitteret.
Fune discisso Vagnus se continuo in
pedes, arrepto gladio Thorchillum
confodit. (J: 139)

510s versjon er derimot pávirket av Fsk.-versjonen:

Fsk.:

Þorkæll [...] ris upp oc
liop œselega þingat sem
Vagn sat. oc villdi drepa
hann. Skarðe vikingr
liop [Fsk. A: læypr]
upp [Fsk. A: or
strængenum] oc fell
[Fsk. A: fellir sic
framm] firir fœtr
Þorkæli.

en Þorkæll stœyptiz ivir
hann

oc varð hanum lous
œxen.

510:

Þorkell [...] for æsiliga at
honum framann og hoggur
tveim höndum til Uagns, og
uill hann drepa hann. Uagn
hleypur i streingin og feller
sig fram firer fætur Þorkeli
[...] enn Þorkell hoggur yfer
Uagn fram, og kemur sverdit
aa streinginn og bitur i
sundur, og uard þa Uagn
laus.

Þorkell steyptiz uit hoggit,
er hann miste
mannzins, og fellur hann,
og hrytur sverdit ur hendi
honum;

enn Uagn liggur eigi leingi
fra þui, er hann uar laus
ordin,

F:

Þorkell [...] hleypr at
honum Uagne oc hoggur
til hans badum hondum.
en Biornn hinn bretski
fostri hans spyrnde til
Uagns fæti sinum ok
hratt honum hart undan
hogginu. Þorkell hoggur
yfir Uagnn. en sverdit
kemr a streinginn er
Uagnn er bundinn med
ok gek hann j sundr. er
Uagnn nu lauss en ekki
sarr. Þorkell steyptizst
vid er hann misti
mannzins ok fellr hann
en sverdit rauk ór hendi
honum. Sua hafde
Beornn hart spyrnt til
Uagnns at hann hafdi
fallit vid. en ægi la hann
læingi ok sprettr upp
þegar skiott.

þa liop Vagn upp. oc tok æxi.	sprettur upp skiott og gripur suerdit, þat er Þorkell hafdi hafr. Þa hefur Uagn upp suerdit og reider ad hartt med myklu afli	hann tekr suerdit er þorkel hafde haft
oc hio Þorkæl um þværar hærðar sva at i iorðu nam staðar.	og hoggur Þorkel leiru um þuerar herdarnar og sneid hann so i sundur i .ij. hluti, og nam suerdit (Fsk. 102) stadar i iordunne (510: 97)	ok hoggv þorkell þegar banahogg. (F: 200–201)

Begge de fyldigste versjonene, 510 og F, viser tydelig spor av en dublett på dette punktet. Når de to kortere versjonene ikke viser det samme, kan dette skyldes knappheten i uttrykksformen. Dette skulle igjen være en indikasjon på at sagaversjonene her har smeltet sammen to eldre *ulike* versjoner av Jvs., der den ene representeres av Fsk. og Hkr., den andre av Saxo.

Det er fristende i dette tilfellet å trekke en parallell til beretningen om jomsvikingenes ferd til Norge, der J og 510 gjengir dubletter hvor den ene delen er representert i Fsk. På det siste punktet synes Fsk. å stemme overens med Jvdr., som også forteller at jomsvikingene lander på Jæren, og som også nevner *Geirmunds* navn i den forbindelse. Spørsmålet er da om Saxos versjon går tilbake på en noe *yngre* versjon enn den Jvdr. (og Fsk.) representerer.

En indikasjon på dette er Saxos beretning om Harald Gormssons død. Delvis bygger Saxo på Adam av Bremen, men samtidig følger han også den beretningen som finnes i *første* del av Jvs.:

Saxo:		Jvs.=F:
Quem rursum pater mixtis Danorum Sclavorumque copiis apud Helgenes litus aggressus,	Med en hær af Danske og Slaver angreb hans Fader ham igjen ved Helgenæs' Kyst,	Konungr lætr nu bua .xl. skipa ok ferr sealftr med þui lide ok ætlar nu at drepa Suein ok allt lid hans. [...]
diem proelio tam fugæ quam victoriæ alienus extravit [...]	og efter at have kæmped hele Dagen havde han hverken sejret eller maattet fly. [...]	leggia þeir saman skip sin ok beriazt þann dag allan vnzt æigi var vigliost [...]
Ubi cum exinaniendi ventris gratia arbustis insideret	Da Harald [...] kom ind i Skovens	Palnatoki gengr til skogarins gegnt

a Tokone [...] sagitta vulnus exceptit [...]. (1931: 276–277)	Tykning, hvor han satte sig imellem Buskene for at forrette sin Nødtørft, blev han saaret med en Pil af Toke [...]. (1913: I, 393)	bui er konungr sat [...] ok leggrr han nu or a streing ok skytr til konungs. ok er sua frasagt at örin flygi bæint j raz konunginum ok sua vt um munninn. ok fellr konungr daudr nidr [...] (F: 161–162)
---	---	---

Vi kan ikke vite sikkert om den beretningen som Saxo her har bygget på, har utgjort en del av den Jvs. som han har kjent. Noe som kan bestyrke oppfatningen, er at beretningene stemmer overens i viktige detaljer. Ut fra Saxos forkjærlighet for Harald Gormsson er det forøvrig bemerkelsesverdig at han gjengir historien om Haralds forsmedelige endeligt. Samtidig lar Saxo jomsvikingene i dette tilfelle støtte Harald mot Svein, noe som står i strid med Jvs.s beretning. At Palnatoke ikke desto mindre får en så fremtredende plass i denne beretningen, kan tale for at Saxo har hatt kjennskap til Jvs. i en versjon som også har innbefattet forhistorien. Når Fsk. og Jvdr. innleder beretningen med at Harald Gormsson grunnlegger Jomsborg, står dette åpenbart i strid med forhistorien i den *ynge* versjonen (J, F, 291, H). Dette skulle altså være en indikasjon på at Saxos forelegg her har vært i overensstemmelse med sagaredaksjonenes versjon.

Når det gjelder Saxos gjengivelse, står vi stadig overfor spørsmålet om hvilket forhold han har til kildene han bruker. Vi ser at han avviker fra de andre versjonene når det gjelder opplysningen om at jomsvikingene drar til Norge under ledelse av *to* høvdinger, Bue og Sigvalde. I dette tilfellet kan det se ut til at han har støtte fra andre kilder. I Odds saga om Olav Tryggvason heter det: *Ok þa flyðe Sigvalde iarl með xxx. skipa til Danmarkar, en Bvi var eptir með xxx. skipa ok fell þar* (1932: 62). Man kan legge merke til at deler av sagaen tydelig bygger på en forestilling om Bue og Sigvalde som historiens egentlige hovedpersoner. Dette forklarer hvorfor fortellingen om Bues og Sigvaldes slekter og deres konflikt har fått en viktig plass.

Et annet punkt der Saxo overrasker er hvor han opplyser at Håkon jarl ofrer *to* sønner for å få seier. Dette er riktignok et av kjernepunktene i historien, et punkt der man i utgangspunktet kan vente å finne

visse variasjoner mellom kildene. Det interessante er at samtlige saga-versjoner har spor av en *dublett* på dette punktet:

J:

Haqvinus Baro, ne sui proelio victi
succumberent, metuens, nisi
convenienti aliquo occurreretur
auxilio, paucis stipatus sylvam
vicinam petiit, seqve in terram
prosternens facit versus
septentrionem conversa divam
Thorgerdam Holgatroll
cognominatam talibus summa animi
contentione coepit invocare [...]

Ultimo vero [...] promitteret, illa
filium ejus Erlingum [...] poscebat.

[...] nubecula qvædam versus
septemtrionem [...] exoriri visa est.
Qvæ cum magis magis assurgeret,
tantum secum derepentè
tempestatem ex vento validissimo,
gelu intentissimo et grandine
inusitatæ magnitudinis conflatam
attulit, ut talem aliquando contigisse
nullis monumentis proditum
unquam fuerit.

Hac vero tempestate se
aliquantulum remittente Haqvinus
denuo Thorgerdam ejusque sororem
Yrpam invocare coepit, addens
victoriam, si modo contingeret, satis
se magno precio emisse. Tum priore
longè sæviore tempestatas eos invasit,
et Jomsvichenses tam inusitatis
ictibus converberavit, ut oculorum
usum eis adimeret. Jamque duas in
Haqvini nave mulieres, ambas
eodem, quo priorem viderat, officio
fungentes, Haverdus conspexit.

(J: 134–136)

510:

Nu fer Hacon iarll upp aa land nordur i
eyna Primsignd; þar uar skogur mikill i
eyiunni; og geingur Hacon iarll i riodyr
eitt, og legzt hann þar nidur og horfer i
nordur og hefer þa for-mala firer sier; og
þar kemur, at hann heiter aa full-trua sin
Þorgerdi Hølda-brudi eda Hørda-troll
[...]

og þar kemur at lyktum, at uid geingur
bæn hans, at iarll bydur Erling, son sinn,
til bloz og til sigurs sier. [...]

Þat er sagt, at uedrit tok at þyckna i
nordrit, og dregur upp sky med ollu skiott,
og þar med fylger iel mikit og sterkuidri
ogurligt; med þessu illuidri fyllgdi bædi
elldingar og reydar-þrymer storer.

Þat er sagt fra Haconi iarlli, þa er hann
finnur, at ielit minnar, at hann kallar þa
enn fast aa Þorgerdi Hølda-troll og hennar
systur Irpu, og bidur þær duga epter ollu
sinu megne og seger hversu mikit hann
hefer til unnit; og þa rauckur enn at audru
ieli i audru sinni, og er nu meira og
hardara, ef þat mætti uera enn fyr [...]
Og i þessu uedri ondurdu sier Hauardur
høggandi og marger adrer .ij. trollkonur
standa i lyptingu aa skipi Haconar iarls, og
fliuga auruar af huerium fingri þeirra i lid
Iomsuikinga, og uard huer aurin mannz
bani.

(510: 79–81)

Det kan se ut som sagaversjonene bygger på to varianter av den samme fortellingen. Ifølge den ene (som sikkert er den grunnleggende) ofrer Håkon sønnen sin til Torgerd Hølgabrud. Men man har tydeligvis også kjent en *annen* versjon, der Håkon ofrer til *to* kvinnelige guddommer: Torgerd og søsteren Irpa. (Denne siste versjonen bærer igjen preg av å være avledet av den første.) I sammenheng med denne yngre versjonen blir Saxos opplysning om at Håkon jarl ofrer *to* sønner forståelig.

La oss se på Jvdr. str. 32:

Þá frá k el et illa
 œða Hølgabrúði,
 glumði hagl á hlífum
 harða grímt ór norðri,
 þars í ormfrön augu
 ýtum skýja grjóti
 (því knátti ben blása)
 barði hreggi keyrðu.

«Da har jeg hørt at Hölges brud fremkaldte et rasende uvejr; en meget grim haglbyge fra nord bragede på skjoldene, hvor skytenene (haglens) piskede af stormen, ramte mændenes skarpe øjne, derfor hvislede det i sårene.»

Det er tydelig at Jvdr. bygger på den samme teksten som vi finner i sagaversjonene, jfr. 510:

Uar þeim eigi hægt uornn uit at koma, þuiat þeir sau oglot, huat firer uar, er þessu hagli bardi framann aa þa, þat er likara uar hordu griote enn iele (510: 80)

Det kan se ut som om forfatteren av dråpaen har vært påvirket av den siste setningen når han kaller haglene for *skýja grjóti*. Det vi imidlertid legger merke til, er at man her snakker om *én* kvinnelig guddom, som bærer navnet Þorgerðr *Hølgabrúð*. Går vi imidlertid tilbake til de to versjonene som representerer A-gruppen, J og 510, vil vi se at hun her også kalles Þorgerðr *Hølgatroll*. I J brukes denne formen konsekvent. I 510 er det imidlertid en interessant forskjell mellom den første og den andre delen av dubletten. I den første delen kalles hun i begynnelsen *Þorgerdi Hølda-brúdi eda Hørda-troll*, men i fortsettelsen brukes bare det første navnet:

Pat er sagt, at Hauardur hogguandi, er uar med Bua digra, sier fyst trollkonuna ogurliga med aa-sionu illri Þorgerdar Hórda-brudar i lidi Haconar iarls, og marger adrer sia þetta (510: 81)

I den andre delen av dubletten, der hun opptrer sammen med Irpa, kalles hun derimot Hólða-/Hórda-troll:

Nu heftz aunnur oruzta med þeim, og geingur Hacon nu fram i trauste Þorgerdar Hórda-trollz og þeirra Irpu, systur hennar (510: 80)

þa er hann finnur, at ielit minkar, at hann kallar þa enn fast aa þorgerdi Hólða-troll og hennar systur Irpu (510: 81)

At vi har å gjøre med en dublett, bekrefte ved at setningen om Håvard Hoggande gjentas:

Pat er sagt, at *Hauardur hogguandi*, er uar med Bua digra, sier fyst trollkonuna ogurliga med aa-sionu illri Þorgerdar Hórda-brudar i lidi Haconar iarls, og *marger adrer* sia þetta (510: 81)

Og i þessu uedri onduerdu sier *Hauardur hógguandi og marger adrer* .ij. trollkonur standa i lyptingu aa skipi Haconar iarls, og fliuga auruar af huerium fingri þeirra i lid lomsuikinga, og uard huer aurin mannz bani. (510: 81)

At betegnelsen Hólga-troll er opprinnelig i den siste varianten, bestyrkes ved at ordet *troll* forekommer flere ganger på dette punktet i fortellingen, jfr. F:

æigi þiki mer nu sem uer æigim vid menn at beriazt helldr vid hit uersta *troll* [...] nu er vid *traullin* at beriazt en æigi uit mennina. [...] ok streingdum ver eigi þess heit at beriazt uit *tröllin* her j Noregi (F: 192)

Vi kan si at vi i dette tilfellet liksom i mange andre dubletter får en *opptrapping*: Ett overnaturlig vesen blir til *to*, og mens det i den første varianten tales om en skur av store *hagl* som blinder jomsvikingene, snakker man i det andre tilfellet også om en skur av *piler* som har den magiske egenskap at de dreper den mannen de sikter på.

Når Saxo forteller om ofring av *to* sønner, er dette en sterk indikasjon på at han bygger på en versjon der både Þorgerðr Hólga-brúð og Irpa forekommer. Dette synspunktet bestyrkes av at Saxo konsekvent snakker om *makter* i flertall:

Quorum Haquinus perspectis copiis,
cum intolerabile rebus suis onus
imminere cognosceret, excipiendi eius
materia non suppetente, tamquam
humanæ opis diffidentia divinam
amplexus, superos inusitato
propitiandos curavit. [...]

Da Hakon saa', hvilken Styrke de
mødte op med, og skjønnede, at den
Sten forslog hans Kræfter ikke til at
løfte, søgte han, da han selv ikke havde
Midler til at afværge den truende Fare, i
sin Mistillid til menneskelig Styrke
Bistand hos de himmelske Magter og
søgte at stemme dem gunstig ved at
bringe dem et usedvanlig offer. [...]

Accidit ergo, ut Norvagienses, cæli
quam suis viribus feliciores,
Danos descriptam adversum se
numinum iram haud dubie sentientes
ante fuga quam cædibus implicarent.
(1931: 272–273)

Saa blev da Enden, at Nordmændene,
hvem Himlens Kræfter hjalp i højere
Grad end deres egen Styrke, drev
Danskerne paa Flugt, før end de fik
slaaet dem ihjel, idet disse utvivlsomt
mærkede, at de havde Gudernes Vrede
imod sig. (1913: I, 387–388)

I motsetning til dette synes de øvrige eldre kildene å være samstemte i at Håkon jarl ofrer til *en* guddom, jfr. Jvdr. str. 32 og Odds saga:

Oc þa for Hakon til lanz oc heitr þa a Þorgerþi Holga bruoði til sigrs
ser en aðr uið gengiz hans bòn gaf hann henni s. siN ix uetra gamlan.
Oc þa com hon til orrostu með oc gerþiz þa ogorleg orrosta með
hagli. (Oa: 61–62)

Dette kan støtte hypotesen om at de bevarte sagaversjonene bygger på to ulike versjoner av jomsvikingehistorien, hvorav den ene representere av Jvdr., Fsk. og Hkr., den andre av Saxo.

Spørsmålet om de ulike versjonenes alder

Hvor gammel er Jvdr.?

Både i *Den store saga om Olav Tryggvason* (1958: 178 f.) og i 510: 71 opplyses det at Jvdr. er diktet av Bjarni Kolbeinsson som var biskop på Orknøyene fra 1188 til 1223. Ólafur Halldórsson (1969: 27) har imidlertid pekt på et problem som Magnus Olsen (1932: 151 f.) har omtalt, nemlig at Jvdr. liksom *Málsháttakvæði* har bevart *h* foran *l*, *n*, *r*, mens denne lyden synes å være bortfalt i orknøyspråket fra 1100-tallet av. Dette kan skyldes, som Magnus Olsen (1932: 153) mener, en forskjell

mellom en tradisjonsbundet norrøn diktning som bl.a. Bjarni Kolbeinsson representerer, og det levende språket. Noe som kan understøtte dette er at *Orkneyinga saga* omtaler Bjarni Kolbeinsson først som *Bjarni skald* (1965: 193) og siden som *Bjarni biskup* (1965: 289, 297).

Det sterkeste argumentet for at Bjarni har diktet Jvdr., er den drastiske forandringen dråpaen representerer ved at den gjør *Arnmod* til en av de tre lederne for den norske siden. Både orknøyjarlene og Bjarni selv stammet fra den samme Arnmod gjennom Torfinn jarls ekteskap med Ragnhild, datter av Finn Arneson, som var Arnmods sønnesønn. I dråpaen ligger det dermed både en hyllest til orknøyjarlen Harald, som diktet trolig har vært fremført til ære for, og en understrekning av slektsbåndet mellom skalden og jarlen.

I sin artikkel om Jvdr. i *KLNM* regner A. Holtsmark med at diktet er blitt til ca. 1200. Imidlertid er det flere ting som taler for at diktet er blitt til tidligere — før Bjarni ble biskop. C. af Petersens skriver at:

af den ton, som råder i dråpan, kan man måhända hafva rätt til att antaga henne vara författad i skaldens yngre år, åtminstone före 1188, då han blef biskop (1879: 120)

Her siktes det til at omkvedet er en klage i trubadurstil over ulykkelig kjærlighet til en fornem, gift kvinne:

«En hövdings kone ødelægger al min glæde; en kvinde af god herkomst bringer mig grum sjælekummer» (str. 15, Skjaldedigtning B II, 6)

I strofe 3 heter det:

«Jeg som andre er grepet av mismot og sut, en kvinne med fagre hender har bundet en sorg på mig. Likevel er jeg ivrig nok efter å dikte videre. Jeg har vært svært uheldig av mig når det gjelder kvinner» (A. Holtsmarks oversettelse 1937: 6)

Det er en merkelig kontrast mellom det bildet vi kan danne oss av forfatteren av disse strofene og opplysningene vi har om Bjarni som biskop. Det er nemlig all grunn til å tro at han har tatt sin oppgave alvorlig. Allerede i 1192 klarte han å få den tidligere orknøyjarlen Ragnvald Kali erklært som helgen og fikk overført hans jordiske levninger til Magnuskatedralen, som Ragnvald hadde begynt å bygge. Undersøkelser har vist at den andre store byggeperioden for denne

katedralen foregikk i Bjarnis tid som biskop.²⁶

Et annet punkt er at Bjarni, som hadde norsk far, flere ganger opptrådte som megler mellom orknøyjarlene og de norske kongene. En avgjørende begivenhet var det katastrofale nederlaget som øyskjeggene fra Orknøyene led for kong Sverre i sjøslaget ved Florvåg utenfor Bergen i 1194. I *Orknøyinga saga* er ulykken beskrevet slik:

Þat var ófarliga á dögum Haralds jarls, er þeir Óláfr, mágr hans, ok Jón Hallkelsson efldu flokk ór Orkneyjum ok austr í Nóreg á hendr Sverri konungi. Þeir tóku til konungs Sigurð, son Magnúss konungs Erlingssonar. Í þann her réðusk margir stórættaðir menn ór Orkneyjum; þat var inn sterkasti flokkr. Þeir váru kallaðir Eyjarskeggir ok Gullbeinar um hrið. Þeir þorðusk í Flóruvágum við Sverri konung ok fengu ósigr. Þar fellu þeir báðir, Jón ok Óláfr, ok svá konungr þeira ok mestr hluti hersins. Eptir þat lagði Sverrir konungr á Harald jarl fjándskap mikinn ok kenndi honum völd um, er flokkrinn hafði hafizk. Kom því svá, at Haraldr jarl fór vestan ok Bjarni byskup með honum. Jarl gaf sik í vald Sverris konungs ok lét hann einn skera ok skapa í milli þeira. Þá gerði Sverrir konungr Hjaltland allt af Haraldri jarli með sköttum ok skyldum, ok hafa Orkneyjarlar ekki þat haft síðan. (1965: 297)

Sverris saga forteller mer detaljert både om selve slaget og de harde fredsvilkårene.²⁷ Halvdan Koht antar at øyskjeggene kanskje kunne hatt opp mot 2000 mann i Florvåg (1967: 144 fotnote), og ifølge *Orknøyinga saga* og *Sverris saga* ble de fleste av disse drept. Selv om på langt nær alle av disse var fra Orknøyene og Hjaltland, var dette likevel et nederlag med langtreckende konsekvenser. I *Sverris saga* (1920: 132) fortelles det at alle eiendommene til de falne tilfalt kongen, og måtte løses ut innen tre år, ellers ble det kongens eiendom med full odelsrett. Jarlen måtte som sagt gi fra seg Hjaltland, og beholdt selve Orknøyene, men kongen satte inn sysselmenn som skulle sikre at han fikk sin del av inntektene.

Et stort spørsmål er om biskop Bjarni *etter* en slik politisk og økonomisk katastrofe ville ønske å dikte Jvdr. i den form den foreligger. Man har selvfølgelig den mulighet at diktet kan forstås satirisk. Men ut fra Bjarnis rolle som mellommann mellom Orknøyene og den norske kongemakten måtte et satirisk dikt om jomsvikingene og deres nederlag ved Hjørungavåg svært lett falle den ene eller den andre parten

²⁶ Holtsmark 1937: 1, med henvisning til Dietrichson 1906: 144.

²⁷ 1920: 127–129, 131–132.

tungt for brystet. Derfor vil jeg anse som usannsynlig at Bjarni har diktet dette *etter* slaget ved Florvåg i 1194. Ut fra det som er anført ovenfor, og ut fra det forhold Jvdr.s innhold har til de øvrige tekstene, mener jeg man må anta at Bjarni har diktet Jvdr. *før* han ble biskop, og at *terminus ante quem* for den eldre versjonen av Jvs. må settes til 1188.

Noe av innholdet i diktet står samtidig i en påfallende kontrast til (den senere) bispeverdigheten. Selvfølgelig har datiden mange eksempler på at rolleforandringer hos personer som ble utnevnt til biskoper. Det mest kjente eksemplet på 1100-tallet er Thomas Becket. Samtidig er det påtagelig at tonen i diktet er utpreget ungdommelig, noe som kan gjøre det rimelig å anta at det ligger noen år forut for utnevnelsen til biskop. I samme retning taler at Bjarni var velkjent som skald på dette tidsrommet. Ut fra dette er det ikke urimelig å anta at Jvdr. ble diktet i første halvdel av 1180-årene.

Hvor gammel er den yngre versjonen?

Terminus post quem for den yngre versjonen, som de fem sagaredaksjonene bygger på, er gitt av Hempel (1922–23: 47). Han peker på et utsagn i begynnelsen av den såkalte *Ottapátr*:

I þann tíma ræþr fyrir saxlandi oc peito lönndvm Otta keisari er kallap̃r var ötta enn rauþe (291: 22)

Rege Haraldo ad regni Danici gubernacula sedente, Saxonix iisque regionibus, qvæ Peito dicebantur, Otto Cæsar [...] imperavit (J: 101–102)

Hempel forklarer dette utsagnet, som også finnes i Oa: 47, med

die Verwechslung von Kaiser Otto IV. mit den in Jvs. zusammengefloßenen beiden älteren Ottonen, Otto I. und II. Nur Otto IV. hat die Grafschaft Poitou besessen, die er 1196 von seinem Oheim Richard Löwenherz erhielt. 1198 wurde er zum ersten Male zum Kaiser gewählt, 1218 starb er. In diesen 20jährigen Zeitraum können wir also mit ziemlicher Wahrscheinlichkeit die Entstehung von S setzen, obwohl sie natürlich auch etwas später fallen kann; keinesfalls ist S älter als ca. 1200. (1922–1923: 47)

I vår sammenheng er det interessant at dette punktet er belagt i J, som jeg tidligere har antatt er den *eldste* av de fem sagaredaksjonene. Hempels opplysning gjør det nokså sannsynlig at det felles forelegget

for de fem sagaredaksjonene er skrevet endel år etter år 1200, og at det derfor kan være et tidsrom på 20 år eller mer mellom den eldre og den yngre versjonen av Jvs.

Hvor gammel er 291-versjonen?

Jeg har tidligere gitt grunner for at 291 er den «yngste» versjonen i stemmaet, fordi dette er den teksten i B-gruppen som har minst til felles med A-gruppen. Samtidig er 291 det eldste bevarte håndskriftet, og bygger på et svært gammelt forelegg. Peter G. Foote (1959) har undersøkt språket og skriften i AM 291 4to, og skriver:

The manuscript is dated towards 1300, but it has numerous linguistic and scribal characteristics that are distinctively archaic. It is only necessary to mention such features as relative *es*, *-s* (two instances in prose), enclitic repetition of the first personal pronoun *ek*; frequent occurrence of preposition *of* and, of greater significance, of prep. and adv. *umb*; the constant use of Latin abbreviations, *sed*, *vel*, *post* for *heldr*, *eða*, *eptir*, occasionally *ipse* for *sjálf*, and once *domina* for *dróttning*; in the orthography may also be noted the almost invariable use of *þ* in all positions and the frequent use of *n* for *ng* (sometimes for *gn*); Lindblad [1952, 118–119] has also concluded that the way in which the accent-mark is used in 291 suggests an archaic original. Such features in combination are not to be expected from a scribe in the latter half of the thirteenth century [...] it seems certain that 291's exemplar could not have been written much later than c. 1230. (1959: 28–29)

Det kan tilføyes at et håndskrift som oppviser ganske mange av de trekkene som Peter G. Foote nevner ovenfor, er AM 645 4to, som antas å være fra 1220–1230, skrevet etter et eldre forelegg. Følgende særtrekk forekommer også i AM 645 4to:

1. Enklitisk bruk av *ek* (Foote 1959: 28 fotnote).
2. Bruk av de latinske forkortelsene *sed*, *vel*, *post*, jfr. H. Spehr (1929: 141): *s*; [*sed*] kommt auch in Am. 645, 4° vor [...] Nur in Am. 645, 4° werden *p* = *post* = *efter* [...] und *l* = *vel* gebraucht.
3. *ipse* forekommer 25 ganger i AM 645 4to (L. Larsson 1891: 416).
4. *þ* brukes konsekvent for *þ* og *ð* (H. Spehr 1929: 23, fotnote).
5. Spehr nevner spesielt et likhetstrekk mellom AM 291 4to og AM 645 4to i måten *n* for *ng* skrives på i de to håndskriftene: Als einfaches *n* mit etwas verlängertem und nach links gebogenem

zweiten strich wird *n* in Am. 645, 4° und Am. 291, 4° geschrieben.
(1929: 120)

Sammenfatning av resultatene

Den eldste versjonen av *Jvs.*

Denne undersøkelsen viser at *Jvdr.* bygger på en svært tidlig versjon av *Jvs.*, trolig fra 1180-tallet, som synes å danne grunnlaget for de senere sagaredaksjonene. *Fagrskinna* og *Heimskringla* bygger på en versjon som er sterkt beslektet med den sagaversjonen som *Jvdr.* gjengir. Et fellestrekk synes å være at beretningene innledes med opplysningen om at Harald Gormsson grunnla Jomsborg. Noe som kan underbygge dette, er at også *Knytinga saga* innledes på denne måten:

Fsk.:	Jvdr.:	Knytl.:
(H)aRalldr konong Gorms		Haraldr Gormsson var tekinn
	Hvervetna frá k heyja	til konungs í Danmörk [...].
sunr hæriaðe a Vinlannd.	Harald bardaga stóra	Hann var ríkr konungr ok
	(str. 7)	hermaðr mikill. [...] ok hafði
		hann mikit jarlsríki í
		Vindland.
oc let þar gera	Suðr frógum vér sitja	Hann let þar gera
borg mikla er hætir at	[...] at Jömi	Jömsborg
Iome. oc er su borg callað		
siðan Iomsborgh. Ðar	fimm höfðingja	ok setti þar
sætti hann ifir höfðingja.	snemma (str. 6)	herlið mikit. (1982: 93)
(Fsk.: 80)		

I *Fagrskinna* kan vi følge handlingen videre:

En a ofanværdum dagum Harallz konongs Gorms sunar sætti hann ifir Iomsborgh Sigvallda sun Strut-Harallz iarls. oc gaf Dana konongr Sigvallda iarls namn. þa foro marger höfðingiar af Danmorku til Ioms borgar. Ðorkæll hafe broðer Sigvallda iarls. Bui digri. Sigurðr broðer hans. Vagn Akasun. hann var syster sunr Bua digri. (Fsk.: 80)

Når det står *a ofanværdum dagum Harallz konongs Gorms sunar*, tyder dette på at forfatteren kjenner historien om Palnatoke, men han utelater både den og henvisningen til fiendskapet mellom Harald Gormsson og sønnen Svein:

Litlu æftir þetta gerðozt þau tíðendi í Danmorku. at Haralldr konong toc sutt oc anndaðest oc sva Strut-Haralldr iarll. faðer Sigvallda a þæim misserum. (Fsk.: 80–81)

Forfatterens siktemål er å forberede fortellingens første høydepunkt, arvegildet. En fortellerteknisk vanske er at fiendskapet mellom Sigvalde og Svein motiveres ved at Sigvalde tar Svein til fange, men dette skjer først etter at Svein er blitt konge. Derfor fortelles det at alt hender i løpet av få måneder: Kong Harald og Strut-Harald dør, Sigvalde slutter fred med Burisleiv, Sigvalde fanger Svein, Svein feirer bryllup med Burisleivs datter Gunnhild og Sigvalde får Burisleivs andre datter, Astrid, og til slutt inviterer Svein jomsvikingene til arvegilde.

At arvegildet er et av hovedelementene i fortellingen, fremgår av enkelte forskjeller mellom de enkelte versjonene. Jvdr. synes å følge Hkr., som forteller at arvegildet *også* ble holdt for Vesete, Bues far. Dette overensstemmer med at begge brødrepærene, Sigvalde/Torkjell og Bue/Sigurd, avlegger løfte ved bragebegeret. På den annen side er kong Sveins hensikt med gildet åpenbart å lokke *Sigvalde* i en felle. Derfor kan den ene varianten være like opprinnelig som den andre.

Resten av handlingen er tett knyttet til løftene i arvegildet. Arvegildet skulle gjøres innen året var omme. Jomsvikingene reiser direkte til Norge med de skipene de har. Derfor er tallet på skip som de bringer med seg til gildet et viktig poeng. *Heimskringla* og *Fagrskinna* nevner 60 skip. (De senere redaksjonene forteller imidlertid at de angriper med 170–180 skip, og av dette oppstår beretningen om at Astrid råder Sigvalde til å be kong Svein om flere skip.) Jomsvikingene kommer til Jæren allerede på julenatten, og det er også tidspunktet for arvegildet som bestemmer at slaget finner sted på Møre på etterjulsvinteren, jfr. F: 187: *Fvndr þessi var a Hiorungauogi vm uetrinn eftir jol.*

Også de øvrige kjernepunktene i fortellingen merker seg ut ved at vi på disse stedene i handlingen får større eller mindre avvik mellom de forskjellige redaksjonene:

1. Geirmund blir såret av Vagn og bringer senere Håkon jarl bud om overfallet.
2. Bue speider etter Håkon jarls hær på Sunnmøre, og blir villedet til å tro at Håkon jarl ligger med ett eller to–tre skip i *Hjørungavágr*.
3. De to flåtene grupperer seg og gjør seg klar til slag.
4. Jomsvikingene har fremgang. De fremste i angrepet er Vagn, og

- Bue med berserkene Aslak og Håvard.
5. Håkon jarl ofrer sønnen sin til Torgerd Hølgabrud for å få seier.
  6. Jomsvikingene blir offer for et fryktelig haglvær.
  7. Sigvalde velger å flykte.
  8. Islendingene Vigfúss Viga-Glúmsson og brødrene Þórðr og Þorleifr Skúma utmerker seg i kampen.
  9. Bue springer over bord med sine menn.
  10. Vagns skip blir angrepet av Eirik jarl. Vagn og endel av hans menn blir siden tatt til fange.
  11. Jomsvikingene viser heltemot når de skal halshugges av Torkjell Leira.
  12. Vagn dreper Torkjell og får anledning til å oppfylle sitt brageløfte om å gå til sengs med Torkjell Leiras datter.

Dette kan tyde på at *sagaen* har eksistert i en fullstendig form allerede på 1180-tallet. Avslutningen knytter tråden tilbake til løftene i arvegildet. Samtidig er det tydelig at handlingen i dette tilfellet begynner kort før ferden til Norge. Det kan se ut som om forfatteren/redaktøren her har tatt sikte på et norsk/islandsk publikum. Vi kan si at dette er en norsk/islandsk bearbeidelse av den danske historien om jomsvikingene. Forfatteren har beskåret sitt stoff ut fra ønsket om å få en mest mulig helhetlig beretning. Samtidig kan det se ut til at også denne eldste versjonen av *Jvs.* har hatt omtrent det samme rikholdige galleriet av nordmenn og islendinger som vi finner i de senere redaksjoner. *Fsk.* nevner de fleste, og når *Jvdr.* spesielt trekker frem Arnmod, må det skyldes at han har vært å finne blant navnene i denne tidlige versjonen. Når Bjarni Kolbeinsson i *Jvdr.* foretar den drastiske forandringen å gjøre Arnmod til en av de tre lederne for leidangshæren, kan det ha hatt sammenheng med at den skriftlige overleveringen (i form av en saga) ennå var relativt ny, og ikke var blitt enerådende i forhold til den eksisterende muntlige tradisjonen.

Fsk. og *Hkr.* gjengir stort sett samme versjon av *Jvs.*, en versjon som adskiller seg på noen punkter der *Jvdr.* og sagaredaksjonene samstemmer. Ulikhetene i gjengivelsen av personnavn mellom *Fsk./Hkr.* og sagaredaksjonene kan tyde på at *Fsk./Hkr.* bygger på en versjon som er flere ledd fra den opprinnelige versjonen. Samtidig kan man slå fast at *Hkr.s* tekst enkelte ganger står nærmere *Jvdr.-*versjonen enn det *Fsk.* gjør.

Saxos versjon

Jomsvikingeberetningen hos Saxo har interesse som et 'missing link' mellom den eldre versjonen i Jvdr., Fsk og Hkr. og den yngre versjonen i sagaredaksjonene. Detaljen med bøddelen som faller idet han skal halshugge Vagn Åkeson, er fortalt på forskjellig måte i Fsk. og hos Saxo, og det kan påvises at den yngre versjonen av sagaen kombinerer de to eldre beretningene.

Når Saxo forteller at Håkon jarl ofrer *to* sønner for å få seier, er det overveiende sannsynlig at han bygger på en beretning der Torgerd Hølgabrud (eller Hølgatroll) opptrer sammen med søsteren Irpa. Den eldste versjonen synes bare å kjenne den ene av disse, og i den yngre versjonen dannes det en dublett der først den ene og siden begge trollkonene opptrer.

Et annet sted i sin bok forteller Saxo at Harald Gormsson ble drept av Palnatoke. Det blir imidlertid et åpenbart misforhold mellom denne beretningen og fortellingen om arvegildet, der Sigvalde opptrer som jomsvikingenes leder, og dette kan ha vært avgjørende for Saxo når han har utelatt denne fortellingen. Det kan også synes merkelig at Saxo lar Harald Gormsson sende jomsvikingene til Norge. Delvis kan dette forklares med at de kildene Saxo bygget på, forteller om striden mellom Harald Gormsson og Håkon jarl. Samtidig tar Saxo Haralds parti i striden mot sønnen Svein. Ut fra dette kan det synes logisk at Saxo lar jomsvikingene være representanter for Harald.

Den generelle tendensen i verket kan kanskje også forklare den mest dramatiske forandringen i Saxos jomsvikingeberetning: Sigvalde blir her en av de tapre jomsvikingene som møter bøddelen med dødsforakt. Siden Sigvalde ellers fremstilles som Sveins fremste fiende, kan det tenkes at Saxo har fattet sympati for ham. En annen rimelig hypotese kan være at Saxo er blitt provosert fordi han har kjent en Jvs. der Sigvaldes far *ikke* er jarl over Skåne, som i den eldste versjonen, men over *Sjælland*, som i den yngste versjonen.

At denne delen av Saxos verk er blitt til i tiden fra 1185 til 1200, passer godt inn i bildet av en versjon som danner et mellomledd mellom den eldre og den yngre.

Den yngste versjonen av Jvs.

Den yngste versjonen av Jvs., som de fem redaksjonene J, 510, F, H, 291 representerer, er en kompilasjon av stoff om jomsvikingene og om

bakgrunnen for deres hærtog til Norge. Hovedvekten er her lagt på den danske forhistorien, slik at den «opprinnelige» sagaen ikke utgjør stort mer enn en tredjedel av denne yngre versjonen, som innledes med en fortelling om de gamle danske kongene frem til Harald Gormsson.

Kompilasjonen synes å ha skjedd uten den sans for sammenheng i beretningen som den eldre versjonen (og også Saxo) vitner om. Det blir et brudd i kronologien ved at Palnatoke grunnlegger Jomsborg etter at han har tatt Harald Gormsson av dage, mens vi ellers hører at Palnatokes etterfølger Sigvalde er høvding i Jomsborg idet Harald dør.

Den åpenbart eldste redaksjonen, J, møter også et problem i beretningen om jomsvikingenes inntog i Norge. Man kombinerer her to ulike beretninger, men slik at jomsvikingene først angriper Jæren, og siden drar til Tønsberg, som ligger i motsatt retning i forhold til Håkon jarl. Trolig har denne rekkefølgen vært motivert av opplysningen om at de nådde Jæren kort tid etter arvegildet.

Hele beretningen om jomsvikingenes hærtog viser imidlertid tydelig innflytelse fra en eller flere andre kilder enn den eldre sagaen, noe som gir seg utslag på samtlige av de 12 punktene som er nevnt ovenfor.

Ut fra de «begynnervansker» som J-redaksjonen vitner om, kan det se ut som om denne har stått nokså nær det opprinnelige forelegget for den yngre versjonen. De øvrige bevarte håndskriftene av denne yngre versjonen av sagaen går tilbake til den redaksjonen som 510 representerer, som bygger på J. Forskjellene mellom J og 510 vises dels i noen tilfeller der J viser overensstemmelse med den eldre versjonen, og dels i spesielle avvik mellom J på den ene siden og de øvrige redaksjonene på den andre.

Opprinnelig må 510-redaksjonen ha omfattet hele sagaen, siden de etterfølgende redaksjonene også gjør det. Relativt tidlig må imidlertid den redaksjonen blitt til som representerer 510s direkte forelegg, og som utelater den første delen av sagaen.

F-redaksjonen av sagaen, som er bevart i *Flateyjarbók*, står nokså nær 510. Den avviker på enkelte punkter, som danner grunnlag for Hempels inndeling av de fem redaksjonene i en A- og B-gruppe. Den viktigste forandringen er at F forenkler dubletten som forteller om jomsvikingenes landing i Norge. Ifølge F kommer de først til Tønsberg, og det er derfra Håkon jarl får bud om angrepet.

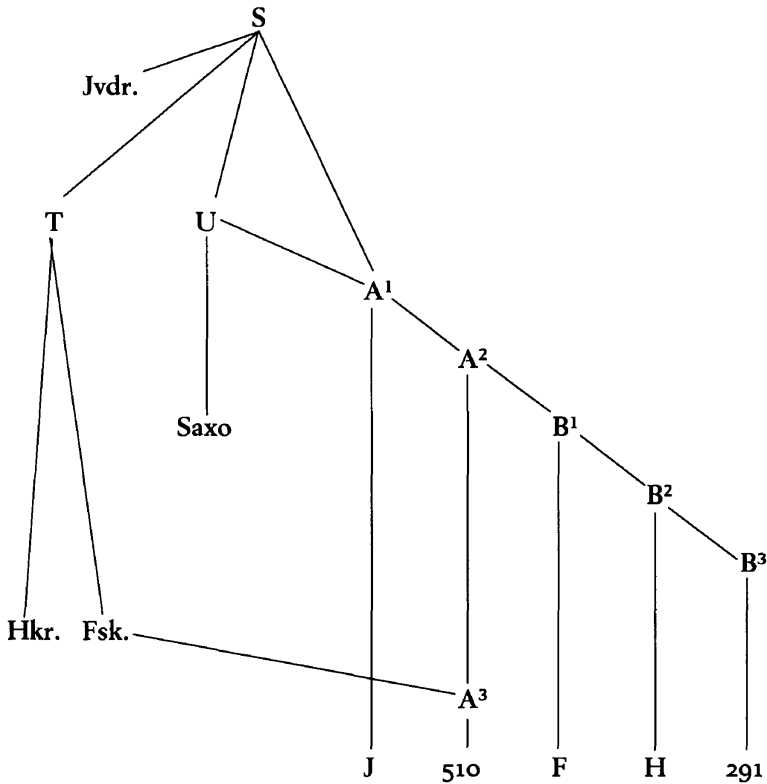
Det kan se ut som det er først ved F-redaksjonen at den yngre versjonen finner sin endelige form. Det beste beviset er at denne redaksjonen ble benyttet i samlehandskriftet *Flateyjarbók* ca. 150 år etter at den ble til. De to øvrige redaksjoner, H og 291, stammer også fra et

felles forelegg som bygger på F. I disse redaksjonene er det bare gjort ubetydelige forandringer i den felles teksten, selv om H forkorter denne og 291 tilfører enkelte interpolasjoner.

Det er antatt at 291, den yngste redaksjonen, går tilbake på et håndskrift fra omkring 1230. Ut fra opplysningen om at den tyske keiseren Otto også styrte Poitou, har Hempel fastslått at den yngre versjonen av sagaen blander 900-tallets tyske keisere sammen med Otto IV (1198–1218). Dette passer med det som tidligere er sagt om den mangelen på kritikk som utmerker denne kompilasjonen, særlig tydelig i J-redaksjonen. Ut fra dette har de fem redaksjonene oppstått i tidsrommet 1200–1230. Det er imidlertid ikke usannsynlig at de er blitt til innenfor et kortere tidsrom, f.eks. 1220 til 1230. En grunn er at hverken Fsk. eller Hkr. gjør bruk av denne versjonen av sagaen. En annen grunn er at vi tydelig kan følge utviklingslinjen J–510–F–H–291, noe som tilsier at det har vært uhyre få ledd imellom disse.

Forslag til stemma:

Stemmaet bygger på Hempels inndeling av sagaredaksjonene i en A- og en B-gruppe. Med A² betegnes en redaksjon som har omfattet hele sagaen, og som de tre redaksjonene av B-gruppen går tilbake på. A³ betegner en redaksjon med interpolasjoner fra bl.a. Fsk., som ikke omfatter første del av sagaen. Stemmaet unnlater å vise at Hkr.s tekst står nærmere den opprinnelig versjonen (S) enn det Fsk.-teksten gjør.

Litteratur

Tekster

Arngrimi Jonae Opera latine conscripta, ed. Jakob Benediktsson, Bibliotheca Arnamagnæana, vol. IX–XII, Hafniæ 1951–1957.

Fagrskinna. Nóregs kononga tal, udg. ved Finnur Jónsson, København 1902–03.

Flateyjarbók. En Samling af norske Konge-sagaer I–III, Christiania 1860–68.

Heimskringla. Nóregs konunga sögur af Snorri Sturluson I–IV, udg. ved Finnur Jónsson, København 1893–1900.

Jómsvíkinga saga:

291: *Jómsvíkinga saga efter Arnamagnæanska handskriften N:o 291 4to i diplomatarisk aftryck*, utg. af Carl af Petersens, København 1882.

F: = *Flateyjarbók I*.

H: *Jómsvíkinga saga efter skinnboken 7, 4to å Kungl. Biblioteket i Stockholm*, utg. af Gustaf [af] Cederschiöld, Lund 1875.

510: *Jómsvíkinga saga (efter Cod. Am. 510, 4to) samt Jómsvíkinga drápa*, utg. af Carl af Petersens, Lund 1879.

J: *Jóms-Víkinga Saga. Historia Jomsburgensium seu Juliniensium [...]* = *Arngrimi Jonae Opera*, vol. I.

Knytlinga saga:

Danakonunga sögur, Bjarni Guðnason gaf út, Íslenzk fornrit XXXV, Reykjavík 1982.

Olav Tryggvason, Den store saga om:

Óláfs saga Tryggvasonar en mesta, udg. af Ólafur Halldórsson, Editiones Arnamagnæana Series A, vol. 1–2, København 1958–61.

Olav Tryggvason, Odds saga om:

Saga Óláfs Tryggvasonar af Oddr Snorrason munk, udg. af Finnur Jónsson, København 1932.

Orkneyinga saga, Finnogi Guðmundsson gaf út, Íslenzk fornrit XXXIV, Reykjavík 1965.

Saxo (1931): *Saxonis Gesta Danorum I*, ed. J. Olrik et H. Raeder, Hauniæ 1931.

— (1913): *Danmarks Krønike*, Oversat af Dr. Fr. Winkel Horn, København 1913.

Skjaldedigtning:

Den Norsk-islandske Skjaldedigtning, ved Finnur Jónsson, København og Kristiania 1908–1912.

Sverris saga etter Cod. AM 327 4°, utg. ved Gustav Indrebø, Kristiania 1920.

Sekundærlitteratur:

Aðalbjarnarson, Bjarni (1937): *Om de norske kongers sagaer*. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo, II. Hist.-Filos. Klasse. 1936. No. 4, Oslo 1937.

Benediktsson, Jakob (1957): *Bibliotheca Arnarnagnæana XII*, Hafnæ 1957.

Berntsen, Toralf (1923): *Fra sagn til saga. Studier i kongesagaen*, Kristiania 1923.

Blake, N. F. (1962): *The Saga of the Jomsvikings* [Introduction], London 1962.

Degnbol, Helle og Helle Jensen (1979): *Jomsvikingernes saga* [Indledning], København 1979.

Dietrichson, Lorentz (1906): *Monumenta Orcadica*, Kristiania 1906.

Foote, Peter G. (1959): «Notes on Some Linguistic Features in AM 291 4to», *Lingua Islandica, Íslenzk tunga I*, Reykjavík 1959.

Gjessing, Gustav Antonio (1877): *Jómsvíkinga-Saga i latinsk Oversættelse af Arngrim Jonsson* [Forord], Kristianssand 1877.

Halldórsson, Ólafur (1969): *Jómsvíkinga saga* [Formáli], Reykjavík 1969.

— (1993): «Jómsvíkinga saga» i *Medieval Scandinavia. An Encyclopedia*, New York 1993.

Hempel, Heinrich (1922–23): «Die Formen der Jómsvíkinga saga», *Arkiv för nordisk filologi*, B. 35, Lund 1923.

Hollander, Lee M. (1917): «Studies in the Jómsvíkingasaga», *Arkiv för nordisk filologi*, B. 29, Lund 1917.

Holtmark, Anne (1937): «Bjarne Kolbeinsson og hans forfatterskap», *Edda* årg. 24, Oslo 1937.

— «Jómsvíkingadrápa» i *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*.

Indrebø, Gustav (1917): *Fagskinna*, Kristiania 1917.

Jónsson, Finnur (1923): *Den oldnorske og oldislandske Litteraturs Historie*, 2. Udg., Bd. II, København 1923.

Koht, Halvdan (1967): *Sverre-soga*, [Forord], Oslo 1967.

Krijn, Sophia Adriane (1914): *De Jómsvíkinga saga*, Leiden 1914.

Larsen, Sofus (1927–28): «Jomsborg, dens Beliggenhed og Historie», *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, III. Rk., 17.–18. Bind, Kjøbenhavn 1927–1928.

Larsson, Ludvig (1891): *Ordförrådet i de älsta isländska handskrifterna*, Lund 1891.

Larsson, Ludvig (1956): *Glossar till codex AM 291, 4:to*, utg. af Sture Hast (Lundastudier i nordisk språkvetenskap, XIII), Lund 1956.

Lindblad, Gustaf (1952): *Det isländska accenttecknet* (Lundastudier i nordisk språkvetenskap, VIII), Lund 1952.

- Maurer, Konrad (1867): *Ueber die Ausdrücke: altnordische, altnorwegische & isländische Sprache*, München 1867.
- Olsen, Magnus (1932): «Orknø-Norn og norrøn diktning på Orknøene», *Maal og Minne*, Oslo 1932.
- Petersens, Carl af (1879): = *Jómsvíkinga saga* (510) [Innledning].
- Schreiner, Johan (1927): *Saga og oldfunn. Studier til Norges eldste historie*, Skrifter utg av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo, II. Hist.-Filos. Klasse. 1927. No. 4, Oslo 1927.
- Spehr, Harald (1929): *Der ursprung der isländischen schrift und ihre weiterbildung bis zur mitte des 13. jahrhunderts*, Halle (Saale) 1929.
- Storm, Gustav (1873): *Snorre Sturlassöns Historieskrivning. En kritisk Under søgelse*, København 1873.
- (1883): «Om Redaktionerne af Jomsvikingasaga», *Arkiv for nordisk filologi*, I, Kristiania 1883.
- Weibull, Lauritz (1911): *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000*, Lund 1911.

Saras latter*

I

Latter er et flertydigt tegn. Latter er ofte en reaktion på humor; men det kan også betegne foragt, hån og fjendtlighed, udtrykke glæde og lettelse, camouflere frygt og ubehag og signalere overlegenhed og triumf. Når Grímr Droplaugarson i *Droplaugarsona saga* (udg. Jón Jóhannesson 1950) slår en skraldelatter op, fordi en dreng slipper lidt tarmluft (kap. 13, s. 172),¹ og en tjenestepige i *Grettis saga* (udg. Guðni Jónsson 1936) bryder ud i latter ved synet af Grettir Ásmundarsons kønslems uforholdsmæssig lille størrelse, da hun finder ham sovende uden en trævl på kroppen i badstuen på Reykir (kap. 75, s. 240),² er det vel fordi drengens lille uheld og Grettirs nøgenhed forekommer dem komiske. Noget lignende er nok også årsagen til kvindernes latter i *Egils saga Skalla-Grimssonar* (udg. Sigurður Nordal 1933), da den blinde og døve Egill på sine gamle dage falder over sine ben (kap. 85, s. 294).³ Når derimod Hrútr Herjólfsson i *Njáls saga* (udg. Einar Ól. Sveinsson 1954) ler ad Dronning Gunnhildrs forbandelse ved deres

---

* Jag takker John Wilcox ved University of Iowa, som venligst lod mig læse det bearbejdede manuskript af forelæsningen om latter i *Genesis* og i oldengelsk tradition, hvilken han holdt på ISAS konferencen i Palermo i 1997. Wilcox's artikel har været inspirationen til denne analyse af behandlingen af Saras latter i *Stjórn*.

¹ "Um daginn eptir tefldi Grímr við Austmann, ok rann at borðinu sveinn, er þau Þorkell áttu ok Jórunn, ok rótaði taffinu. Austmaðrinn spyndi til sveinsins, en hann frat við. Grímr skelldi upp ok hló."

² "Grettir var við svefn, ok höfðu fötin svarfask af honum ofan á gólfit. Þær [dvs. tjenestepigen og bondedatteren] sá, hvar maðr lá, ok kenndu hann. Þá mælti griðkona: 'Svá vil ek heil, systir, hér er kominn Grettir Ásmundarson, ok þykki mér raunar skammriðfamikill vera, ok liggir berr. En þat þykki mér fáðoemi, hversu lítt hann er vaxinn niðri, ok ferr þetta eigi eptir gildleika hans öðrum.' . . . Fór hon nú yfir at honum ok gægðisk, en stundum hljóp hon til bóndadóttur ok skelldi upp ok hló."

³ "Egill Skalla-Grimsson varð maðr gamall, en í elli hans gerðisk hann þungføerr, ok glapnaði honum bæði heyrn ok sýn; hann gerðisk ok fótstirðr. . . . Þat var einn dag, er Egill gekk úti með vegg ok drap föeti ok fell; konur nokkurar sá þat ok hlógu at . . ."

afskedtagen (kap. 6, s. 21),⁴ er det næppe, fordi han synes, der er noget morsomt ved hendes udtalelse, men fordi han ønsker at skjule sit ubehag ved situationen, og når Þorkell fullspakr Ketilsson og hans bror Þorvaldr i samme saga ler ad deres mor Yngvildr Þorkelsdóttirs drøm (kap. 134, s. 352),⁵ er latteren nok et udtryk for foragt. Det samme gælder sandsynligvis også Illugi Ásmundarsons heltmodige latter i *Grettis saga*, når han ved, at Þorbjörn ǫngull Þórðarson og hans mænd har til hensigt at dræbe ham (kap. 82, s. 263), selv om latteren her muligvis kan tolkes også som et tegn på overlegenhed.⁶ Bevæger man sig fra islændingesagaerne til eddadigtene (udg. Neckel 1962), finder man adskillige eksempler på den sidstnævnte form for latter, en latter der minder om "den homeriske latter" i *Iliaden* og *Odysseen*. Af grelle eksempler kan her nævnes Brynhildrs hoverende latter i *Brot af Sigurdarkviðu* (v. 10),⁷ Høgnis hånliggø latter i *Atlakviða* (v. 24)⁸ og Guðrúns triumferende latter i *Guðrúnarhvøft* (v. 7).⁹

For læseren af norrøn litteratur er latteren sjældent entydig. Dens årsag og natur er som regel et fortolkningsspørgsmål, der kun kan omtrentlig besvares ved en analyse af sammenhængen, i hvilken den forekommer, for forklaringer og definitioner af latter i selve teksten hører til undtagelser.

II

Kun i ét tilfælde har latter givet anledning til overvejelse og fortolkning. Episoden, som omhandler Isaks forunderlige undfangelse og

---

⁴ "Ok er þeir váru albúnir, gekk Hrútr at finna konung ok Gunnhildi. Hon leiddi hann á einmæli ok mælti til hans: 'Hér er gullhringr, er ek vil gefa þér' — ok spennti á hönd honum. 'Marga gjöf góða hefi ek af þér þegit,' segir Hrútr. Hon tók hendinni um háls honom ok kyssti hann ok mælti: 'Ef ek á svá mikit vald á þér sem ek ætla, þá legg ek þat á við þik, at þú megir engri munúð fram koma við konu þá, er þú ætlar þér á Íslandi, en fremja skalt þú mega vilja þinn við aðrar konur. Ok hefir nú hvárki okkat vel: þú trúðir mér eigi til málsins.' Hrútr hló at ok gekk í braut."

⁵ "Þorkell mælti: 'Hvi grætr þú, móðir?' Hon svarar: 'Mik dreymði, at Þorvaldr, bróðir þinn, væri í rauðum kyrtli, ok þótti mér svá þrøngr vera sem saumaðr væri at honum; mér þótti hann ok vera í rauðum hosum undir ok vafit at vándum dreglum. Mér þótti illt á at sjá, at honum var svá óhægt, en ek máttu ekki at gera.' Þeir hlógu at ok kváðu vera loklausu ok sögðu geip hennar ekki skyldu standa fyrir þingreið sinni."

⁶ "Ok er Illugi vissi, at þeir ætluðu at hoggva hann, þá hló hann ok mælti svá: 'Nú réðu þér þat af, er mér var nær skapi.'"

⁷ "Hló þá Brynhildr — boer allr dundr — / eino sinni af þlloμμ hug" (199).

⁸ "Hló þá Høgni er til hiarta scáro / qviqvan kumblasmið, klecqva hann sizt hugði" (244).

⁹ "Hlæiandi Guðrún hvarf til scemmo, / kumbl konunga ór kerom valði" (265).

fødsel, forekommer i *Stjórn* I (udg. Unger 1862: 3–299), den første del af den norrøne samling af gammeltestamentlig litteratur fra skabelsen til landflygtigheden og sandsynligvis den yngste. *Stjórn* I, som omfatter Genesis og de første 18 bøger af Exodus, siges i en fortale til værket at være foranstaltet af Hákon Magnússon, konge af Norge 1299–1319, som ville have et værk baseret på den hellige skrift, hvoraf han kunne lade forelæse.¹⁰

Nu sua sem virduligr herra Hacon Noregs konungr hinn coronadi son Magnusar konungs leet snara þa bok upp i norønu sem heitir heilagra manna blomstr. þeim skynsorum monnum til skemtanar sem eigi skilia edr vndirstanda latinu. huer er gengr ok segir af serhuerium heilogum monnum aa þeirra haatidum ok messudogum. vpp aa þann haatt uildi hann ok at þeim godum monnum metti yfir sealfs hans bordi af þessari guds havll ok herbergi. þat er af heilagri skript. medr nockurre skemtanar uissu kunnigt verda. sua þo at hinum uisorum metti eigi mikil þuingan i uera. af huerium stormerkium eda huerium tilfellum sunnudagar ok adrir þeir timar eru haldnir sem eigi er odrum heilogum monnum einkannliga sungit enn sialfum gudi. Vil hann sua i sialfs sins herbergi þij. sem hann ueitir i sinum beztum monnum. liosliga lesaz lata fyrir ollum godum monnum af þij guds husi. þat er af heilagri ritningu. medr hueriu er sialfr hann seðr setliga alla sina menn. (2)

Fortolkningen af den hellige skrift i *Stjórn* I er baseret på en bogstavelig forståelse (*sensus historicus*) af teksten, og hertil er føjet tillæg af andre bøger, så som Peter Comestors (d. ca. 1179) *Historia scholastica* og Vincentius Bellovancensis' (d. 1264) *Speculum historiale*.

Byriar þessor giord ok hefz af sogdum guds hallar grunduelli. þat er af sialfre sogunni en eigi af hennar skyring eda skilningi. ok en helldr af upphafui þess sama grunduallar. þat er af ritningarinnar upphafui ok aunduerdri genesi. eptir þij sem timanum til heyrir. nockurum lutum þar medr af odrum bokum. sua sem af scolastica historia ok af speculum hystoriale. eptir sialfs hans forsaugn saman lesnum ok til logdum. (2)

På grund af forbindelsen med Kong Hákon Magnússon dateres *Stjórn* I

¹⁰ Selv om fortalen præsenteres som en indledning til hele værket, dvs. også *Stjórn* II (Exodus fra bog 19 indtil slutningen af Deuteronomium) og III (Josvas Bog indtil slutningen af Kongernes Bøger), kan kun *Stjórn* I skyldes Kong Hákon Magnússon sin tilstedeværelse, for det er kun mellem fortalen og *Stjórn* I, at der findes samsvar, når det gælder kildebrug.

normalt til begyndelsen af det fjortende århundrede.¹¹ Også en analyse af kompilatorens kildemateriale og hans fortolkning af dette peger mod de første årtier af det fjortende århundrede. Astås (1987: 2: 679; 1991: 25–26, 148, 150) mener, at *Stjórn* I må være blevet til efter at Giulielmus Durandus (d. 1296) mellem 1286 og 1291 forfattede *Rationale divinatorum officiorum*, eftersom der gøres brug af dette værk, og sandsynligvis før thomismen i 1325 vandt officiel anerkendelse af den romersk katolske kirke. Brugen af overvejende dominikanske værker som kilder og kompilatorens dominikanske arbejdsmetode tyder på, at kompilatoren var sortebrøder og tilhørte tiggermunkeordenen, som blev grundlagt i 1216.¹²

¹¹ På trods af at værket udtrykkeligt siges at være foranstaltet af Kong Hákon Magnússon, er kongens forbindelse med værket blevet draget i tvivl af Selma Jónsdóttir (1971: 49–67), som har fremsat den teori at *Stjórn* I er afhængig af Abbot Bergir Sökkasons (d. 1350) *Nikulás saga*, og også Hallberg (1973: 353) har bemærket en lighed i ordforråd mellem *Stjórn* I og de tekster der tilskrives Bergir Sökkason. Hvis Selma Jónsdóttirs teori er korrekt, er dateringen af *Stjórn* I til begyndelsen af det fjortende århundrede således for tidlig, og fortalen er enten en forfalskning eller fejlagtig forbundet med værket. Jakob Benediktsson (1984a: 38–39) mener imidlertid, at det er tvivlsomt, om den stil, der kendetegner Bergir Sökkasons tekster kan tilskrives en enkelt person og foretrækker i stedet at tilskrive den et snævert skrivemiljø. Endvidere har Jakob Benediktsson fundet træk af denne stil også i en samling af Jomfru Marias jærtegn, der temmelig sikkert er ældre end de fleste af de værker, der kan tilskrives Bergir Sökkason. Jakob Benediktsson (1984b) og Astås (1991: 12–14) har analyseret de afsnit i *Nikulás saga*, som ifølge Selma Jónsdóttir (1971: 66–68) viser stor lighed med *Stjórn* I. Begge konkluderer de, at eventuelle ligheder skyldes brugen af det samme kildemateriale i begge værker, og at der ikke er nogen grund til at formode en direkte sammenhæng mellem de to tekster.

¹² Jakobsen (1964: 110–111), som mener at kunne påvise at *Stjórn* I og *Klári saga* er så nært beslægtede, at de to værker må være avskrevet af samme person, underbygger, at *Klári saga* er oversat af Jón Halldórsson (d. 1339), biskop af Skálholt, og støtter Seips (1958: 8) antydning af Jón Halldórsson som forfatter af *Stjórn* I. Tveitane (1968: 26–27) forholder sig imidlertid skeptisk og hævder, at “[d]et synes å være på svært spinkle grunner at Jón Halldórsson blir tillagt en så betydelig ‘litterær virksomhet’ (oversetterarbeid eller eget forfatterskap) som f. eks. Seip tenkte sig. Det er ved alle slike attribusjoner altfor tilfeldig hvilke navn vi kjenner og eventuelt kan sette de bevarte tekstene i forbindelse med” (27). Også Astås (1987: 2: 682) mener, at der ikke er holdepunkter for at tillægge Jón Halldórsson kompilations- og oversætterarbejdet, men tilføjer, at “ut fra det vi vet om ham, ligger det nær å anta at en person av lignende legning, begavelse, utdanning og bakgrunn står ansvarlig for verket” (682; jf. Astås 1991: 150–151). Astås (1991) karakteriserer *Stjórn* I kompilatoren på følgende måde: “The person who was set the task of compiling and translating the text of *Stjórn* I must certainly have been familiar with Latin as well as with translation. He demonstrates his ability in these fields, but on the other hand he reveals shortcomings as to knowledge of theological literature. His misunderstandings and misinterpretations make it evident that he is not a person representing the apex of contemporary learning. Most likely he is to be characterised as an able, well-read theologian of a normal medium standard” (150).

III

Det fortælles i Genesis 17, at Herren åbenbarer sig for Abram og bekræfter sin pagt med ham. Abrams hustru Saraj har på det tidspunkt opgivet håbet om at undfange og føde et barn og har derfor arrangeret samleje mellem Abram og trælkvinden Hagar, som Abram i en alder af 86 har gjort frugtsommelig, og hun har født ham en søn, Ismael. Herren lover Abram, som nu er 99 år gammel, at han skal blive fader til et stort folk, og ændrer hans navn til Abraham ("faderen til den store hob"). Som et tegn på pagten befaler Herren, at Abraham og alle af mandkøn skal omskæres. Endvidere omdøber Herren Saraj til Sara ("fyrstinde") og fortæller Abraham, at han vil give ham en søn ved hende, fra hvem folkeslags konger skal nedstamme.

Cedit Abraham in faciem suam, et risit, dicens in corde suo: Putasne centenario nascetur filius? et Sara nonagenaria pariet? (Genesis 17: 17)

(Da faldt Abraham på sit ansigt og lo, idet han tænkte: Kan en hundredårig få børn, og kan Sara med sine halvfemsindstyve år føde en søn?)

Men Herren lader ikke lyden af latter dø i Abrahams hals; han fejrer Abrahams skepsis til side, bekræfter at han ville oprette sin pagt med afkommet af en søn født af Sara og tilføjer, at han skal hedde Isak ("han ler"). Hvad Ismael angår, lover Herren at velsigne ham og gøre ham til et stort folk.

Efter dette første latterudbrud og samtalen mellem Abraham og Herren hører vi igen og igen ekko af latter omkring det forjættede barn. Den påfølgende beretning i Genesis 18 om Saras ligeså vantro latter og hendes endnu mere jordiske reaktion står som en parallel til og kompletterer den foregående fortælling om Abraham.

Abraham får besøg af og beværter tre gæster, som vi læsere (men ikke Abraham og Sara) ved indbefatter Herren. Efter at have nydt Abrahams gæstfrihed spørger de efter Sara, som er inde i teltet, og den ene af gæsterne tilføjer, at når han næste år kommer igen, vil Sara have født en søn. Sara, som lytter i teltdøren, hører samtalen.

Quo audito, Sara risit post ostium tabernaculi. (Genesis 18: 10)

(Da hun hørte dette lo Sara bag ved teltdøren.)

Fortælleren tilføjer — sandsynligvis for at forklare Saras latter — at

ægteparret var højt oppe i årene, og at det ikke mere gik Sara på kvinders vis (dvs. hendes menstruation var hørt op), og gentager derefter beretningen om latteren:

Quae risit occulte dicens. Postquam consenui, et dominus meus vetulus est, voluptati operam dabo? (Genesis 18: 12)

(Hun lo ved sig selv og sagde: Skulle jeg virkelig føle attrå, nu jeg er affældig, og min herre er gammel?)

Hvis forudsigelsen ikke allerede har afsløret gæsternes identitet, gør deres reaktion på Saras stille latter det klart, hvem de er:

Dixit autem Dominus ad Abraham: Quare risit Sara, dicens: Num vere paritura sum anus? Numquid Deo quidquam est difficile? iuxta conductum revertar ad te hoc eodem tempore, vita comite, et habebit Sara filium. (Genesis 18: 13–14)

(Da sagde Herren til Abraham: Hvorfor ler Sara og siger: Skulle jeg virkelig føde en søn, nu jeg er gammel? Skulle noget være umuligt for Herren? Næste år ved denne tid kommer jeg til dig igen, og så har Sara en søn.)

I modsætning til Abrahams latter bliver Saras latter således bestridt, så snart den finder sted og tolkes straks af Herren som et udtryk for tvivl. Men selv denne tvivl udtrykkes med tvivl i form af et spørgsmål stillet af ham, der ifølge definition burde vide alt. Selv om spørgsmålet med dets indbefattede irettesættelse er henvendt til Abraham (som i sagens natur ikke kan vide svaret), er det Sara selv der svarer, og hun svarer ved at bestride sin første reaktion (Wilcox 1997: 4):

Negavit Sara, dicens: Non risi. (Genesis 18: 15)

(Sara nægtede og sagde: Jeg lo ikke.)

Den alvidende fortæller fælder ikke dom over Saras bedrag, men forklarer, at hun løj, fordi hun frygtede ("timore perterrita" [Genesis 18: 15]). Herren godtager imidlertid ikke Saras udsagn og har ikke i sinde at overse hendes løgn:

Dominus autem: Non est, inquit, ita: sed risisti. (Genesis 18: 15)

(Men Herren sagde: Jo, du lo.)

Her bryder samtalen af uden nogen klar resolution, for gæsterne

bryder op og drager videre til Sodoma. For læseren — for ikke at tale om det aldrende ægtepar — står løftet om sønnen Isak hen i det uvisse. Tråden tages ikke op før end i Genesis 21, hvor det berettes, at Sara undfanger og føder Abraham en søn, der som pålagt af Herren kaldes Isak og omskæres af sin 100 år gamle far.

Dixitque Sara: Risum fecit mihi Deus: quicumque audierit, corridebit mihi. Rursum ait: Quis auditorurus crederet Abraham quod Sara lactaret filium, quem peperit ei iam seni? (Genesis 21: 6–7)

(Da sagde Sara: Gud har beredt mig latter; enhver, der hører det, vil le ad/med mig. Og hun sagde: Hvem skulle have sagt Abraham, at Sara ammer børn! Sandelig, jeg har født ham en søn i hans alderdom!)

Det etymologiske ordspil med navnet Isak danner en pointe for fortællingen, men Saras fortolkning af navnet er tvetydig (Hammershaimb 1963: 42). Hvis "quicumque audierit, corridebit mihi" oversættes som "enhver, der hører det, vil led ad mig,"¹³ er latteren et udtryk for hån, der kan sættes i direkte forbindelse med Abrahams latter i Genesis 17: 17, som bærer mærke af tvivl, og Saras vantro latter i Genesis 18: 10–15, som kvæles i fornægtelse, og kan tolkes som en gengældensens bespottelse fra Herren selv. Hvis Saras udsagn derimod oversættes som "enhver, der hører det, vil le med mig,"¹⁴ er latteren et udtryk for glæde i et af livets smukkeste øjeblikke: fødslen af et barn.¹⁵

¹³ Ifølge Brenner (1990: 52), er dette den sandsynligste fortolkning.

¹⁴ Således fortolkes sætningen i de fleste engelsksprogede oversættelser af Bibelen. Douay-Rheims oversættelsen gengiver sætningen på følgende måde: "whosoever shall hear of it will laugh with me." Jf. Exum og Whedbees (1990) kommentar: "As we recall, the divine announcement of the promised birth had initially been greeted by sceptical laughter in the face of absurdity; but now promise finally joins hands with fulfilment to create joyous laughter. Sarah's laughter is full-throated, vibrant, and infectious because it is born in one of life's most beautiful moments . . . Sarah's laughter is wonderfully contagious: she extends it beyond the charmed circle of YHWH, Abraham, Sarah, and Isaac, announcing that 'everyone who hears will laugh with me'" (126). Jf. også Dennis (1994): "Here there is only joy and surprise and a newborn laughter. We are a world away from the derision of Abraham's laughter in chapter 17, and not much closer to the laughter of Sarah's own disbelief. Here, and here alone, Sarah is fulfilled" (57).

¹⁵ Ostriker (1993) tolker Saras latter som et udtryk for triumf over trælkvinden Hagar: "Sarah's skeptical laughter when she overhears God say that she will have her own son, her later triumphant laugh when that son is circumcized, and the name, Isaac, which memorializes the mother's laughter, emphasize her independent existence and her capacity for pride and pleasure. Sarah's lengthy rivalry with and triumph over Hagar, despite her husband's reluctance, all represent the legitimate wife as a locus of genuine force" (40). Jeansonne (1990) ser latteren som et udtryk for lettelse og over-

De tre eksempler på latter — Abrahams latter ved forkyndelsen om undfangelsen, Saras latter ved forkyndelsen om undfangelsen, og Saras bemærkning ved fødslen — har lidet at gøre med humor.¹⁶ Abrahams og Saras latter synes at være en reaktion på, hvad der forekommer dem som værende en absurditet i Herrens bebudelse, selv om det unægteligt er svært at forestille sig en patriark og hans hustru udtrykke åbenlys gudsbespottelse. Den tredje latter kan tolkes enten som en gengældelsens bespottelse fra Herren eller et udtryk for glæde. Når kirkefædrene og de middelalderlige eksegeter alligevel fremstiller fortællingen om Isaks forunderlige undfangelse og fødsel i positive vendinger, skyldes det, at der i Bibelen selv gives en delvis fortolkning, for i tre af de paulinske breve kommenterer Paulus elementer af fortællingen. Hvad angår Abrahams latter, nævnes den dog ikke, og Paulus udelukker i sin fremstilling muligheden for tvivl eller hån fra Abrahams side:

Et non infirmatus est fide, nec consideravit corpus suum emortuum, cum iam fere centum esset annorum: et emortuam vulvam Sarae. In repromissione etiam Dei non haesitavit diffidentia, sed confortatus est fide, dans gloriam Deo. (Paulus' Brev til Romerne 4: 19–20)

(Og uden at svækkes i troen kunne han se på, at hans eget legeme allerede var udlevet (han var nær ved hundrede år), og at Saras moderliv var udlevet; på Guds forjættelse tvivlede han ikke i vantro, men han blev styrket i troen og gav Gud æren.)

Heller ikke Saras latter omtales; hun præsenteres som et forbillede for troende i Paulus' liste af eksempler på den tillidsfulde tros kraft:

Fide et ipsa Sara sterilis virtutem in conceptionem seminis accepit, etiam praeter tempus aetatis: quoniam fidelem credidit esse eum qui repromiserat. (Paulus' Brev til Hebræerne 11: 11)

(I tro fik selv Sara, til trods for sin alder, kraft til at blive stammoder for en slægt; thi hun holdt ham for trofast, som havde forjættet det.)

---

stadighed: "The naming of her child Isaac not only reflects the occasions when his parents laughed in disbelief, but also represents the laughter of ecstasy and relief. Her words imply that no one will again be able to deride her for being childless, but they also indicate that she recognizes the incredible reality that she has conceived and given birth" (27).

¹⁶ Jf. Wilcox (1997): "Both Abraham and Sara detect incongruity (a necessary but not sufficient precondition for humor) in the words of the Lord, but it seems more a bitter incongruity than a comic stimulus" (6).

Også Isak forbindes med de troendes fællesskab og tolkes som Herrens løfte til Abraham — og ikke som Abrahams og Saras reaktion på dette løfte:

Nos autem fratres secundum Isaac promissionis filii sumus. (Paulus' Brev til Galaterne 4: 28)

(Og I, brødre, er ligesom Isak forjættelsens børn.)

Ved ikke at nævne latteren, fremstiller Paulus Abraham, Sara og Isak i et positivt lys, hvilket har haft indflydelse på de Genesis fortolkere, som nævner og analyser latteren.¹⁷

IV

Bibeltæksten udgør hovedstammen i *Stjórn* I, og det er den, der styrer fremstillingen (Astås 1987: 2, 460). I fortællingen om Isaks undfangelse og fødsel følger kompilatoren Bibelens tekst, men nu og da åbner han den for indskud fra andre kilder for at forklare og præcisere. Bortset fra et langt afsnit om årsagerne til Herrens påbud om, at Abraham skal lade sig selv og alle af mandkøn omskære (116.18–117.26), som er taget fra *Speculum historiale* (Astås 1987: 2, 621, 655; 1989: 27–28; 1991: 143–44), er *Historia scholastica* kilden til de forklarende indlæg i fortællingen. Disse indlæg er få og korte, men samlet ændrer de fortællingens karakter.

På linje med Paulus ser *Stjórn* I kompilatoren Isaks forunderlige fødsel som en nådesbevisning fra Herren. Begivenheden skildres på følgende måde:

---

¹⁷ Jf. Dennis (1994): "Neither Sarah nor Abraham carry around with them as many of our preconceptions as did the woman and man of the Garden of Eden. Nevertheless, the image of Abraham as the exemplary man of faith has come to dominate our thinking about him, and Sarah sometimes basks briefly in his glory. Because of what passages such as Romans 4, Galatians 3 and Hebrews 11 have to say about Abraham, it is hard for us to approach the text of Genesis with an open mind. ... Abraham was turned into a saint by the Jewish theologians of the period between the Old and New Testaments, and sometimes Sarah was given something of a halo herself. That thinking had a profound influence on the writers of the New Testament, and led to the two-dimensional pictures of Abraham and Sarah we find in the Epistles. In Genesis itself they are fully rounded characters, subtly drawn, with their strengths matched — one is tempted to say *more* than matched — by their weaknesses. They are, in a word, all too 'human' there, and the narrator rarely tells us explicitly what to make of them. Sometimes, by the way he writes his story, he points us in a certain direction, but he still leaves much of the work to us, and allows us to form our own judgements" (35).

Gud drottinn uitiadi til Saram. eptir þi sem hann hafði heitit. Gat hon son at eiga ok fæddi hann i ellidomi sinum. aa þeim sama tima sem gud hafði henni fyrir sagt. Skirdi Abraham son sinn aa hinum attanda degi umskurðar skirn. fra þi sem hann uar fæddr. ok gaf honum nafn ok kallaði hann Ysaach. þat þydz hlaatr. fyrir þann skyld at gud gerdi eigi at eins hans feðginum hlátr. utan ok helldr fagrigan fagnad framarrí enn nockurr kunni at segia þann tima sem hann uar fæddr. (127.19–26)

Begyndelsen er en ordret gengivelse af Genesis 21: 1–5, men Genesis 21: 6–7, som omhandler Saras reaktion på begivenheden, udelades og erstattes med en kommentar, i hvilken det berettes, at sønnen fik navnet Isak til minde om hans forældres latter og deres glæde ved hans fødsel. Kommentaren, som bagatelliserer Sara, kan føres tilbage til *Historia scholastica* ("Et vocavit eum Isaac, id est risum, quia risum fecerat Dominus parentibus ejus, id est gaudium inopinatum" [1103C]),¹⁸ men i modsætning til Comestor sætter *Stjórn* I kompilatoren ikke lighedstegn mellem latteren og glæden ved Isaks fødsel. Kommentaren har sandsynligvis sin oprindelse i Augustinus' (d. 430) fortolkning af episoden i bog 16 af *De civitate Dei*, som Comestor dog giver yderst summarisk ved blandt andet at udelade Saras replik:

Post haec natus est Abrahae secundum promissionem Dei de Sarra filius, eumque nominavit Isaac, quod interpretatur risus. Riserat enim et pater, quando ei promissus est, admirans in gaudio; riserat et mater, quando per illos tres uiros iterum promissus est, dubitans in gaudio; quamuis exprobrante angelo, quod risus ille, etiamsi gaudii fuit, tamen plenae fidei non fuit, post ab eodem angelo in fide etiam confirmata est. Ex hoc ergo puer nomen accepit. Nam quod risus ille non ad inridendum obprobrium, sed ad celebrandum gaudium pertinebat, nato Isaac et eo nomine uocato Sarra monstravit; ait quippe: Risum mihi fecit Dominus; quicumque enim audierit, congaudebit mihi. (Kap. 31, s. 181)

(Efter dette fødtes sønnen, som Gud havde lovet Abraham ved Sara, og han blev kaldt Isak, som betyder latter. For hans far havde leet, da der blev lovet ham en søn, idet han undrede sig i sin glæde; ligeledes havde hans mor leet, da det igen blev lovet ved de tre mænd, idet hun tvivlede i sin glæde; selv om englen derfor bebrejdede Sara, at hendes latter ikke var fuld af tro, om end udtryk for glæde, blev Sara dog senere styrket i troen af den samme engel. Og således fik drengen

¹⁸ "Og han kaldte ham Isak; det betyder latter, for Herren beredte hans forældre latter, dvs. uforventet glæde."

navnet. For da han blev født og fik navnet, viste Sara, at latteren ikke var af hån og foragt men af jubel og glæde, for hun sagde: Herren har beredt mig latter; enhver, der hører det, vil le med mig.¹⁹⁾

På et tidligere tidspunkt i fortællingen siges det imidlertid i et tillæg fra *Historia scholastica*, at Isak blev opkaldt efter kun Abrahams latter: "Ysaac þypiz hlátr af fyrr søgdum hlátri hans feðr Abrahams" (116.10–11).²⁰ Den oprindelige kilde til denne erklæring er formodentlig Hieronymus' (d. 420) *Hebraicarum quaestionum in Genesin*, i hvilken han kommenterer de delte meninger om Isaks navn og konkluderer, at navnet kun kan forbindes med Abrahams latter:²¹

Diversa opinio, sed una est etymologia (vers 19), quare appellatus sit Isaac. Interpretatur enim Isaac risus. Alii dicunt, quod Sara riserit, ideo eum risum vocatum esse, quod falsum est. Alii vero quod riserit, Abraham, quod et nos probamus. Postquam enim ad risum Abrahæ, vocatus est filius ejus Isaac, tunc legimus risisse et Saram. (1014A–B)

(Der er delte meninger om, hvorfor han blev kaldt Isak, men kun én etymologi (vers 19). For Isak betyder nemlig latter. Nogle siger, at fordi Sara havde leet, blev han kaldt latter, men det er forkert. Andre siger imidlertid, at det var, fordi Abraham havde leet, og det anser vi for rigtigt. For det var som en følge af Abrahams latter, at hans søn blev kaldt Isak; først derefter læser vi, at Sara også lo.)

I sin påstand om, at Isak kun blev opkaldt efter sin fars latter, bruger *Stjórn I* kompilatoren dog ikke Hieronymus' argument. I stedet synes forbindelsen i *Stjórn I* af Isaks navn med kun Abrahams latter at være fortolkningen af Abrahams og Saras latter, for i modsætning til Biblens tekst, i hvilken latterens årsag og natur ikke direkte kommenteres, specificeres det i *Stjórn I*, hvorfor de lo. Angående Abraham siges det udtrykkeligt, at han lo af glæde:

¹⁹ Jf. Dalsgaard Larsen: "Augustins latinske tekst følger også her den græske oversættelse Septuaginten. Den danske oversættelse har efter den hebraiske tekst: "Gud har beredt mig latter; enhver, der hører det, vil le ad mig'" (183, n. 117).

²⁰ Jf. "*Historia scholastica*: "... nomen ejus Isaac, quod interpretatur risus a risu, scilicet patris" (1098B; "... hans navn Isak, hvilket betyder latter af hans fars latter").

²¹ Jf. Haywards (1995) kommentar: "The question whether Isaac was named because of Abraham's or Sarah's laughter is addressed again in *In Gal. 2. M[idrash] H[a-]G[adol]* on this verse links Isaac's name to the laughter of both Abraham and Sarah, suggesting that there may have been debate in Jewish circles on the question raised by Jerome. Certainly Josephus, *Ant[iquitates]* I. 198, 213, says that he was named because Sarah had laughed: Jerome rejects this outright, possibly because he knew the tradition still extant in Rashi's commentary on this verse that Sarah's laugh was in fact a derisive sneer" (167).

Abraham fell þá framm yfir sealfs sins aasionu, hlæiandi af þeirri gleði ok fagnadi sem hann hafði fengit. (115.29–31)

Også denne oplysning er hentet fra *Historia scholastica* ("Cecidit Abraham in faciem, et risit proe gaudio" [1098B])²² og reflekterer den generelle holdning til Abrahams latter i udlægninger af Genesis, for kirkefædrene og de middelalderlige eksegeter gjorde sig alle umage for at udelukke Bibelens antydning af tvivl i Abrahams latter, den første i bibelhistorien, enten — som Paulus — ved simpelthen ikke at nævne latteren eller — som Augustinus — ved at lægge vægt på Abrahams jubel. Augustinus går så langt i sit forsvar af Abraham, at han renser ham for enhver mistanke:

Risus Abrahae exultatio est gratulantis, non inrisio diffidentis. Verba quoque eius illa in amino suo: Si mihi centum annos habenti nascetur filius et si Sarra annorum nonaginta pariet, non sunt dubitantis, sed admirantis. (Kap. 26, s. 174)

(Abrahams latter er den taknemmeliges jubel, ikke den tvivlendes hån. Og de ord, som han sagde i sit hjerte, 'Skal en søn fødes en hundredårig? Skal Sara med sine halvfemsindstve år føde et barn?' sagdes ikke i tvivl, men i beundring.)

Med Saras latter forholder det sig lidt anderledes, på trods af den formildende omstændighed at Sara — i modsætning til Abraham — ikke vidste, at det var Herren selv, hun var i selskab med, da hun lo.

Som i Genesis 18: 10 berettes det i *Stjórn* I, at Sara lo bag ved telt-døren ("Ok er Sara heyrði þetta. Þar sem hon uar at hurdarbaki i tialldbudinni. Þá hlo hon" [118.31–32]), men fortællerens forklarende indskud (Genesis 18: 11) er udvidet med et tillæg fra *Historia scholastica*, i hvilket ikke blot ægteparrets høje alder nævnes som grund til deres manglende evne til at undfange, men også Saras ufrugtbarhed (jf. Genesis 11: 30):²³

²² "Da faldt Abraham på sit ansigt og lo af glæde."

²³ *Historia scholastica*: "Erant enim ambo senes, et desierat Saræ fieri muliebria, id est menstrua, quibus deficientibus vis pariendi deficit. Si alter juvenis esset, non esset impossibile ex sene et juvene prolem fieri. Sed ambo erant propectæ ætatis. Ad hæc, etiam, ipsa sterilis erat" (1099A; De var nemlig begge gamle, og det var holdt op med at gå Sara på kvinders vis, dvs. menstruation, og eftersom der var disse mangler, var der ingen kraft til at føde. Hvis den ene havde været ung, ville det ikke have været umuligt for en gammel og en ung at få afkom. Men de var begge højt oppe i årene. Og i tillæg var hun steril).

þau uaru bæði miok gaumul ok hnigin i hinn efra alldr. sem fyrr uar fra sagt. Varu ok þa af Sara medr aullu gengnar uanasottir þeirra kuenna sem barnbærar eru fyrir elli sakir. hefði annat þeirra ungt uerit eðr aa æskualldri. þa hefði þat uel eptir natturu matuligt uerit. at þau hefði barn getit. þo at annat þeirra hefði gamallt uerit. enn nu uaru þau bæði miok gømul. eptir þi sem þa gerdiz mannzalldrinn. ok þar medr hafði hun alla gøtu þar til ubyria uerit. (118.3–119.2)

Efter dette indskud vender *Stjórn I* kompilatoren tilbage til Bibelens tekst og gentager beretningen om latteren (Genesis 18: 12), men tilføjer — som Comestor og andre før ham (jf. Augustinus citatet ovenfor) — at Sara lo, fordi hun tvivlede:²⁴

Nu hlo hon fyrir þann skylld. at hun efadi um fyrirheitit. talandi leynilige fyrir sealfri sér. Ek man ok a gamals alldri aa sambudir ok munudlifi stunda. þar sem minn husbondi gøriz ok storliga gamall. (119.2–5)

Som i Genesis 18: 13–14 forhører Herren sig hos Abraham om årsagen til Saras latter:

Taladi gud þa til Abrahams ok sagdi sua. Fyrir hueria sauk hló hun Sara sua mælandi. Man þat nockut satt uera. at ek gaumul kerling mun barn føða. Er guði nøckut torueldligt ok umattulight. Eptir fyrra skilmala man ek til þin á þenna sama tima aptr koma. ok man Sara þa son eiga. (119.5–9)

Men Saras svar afviger i *Stjórn I* lidt fra Bibelens tekst, idet der i *Stjórn I* lægges vægt på hendes sindsbevægelse. Kompilatoren begynder med at gengive en kommentar fra *Historia scholastica*, i hvilken det fortælles, at hun frygtede og derfor bestred sin latter ("Sara ottadiz þa ok nitadi at hun hefði hlegit" [119.9–10]).²⁵ Herefter følger så en oversættelse af Genesis 18:15, men mens den absolutte ablativ konstruktion i Bibelens tekst ("timore perterrita") gør, at udsagnet om frygt lægges i munden på den alvidende fortæller, bevirker *Stjórn I* kompilatorens gengivelse af denne konstruktion, at udsagnet lægges i munden på Sara:

Eigi hló ek. þar sem ek uar helldr hrædd ok ottafengin. (119.10–11)

²⁴ *Historia scholastica*: "Risit ergo, quia dubitavit, dicens: Postquam consenui, et dominus meus vetulus est, voluptati operam dabo" (1099B; Hun lo fordi hun tvivlede og sagde: Skulle jeg virkelig føle attrå, nu jeg er affældig, og min herre er gammel.)

²⁵ *Historia scholastica*: "Negavit Sara se risisse perterrita" (1099B).

I modsætning til Genesis 18:15 får Sara i *Stjórn* I således lov til også selv at forsøge at forklare og undskylde sin reaktion. Men som i Bibelen får Herren i *Stjórn* I det sidste ord og nægter at godtage Saras forklaring: "Enn gud suaradi henni. Eigi er sua sagdi hann. hitt er sannara at þu hlótt" (119.11–12). *Stjórn* I kompilatoren slutter med en henvisning til og et citat fra Comestor, som tilføjer, at han, der kender hjerter, kan skelne, med hvilken hensigt der blev leet ("Ecce qua intentione quisque riserit, dijudicare potuit, qui corda novit" [1099B]): "Se her segir Commestor. saa sem hiortun sér ma rettliga dõma medr huilikri aastundan huerr hefir hlegit" (119.12–14).

De afsluttende ord er imidlertid ikke Comestors egne, men må tilskrives Augustinus, som i *Quaestionum in Heptateuchum* kommenterer Genesis 18: 13. Som svar på et spørgsmål om Herrens ulige reaktion på Abrahams og Saras latter foreslår Augustinus, at Herren, som kender menneskers hjerter, gjorde indsigelse mod Saras latter og ikke Abrahams latter, fordi han vidste, at Saras latter — i modsætning til Abrahams — var et udtryk for tvivl ("Et dixit dominus ad Abraham: quare risit Sarra in semet ipsa dicens: ergo uere pariam? ego autem senui. quaeritur quare istam redarguat dominus, cum et Abraham riserit. nisi quia illius risus admirationis et laetitiae fuit, Sarrae autem dubitationis, et ab illo hoc diiudicari potuit, qui corda hominum nouit" [21, Quaest. XXXVI]). Det samme spørgsmål optog også Alkuin (d. 804) i skriftet *Interrogationes et responsiones in Genesin* (også kaldt *Interrogationes Sigewulfi Presbyteri* efter præsten, hvis spørgsmål Alkuin besvarer). Alkuin bifalder Augustinus' forslag, men går lidt længere i sin fortolkning:

Inter. 176. Quare autem Sarram ridentem redarguit Dominus, (cum Abraham riserit et illum non redarguit) (Gen. xviii,13)? — Resp. Quia risus Abrahæ admirationis et lætitiæ fuit: Sarræ autem dubitationes et diffidentia, quod ab illo dijudicari posuit, qui corda hominum novit. Unde hæc eadem Sarra ridens corripitur, correpta protinus fecundatur, et contra spem ex divina promissione accepit, quod habituram se ex humana ratione dubitavit. (540)

(Spørgsmål 176: Men hvorfor modbeviste Herren Saras latter (og han da Abraham lo ikke modbeviste ham?) Svar: Fordi Abrahams latter var af beundring og glæde: men Saras var af tvivl og vantro, som kunne skelnes af ham, der kender menneskers hjerter. Derfor blev Saras latter bebrejdet; efter at være blevet bebrejdet, blev hun straks frugtbar, og mod al forventning undfangede hun i overensstemmelse med det guddommelige løfte, for på grund af sin menneskelige forstand tvivlede hun af natur.)

Alkuin forsøger således at undskylde Saras latter ved at se tvivlen som stammende fra den menneskelige natur. I den henseende afviger hans fortolkning fra andre eksegeters udlægning af latteren. Isidor af Sevilla (d. 636), for eksempel, går så langt i sin kritik, at han fremstiller Saras tvivlende latter allegorisk som de ugudeliges latter, dvs. de, der ikke tror på Kristus.²⁶

Om den subtile ændring i *Stjórn* I af teksten i Genesis 18: 15, som forårsager, at undskyldningen for eller forklaringen på Saras latter lægges direkte i Saras mund, er tilsigtet eller tilfældig, kan ikke afgøres. Den mulighed, at ændringen blot reflekterer vanskeligheden ved at oversætte en latinsk absolut ablativ konstruktion til norrønt, kan ikke udelukkes. Det er dog i denne sammenhæng værd at bemærke, at Ælfric (d. ca. 1020) i sin oversættelse af Genesis (udg. Crawford 1922) på en lignende måde lader Sara selv undskylde sin latter: "Ne hloh ic na, ac ic wæs afyrht" (129; Jeg lo slet ikke, men jeg var bange); i modsætning til *Stjórn* I kompilatoren udelader Ælfric dog den alvidende fortællers udsagn. Wilcox (1997) antyder, at Ælfrics ændring af Bibelens tekst er forsættelig og fremhæver, at Ælfric hermed nærmer sig en fortolkning af Saras latter, som er i overensstemmelse med Alkuins udlægning: "Ælfric, then, while staying predictably close to the words of the Bible, declines to adopt the narratorial voice of Genesis which goes out of its way to attempt to excuse Sara's laughter. Instead, he puts some of the weight of those excuses — the sense that Sara erred on account of her humanity — directly into Sara's own voice. In doing so, he translates the passage in a way that is in keeping with Alcuin's exposition of it" (18–19). Det er da også i Ælfrics tilfælde nærliggende at formode en direkte indflydelse fra Alkuins *Interrogationes et responsiones in Genesis*, for Ælfric oversatte senere uddrag af dette skrift "on Englist" (udg. Mac Lean 1884).²⁷ Om

²⁶ *Quæstiones in Vestus Testamentum. In Genesis*: "Risus autem Saræ non est dubitatio, sed prophetia. Qui risus duplicem habet significantiam. Sive quod risus esset futurus incredulis Christus, sive quod omnes inimicos in iudicio suo esset risurus. Unde et ipse qui natus est de Sara, risus nomen accepit. Isaac enim ex Hebræa lingua in Latinum sermonem risus interpretatur" (244D–245A; Iøvrigt er Saras latter ikke et udtryk for tvivl men en forudsigelse. Denne latter har en dobbelt betydning. For Kristus ville blive lattervækkende for de ikke-troende, og han ville le ad alle sine fjender ved domstolen. Hvorfra også han der blev født af Sara fik navnet latter. For Isak oversættes fra hebræisk til latinsk som latter).

²⁷ Wilcox (1994): "Ælfric describes the circumstances of his translation of Genesis in Preface 4. Æthelweard first requested from him a translation of the whole of Genesis. Ælfric expressed reluctance to provide this. Æthelweard then revised his request to ask for a translation of Genesis as far as the story of Isaac, since somebody else had translated the rest of Genesis for him . . . Ælfric provided this much but makes it clear that

Stjórn I kan sættes i direkte forbindelse med Alkuins udlægning af Genesis er mindre sikkert. Der hersker ingen tvivl om, at Alkuin var kendt i Norge i begyndelsen af det fjortende århundrede. I den norske homiliebog (AM 619 4to) fra omkring 1200 findes der som bekendt en oversættelse af Alkuins skrift *De virtutibus et vitiis*, og uddrag af dette skrift blev benyttet som formaninger for dommere og domsmænd; den norske landslov (1270) anvender citater, der genfindes i Alkuins ovennævnte værk, som advarsel mod at fælde uretfærdige domme (Widding 1960: 7). Der er dog i den norrøne litteratur intet der tyder på, at Alkuins *Interrogationes et responsiones in Genesin* var kendt og blev benyttet, og Alkuins skrifter regnes ikke som værende blandt *Stjórn* I kompilatorens kilder.

V

I gengivelsen af fortællingen om Isaks forunderlige undfangelse og fødsel tager *Stjórn* I kompilatoren sit udgangspunkt i Bibelens tekst og giver udfyldende forklaring til den fra Peter Comestors *Historia scholastica*. Bibelens tekst prioriteres, men dette forhindrer ikke kompilatoren i at erstatte skriftens ord med *Historia scholastica* tekst, når sidstnævnte er knappere og klarere. Med kun én undtagelse citeres *Historia scholastica* direkte uden henvisning til forfatteren eller værket.

Peter Comestors behandling af fortællingen er et resultat af en lang tradition, i hvilken kirkefædre og de middelalderlige eksegeter forsøger at finde mening i Bibelens fremstilling af Abrahams og Saras latter. Med Augustinus i spidsen forholder de sig generelt positivt til latteren, men mens det lykkes dem at rense Abraham for enhver mis-

---

he has serious reservations about the whole undertaking. Translation of the word of God, he observes, requires strict translation, but complete literalism is impossible since, in view of the different idiom of different languages, that would create nonsense, which would be *gedwolsum*, 'misleading' ... Strict translation precludes the provision of explanation within the text, yet Ælfric insists on the need for interpretation of the unadorned letter of the Old Law because the Old Testament can be misunderstood if not interpreted, as the story at the beginning of his preface establishes. ... Faced with the contradictory impulses to translate in an unadorned manner and to interpret, Ælfric provides in the bulk of Preface 4 an exemplary interpretation of the first verse of his translation ... The sheer length of this interpretation of a single verse dramatizes the extent to which interpretation is necessary. Ælfric subsequently wrote two further works which provide interpretation and analysis of the rest of the text of Genesis: *Interrogationes Sigewulfi in Genesin*, a selective translation of Alcuin's answers to questions about Genesis up to the sacrifice of Isaac, and the *Hexameron*, an explanation of the six days of creation" (39-40).

tanke om gudsbespottelse ved emfatisk at påstå, at han lo af glæde, forhindrer Herrens irettesættelse af Sara dem i at gå længere i deres fortolkning end at reducere Saras latter fra værende et udtryk for gudsbespottelse til et udtryk for tvivl. Og ud fra den middelalderlige kristne kirkes kvindesyn kan man vel også tillade sig at tvivle på, om de ville have frifundet Sara, hvis muligheden havde været der; det er sigende, at ingen af fortolkerne overvejer og behandler den kendsgerning, at Sara ikke vidste, det var Herren, hun var i selskab med, da hun lo. Ved at erstatte Genesis 17: 17 (Abrahams latter) og 18: 12 (Saras latter) med *Historia scholastica* tekst giver *Stjórn I* kompilatoren således fortællingen en kønsrollebunden drejning. Kompilatoren åbner muligheden for en omend ikke positiv så dog sympatisk behandling af Saras latter ved i oversættelsen af Genesis 18: 15 at lægge vægt på hendes sindsbevægelse, men hans favorisering af *Historia scholastica* teksten gør den hårfine ændring ubetydelig, for efter Herrens replik falder tæppet for Sara, hvad angår beretningen om Isaks undfangelse og fødsel, idet kompilatoren erstatter Genesis 21: 6–7, fortællingens pointe, med en kommentar fra *Historia scholastica*. Ganske vist vælger *Stjórn I* kompilatoren (og Comestor) den positive fortolkning, men ved at udelade Saras replik ved Isaks fødsel nægter han hende dermed muligheden for udtrykkeligt at le af glæde.

Ifølge *Stjórn I* kompilatoren kan latter således være et udtryk for tvivl og glæde, men køn i hans hænder afspejler forudsigeligt latterens natur.

Litteratur

- Alcuin. *Interrogationes et responsiones in Genesin*. I *Patrologia Latina Cursus Completus* 100. Udg. J.-P. Migne. Paris: [n.p.], 1863. S. 515–566.
- Astås, Reidar. *Et bibelverk fra middelalderen*. *Studier i Stjórn*. 2 bind. Oslo: Novus forlag, 1987.
- *Kirkelig/skolastisk terminologi i et morsmålsverk fra middelalderen*. Oslo: Novus forlag, 1989.
- *An Old Norse biblical Compilation*. *Studies in Stjórn*. American University Studies, Ser. 7. Theology and Religion 109. New York: Peter Lang, 1991.
- Augustinus, Sanctus Aurelius. *De civitate Dei*. 2 vols. Udg. Emanvel Hoffmann. *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* 40. Prag: F. Tempsky, 1800.
- *Quaestionum in Heptatevchum Libri VII, Adnotationum in Iob Liber Vnus*.

- Udg. Iosepvs Zycha. *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* 28. Prag: F. Tempsky, 1895.
- Beda. *Libri quatuor in principium Genesis usque ad nativitatem Isaac et eiectio- nem Ismahelis adnotationum*. Udg. Ch. W. Jones. *Corpus Christianorum Series Latina* 118A. Turnholt: Brepols, 1967.
- Bird, Phyllis. "Images of Women in the Old Testament." I *Religion and Sexism. Images of Woman in the Jewish and Christian Traditions*. Udg. Rosemary Radford Ruether. New York: Simon and Schuster, 1974. S. 41–88.
- Brenner, A. "On the Semantic Field of Humour, Laughter, and the Comic in the Old Testament." I *On Humour and the Comic in the Hebrew Bible*. Udg. Yehuda T. Radday og Athalya Brenner. Sheffield: Almond Press, 1990. S. 39–58.
- Crawford, S. J., udg. *The Old English Version of the Heptateuch. Ælfric's Treatise on the Old and New Testament and his Preface to Genesis*. Early English Text Society, Original Series 160. London: Oxford University Press, 1922 (for 1921).
- Dalsgaard Larsen, Bent. *Augustin: Om Guds Stad* 15.–18. bog. Bibel og historie 16. [Århus]: Aarhus Universitetsforlag, 1991.
- Dennis, Trevor. *Sarah Laughed*. Nashville, Abingdon Press, 1994.
- Einar Ól. Sveinsson, udg. *Brennu-Njáls saga*. Íslenzk fornrit 12. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1954.
- Exum, Cheryl J. og William Whedbee. "Isaac, Samson, and Saul: Reflections on the Comic and Tragic Visions." I *On Humour and the Comic in the Hebrew Bible*. Udg. Yehuda T. Radday og Athalya Brenner. Sheffield: Almond Press, 1990. S. 117–159.
- Glente, Karen. *Hellige kvinder. Om kvindebillede og kvindebevidsthed i middelalderen*. København: Middelaldercentret, 1985.
- Guðni Jónsson, udg. *Grettis saga Ásmundarsonar*. I *Grettis saga Ásmundarsonar*. Íslenzk fornrit 7. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1936. S. 1–290.
- Hallberg, Peter. "Some Observations on the Language of *Dunstanus saga*, with an Appendix on the Bible Compilation *Stjórn*." *Saga-Book* 18 (1973): 324–353.
- Hammershaimb, E. *Genesis. En sproglig analyse*. Copenhagen: Gad, 1963.
- Hayward, C. T. R, overs. *Saint Jerome's Hebrew Questions on Genesis*. Oxford: Clarendon Press, 1995.
- Hieronimus. *Hebraicarum quaestionum in Genesin*. I *Patrologia Latina Cursum Completus* 23. Udg. J.-P. Migne. Paris: [n.p.], 1883. S. 983–1062.
- Isidor af Sevilla. *Quaestiones in Vetus Testamentum. In Genesin*. I *Patrologia Latina Cursum Completus* 83. Udg. J.-P. Migne. Paris: [n.p.], 1862. S. 207–288.
- Jakob Benediktsson. "Cursus hos Bergr Sökkason." I *Festskrift til Ludvig Holm-Olsen på hans 70-årsdag den 9. juni 1984*. Udg. Bjarne Fidjestøl et al. Øvre Ervik: Alvheim & Eide, 1984a. S. 34–40.
- "Stjórn og Nikulás saga." *Gripla* 7 (1984b): 7–11.

- Jakobsen, Alfred. *Studier i Clarus saga. Til spørgsmålet om sagaens norske proveniens.* Årbok for Universitetet i Bergen, Humanistisk serie 1963, nr. 2. Bergen og Oslo: Universitetsforlaget, 1964.
- Jeansonne, Sharon Pace. *The Women of Genesis. From Sarah to Potiphar's Wife.* Minneapolis: Fortress Press, 1990.
- Jón Jóhannesson, udg. *Droplaugarsona saga.* I *Austfirðinga sögur.* Íslenzk fornrit 11. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1950. S. 135–180.
- Mac Lean, George Edwin. "Ælfric's Version of Alcuini Interrogationes Sigeuulfi in Genesisin." *Anglia* 7 (1884): 1–59.
- Neckel, Gustav, udg. *Edda. Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern.* 4de rev. udg. af Hans Kuhn. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1962.
- Ostriker, Alicia Suskin. *Feminist Revision and the Bible.* Oxford: Blackwell, 1993.
- Peter Comestor. *Historia scholastica.* I *Patrologia Latina Cursus Completus* 198. Udg. J.-P. Migne. Paris: [n.p.], 1855. S.1049–1722
- Seip, D. A., udg. *Stjórn. AM 227 fol. A Norwegian Version of the Old Testament Transcribed in Iceland.* Corpus Codicum Islandicorum Medii Ævi 20. København: Munksgaard, 1956.
- Selma Jónsdóttir. *Illumination in a Manuscript of Stjórn.* Trans. Peter G. Foote. Reykjavík: Almenna bókafélagið, 1971.
- Sigurður Nordal, udg. *Egils saga Skalla-Grimssonar.* Íslenzk fornrit 2. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1937.
- Sverrir Tómasson. *Formálar íslenskra sagnaritara á miðöldum. Rannsókn bókmenntahefðar.* Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 1988.
- Tveitane, Mattias. *Den lærde stil. Oversetterprosa i den norrøne versjonen av Vitæ Patrum.* Årbok for Universitetet i Bergen, Humanistisk serie, 1967, nr. 2. Bergen og Oslo: Norwegian Universities Press, 1968.
- Unger, C. R., udg. *Stjorn. Gammelnorsk bibelhistorie fra verdens skabelse til det babyloniske fangenskab.* Christiania [Oslo]: Feilberg & Landmark, 1862.
- Widding, Ole, udg. *Alkuin i norsk-islandsk overlevering.* Editiones Arnamagnæanæ A:4. København: Ejnar Munksgaard, 1960.
- Wilcox, Jonathan, udg. *Ælfric's Prefaces.* Durham Medieval Texts 9. Durham: Jaspriint, 994.
- "The First Laugh: Laughter in Genesis and the Old English Tradition." Revideret manuskript af forelæsning holdt ved ISAS konferencen in Palermo, 1997. [Til udgivelse i *The Illustrated Hecateuch*, udg. Rebecca Barnhouse og Ben Withem.]

KAARE RÜBNER JØRGENSEN

Paulus Helie og Peder Månsson

To 1500-tals oversættere af Erasmus' "Institutio principis Christiani"

I maj 1516 udgik fra Johannes Frobens trykkeri i Basel et skrift, der skulle vise sig at blive et hovedværk inden for den pædagogiske og politiske litteratur. Skriftet hed *Institutio principis Christiani* — den kristne fyrstes opdragelse og uddannelse — og var forfattet af Erasmus af Rotterdam, humanisten over alle humanister. Det var dediceret til den 16-årige spanske kong Carlos I (senere kejser Karl V) og nåede hurtigt almen udbredelse og berømmelse for dets forening af Christi lære og antikkens filosofi.

Også til Norden nåede skriftet. Den danske humanist og karmeliterprovincial Paulus Helie oversatte det til dansk i 1521. Han dedicerede sit arbejde til Christiern II og foretog senere en bearbejdelse af sin oversættelse, som med en dedikation til rigsrådet, adelen og alle stænder blev trykt i august 1534. Samtidig oversatte Vadstenamunken Peder Månsson, der var forstander for Birgittas hus i Rom 1508–1524, Erasmus' skrift til svensk.

Eksistensen af to, nogenlunde samtidige, oversættelser har været overset af nordiske sprog- og litteraturhistorikere. Ingen i Sverige har været opmærksom på den danske oversættelse og ingen i Danmark på den svenske. Derfor har heller ingen sammenlignet Helie's og Månssons oversættelser for at undersøge, hvorledes de har oversat de samme Erasmusord og -vendinger samt formidlet hans klassiske univers til et nordisk publikum. Danske forskere har desuden interesseret sig mere for omstændighederne omkring Helie's oversættelse end for selve hans gengivelse, idet vi kun i kommentarbindet til hans samlede skrifter kan finde ansatser til noget, der ligner sproglig analyse. Da kommentatorernes bemærkninger ofte er ledsaget af vurderinger af negativ art, synes den samlede bedømmelse af Helie's oversættelse ikke at være særlig positiv — set fra et sprogligt synspunkt. Det har

derimod vurderingen af Månssons gengivelse været, for dens elegante og kraftfulde sprog er ofte blevet rost og berømmet af svenske litteraturhistorikere. Men det skyldes måske, at ingen har foretaget en grundigere sammenligning af hans oversættelse med Erasmus' skrift.

I det følgende vil jeg først beskæftige mig med Helie's oversættelse. Jeg vil konferere den med Erasmus' tekst og med udvalgte eksempler illustrere de sproglige, retoriske, stilistiske og kommunikative principper, han har lagt til grund for sin fordanskning. Herefter vil jeg undersøge Månssons gengivelse og sammenligne den med Erasmus' original og Helie's danske oversættelse. Denne sammenligning har imidlertid givet et ganske uforudset resultat, som jeg ikke vil røbe nu. Blot vil jeg sige, at den viser, at de intellektuelle relationer mellem Danmark og Sverige på ingen måde blev afbrudt, da Sverige trådte ud af den nordiske union i 1523.

1. Erasmus og Paulus Helie

Paulus Helie's oversættelse 1521 er bevaret i manuskriptet Ny kgl. Samling 247 4to.¹ Det er et papirmanuskript på 131 blade, af hvilke blad 7 dog mangler i dag. Teksten er skrevet med yngre gotisk kursiv og har ganske få abbreviaturer, mens overskrifter og indledningsord til de enkelte afsnit samt syv afsluttende linier, der på latin giver oplysning om skriftets forfatter og oversætter, er med gotisk fraktur. Disse overskrifter er med en enkelt undtagelse rubriceret. Det røde blæk er endvidere anvendt for at markere afsnittenes begyndelsesord og visse personnavne i teksten samt brugt som udfyldning af sætningernes begyndelsesbogstav. Selv om skriveren har foretaget talrige rettelser under indskrivningen og Helie selv med sin letlæselige humanistiske kursivskrift har tilføjet flere i marginen, giver det sirlige og omhyggelige skriftpræg med de mange rubriceringer indtryk af, at det bevarede

---

Følgende forkortelser er benyttet:

E: Erasmus von Rotterdam, *Ausgewählte Schriften* 5, ed. W. Welzig, Darmstadt 1968.

PH 1-7: *Skrifter af Paulus Helie I-VII*, ed. P. Severinsen e.a., Kbh. 1932-1948.

PM: *Peder Månssons Skrifter på svenska*, ed. R. Geete, Samlingar utg. af Svenska Fornskrift-sällskapet, häft 143, Sth. 1913-16.

Desuden er følgende Erasmus-udgaver konsulteret: Basileae apud Io. Frobenium, maio 1516, Basileae apud Io. Frobenium, iulio 1518, Coloniae apud Eucharium Ceruicornum, ianuario 1525.

Henvisninger til Helie's og Månssons oversættelser er anført med side og linie, således at det første tal angiver siden, de sidste linierne (fx. 00/00-00).

¹ Trykt: PH 1, 3-159 med tekstkritik 285-291 og kommentarer PH 7, 3-16.

manuskript er en renskrift, ikke som mange har ment en kladde eller et udkast.²

Om baggrunden for oversættelsen fortæller Helie i forordet, der er dateret 24. januar 1522:

Eders naade sende meg ij aar forledhen met hederlig mand doctore Alexandro dægghen i Roeskilde, en bog, bedendis ... at jeg samme bog schwulle wdsætte paa danske, effther myn formwe, hwilket jeg oc begynthe ... Men dhen tid jeg fornam, at samme bog haffde stoor umage, oc enghen frukt, thi at hwn meer lærde at gøre synd, en at bedre ... oc for di war hun icke wærd at vdsættis paa danske, Thi forholt jeg dhen wnyttige umage, saa lenghe, jeg haffde ydermere talet met edhers naade dher om, Dess i mellom kom meg then bog i sind. dher doctor Erasmus Rotherodam haffde dictid ... Thi sagde mith sind meg, at jegh jnghen ting kunne gøre bedhre, ffor then troo oc kertlighed jeg wor myn konghe. oc mith fæderne land pligtig, æn wd sætthe samme bog paa danske (PH 1, 5/8–6/26)

Inden for forskningen har der været en lang diskussion om, hvilken bog det var, Christiern II ønskede, Paulus Helie skulle oversætte. Et bud, fremsat af Christian Olivarius i 1741, har været Niccolò Machiavelli's *Il Principe*,³ et andet, lanceret af den norske kirkehistoriker Kristen Valkner i 1963, Martin Luthers *An den Christlichen Adel deutscher Nation*.⁴ Begge forslag har haft sine tilhængere, men da Helie modtog den bog, han skulle oversætte, inden de to skrifter udkom på tryk, er disse bud umulige.⁵ Man kunne da også nemt komme i tanker om mange andre skrifter, som kongen kunne være interesseret i blev

² Fx. J.O. Andersen, *Paulus Helie*, Kbh. 1936, 118–120. Karakteren af skriverens fejlskrivninger viser desuden, at han har skrevet efter forlæg, ikke efter diktat, som kommentarbindet, PH 7, 4, nævner som en mulighed.

³ C. Olivarius, *De vita & scriptis Pauli Eliæ Carmelitæ*, Kbh. 1741, 48.

⁴ K. Valkner, *Paulus Helie og Christiern II*, Oslo 1963, 16–18.

⁵ Machiavelli's skrift blev først trykt på italiensk i 1532 og på latin i 1560, A. Gerber, *Niccolò Machiavelli, Die Handschriften, Ausgaben und Übersetzungen seiner Werke im 16. und 17. Jahrhundert* III, Gotha 1913, 60, 65–66, cf. G. Torresin, 'Un episodio della fortuna del Machiavelli in Danimarca', *Revue Romane* VIII.1, 1973, 305–7. Flere har derfor ment, at Christiern II skulle have haft en håndskreven latinsk oversættelse af *Il Principe*, som han kunne låne Helie, men det er en søgt måde at få en i luften frit flyvende teori til at passe. Alle kendte *Il Principe*-håndskrifter før 1532 er iøvrigt på italiensk. Luthers skrift udkom på tryk i august 1520, *D. Martin Luthers Werke* 6, Weimar 1888/1966, 392. For at få sin teori til at passe må Valkner ikke kun forkaste den explicite datering i Helie's forord, men også konstruere et begivenhedsforløb, der hviler på forkerte eller tvivlsomme præmisser, cf. E. Sjøbergs rec. i *Historisk Tidsskrift* (da.) 12.3, 1968, 306, og B. Ahlberg, 'Luther i Norden', in: C.-G. Andrén (ed.), *Reformationen i Norden*, Lund 1973, 28–29.

oversat til dansk, men enhver diskussion herom er og bliver ren spekulation. Vi må altså nøjes med at konstatere, at Helie ikke mente det umagen værd at oversætte det modtagne skrift, hvorfor han i stedet gav sig til at fordanske Erasmus' *Institutio*, for den var i *sanhed saa christelig. at jnhet kan meer bekomme en cristen konge, en widhe oc læsse samme bog* (PH 1, 6/9–12). Efter hans mening var den, skønt skrevet af Erasmus, *digtid aff then Helliand* (PH 1, 6/16).

Selv om der næppe kan herske tvivl om, at det bevarede manuskript var tiltænkt Christiern II, er det usikkert, om Helie nogensinde fik overrakt kongen sin oversættelse. Allerede i sommeren 1522 mistede han kongens nåde og forlod af frygt for sit liv Sjælland. Han drog til Jylland og kom i kontakt med de oprørske rigsråder, som overtalte ham til at blive deres pennefører. Hvad og hvor meget han fik skrevet mod kongen, er uklart, men meget tyder på, at det var ham, der udarbejdede den lange klagefortegnelse, som indledte Frederik I's håndfæstning i 1523. Efter tronskiftet vendte han tilbage til Sjælland, men fortrød snart sin deltagelse i oprøret, for det førte efter hans mening ikke til større social og politisk retfærdighed. Bedre blev det ikke, da lutheranismen fra 1526 begyndte at vise sig i Danmark. Mere og mere af hans tid blev da brugt på at bekæmpe "den lutherske slanges gift" — i tale og på prent, i Danmark og i Sverige. Erasmusoversættelsen var lagt væk, men ikke glemt. Under den kongeløse tid efter Frederik I's død 1533 tog han den frem igen og rettede den sprogligt igennem; drøftede den derpå med biskopelekt Joachim Rønnow i Roskilde og fik denne til at bekoste en trykning. I oktober 1534 udkom da hans oversættelse fra Hans Ræffs trykkeri i Roskilde.⁶

Sammenlignes den trykte oversættelse med håndskriftteksten fra 1521, kan man konstatere talrige sproglige ændringer. De er dog ikke resultat af en ny kollation med den latinske original, men en følge af, at Helie i 1534 har bearbejdet sin kladde, der undertiden i sine formuleringer må have ligget tættere på Erasmus' original end den i dag kendte håndskrifttekst. Desuden vidner de sproglige rettelser om, at han i de forløbne tolv-tretten år er blevet mere fortrolig med det danske sprog på skrift. Fundamentalt er der dog trods de mange ændringer tale om den samme oversættelse i håndskriftet fra 1521 og i trykket fra 1534.

Erasmus' tekst har ikke været helt nem at oversætte. Det skyldtes

⁶ L. Nielsen, *Dansk Bibliografi 1482–1550*, Kbh. 1919/1994, 33–34 nr. 63. Trykt: PH 5, 93–256 med tekstkritik 330–332 og kommentarer PH 7, 140–143.

ikke kun Erasmus' retoriske stil, som kun vanskeligt lod sig gengive på dansk, men ligeså meget hans græske citater, hans klassiske ord og udtryk og hans mange referencer og hentydninger til forhold i antikken. Få i Danmark forstod disse og færre de græske citater. I forordet til oversættelsen 1521 undskylder Helie da også sin gengivelse med disse bemærkninger:

Haffwer jeg oc syndhet mod god danske i thenne bog, dha schal oc dhet meg mildelige for ladis, baade fordi at danske ær icke saare beqwem. til at wdlægge andre maal, oc jeg haffwer aff barndom wærid i closther, oc føye omgang haftt met them dher aff kwnst tale kwnne, aff hwilke jeg schulle haffwe lærth konstelig snak. oc mærkelig taall effther danske maals eyedom, Dog at stoar hast war oc en sag. for hwilken jeg kwnne hwerkin renlige wdscriffwet, heller oc sætthet. wdi dhe skicke oc pynthe dher alting burdhe at staa, Meeninghen hobes meg at jeg haffwer icke for glæmd, dog at alle ord haffwe icke dhen ære dhem burde (PH 1, 7/29-8/10)

Undskyldninger af denne art er konventionelle i tidens litteratur og skal næppe tages for pålydende. Om Helie har syndet mod, hvad der var godt dansk i begyndelsen af 1500-tallet, tør jeg ikke udtale mig om, blot vil jeg mene, at det først kan afgøres efter en nærmere analyse af hans oversættelse.

Ser vi først på ordene, kan man konstatere, at *respublica* gengives dels med *riige*, undertiden *land oc riige*, dels — og det er det hyppigste — med *menigheed*; *patria* med *fædherne land, land oc riighe* eller *menigheed*; *imperium* med *magt, kongedømme, keyseredømme* eller *land oc riige*; *imperator* med *keyser oc konge*; *princeps* med *første, herre oc første*, hyppigst dog med *konge*; *ensor* med *domer*; *quaestor* med *een andhen rig mand*; *paterfamilias* med *boomand*; *plebeius* med *bonde oc borgere*; *magistratus* med *æmbitzmand* eller *høffwitzmand*, et enkelt sted dog med *borgemester*. Desuden bliver *philosophus* til *god oc lærd, wiisdoms ælsker* eller *elskerman*; *athleta* til *kæmpe*; *aerarium* og *fiscus* til *fadebur*; *syngraphae* til *breff oc hanscriffther*; *apophthegmata* til *ord og lanista* og *bestiarius*, der begge stammer fra gladiatornes verden, til *kødmaangher*. Erasmus' klassiske *lotus est* ("badet") om dåbshandlingen gengives jordnært med *ær døpt* og *olimpicum certamen* med *dhen strid som mand kaller olympiachum certamen*, mens *democratia Romanorum et Atheniensium*, som næppe har sagt Christiern II ret meget, blot oversættes med *Rom oc Athen*. Desuden må Helie omskrive Erasmus' afsnit om *hieroglyphi*, for at kongen og hvem der ellers skulle være

hans læsere kunne forstå disse billedtegners moralsk didaktiske symbolværdi. Et af hieroglyftegnene forestillede en *hippopotamus*, som Erasmus oplyser var et *animal efferum et noxium* ("et vildt og skadeligt dyr"). Om Helie har kendt en flodhest, er tvivlsomt, men uden betydning for der fandtes intet ord for dette dyr på dansk i 1500-tallet.⁷ Han kunne derfor have gjort det samme, som han gjorde med de olympiske lege, men har valgt at springe ordet over og blot med *eeth grwmpst dyr* gengive Erasmus' forklaring. Denne ordoversigt, der sagtens kunne være udvidet, viser, at Helie har forstået Erasmus' klassiske latin og valgt ord, der var umiddelbart forståelige for danske læsere.

Om Helie også har forstået Erasmus' græske ord og citater, er vanskeligere at afgøre, for der er intet skrevet på græsk i hans oversættelse. Forklaringen herpå behøver imidlertid ikke at være manglende græskkundskaber, for da Erasmus normalt lader sine græske citater følge af latinske oversættelser, kan der jo være en vis ræson i at udelade dem, når ens læsere ikke kunne græsk. Man må derfor alene se på de ord, Erasmus ikke oversætter. Helie kender således og kan oversætte Homers *δημόβορος βασιλεύς* (*æn røffwere som slwgher sit eghet folk*, egl.: "en konge der æder sit folk"), men undlader (af stilistiske grunde?) at oversætte *καὶ ἀκίνητοι* ("og uforanderlige") og *ἐκ διαμέτρου* ("modsat").⁸ Da eksemplerne er så få, må man vist opgive at udtale sig om hans kendskab til græsk.⁹

Ser vi dernæst på Erasmus' klassiske referencer og udtryk, kan det konstateres, at de undertiden er oversat til begreber og fænomener, der var alment kendte for datidens danskere. Nogle eksempler:

E 138: *Si torques, si sceptrum, si purpura, si satellitium Regem faciunt, quid tandem vetat pro Regibus haberi tragoediarum histriones, qui iisdem ornati prodeunt in scenam?*

("Hvis halskæde, scepter, purpur, følge gør en konge, hvad forbyder da at tage tragedieskuespillere til konger, som i samme udsmykning træder frem på scenen.")

⁷ *Ordbog over det danske Sprog* 4, Kbh. 1922/1975, 1206. I Job 40.10 optræder ganske vist en flodhest, men såvel i Vulgata som i ældre danske bibeloversættelser benævnes den *behemoth*, der på hebraisk blot betyder et krybende dyr.

⁸ PH 1, 51/23, 23/3, 44/32, E 178, 132, 166.

⁹ Kommentatorerne mener også, at han med oversættelsen *the som skulle skicke low oc ræth* må have forstået Platons *νομοφύλαξ* ("lovenes vogter"), da det ikke er oversat af Erasmus, PH 7, 14, cf. PH 1, 131/5-6. Men det er forkert, for i de tre udgaver, jeg har konsulteret, hedder det *νομοφύλακας, hoc est, eos qui servandis legibus praefecti sunt* ("lovenes vogtere, dvs. dem der er sat til at opretholde lovene").

PH 1, 26/20–24: *Ær det saa at gwld kædhe, spijer, purpur, klede, oc mange swenne, gøre een til konghe hwi haffwe wii ick fastelaghens gække til kongher som ofte komme fram i leeg wdsnickede met saadan kledeboen.*

E 160: *ii pejore loco cives habent liberos, quam vulgus empti jumenta, aut lanistae sua mancipia.*

(“de behandler frie borgere værre end menigmand deres købte dyr eller gladiatorejerne deres slaver.”)

PH 1, 39/32–40/2: *dhe bruge frij borghere møghet slemmere, een meenighe folk dheris træle, heller een kødmaanghere dhæt fææ han slakter.*¹⁰

E 244: *Et tamen si quid in horum gestis inciderit dignum bono Principe, id curabis ceu gemmam e sterquilinio colligere.*

(“Men om der i deres gerninger skulle indtræffe noget, værdigt for den gode fyrste, skal du sørge for at samle det op fra møddingen som var det en ædelsten.”)

PH 1, 92/5–8: *Mæn kommer dher noghet ffaare i blanth dheris gerningher, som een god konge staaer well, dhæt schalt thw till hobe sancke. ligherwüs som dw leethe margarither aff skaren oc dræck.*

E 268: *Tyrannidem sapit, imo sycophanticum est, ita tractare plebem, ut immanem aliquam belluam tractare solent bestiarum, quibus id in primis studio est, ut observent, quibus rebus deliniatur, aut irritetur, deinde utcumque commodum videtur commovent, aut demulcent, ut graviter dictum est a Platone.*

(“Han ved, det er tyrannisk eller snarere bedragerisk at behandle folk, som gladiatorerne plejer at behandle et stort vilddyr, for at de først og fremmest kan koncentrere sig om, hvad der beroliger eller ophidser det, for dernæst at afgøre om det er passende enten at tirre det eller at klappe det kærligt, som Platon så rigtigt har sagt.”)

PH 1, 106/18–24: *Dhæt ær tyranne stycker oc wredeligt at tratthere saa*

¹⁰ Kommentatorerne, PH 7, 8 mener ikke, at Helie har kendt ordet *lanista*, der også hos Peder Laale er gengivet med “slægter”, men da Helie’s bekendt Christiern Pedersen i sin Pariserudgave af Laales ordsprog gør opmærksom på fejlen, er jeg ikke sikker på, at de har ret, *Danmarks gamle ordsprog*, ed. I. Kjær og E. Petersen, Kbh. 1979, I: I, 94 nr. 572, I: II, 582 nr. 570.

sijth folk, som kødmaangere traktere øxn oc kør, hwilke dher icke annet gøre æn først offwer see hwore dhe kwnne lockis. heller oc rædhis. oc sidhen effther som dhem tyckir got at wære. dha smigre dhe oc liske med them. heller oc ærre dhem. som merkelige ær sagt. aff Platone.

Kommentarbindet kritiserer normalt sådanne oversættelser, men bortset fra den sidste, der er en konsekvens af hans egen tidligere valgte metafor ("slagter" i stedet for "gladiator"), forekommer de rimelige fornuftige, når vi tænker på, at læserne ikke har været fortrolige med de klassiske begreber og fænomener.¹¹

Undersøger vi herefter Helie's almene klassiske viden, viser hans tilføjelser, at den vist ikke har været så ringe endda. Af oldtidsforfatterens skrifter har han kendskab til indholdet af Aristoteles' *Politica*,¹² Xenophons *Oeconomicus* og *Cyropaedia*,¹³ Plutarchs *Apophthegmata* og *Moralia*.¹⁴ Om han også har læst Platon, Cicero og Seneca kan ikke afgøres på grundlag af hans oversættelse, men det må anses for sikkert, at han har læst de latinske forfattere.¹⁵ Mere tvivlsom er Platon, for en reference til *Respublica* opfatter han fejlagtigt som en bibelhenvisning.¹⁶

¹¹ Brugen af ordet *margarither* synes i øvrigt at være bibelskinspireret, cf. Matt. 7.6: *neque mittatis margaritas vestras ante porcos* ("I skal ikke kaste jeres perler for svin").

¹² PH 1, 44/7–9: *aristoniles han scriffwer i then bog som ær dictid om meenighedz regementhe*, 91/9–10: *aff Aristolilis stadz regementhe som kallis politica*, E 166: *Aristoteles in libris Politicis* og 242: *Ex Politicis Aristotelis*.

¹³ PH 1, 57/27: *Som Zenophon scriffwer i syn regementis bog*, 105/26–27: *Som Zenophon sijer wdi Cijri kongis opfødelse*, E 188: *Xenophon in Oeconomico libello scribit*, 266: *docuit Xenophon in Institutione Cyri*.

¹⁴ PH 1, 90/31–32: *Plutarchi wiisdoms tale oc desligest seeder oc leffnid*, E 242: *Plutarchi Apophthegmata, deinde Moralia*.

¹⁵ I den senere *Chronicon Skibyense* er der omkring 180 citater fra oldtidsforfatterne, heraf alene ca. 75 fra Cicero, K. Rübner Jørgensen, 'Humanistiske træk i Paulus Helie's "Chronicon Skibyense"', *Danmark og Europa i senmiddelalderen*, ed. P. Ingesman og B. Poulsen, Århus 2000, 288.

¹⁶ E 172: *Idem alio in loco, crudelem ac rapacem Principem leonem appellat, et alibi minatur pastoribus, qui pascere semet ipsos, neque gregis ullam haberent curam, Principes sentiens, qui sibi gerunt imperium*. ("Den samme kalder et andet sted en grusom og røverisk fyrste en løve og truer ellers de hyrder, som fodrer sig selv og ikke bekymrer sig om hjorden. Dermed mener han de fyrster, som udøver deres embede til egen fordel"). PH 1, 48/21–25: *Den samme propheta eet andhet sted kallir han een grum oc gerig konge een løije, oc straffer han oc de hyrder som fødte seg selffue oc skøtte hiorden inthet, meenindis dher met de konger som regere seg selffue till gagens*. I 1534-udgaven er misforståelsen helt eksplicit: *Samme Ezechiel prophett paa eett andett sted kalder een grum oc gyrig konge, een løwe, oc straffer hand oc alle hyrder, som føde seg selffue oc glemme hiorden, meenendis ther mett alle the konger oc forstandere, som regeere seg selffue till gaffn*. PH 5, 141/9–13, der tilmed som marginalglosse angiver *Ezechielis xix*.

Går vi til de klassiske sagn, personer og fænomener, ved han naturligvis, at musen reddede løven *aff siith fengsill*,¹⁷ men også at Phaethon *wille wære soolens køreswend*,¹⁸ at Polyphemos var *den een øgedhe kemppe*,¹⁹ at Kirke var en troldkvinde,²⁰ at de olympiske lege fandt sted hvert fjerde år,²¹ og at Sparta var en by i Grækenland.²² Desuden er han klar over, at Erasmus' Iulius er Julius Caesar, og at M. Antonius Pius er Marcus Antonius Pius.²³ Om han har vidst, at slaverne stod på en sten, når de blev solgt, er uklart, men i 1534 ved han i hvert fald, at auktionen fandt sted på torvet.²⁴ Endvidere er det usikkert, om det skyldes uvidenhed, når han undertiden forbigår Erasmus' klassiske referencer. Et eksempel er Platons hulebillede,²⁵ et andet Jupitters tilnavn Xenios.²⁶ Jupiter er dog nævnt og i 1534-udgaven med den forklarende tilføjelse, at han i oldtiden *agtedis for een gud*.²⁷

Forklarende tilføjelser er ikke ualmindelige i hans oversættelse. Således oplyser han, at fysikken *er om natwrlige tingest* og at dialektikken, som han kalder logikken, *ær dhen konst dher disputerir*.²⁸ På tilsvarende måde tilføjer han denne supplerende forklaring om astrologi og alkymi: *Dhen første dømmet om tillkommendis ting effther hemmell tegen, oc dhen andhen till at gøre gwld aff andhen malem*.²⁹ Og ved omtalen af

¹⁷ PH 1, 19/7, E 126: *de leone muris beneficio vicissim servato* ("om løven som til gengæld blev reddet af musens velgerning").

¹⁸ PH 1, 19/24-25, E 128: *Phaetontis fabulam* ("Phaetons fabel").

¹⁹ PH 1, 19/31, ikke omtalt af E 128.

²⁰ PH 1, 62/16-17: *om alle dhine wundersotte wendhis met Circes troldom till asen oc swin*, E 196: *si quis omneis homines, quos tuos vocas, Circes arte vertat in sues aut asinos* ("hvis en ved at bruge Kirke's kunst forandrer alle de mennesker, du kalder dine, til svin eller æsler").

²¹ Fremgår af ændringen af *Olympicum certamen* til *olympiachum certamen*, E 204, PH 1, 67/30.

²² PH 1, 146/13 med tilføjelsen: *Sparta war een stad saa kallet*, cf. E 334.

²³ PH 1, 27/31, 116/30-31, E 140, 284.

²⁴ PH 1, 66/19: *een træll som ær køpt aff een steen*, PH 5, 159/30-31: *een træll som er køpt aff een steen paa torget*, E 202: *mancipium de lapide (ut ajunt) emptum* ("en slave købt fra stenen, som man siger").

²⁵ PH 1, 21/3-5: *En stor paarth aff menighe folk haffwe falske meninger, oc meer da vndre de paa werdsins skwgger oc spøgilsse, æn paa dhet som sandelig ær*. E 130: *Magna pars multitudinis falsis ducitur opinionibus, nec secus atque hi, qui in specu Platónico vincti desident, inanes rerum umbras pro veris rebus admirantur* ("En stor del af mængden er ledet af falske meninger, ikke anderledes end de, som sidder lænket nede i Platons hule og betragter tingenes tomme skygger som de virkelige ting").

²⁶ PH 1, 114/15-16, E 280.

²⁷ PH 5, 209/19.

²⁸ PH 1, 23/29, 69/21, E 134, 208.

²⁹ PH 1, 151/18-20, E 344.

herskernes statuer og billeder, som kan være udtryk for smiger, har han tilføjet de her ikke-kursiverede informationer:

PH 1, 85/26–86/2: *Saa smigrede Appelles for Alexandro Magno, dhen tid hand malede hans beelede oc i beeledens hand byungne ild, ligerwiiss som hans makt haffde wærith saa staar, at hwn haffde wærid offwer ild oc elementher, Oc Octavius keysere glæddis at han kunne malis effther Appolinis beelede, som wor een affgwd, Stoorre beelede som offwer gaar menniskens hoyheed, høre oc till dhet smigher.*³⁰

Andre steder tilføjer han ord for at tydeliggøre Erasmus' tanker:

E 146: *Quod in aliis error est, in Principe flagitium est.*
 ("Hvad hos andre er en fejl, er hos fyrsten en skændsel.")

PH 1, 32/16–18: *fordi dhet som ær andre een lidhen wilfarilse, dhet ær deg een stoor synd.*

Eller giver hans fremstilling en drejning, der gør den mere kristen:

E 132: *Ostendatur aliud esse voluptatis genus, quod sincerum ac perpetuum in omnem usque vitam homini duret.*
 ("Der skal vises en anden art fornøjelse, som ufordærvet og bestandig varer i hele menneskets liv.")

PH 1, 21/28–31: *ffordi da schal hanum settis faare een andhen lyst, som er ewig oc framtwrinde, baade i dhet leffnid oc saa i dhet ewige lifff.*

Enkelte af hans tilføjelser vidner tillige om fortrolighed med den nyere historie. Således ved han, at Erasmus' Carolus er hertug Karl (den Dristige), og at den skotske kong Jacob var gift med den engelske konges datter.³¹ Ud over dette oplyser han i forordet 1521, at han har

³⁰ E 234: *Sic Alexandro Magno adulatus est Apelles, pingens eum fulmen manu torquentem. Et Octavius Apollinis effigie pingi gaudebat. Eodem pertinent immanes Colossi, quos olim Imperatoribus erigebant, supra modum humanae magnitudinis* ("Således smigrede Apelles Alexander den Store, når han malede ham med en tordenkile. Og Octavius glædede sig over at være malet som Apollon. Det samme gælder de enorme kolosstatuer, større end den menneskelige højde, som de engang rejste for kejserne.")

³¹ PH 1, 111/19: *sidhen hertig Karl war død, 140/9–12: Mæn hwad gagnede giffthermaall mellom konge Jacob aff Skotland. oc kongens dotther aff Ængeland, dhet kunne icke fortaghet at han skwille ey i fiende wise fare ind i Ængeland, E 276: a morte*

hørt om en fransk og en tysk oversættelse af Erasmus' skrift.³²

Erasmus tekst er som alt, hvad han har skrevet, stærkt retorisk i sin stil. Undertiden følger Helie Erasmus, undertiden gør han det ikke. Eksempler på det første er:

E 220: *Aristoteles in Politicis suis, quid tandem exigit a Principe vir Ethnicus? num Nerei formam, aut Milonis vires, num Maximini proceritatem, num Tantali talenta?*

("Hvad krævede den hedenske mand Aristoteles i sin Statsforfatning endvidere af en fyrste? Mon Nereus' skikkelse eller Milon's kræfter, mon Maximinus' højde, mon Tantalus' rigdom?")

PH 1, 77/4-8: *Hwor dan wil Aristotiles i sijn regementhis bøgher at een herre skall wære oc een konge, Jcke will han at han skall haffwe Nerei deylighed. icke Milonis styrke. icke Maximini høyhed. icke Tantali rigdom.*

E 276: *Alios juvabit liberalitate, alios favore sublevabit, alios afflictos auctoritate sua liberabit, nonnullis ingenio consulat. Et hoc animo erit, ut eum diem sibi perisse putet, quo non beneficio suo juverit aliquem.*

("Nogle vil han hjælpe ved sin gavmildhed, andre vil han hæve ved sin gunst, andre, som er undertrykt, vil han befri ved sin myndighed, adskillige vil han råde ved sin klogskab. Og han skal være af det sind, at han regner sig den dag for tabt, på hvilken han ikke har hjulpet en eller anden ved sin velgerning.")

PH 1, 112/5-12: *Somme skall han helpe met gaffwer, Somme styrke met ynnist oc hyllyste, Somme skall han frælse met syn magt aff twang oc modgang, Sommis bæste skall han ramme met gode raad. oc klogt skeell, oc saadan acth oc meening skall han haffwe, at han skall meene dhen dag at wære tapt, paa hwilken han haffwer icke ffor skylltet got aff noghen.*

Der er imidlertid også steder, hvor Erasmus' stil er blevet populariseret:

Caroli ("efter Karls død"), 324: *At quid ante paucos annos profuit affinitas, quo minus Jacobus Scotorum Rex infestis copiis invaderet Angliae fines?* ("Men hvad gavtede det slægtskab, der var indgået nogle få år før, da skotternes kong Jacob invaderede England med fjendtlige tropper?")

³² Den tyske oversættelse er Georg Spalats Die *vnterweysung aines frummen vnd Christlichen Fürsten*, trykt i Augsburg 1521, den franske formodentlig Guillaume Budé's *Le livre de l'Institution du Prince*, der dog først blev trykt i 1547.

E 350: *Quam fugax, quam brevis, quam fragilis est hominum vita, et quot obnoxia calamitatibus, quippe quam tot morbi, tot casus impetunt assidue, ruinae, naufragia, terrae motus, fulmina? Nihil igitur opus belli accersere mala, et tamen hinc plus malorum quam ex omnibus illis.*

(“Hvor flygtigt, hvor kort, hvor skrøbeligt er menneskenes liv og hvor mange gange prisgivet uheld, angrebet som det konstant er af så mange sygdomme, så mange ulykker, sammenstyrtninger, skibbrud, jordskælv, lynnedslag. Det er altså ikke nødvendigt til disse onder at tilføje krig, som endog forårsager flere onder end alle de andre tilsammen.”)

PH 1, 155/14–20: *Dhet gørs icke behoff at føre naturin meer onth oppaa met orlog, effther dhi at wor leffnet ær dog wstadigt nok. stackid. oc skrøbeligt. oc møghen modgang, wndergiffwet met [mange] honde siwg. wlycke. lijffs fare till søss. jordskelff oc tordwn. oc lywnijld som dagelige hænder menniskin.*

Eller ændret til ukendelighed:

E 212: *Optamus Principi felicitatem, optamus victoriam, optamus laudem, optamus longaevitatem, optamus opulentiam.*

(“Vi ønsker vor fyrste lykke, vi ønsker ham sejr, vi ønsker ham lovprisning, vi ønsker ham langt liv, vi ønsker ham rigdom.”)

PH 1, 72/19–21: *wii ønske wor herre oc konge. karskhed. seyer. loff. priiss. oc lang aldher, dher til oc saa riigdom.*

Men også hans egne retorisk-stilistiske præferencer kan præge oversættelsen. Således kan vi flere steder iagttage de i hans *Chronicon Skibyense* så yndede emfatiske sætningsafslutninger, der på latin blev udtrykt med en dativkonstruktion eller en præposition styrende ablativ:³³

PH 1, 47/7–9: *Hwore møghet ont her ær i dhetee beelede, dog see wij en*

³³ Fx. *Chronicon Skibyense*, PH 6, 1939, 56/31–57/2: *Huius Christierni temporibus defecit Suetie regnum a federe trium regnorum, electo sibi proprio rege, Carolo Chanuti marscalco regni, sed maximo suo malo* (“I denne Christierns regeringstid faldt Sveriges rige fra de tre rigers forbund, efter at have valgt rigets marsk Karl Knutsson til deres egen konge, men til den største ulykke for dem selv”) eller 149/21–23: *qui mox, coacto grandi exercitu, cepit opidum Halmstadense, non sine graui iactura Suecorum* (“som straks, efter at have samlet en stor hær, indtog byen Halmstad, dog ikke uden et alvorligt tab af svenskere.”)

*nw i wor tid, at cristne konger gaar i samme weij, all werdhen till een staor skade.*³⁴

PH 1, 11/13–17: *oc gørs dhet oc behoff at dhen wdkoris som er karsk oc swndt, at han lenge kunde leffwe, thi at mange herre skifte kunne icke skee wdhen menighedsins stoorre skaade.*³⁵

Brugen af finalrim er ikke almindelig.³⁶ Det samme gælder assonans, der ellers forekommer i *Chronicon Skibyense*.³⁷ Derimod kan vi finde adskillige eksempler på allitteration, fx. *oplære oc optwkte, beware oc beskerme, hwg oc hierte, skwgger oc spøgilsse, grwm oc gerig, skæellige sag, willie oc wilkaar*. Endvidere er ligesom i *Chronicon Skibyense* ordpar utrolig hyppige. Erasmus' *barbares* bliver til *wlærdhe oc wforsynlige folk; privatis affectibus til sijn eghen fordell oc baade; utilitatem til profiith oc gagen; fluctuum vim til flood oc storm; salitet til dansse oc springe; in mentem til i sijnd oc tancke; ab imperatore til fra sin keyser oc konge; Christi titulo til aff Iesv Christi naffen oc titell; censor acerrimus til strængere oc haardere domere; magna omnium pernicie til mange till skade oc fordærffwe; mutis animantibus til blant dumme oc wskæellige creatwr; patrem patriae til landsins fader oc beskermere; servi til tiænere oc træle; sine tumultu til wdhen bwlder oc opstød; excutiat veterum annales til ransagher och offwer seer gammill tiids bøghe oc krønicker. Listen kan udvides næsten ad infinitum, eftersom der normalt er mellem fem og ti ordpar pr. side.*

Enkelte steder oversætter Helie blot Erasmus' ordpar, men i langt de fleste tilfælde er det ham selv, der har valgt at fordoble udtrykket. Der kan derfor ikke være tvivl om, at et af Helie's foretrukne stilistiske

³⁴ E 170: *Et tamen in hac imagine quota portio malorum est, quae nostra memoria in nonnullis etiam Christianis Principibus magno totius orbis malo conspeximus?* ("Og dog hvor stor er ikke delen af ulykker i dette forbillede, som til stor skade for hele verden vi har set hos adskillige også kristne fyrster i vor tid?")

³⁵ E 112: *Fortassis et valetudinis habenda nonnulla ratio, ne subinde novus Princeps sit adhibendus, idque non citra Reipublicae dispendium* ("Man skal vel nok også tænke på hans helbredstilstand, for at der ikke igen og igen skal tages en ny fyrste, da det forøger statens skade").

³⁶ Dog kan vi iagttage en ændring af ordenes følge fra 1521 til 1534 for at opnå rim: PH 1, 103/28–30: *Oc dher som de synis at gøre konghens gagen, dher skicke dhe hanum meer eeth onth naffen oc rycthe*, PH 5, 198/12–14: *oc ther som the synis att gøre konghens gaffn, skaffe the hanum meer eet hartt rygte oc eett ont naffn*. E 264: *et dum videntur illius agere negotium, pessime consulunt ejus nomini* ("og mens de synes at udføre hans ordre, sørger de på den sletteste måde for hans navn").

³⁷ K. Rübner Jørgensen, 'Kirkestormen i København 1530', *Danske Magazin* 8.6, 1995, 349–353.

virkemidler har været den retoriske figur *conduplicatio*.³⁸ Og at den er bevidst brugt, fremgår af de steder, hvor han har valgt at reducere Erasmus' fordoblinger: *admonitem aut consulentem* ("formanende eller rådende") er blot oversat med *gode raad; fatalem pestem ac luem* ("skæbnsvanger pest og syge") med *een forgifftig pestelentze; decretis ac praeceptis* ("principper og forskrifter") med *gode bwd; inutilibus herbis ac fructicibus* ("unyttige urter og frugter") med *onde yrther; cuius ingenium et industriam* ("hvis begavelse og flid") med *hwes konst og exsecrentur et oderint* ("forbander og hader") med *hader* (1534 dog: *wederstygger oc hader*).

Bag Helie's brug af ordparfiguren ligger formodentlig også nogle formal-stilistiske hensyn. I min analyse af *Chronicon Skibyense* kunne jeg konstatere, at han hyppigt strukturerede sine sætninger, således at deres enkeltdele (*cola* og *commata*) havde et identisk eller næsten identisk antal stavelser. Noget tilsvarende kan iagttages i Erasmusoversættelsen. Eksempler på *isocolon* er:

PH 1, 33/1-3: *Oc ligerwiis som jnthet ær salighere + æn een god oc wiiss konge* (12+7)

saa ær ynghen pestilæntze forgifftigher + æn een daarlig oc ond konge (12+8)³⁹

PH 1, 116/4-5: *Mæn thette ær icke at skicke salig low + mæn meer at sætte garn oc snarir for folket* (12+12)⁴⁰

I det første eksempel er der tillige *parisonitet*, dvs. identisk placering af parallelle sætningsdele.

Men også når man analyserer de enkelte *cola*'s og *commata*'s delelementer, kan der iagttages balancer. Og som i *Chronicon Skibyense* optræder denne stavelesmæssige balance, som kunne kaldes *isosyllabilitet*, i mønstre:

³⁸ Den antikke definition på denne retorisk-stilistiske figur: *Ad Herennium* IV.XXVIII.38, ed. H. Caplan, (Loeb), Cambridge, Mass.-London 1954/1989, 325, cf. Gerhard Bendz, *Ordpar*, Svenska humanistiska Förbundet 74, Stockholm 1965.

³⁹ E 148: *Ut nihil est in rebus humanis sapiente bonoque Monarcha magis salutare, ita e diverso, stulto maloque nihil potest existere pestilentius* ("Og ligesom intet i menneskelige forhold er mere lykkebringende end en vis og god konge, således kan omvendt intet være mere fordærveligt end en dum og ond konge").

⁴⁰ E 284: *At istud non est leges condere, sed laqueos tendere* ("Men dette er ikke at give love, men at lægge snarer").

aba:

PH 1, 75/22–23: *Dw schalt icke acthe deg + effther rigdom oc legoms styrke oc deylighed + mæn effther sind oc hiærte* (7+13+7)⁴¹

abba:

PH 1, 18/17–18: *Ffor dhen sag schal han + mod desse tingest beskermis + met gode oc christne konghers + bwd oc exempell* (5+8+8+5)⁴²

aabb:

PH 1, 36/3–4: *Meenigh almwe + ær wlydighe + bwdre oc gøre opstød + aff dheris eghin natwr* (5+5+7+7)⁴³

Sluttelig et eksempel på, hvorledes Erasmus' anaforiske parallelitet er ændret til en isosyllabisk parallelisme:

E 214: *Quod Deus in universo, quod sol in mundo, quod oculus in corpore, hoc oportet esse Principem in Republica.*

(“Hvad Gud er i universet, hvad solen er i verden, hvad øjet er i kroppen, det bør en fyrste være i staten.”)

PH 1, 73/12–15: *Dhet som gwd ær offwer hemell oc jord + solen i dhenne synlige wærdhen + oc øije wdi een leffwendis krop + dhet bør een konge at wære wdi sijn meenighed* (10+10+10+14)

Selv om langt fra alle sætninger er struktureret på denne måde, viser de valgte eksempler, som let kunne suppleres med mangfoldige andre, at ønsket om indre balance og harmoni i vid udstrækning har styret Helie's sætningsstruktur. Alligevel ligger hans oversættelse forbausende tæt på Erasmus' tekst. Han søger at følge ham i en *verbum verbo*-oversættelse, almindeligt ved bibeloversættelser i middelalderen, samtidig med at han med sine danske ord og begreber, sine ordpar og sin stil transformerer teksten fra en sproglig og mental kultur til en anden. Derfor er hans oversættelse tillige udtryk for det *sensus sensu*-princip, der var beskrevet og anbefalet af Cicero og Quintilian.⁴⁴ Når

⁴¹ E 216: *Ne corporis aut fortunæ bonis temet ipsum aestimes, sed animi* (“Bedøm ikke dig selv på grundlag af legemets eller lykkens goder, men på grundlag af sindets”).

⁴² E 126: *Quo diligentius erit optimis decretis, laudatorum Principum exemplis adversus hæc præmuniendus.* (“Mod dette skal han være desto mere omhyggeligt beskyttet ved de allerbedste læresætninger og de rosværdige fyrsters eksempler.”).

⁴³ E 152: *Populus suapte natura tumultuatur* (“Folket er af sin egen natur uroligt”).

⁴⁴ Cicero, *De optimo genere oratorum* IV.V.14, ed. H.M. Hubbell (Loeb), London–

Helie's danske sprog ikke er så retorisk som den store hollænders latin, skyldes det ikke ukendskab til retorikken, men, som han siger i forordet, at han fra barndommen af har været i kloster og derfor ikke har *lærth konstelig snak oc mærkelig taall effiher danske maals eyedom*.⁴⁵ Men trods denne "mangel" vidner hans fordanskning om en sproglig bevidsthed, som kun få i Danmark besad i første halvdel af 1500-tallet.

2. Erasmus og Peder Månsson

Peder Månssons svenske oversættelse findes i håndskriftet V 138 i Uppsala Universitetsbibliotek.⁴⁶ Det er ikke et originalmanuskript, men en afskrift fra anden halvdel af 1500-tallet. Ud over oversættelsen af *Institutio*, der inden for den litteraturhistoriske forskning har fået benævnelsen *Barnabok*, indeholder håndskriftet dels en afskrift dels nogle ekscerpter af Månssons *Bergsmanskost*.

Hvornår Månsson har foretaget sin oversættelse, er ukendt. Henrik Schück regnede i 1885 med, at det formodentlig skete i Rom, dvs. før han i 1524 vendte tilbage til Sverige for at blive biskop i Västerås.⁴⁷ Dette gentages af senere litteratur- og lærdomshistorikere, idet de dog normalt udelader forbeholdet.⁴⁸ Ja, Kurt Johannesson daterer den endog til før Sten Sture d.y.'s død på Åsunden 1520, når han mener, at hensigten med oversættelsen var, at denne "skulle förverkliga den fria, moderna svenska stat som skisserades i *Barnabok*."⁴⁹ Alle disse opfattelser er, som vi senere skal se, fejlagtige.

Cambridge, Mass. 1949/1968, 364, Quintilian I.9.2, ed. H.E. Butler 1920/1989, 156, cf. E. Jacobsen, *Translation. A traditional Craft*, *Classica et Mediaevalia. Dissertationes VI*, Kbh. 1958, 55, 44, samt W. Schwarz, 'The Meaning of Fidis Interpres in Medieval Translation', *The Journal of Theological Studies* XLV, 1944, 74-78. — Helie's egne meninger om de forskellige oversættelsesmåder kommer i øvrigt eksplicit frem i hans svar til Hans Mikkelsen 1526, PH 1, 48/28-50/19.

⁴⁵ Udsagnet hentyder til retorik, ikke til manglende erfaring med at formulere sig på dansk, for der var et års oblitatorisk prædikantvirksomhed *ad populum* indlagt i karmelitermunkenes interne studieforløb, cf. K. Rübner Jørgensen, 'De Hvide Brødre i Helsingør', *Helsingør Bymuseum, Årbog 1979*, Helsingør 1980, 11. Af *Chronicon Skibyense* fremgår det da også klart, at han var i stand til at udtrykke sig endog særdeles retorisk, når det var på latin, han skrev.

⁴⁶ Tryk: PM 655-718.

⁴⁷ H. Schück, 'Barnaboken', *Samlaren* 6, 1885, 67.

⁴⁸ C. Ekström, *Västerås stifts herdaminne* 1.1, Falun 1939, 264-5, J. Granlund, 'Peder Månssons skrifter', *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* 13, Kbh. 1968, 155, samme, *Peder Månssons Bondakost*, Samlinger ugt. av Svenska Fornskrift-sällskapet 254, Upps. 1983, 9, S. Lindroth, *Svensk lärdomshistoria* 1, Sth. 1989, 181.

⁴⁹ K. Johannesson, in: *Den svenska litteraturen* 1, ed. L. Lönnroth & S. Delblanc, Sth. 1987, 127.

Månssons oversættelse af *Institutio* er ikke nogen fuldstændig gengivelse af Erasmus' tekst. Den indledes med en versificeret dedikation til *Årligom, Welbördigom, Vngom Barnom* og en kort formålserklæring, som ikke findes hos Erasmus, derpå følger 216 kortere eller længere uddrag af Erasmus' bog, og til sidst gives 22 kortfattede eksempler på gode og dårlige konger og herskere, taget fra en eller flere af de i middelalderen så populære florilegier. Derudover er der tre selvstændige længere tilføjelser, af hvilke de to har en antidansk tendens.⁵⁰ Månsson forsvenskning er sine steder meget fri. Desuden forkorter han normalt de udvalgte afsnit ganske betragteligt, selv om man også kan finde steder, hvor han har udvidet dem med egne tanker. Forkortet er således følgende:

E 310: *Prudenter et graviter admonet Aristoteles, frustra condi bonas leges, nisi sint quorum opera bene conditae servantur, imo fit alioqui nonnumquam, ut optime conditae leges, vitio magistratuum in summam Reipublicae perniciem vertantur.*

("Klogt og rigtigt formaner Aristoteles, at det er forgæves at give gode love, hvis der ikke er nogle, der har til opgave at vogte over dem, som så godt er givet. Ellers sker det ofte, at de love, der allerbedst er givet, ved embedsmænds fejltrin bliver til den største skade for staten.")

PM 702/8–11: *Fåfengt ähr stadga godh lagh, vthen ther tilsäties the gode rätvisse männ som them halle widh macht anner wrängies the menige mann thill skadh.*

Og udvidet:

E 256: *Equidem optarim Principem natum et educatum apud eos quibus sit imperaturus, quod optime coeat et coalescat amicitia, quoties a natura proficiscitur initium benevolentiae.*

("Jeg ville sandelig ønske, at fyrsten var født og opdraget af dem, han skal styre over, fordi venskab sluttet og vokser bedst, når begyndelsen til velvilje har sin oprindelse af naturen.")

PM 690/19–32: *Aldre nyttigest och bästh är then wälia thill konungh ssom födder och vpfostreder är i rikena ty kärleken wexer medh honum till rijkitt aff barndomenom.* ty ware the bannedhe aff allom som indrage

⁵⁰ PM 695/30–696/8, 699/30–700/4 og 704/7–17.

och tage vtlenske herrer till konunger, Och ty våre ståndandes förelagh, att hwilken ssom nemde eller walde vtlenskan herre thill konungh, medh ssamme gärningh skulle han ware ärelöss, och alle hans Lössöres ägedeler skulle aller almogen tage, och hwar haffwe ssom han kunne få, och all godz och guldh ssom han ägher äffwerdelige leggis vnder Cronene, Ty omöieligitt är att vtlenske herrer elske rijkitt eller rijkssens Inbyggere.

Og såvel forkortet som udvidet:

E 294: *Veteres illi quoniam intelligebant plurimum malorum nasci ex luxu et profusione, sumtuariis legibus occurrerunt, creatis in hoc Censoribus, qui immodica impendia, in convivis, in vestitu, aut in aedificiis cohiberent.*

(“Da de gamle indså, at de fleste onder hidrørte fra luksus og umådehold, imødegik de dem med love mod ødselhed og udnævnte censorer, som skulle holde de umådelige udgifter i ave, der blev brugt til selskaber, klæder eller bygninger.”)

PM 700/16–19: *Fordom stadgades att ingen skulle gøre öffwerflödigh stor gästabudh with stränga näffst, ty aff sådane öffwerflödighheett förarma många sikh i Sverige, görendes stoor Bröllop och barnsöäll.*

I det sidste eksempel er ændringen naturligvis foretaget for at gøre Erasmus' tanke relevant for svenske læsere. Noget tilsvarende kan konstateres i følgende eksempler:

E 320: *Illud in genere licet pronunciare, non oportere arctius adstringi his, quos religio diversa a nobis alienat, veluti cum Ethnicis: aut quos naturae providentia, Alpibus aut Fretis interjectis, a nobis separat aut quos immensum locorum spatium penitus a nobis semovit, hi nec ad nos accersendi, nec a nobis impetendi sunt.*

(“Man kan i almindelighed sige, at det ikke er nødvendigt at binde sig tættere til dem, som en anden religion gør fremmed for os såsom hedningene; eller til dem, som naturens forsyn ved mellemliggende Alper eller hav adskiller fra os, eller til dem, som en enorm afstand af rum fuldstændigt afsondrer fra os, så de hverken kan kaldes til os eller angribes af os.”)

PM 704/18–23: *The rijke ssom naturen haffwer åtskillit hwartt från*

androm medh Bergh som Franke rijke och Wallandh, eller medh watn som Swerige och Danmark haffwe twedregtt ssin emellen, wari sigh hwar någor sådan åtskildner åhr aff naturen giorder i wärldene.

E 290–292: *Sacrificulos qui ad quaestum sacra quaedam circumferebant oppidatim, quo religionis praetextu sectarentur otium ac luxum, Massilienses in civitatem suam non recipiebant. Et fortassis expediat Reipublicae Monasteriorum esse modum. Est enim in hoc otii genus quoddam, praesertim quorum vita parum probata fuerit, et otiosam ignavamque transigant vitam. Quod de Monasteriis dico, idem de Collegiis sentiendum.*

(“Indbyggerne i Marseille modtog ikke i deres by offerpræster, som af hensyn til deres underhold bar nogle hellige ting rundt fra by til by og under dette påskud af fromhed stræbte efter et liv i lediggang og luksus. Måske ville det også gavne staten, om antallet af klostre blev indskrænket. Thi også her er en vis art af lediggang, især blandt dem, hvis liv har været meget lidt rosværdigt, og som nu henlever et dorsk og ørkesløst liv. Hvad jeg siger om klostrene, kan også have gyldighed for kollegiatskirkerne.”)

PM 699/28–700/4: Ey borde konungen tilstädia många tiggere och biddiere fare vm kring rijkitt, förandes Helgedomer eller lysendes afflatt, och enkannelige them som aff androm Landom komme skulle han förbiudhe såssom Danske munker pläge tiggie i Ösbo, Wesbo och Sönerbo, Hwilke titt sändes aff Halmstade, och Landzkrono, och Lundh, Ey heller är tilstädiandes byggia så mangh ny kloster, och the gamble leggies ödhe.

I sidstnævnte eksempel er oversættelsen så langt fra originalteksten, at den må karakteriseres som en parafraze over tankegangen i det valgte Erasmusstykke. Desuden er referencen til oldtidsborgerne i Marseille forsvundet, men det er helt i overensstemmelse med Månssons oversættelsesprincip, for det er yderst sjældent, at han medtager originalens referencer til personer og forhold i antikken. Da det samme gælder dens talrige klassiske citater, er Erasmus' humanistisk baserede forening af hedensk filosofi og kristendom — hans *philosophia Christi* — ganske forsvundet. Om Månsson overhovedet har forstået denne, skal være usagt.⁵¹ Men ellers kan man konkludere, at der stilistisk og

⁵¹ Om Månsson i det hele taget kan kaldes humanist, er tvivlsomt. E. Hildebrand,

kommunikativt er store ligheder med Helie's danske oversættelse. Også Månsson ynder ordpar og kan have en isosyllabisk sætningsstruktur, også han gør med sine hjemlige begreber og eksempler Erasmus' tekst relevant og nærværende for sine læsere.

Månssons oversættelse er som allerede nævnt blevet rost og lovprist af svenske litteraturhistorikere. Henrik Schück talte om "språkets klang och välljud" og bedømte oversættelsen som "värkställd med en talang, som inom [den svenska] medeltidens litteratur ej äger många motsvarigheter."⁵² Og udgiveren Robert Geete, at den er "gjord med Peder Månssons kända talang och kan mäta sig med det bästa vi äga kvar från medeltiden."⁵³ Selv om jeg som ikke-filolog bør udvise forsigtighed, vil jeg dog mene, at man må modificere disse rosende vurderinger.

3. Helie og Månsson

Når der eksisterer to oversættelser af Erasmus' *Institutio* til et nordisk sprog fra nogenlunde samme tid, er det naturligt at sammenligne dem for at se, hvordan de oversætter de samme udtryk og vendinger. Denne sammenligning har imidlertid givet det resultat, at den ene oversættelse må være afhængig af den anden.

Således kan vi tit konstatere de samme fordoblinger, fx. bliver *unius agelli* ("en eneste mark") hos Helie til *een agher eller eth huoss* og hos Månsson til *en åker eller huss; belle salitet* ("kan danse smukt") til henholdsvis *wel dansse oc springe* og *fagerligha springa och dansa* og *paludibus* ("sumpe") til henholdsvis *kær oc mooser* og *kår och dy*.⁵⁴ Endvidere har begge reduceret flere af Erasmus' fordoblinger, fx. er *inutilibus herbis ac fructicibus* ("unyttige urter og frugter") blot oversat med *onde yrther* resp. *onyttoga yrter*.⁵⁵

'Den svenska kolonien i Rom under medeltiden', *Historisk Tidskrift* (sv.) 2, 1882, 250, mente, at han var ganske fremmed over for de humanistiske åndsstrømninger, men det er siden blevet afvist af J. Granlund, 'Peder Månsson och den senmedeltida humanismen', *Saga och Sed*, Kungl. Gustav Adolfs Akademiens Årsbok 1978, Upps. 1978, 35-48. På basis af hans håndskrift, der er en yngre gotisk kursiv, og hans meget uklassiske Erasmus-oversættelse er man tilbøjelig til at give Hildebrand ret, selv om det vel i sidste instans er et definitionsspørgsmål.

⁵² H. Schück 1885, 72. cf. C. Silfverstolpe, *Klosterfolket i Vadstena*, Handlingar utg. genom svenska Autograf sällskapet 4, Sth. 1899, 150: "Han uppdrif i främmande land behandlingen af sitt svenska språk till höjdpunkten af hvad vår medeltid har att uppvisa".

⁵³ R. Geete PM, XXXVIII. Den elegante stil nævnes også af J. Granlund 1968, 156 og S. Lindroth 1989, 190.

⁵⁴ E 116, 134, 332, PH 1, 13/26, 24/4, 145/7, PM 659/2, 665/7, 706/22.

⁵⁵ E 126, PH 1, 18/3, PM 662/18.

Dertil kommer de samme uoversatte ord:

E 140: *Cave ne quando sic tecum cogites, cur ista mihi canuntur? non sum privatus, non sum Sacerdos, non sum Monachus*

("Undgå at du engang tænker således om dig selv: hvorfor priser disse ord mig? Jeg er ikke et almindeligt menneske, jeg er ikke præst, jeg er ikke munk")

PH 1, 28/8–10: *Oc wachte deg at thw icke noghen tid saa tæncker met teg: hwi sies meg desse tingest, Jeg ær icke prest heller munk*

PM 667/12–14: *och förware sigh att the ey säye, iagh är ey prester, iagh är ey munk*

E 168: *Iam si Tyranni quaeris imaginem, leonem, ursum, lupum, aut aquilam cogita, quae laniatu vivunt ac praeda.*

("Hvis du nu vil vide en tyrans billede, tænk på løven, bjørnen, ulven eller ørnen, som lever af at sønderrive deres bytte.")

PH 1, 45/23–25: *Wilt tu wide een tijrannis beelede, blant uskellige creatur, da tænk de dyr offwer som leffwe aff roff, som ær løjjer. biørne. wlfwe. oc ørne*

PM 674/15–16: *Tyrannus lijknas with Leyan, biørner och örner. Hwilke leffwe aff rooff*

I det første eksempel er det sætningsdelen *non sum privatus*, i det andet ordet *laniatu*, som ingen af dem oversætter.

Desuden kan vi iagttage den samme fortolkende tilføjelse:

E 272: *quam inhumanum est, ob haec tot hominum millia domi cum uxoribus et liberis fame necari, involvi aere alieno, ad rerum omnium desperationem adigi.*

("hvor umenneskeligt det er, at så mange tusinde mænd med hustruer og børn derhjemme på grund af dette skal dræbes af sult, komme i gæld og drives til fortvivelse i alle ting.")

PH 1, 109/2–6: *hwore wbarmhærtigt oc wcristeligt thet ær at ffor desse sagher skall manghe twsindhe mend met hustrw oc børn haffde hwngher. oc komme i stoor gæld. oc sidhen trængis till all wgerning oc mishob.*

PM 695/3–6: huru ocristeligitt thet är, att före the sakerna, många tusendhe meniskior i rikena skula lida hunger och fatigdom, och haffwa mykin gäll betale.

Og se, at de har valgt at transformere en klassisk metafor på ganske samme måde:

E 138: *Si torques, si sceptrum, si purpura, si satellitium Regem faciunt, quid tandem vetat pro Regibus haberi tragoediarum histriones, qui iisdem ornati prodeunt in scenam?*

(“Hvis halskæde, scepter, purpur, følge gør en konge, hvad forbyder da at tage tragedieskuespillere til konger, som i samme udsmykning træder frem på scenen.”)

PH 1, 26/20–24: *Ær det saa at gwld kædhe, spijer, purpur, klede, oc mange swenne, gøre een til konghe hwi haffwe wii icke fastelaghens gække til kongher som offte komme fram i leeg wdsmickede met saadan kledeboen.*

PM 666/19–21: *Vm så wore gulspann, kädior, purpur kläder och annor dyrhett gör konungh, thå äro och the konunga som så prydas i fastolekenom.*

Samt konstatere denne fælles oversætterfejl, hvor subjekt er blevet til objekt og objekt til subjekt:

E 350: *Nunc fere Gallum odit Anglus, Anglum Gallus, non ob aliud, nisi quod Anglus est. Britannum odit Scotus*

(“Nu hader englænderen nærmest franskmanden, franskmanden englænderen, af ingen anden grund end han er englænder. Skotten hader britten”)

PH 1 155/22–24: *nw see wij at een frantzmand hader een ængels mand, oc icke for andhen sag æn han er ængilsk, ængiltz mand hader oc skotz mand*

PM 709/27–29: *The som aff Frankerijke ähru hathe them som ähru aff engelandh, och så hate och Engelske franke män, Brite hater Schotter*

Ser vi endvidere på ordvalget og sætningsstrukturen, finder vi talrige fællestræk:

E 112–114: *Quo minus integrum est mutare quem delegeris, hoc circumspicius est deligendus, ne diutissime nos cruciet unius horae temeritas.*
 (“Jo mindre rigtigt det er at udskifte den, man har valgt, desto omhyggeligere bør valget være, for at ikke en enkelt times ubetænksomhed skal pine os i lang tid fremover.”)

PH 1, 12/9–12: *Dess værre dhet kan omvændis som dhw wdkeyser. des grannere skaalt tw see til. hwem tw wdkeyser, paa dhet at een timijs w relighed. skall icke være oss een lang pijn.*

PM 658/26–28: *Och eet oförnumsteligitt wal ssom görs på enom tima och samtyckes, kommer rijkena till ehna långa pino.*

E 122: *Quisquis instituendi Principis suscepit provinciam, illud etiam atque etiam secum cogitet, sese rem haudquaquam vulgarem agere*
 (“Enhver som påtager sig den opgave at opdrage en fyrste, skal igen og igen tænke på, at han på ingen måde har påtaget sig et almindeligt hverv”)

PH 1, 16/1–3: *Dhen som haffwer taghet en første at lære, tæncke seg at han icke haffwer taghet seg. en almennelig gerning*

PM 661/26: *Then sådane herre barn tager till sigh att lära. han skall tenckia och weta thett han ey haffuer ene litzla gerningh ther görendes*

E 146: *Si recte dixit Africanus, indignam viro sapiente vocem esse, non putaram: quanto magis indigna videbitur Principe: quae cum ipsi magno, tum nimio constat Reipublicae? Semel fortasse temere susceptum bellum a juvene belli imperito, durat in annum vigesimum. Quantum hinc malorum omnium mare? Tandem resipiscens, nimium sero dicit, non putarem.*

(“Hvis Africanus har ret, når han sagde, at ‘det troede jeg ikke’ er et uværdigt udsagn for en viis mand, hvor meget mere uværdigt vil det ikke synes for en fyrste, når det koster såvel ham selv meget som staten endnu mere? Måske en krig, uoverlagt påbegyndt engang af en ung mand uden krigserfaring, varer i tyve år. Hvor stort er ikke det hav af alskens ulykker? Når han endelig kommer til besindelse, siger han altfor sent: ‘det troede jeg ikke’.”)

PH 1, 31.17–28: *Ær dhet saa som Aphricanus rættelige sier, at dhenne røst (jeg haffde icke meent at saa skwlle ganghet) staa een mand ildhe, møghet meer, dha staa hwn een konge ildhe, fordi at dhen fornwmstig-*

hed. dog at hwn staar konghen oc kosther møghet, da kosther hwn meenigheed alsommæst.

Een tid maa welskee dha ær orlog w rædelige begynt aff een wng oc wforfarin konge som tith standher paa i xx aar, Hwore møghet ont dher kommer aff, paa dhet sistæ, dha bliffwer han wiis oc sier, jeg haffde icke troet at thet skwlle saa haffwe ganghet.

PM 668/13–19: *Thett ordett, iagh trodde ey thett skulle så tilgângitt, höffuer ey någrom wisom man seya och mykitt werre ständer thett enom konungh, herre eller furste, ty när han haffuer böryatt örligh, menandes thett ände ett år, och thett står i tiugu år, thå segher han iagh trodde ey thett skulle så tilgângitt.*

E 150: *E diverso malus ac pestilens Princeps, mali Daemonis imaginem repraesentat, cui multum adsit potentiae cum summa malitia conjunctum. Quidquid habet virium, id omne consumit ad calamitatem humani generis.*

(“I modsætning hertil anskueliggør den onde og skadelige fyrste den onde djævels billede, hos hvem den største magt er til stede forenet med den største ondskabsfuldhed. Alt hvad han har af magtmidler, bruger han på menneskeslægtens ødelæggelse.”)

PH 1 34/10–13: *Twært i mod een ond oc forgiftig konge han ær diaeffwilsins beleeede, hwilken som haffwer møghet makt oc stoor ondeskap, All dhen makt han haffwer dhen brwgher han til menniskens fordærffwe.*

PM 670/4–6: *Och ehn onder höffdinge är dieffulens licknelsse. ty alle the mackt han haffuer. öffuer han till meniskiones förderff.*

E 154: *Deus cum sit in omnia beneficus, ipse nec eget ullius officio, nec requirit beneficium: Ita vere magni Principis est, ut aeterni Principis imaginem referentis*

(“Da Gud er velgørende over for alle og alt, har han hverken behov for nogens tjeneste eller forlanger nogen velgerning igen. Således er det i sandhed en stor fyrstes pligt at være, eftersom han er en afbildning af den evige fyrste”)

PH 1, 36/11–14: *Gwd som alle gør got, han haffwer da inghen behoff, oc inghen begærir han heller goth aff seg til gode, Saa schal oc een god konge gøre, ther betegnir gwds beelede*

PM 670/14–16: *Gudh gör allom gott, och ey tarffuer therföre någre*

igengäffwer eller löön. Så skall och en godher konungh ware gudz lickenlsse.

E 184: *Nulla tyrannis tam munita fuit, quae diu constiterit. At quoties Reipublicae status in tyrannidem degeneravit, toties in exitium properasse compertum est. Multos timeat oportet, qui timetur ab omnibus. Et tutus esse non potest, quem maxima pars hominum cupiat extinctum.*

(“Intet tyranni har været så sikret, at det kunne eksistere længe. Men så ofte statsformen udartede til tyranni, viste det sig, at det ilede mod sin undergang. Han bør frygte mange, som frygtes af alle. Og han kan ikke være tryg, som den største del af menneskene ønsker tilintetgjort.”)

PH 1, 55/8–14: *Inthet wold oc magt wor noghen tid saa wel beskermet, at thet kwnne længhe wære bestandeligt, mæn saa tith som i noghen meenigheed begynthes tijranne regementhe, da forginghis dhe snarlige.*

Dhen som maange rædhis, han skall oc wdhen twil, wære ræd for mange, oc dhen kan aldrig wære tryg, som hwer mand ønsker aff dage.

PM 676/31–677/9: *Män ingen tyrann kan sså werna eller beskerma sitt rijke. att thet kan lenge bliffwa ståndandhe. ty han är allom hateligen, och hwar ssom någott rijke wändes till tyrannens gärninga tå är thett santt teckn att thett rijkitt snarlige tager ehn ondh ändha.*

Then herre skall rädhas för mångom, för hwilken många rädhas. Och han kan ey wara trygger till sitt lijff. hwilken aller almogen gerna wilia ware dödhan.

E 192: *ita vehementer absurdum fuerit, si bella, seditiones, corrupti mores, pravae leges, corrupti magistratus, et id genus aliae Reipublicae pestes, ab ipsis Principibus exoriantur.*

(“ligeså uimodsigelig tåbeligt vil det være, om krige, opstande, fordærvede sæder, slette love, fordærvede embedsmænd og anden art af pest for staten skulle udgå fra fyrsterne selv.”)

PH 1 60/11–15: *saa ær dhet mod alle skickelse om orlog. opstød. ondhe seedher. forgifftig laag. oc krænckte æmbitzmend, oc andre saadan lands oc riigis pestilentze. haffwe begynnelsse aff kongher oc sørster*

PM 680/4–7: *Oc ty är ohörligitt, att örligh osämmie. onda seder. och wrångh lagh. eller andre onsker, haffwe begynnelsse aff konungenom.*

E 210: *si faber suis fruitur laboribus*

(“når håndværkeren nyder sine arbejder”)

PH 1, 71/18–19: oc *andre* æmbitzmend, *haffwe oc lyst till dheris* handewærk

PM 683/24–25: och *huar* ämbetzman *glädz. att hans* handewärck *gänger wäll*

E 226: Habet *haec pestis* blandum quoddam venenum
 (“Denne pest har en vis indsmigrende gift”)

PH 1, 81/22–23: *Dhenne pestelentze som ær* smigher haffwer eeth søt eedher met seg

PM 685/18–19: *Smikerfull tunga* haffwer i sigh ett så sött ether

E 272: Quod si *necessitas flagitat, exigi nonnihil a populo, tum boni Principis est, id his rationibus facere, ut quam* minimum incommodorum *perveniat* ad tenues.

(“Men hvis nødvendigheden kræver at inddrive noget fra folket, så er det en god fyrstes pligt at gøre det på den måde, at så få ubehageligheder som muligt kommer til de forarmede.”)

PH 1, 108/21–23: *Ær* dhet saa at *nød trængher hanwm til at taghe* noget *aff sith folk, da skall han dhet wdi saa maade* gøre at ganske lidhen tynges *kommer dhi* fattige till

PM 694/29–31: *Är* thet så att *alstingis nödhtrarff är att konungen skall bedas* hielp, *tå legge* lithen tunge *på* the fatige

E 304: *Nullis igitur commissis facilius ac libentius ignoscet bonus Princeps, quam* quae ad privatam suam injuriam pertinent.

(“Ingen forseelser tilgiver den gode fyrste lettere og villigere end dem, som angår hans egen personlige forurettelse.”)

PH 1, 128/20–21: *Inghen synd skall een god konge heller* forlade, *æn* dher gørs mod hans eghen persone

PM 701/22–24: *Och therföre skall fursten gerne* förlata *thet* som är giortt mott hans egen perssonn

E 318: Si quid foedere violatum videbitur, *non statim huc inclinandum, ut* universum *foedus irriteretur*

(“Hvis noget synes at blive krænkede i en overenskomst, bør man ikke straks være tilbøjelig til at ugyldiggøre den hele overenskomst.”)

PH 1, 137/1–2: *Er thet æn saa, at noghen artikil ær brwdhen i noghen pagt, icke skwlle fordi all pagthen brydhis*

PM 704/1–3: *Händer thett så att någer artichell worde brutin, ey skulle the strax sönderslita alltt förbundet*

Efter denne gennemgang, der let kunne have haft et endnu større omfang, for eksemplerne er næsten legio, er det vist så klart som vejret på en 20 grader kold januardag, at den ene oversættelse er afhængig af den anden. Spørgsmålet er da blot, hvem der oversætter hvem. Eller sagt på anden vis: er Erasmus' *Institutio* oversat fra svensk til dansk af Helie eller fra dansk til svensk af Månsson? Når jeg ikke er i tvivl om, at det er det sidste, der er tilfældet, skyldes det primært to ting: for det første kunne Helie ikke have lavet sin relativt tekstnære oversættelse på grundlag af Månssons meget forkortede og uklassiske gengivelse, for det andet opholdt Månsson sig som nævnt i Rom på det tidspunkt, da Helie foretog sin oversættelse.

Problemet bliver imidlertid en anelse mere kompliceret, når man ser, at Månsson nogle steder ligger tættere på originalteksten end Helie og har medtaget ord og sætninger, som ikke findes i den danske oversættelse, fx.

E 184: *Olim qui bene gessissent imperium, iis divini decernebantur honores: at in Tyrannos ea lex erat*

(“Engang blev guddommelige æresbevisninger tildelt dem, som havde udøvet deres styre godt, men for tyranner var den lov”)

PH 1, 55/15–17: *I fordw̄m tid haffde noghen wel regherid, dha skickedis hanum stoor heeder. oc ære. effther sijn død, Mæn om tijrannir war dhen seed*

PM 677/10–14: *Fordom war sedwenio göra then herren ssom wäll rege-redhe ewerdeligen heder sså wäll dödhen ssom leffwende. ssom the hade waritt gudhar. Och them ssom ondha höffdingar woro, war thå then lagh vm them*

Endvidere har Månsson 13 gange bibeholdt det latinske ord *tyrannus*, hvor Helie har *tjiran*, og han beholder også titlen *serenissi[m]us*, hvor Helie har oversættelsen *alsomyppirsthe*.⁵⁶ Man kunne altså forledes til at tro, at Månsson også må have kendt og brugt Erasmus' latinske

⁵⁶ PM 674–675, 687/16, PH 1, 42–45, 88/1.

original. Muligheden herfor er vel til stede, selv om man da må undre sig over, at han ikke har rettet Helie's oplagte fejl, samt at der ikke er endnu flere steder, hvor han afvigende fra Helie er mere præcis i gengivelsen af Erasmus' tekst. Derfor vil jeg være tilbøjelig til at mene, at han må have benyttet Helie's i dag tabte kladde, for den kan sine steder bevises at have ligget tættere på Erasmus' original end manuskriptteksten fra 1521.⁵⁷ Har jeg ret heri, er der intet belæg for at tro, at Månsson selv skulle have set og læst Erasmus' Fyrsteskrift. Hvordan han så har kunnet stifte bekendskab med Helies oversættelse, skal jeg ikke udtale mig nærmere om, kun som en mulighed nævne, at han kan have mødt Helie, da han var på vej hjem fra Rom i 1524, thi det var ikke ualmindeligt, at Vadstenamunkene lagde vejen over Danmark,

⁵⁷ Et par eksempler: E 206: Apud Graecos sapientissime dixit sapiens quidam ("Hos grækerne sagde en viis mand meget viist"), PH 1, 68/21: *Een wiisman i grekland sagde*, PH 5, 162/1: *Een wiiss mand ibland the Grecker, sagde*, E 244: *Et tamen si quid in horum gestis incidentit dignum bono Principe, id curabis ceu gemmam e sterquilinio colligere* ("Men om der i deres gerninger skulle indtræffe noget, værdigt for den gode fyrste, skal du sørge for at samle det op af møddingen, som var det en ædelsten"), PH 1, 92/5-8: *Mæen kommer dher noghet ffaare i blanth dheris gerningher, som een god konge staar well, dhet schalt thw till hobe sancke. ligherwiis som dw leethe margarither aff skaren oc draeck*, PH 5, 186/13-15: *Men findis noget iblant theris scriffi som een god konge welstaar, thet schalthu tilhobe sancke, som thu læsde ædele steene aff dreck oc skarn*. Desuden er Månsson enkelte steder i større overensstemmelse med udgaven fra 1534 end teksten fra 1521: E 338: *Cum nusquam oporteat Principem praecipiti esse consilio* ("Skønt en fyrste aldrig bør fatte en uoverlagt beslutning"), PH 1, 147/22-23: *Æn dog at een konge skal i inghen ting wære framfws*, PH 5, 244/18-19: *Enddog att een konge scall wdi inghen handel wære hastig oc fremfuss*, PM 707/9-10: *Thy konungen skall i inge tingh medh ssine gerninger ware hastiger*, E 350: *Si non movet nos pietas, si non orbis calamitas, certe moveat honos Christiani nominis* ("Hvis ikke fromhed kan bevæge os, hvis ikke verdens ulykke, sikkert kan det kristne navns ære bevæge os"), PH 1, 155/4-6: *Kan icke mildhed heller wærdssins stoare skade drage oss, dha skall cristendoms werdighed drage oss*, PH 5, 252/13-14: *Kand icke mischund eller werdsins store schade røre oss, tha scall Christendoms werdighed røre oss*, PM 709/13-16: *Wäre thett så att ingen mildhett, äller alle meniskiors ysälheett rörer Christne konunger till att öffergiffwe örligh, tå motthe Christendoms heder och namn røre them ther thill*. På grund af de sidste eksempler kunne man få den tanke, at det har været den trykte 1534-udgave, der har ligget til grund for den svenske oversættelse. I så fald kunne denne ikke være gjort af Månsson, for han døde tre måneder før Helie's oversættelse udsendtes fra trykkeriet i Roskilde. Men at det ikke er tilfældet, viser bl.a. følgende eksempel: E 154: *Deus cum sit in omnia beneficus, ipse nec eget ullius officio, nec requirit beneficium: Ita vere magni Principis est, ut aeterni Principis imaginem referentis* ("Da Gud er velgørende over for alle og alt, har han hverken behov for nogens tjeneste eller forlanger nogen velgerning igen. Således er det i sandhed en stor fyrstes pligt at være, da han er en afbildning af den evige fyrste"), PH 1, 36/11-14: *Gwd som alle gør got, han haffwer da inghen behoff, oc inghen begærir han heller goth aff seg til gode, Saa schal oc een god konge gøre, ther betegnir gudz beelede*, PH 5, 128/27-30: *Gud som inghen haffwer behoff for syn skyld oc aff inghen æscher gott seg till gode, hand gjør dog alle gott, Saa scall oc een god konge gjøre (ther betegner Gudtz beled)*, PM 670/14-16: *Gudh gör allom gott, och ey tarffuer therföre någre igengäffwer eller löön. Så skall och en godher konungh ware gudz licknelse*.

når de rejste frem og tilbage mellem Sverige og kontinentet.⁵⁸ Men uanset om han har gjort det eller ej, er Månssons brug af Helie's oversættelse blot endnu et vidnesbyrd om, at den reformkatoleske og humanistiske karmeliterprovincials skrifter er blevet læst og studeret i Sverige.⁵⁹

Med Helie introduceredes Erasmus i Danmark og med Månsson i Sverige. Men i modsætning til i Danmark skete det i Sverige uden Erasmus' klassicitet og uden at den store humanist blev nævnt og lovprist. Derfor opfattede man oprindeligt den svenske version som et selvstændigt værk af Månsson, idet man først med Henrik Schücks *uppsats* i 1885 blev klar over, at det var en oversættelse af Erasmus' Fyrsteskrift. Selv om Månssons indsats derved blev reduceret til epitomator og oversætter, fortsatte litteraturhistorikerne med at rose hans sproglige elegance og valg af ord med klang og fylde. Det kan man vel stadig gøre, blot man gør sig klar, at det nok mere er Helie, man lovpriser, end Månsson.

English summary

Around 1521 the Catholic reformer and humanist Paulus Helie, the provincial prior of the Carmelite Order, translated Erasmus' famous *Institutio principis Christiani* into Danish. Besides this, there is a Swedish translation, made in the 1520s or early 1530s by the bishop of Västerås Peder Månsson, a former Vadstena monk and rector of St. Birgitta's House in Rome. The existence of two translations of the *Institutio* into Scandinavian languages from nearly the same time has hitherto been unknown to Danish and Swedish scholars. Therefore nobody has investigated if there are any similarities in the way they translated the classical words and expressions of Erasmus into Nordic ver-

⁵⁸ På udrejsen til Rom 1508 var således Månsson selv tre nætter i Maribo kloster, R. Geete (ed.), 'Vadstenabrodern Peder Månssons brev på svenska från Rom til Vadstena kloster 1508–1519', *Småstycken på Forn Svenska* II, Sth. 1910–1916, 301.

⁵⁹ Udover at man længe har vidst, at Helie's skrift *En christelig undervisning om Luthers handel* 1526 cirkulerede i Sverige, og at han blandede sig i den svenske reformationskamp med sit *Svar til Kong Gøstaff* 1528, hvilket blev imødegået af *Svar oppå jtt ochristelighit sendebreff* og *Jtt fögho sendebreff* af Olaus Petri, har jeg fornylig kunnet påvise, at den svenske humanist Göran Gylta omkring 1555 har anvendt danskerens *Historia compendiosa regum Danorum* ved udarbejdelsen af et promemoria om reglerne for valg af unionskonge, PH 1, 259–281, 2, ed. M. Kristensen, Kbh. 1932, 117–332, *Samlade Skrifter af Olavus Petri* I, ed. B. Hesselman, Upps. 1914, 151–222, 331–350, K. Rübner Jørgensen, 'Kopibogen B 9 og det turvise kongevalg. Unionsopfattelser i 1500-tallets Sverige og Danmark', *Grannar emellan*, Årsbok for Riksarkivet och Landsarkiven 1997, Sth. 1997, 32–53.

naacular languages or transmitted the classical universe of the book to readers in Scandinavia.

First, the present author analyses the Danish translation and compares it with the original in an attempt to demonstrate the linguistic, rhetorical and communicative principles behind the translation. The analysis shows that the translator has on the one hand made a rather word-to-word translation and on the other, by using Danish expressions and concepts, transformed the text from one linguistic and mental culture into an other.

Then follows a similar, albeit shorter, analysis of the Swedish version. This analysis shows that Månsson has epitomized the Erasmian text and moreover abbreviated it heavily. Besides, Erasmus' classical quotations and references are usually omitted. The classical universe of the original is thus non-existent in the Swedish translation, which is often more like a paraphrase of the ideas of Erasmus' text than of his words.

Lastly comes a comparison between the two Scandinavian translations. Rather surprisingly, this has revealed that Månsson has made his translation not from the Latin text by Erasmus, but from the Danish version, created by Helie. Thus, when Swedish literary scholars praise Månsson for his use of words with strength, and vigor, it is, in fact, rather Helie than Månsson, they praise.

GÖSTA HOLM

Svenska Akademiens grammatik

Ulf Teleman, Staffan Hellberg, Erik Andersson, Svenska Akademiens grammatik. 1. Inledning. Register. 296 s. 2. Ord. 768 s. 3. Fraser. 704 s. 4. Satser och meningar. 977 s. Stockholm 1999 (Norstedts Ordbok). ISBN 91-7227-126-4.

Gustav III gav sin Akademi framför allt två stora uppgifter som rörde svenska språket, nämligen att författa en ordbok och en grammatik. Ordbokens första häfte kom 1893, alltså efter ungefär 100 år, och det var utarbetat inte av akademimedlemmar utan av en språkvetenskapligt fostrad redaktion med säte i Lund. Efter ytterligare ungefär 100 år har nu också grammatiken kommit. Den är författad av Ulf Teleman (projektledare), Staffan Hellberg och Erik Andersson. Alla tre är professorer i svenska, i Lund, Stockholm och Åbo. Fyra assistenter på Institutionen för Nordiska språk i Lund har haft huvudansvaret för bl.a. bibliografi och exempelsökning. Arbetet började 1986, och 1999 presenterades resultatet, fyra ståtliga band på tillsammans omkring 2 700 sidor.

Att projektet har tagit gestalt just nu, i slutet av århundradet, är avgjort ingen tillfällighet. Författarna understryker att verket bygger "på resultaten av den rika (sic) forskning som ägnats det svenska språkets grammatik under det senaste halvseket". Bibliografen bekräftar. Det är mycket begripligt att man praktiskt taget aldrig talar om var man har hämtat en upplysning eller ett exempel. Jag har funnit ett enda undantag:

Har standarden t.o.m. blivit så hög, att allt färre nu synes ha råd med densamma.

Men så är exemplet också hämtat ur Grönköpings veckoblad.

Svenska Akademiens Grammatik, SAG, har "så långt det varit möjligt" utarbetats inom den traditionella skolgrammatikens ram. Detta

kommer alldeles säkert att livligt uppskattas på alla håll, inte minst av lärare av de mest skilda slag. (Att t.ex. skriva en utförlig generativ grammatik över ett språk har väl ingen försökt, och det vore enligt min mening ett omöjligt företag. Att få ordning på många hundra tusen, eller kanske miljoner, transformationer förefaller mig vara ett hopplöst projekt.)

Det allra mest slående med SAG är den oerhört detaljerade behandlingen av det — likaså överväldigande — rika materialet. Vad som kanske allra mest skiljer SAG från hittillsvarande beskrivningar av vårt språk är att nästan ingenting tas för självklart, även om vi aldrig funderar över det. T.ex.: ett avledningssuffix kan ... inte följa på ett böjningssuffix: *hand-duk-en*, *hand-en-duk [där stjärnan * betyder ungefär 'inte svenska']. Det finns inga möjligheter att förmedla till eventuella läsare av denna recension annat än en bråkdel av vad grammatiken omspannar. Jag nöjer mig med att berätta om innehållet i § 65–87 (drygt 30 sidor) i del 4 med rubriken "Negerande satsadverbial" (d.v.s. bl.a. *inte*, *icke*, *ej*, *ingalunda*, men också t.ex. svordomar som *i helvete*). Om ordet *varken* skriver SAG att det av somliga språkänvändare byts ut mot *vare sig*, och man noterar: "Språkvårdare avråder från bruket". I petit meddelas att i vissa trakter, provinsialt, särskilt nordsvenskt och finlandssvenskt, förekommer formen *int* (med den reducerade varianten *nt*). Mycket utrymme ägnas åt negationernas placering i satsen alltefter om det gäller satsnegationer eller lednegationer. I en petitnot meddelar SAG, helt riktigt, att i "nordsvenska och finlandssvenska kan ett negerat satsadverbial stå som fundament utan att något av de särskilda villkoren är uppfyllda", nämligen de villkor som man alldeles strax innan har redogjort för. Denna lilla notis får stå här som ett vittnesbörd om den väldiga ambitionen bakom SAG.

Modern grammatik ägnar sig inte bara åt vad som verkligen kan skrivas och sägas utan också åt vad som är omöjligt, och det kastar många gånger ett intressant ljus över våra språkvanor. I del 4, avdelning 34, som handlar om passiv(um), används fyra sidor åt omöjligheter, t.ex.

- * 3 kg vägdes av gäddan jag drog upp
- * Han själv rakades av sig
- * Komma i morgon lärs av hans fru

I flertalet fall sätter man in sina omöjliga exempel i större sammanhang. I första fallet är den motsvarande aktiva satsen måttbestämd av

objektet. I andra fallet föreligger en reflexiv verbförbindelse, och sådana har ingen passiv motsvarighet. I tredje fallet slutligen är verbet "subjektsautonomt". Med det menas i det här fallet, att "hans fru" inte spelar någon semantisk roll för verbet *lär*, som ju uttrycker den talandes föreställning om hennes eventuella ankomst.

SAG bryter, avsiktligt, mot den hävdvunna definitionen på mening. Olof Thorell, författare till svensk grammatik 1973 t.ex., kallar den parataktiska satsfogningen

Först öste han vattnet ur ekan, så rodde han ut på det djupaste stället på sjön, och där lade han ut siknätet.

för en mening, och det torde många göra, i enlighet med det vanliga i svensk skolundervisning. Enligt SAG rör det sig om tre meningar, som lika gärna kunde ha markerats som sådana (med punkt och stor bokstav alltså). Detta synsätt är konsekvent (men det ställer kanske till med en del termproblem).

Från traditionell skolgrammatik skiljer sig SAG också däri att ordklasserna har utökats med *egennamn* och *particip*. Skälet är i båda fallen grammatiska egenheter hos kategorierna, och dessa redovisas samvetsgrant.

SAG är begripligt nog i det stora hela främmande för att behandla dialekternas, folkmålets, ofta mycket avvikande grammatik. Men ibland kan det insmyga sig en liten notis, som då det heter, att de "plurala presensformerna [alltså typen (*gossarna*) skriva] ... som länge varit försvunna från samtalspråket i alla varianter av standardspråket (och i många dialekter) ...". Av denna formulering kan man ju dra den riktiga slutsatsen att det finns dialekter där den plurala verbböjningen är bevarad. Det omtalas i en not i momentet "Prefixavledda verb". Det tillhör emellertid näppeligen längre någon lokal variant av standardspråket.

Exempelaterialet i SAG verkar äkta, det gör intryck av att vara hämtat ur texter och ur levande livet. Förklaringen är att man i stor utsträckning har kunnat utnyttja de stora datorläsliga "textkorpusarna" och "konkordanserna", som finns numera, särskilt vid Språkdata i Göteborg och Talsyntax i Lund.

Ett av de många värdefulla inslagen i SAG är en synnerligen utförlig "svensk grammatisk bibliografi" (ca 90 sidor). Den omfattar "litteratur om svensk grammatik utkommen på 1900-talet till och med första halvåret 1995". Det allra mesta i bibliografin har kommit till under 1900-talets sista hälft.

Den framstående danske språkmannen Paul Diderichsen författade en *Elementær Dansk Grammatik*, som kom att spela en stor roll inte minst i vårt land. Framför allt påverkades vi av hans genialt enkla "sätningsskema". Hans term *fundament* för det led som i en huvudsats står före det finita verbet har tacksamt övertagits i svensk grammatik. Ordet finns också i SAG, dock med något ändrad betydelse.

De kommande läsarna av SAG får vara beredda på att möta en svårforcerad terminologi. Denna förklaras emellertid i ett kapitel kallat "Termförklaringar och sakregister" på inte mindre än drygt 80 sidor. Tyvärr är förklaringarna inte sällan lika dunkla som det ord som de avser att bringa ljus över, t.ex.:

aktant, referent eller sakförhållande ("propositionell aktant") som har en semantisk roll i förhållande till aktionen. Aktanten kan ha en roll som omfattas av predikatets *valens . . .

Att det inte är enkla saker som serveras bokverkets användare och läsare kanske kan få understrykas av ytterligare ett citat. Bland termförklaringarna finns bl.a.:

initial dislokation, *annex som placeras i satsens *förfält och som är koreferentiellt med en pronominell kopia i den inre satsen.

(Här borde "koreferentiell kopia" och "inre sats" ha varit försedda med *, eftersom de är nämnda i samma lista med termförklaringar.) Jag föreställer mig, att den nyss citerade förklaringen är rena kinesiskan för de flesta, liksom den var det för mig vid de första försöken. Men den är — faktiskt — riktig och nyttig.

I språkvetenskapliga sammanhang var ordet *fras* länge, sedan Adolf Noreens tid, en prosodisk term. Så användes det ännu av Elias Wessén (1968) och av Olof Thorell (1973). SAG behandlar fraser i ett helt band (band 3) på 700 sidor, nu i en för Sverige helt ny betydelse (nämligen *n y* i en auktoritativ grammatik som denna; de av dagens svenska lingvister, som följt de utländska strömningarna, är väl förtrogna med termen). Efter engelsk-amerikanskt mönster menas nu med *fras* en helhet bestående av ett huvudord med bestämmningar, t.ex. *två lärare från Sollefteå*, där *lärare* är huvudord, *två* och *från Sollefteå* bestämmningar, som gör det hela till en fras. Men — fortfarande enligt engelsk-amerikanska förebilder — används i SAG ordet *fras* också om ett enstaka ord, nämligen *o m* det kan få bestämmningar tillagda, som t.ex. *lärare* ovan: "Frasen utgörs ofta av huvudordet ensamt". Man

vinner visserligen den fördelen att slippa säga t.ex. "Substantivet och nominalfrasen" i vissa sammanhang, men man berövar samtidigt ordet *fras* det mesta av dess innehåll. Jag beklagar verkligen att SAG här har följt den rådande, från väster importerade slentrianen. Till råga på allt behandlas kategorien ord — dit ju *lärare* ovan hör — i ett band — band 2 — under det att fraser som sagt hör till band 3.

Egendomligt nog har kategorien "fraser" råkat ut för ytterligare en dispositionsolycka. I band 3 behandlas fraser, *Nominalfraser*, *Verbalfra-ser* o.s.v., men *Interjektionsfraser* finner man i band 2, som ju behandlar "Ord". Det skall finnas en förklaring till förhållandet, men den har inte övertygat mig.

Om satsen *min far vilade efter middagen* heter det "Vi känner intuitivt att orden grupperar sig i ordgrupper". Termen *intuitiv* förklaras inte i den stora termlistan. Enligt uppgift skall termen tolkas som liktydig med "Enligt språkkänslan". Det hela förefaller mig olämpligt. Vi kan bara yttra oss om vår egen språkkänsla, inte om andras. Och det är väl inte om sin egen högst personliga språkkänsla som redaktionen skriver. Varken *intuitiv* eller *språkkänsla* hör hemma i en objektiv grammatik.

SAG använder ordet *lexikon* liktydigt med 'ordförråd', detta i enlighet med amerikanskt språkbruk. I det svenska allmänspråket betyder ju *lexikon* i stället 'ordbok'. Det är kanske i en känsla av detta som man (för att inte bli missförstådd?) ibland skriver *mentalt lexikon*.

I strukturalismens efterföljd menar SAG att ett ord har två sidor, en uttryckssida och en innehållssida (betydelsesida). Detta är en ofullständig beskrivning. Dels finns det vissa helt betydelsetomma men syntaktiskt synnerligen viktiga formord, t.ex. infinitivmärket *att*. Dels är ett ord otillräckligt definierat, när inte dess syntaktiska funktionsmöjligheter behandlas. Detta visste redan den store tyske språkhistorikern Hermann Paul, men det har efter hans tid glömts bort, t.ex. av Ferdinand de Saussure, strukturalismens store talesman. Ett substantiv som *kvinna* består i skrift av sex bokstäver, i tal av fem ljud. Och det har en betydelse som vi alla känner till. Men det har därtill den syntaktiska kapaciteten att kunna vara subjekt, objekt, huvudord i en nominalfras (d.v.s. få bestämmingar) o.s.v. Detta är ordets tredje sida. Det skall sägas, att det finns tecken på att detta har föresvävat också SAG:s författare. I kapitlet "Grammatikens byggstenar" behandlas bl.a. problemet hur vi kan "klassificera orden ... i grammatiska typer efter struktur, funktion och betydelse". Med *struktur* menar man hur orden är byggda (det som jag har kallat *form*). *Funktion* avser hur ordet förhåller

sig syntaktiskt till andra ord. Här har vi den treenighet som karakteriserar de flesta ord.

SAG behandlar bl.a. "Några typologiska karakteristika för svenskan". Man skriver: "För att uttrycka sådana funktioner [nämligen rörande "tema"] får svenskan ofta ta hjälp av särskilda grammatiska konstruktioner, t.ex. ... passiv (*Karin hade överraskats av Johan*)". Härtill kan sägas, att passiv inte är något exklusivt svenskt; den finns t.ex. i alla germanska språk, nämligen i konstruktion med hjälpverb. Därtill kommer att exemplet ovan är praktiskt taget alldeles främmande för genuint svenskt språk, sådant vi talar det.

Någon gång lägger SAG etiska synpunkter på språkutövningen, vilket väl inte alla hade väntat sig. T.ex.:

När vi använder språk menar vi något med det. Detta innebär att vi har ansvar för vad vi säger.

Liknande tankar formuleras ett stycke längre fram (i del 1):

Språkhandling, språkligt utförd handling som har ett visst syfte och som kontrolleras av talaren samt medför ett mått av ansvar för vad som sägs.

Utför aldrig oansvariga (små)barn "språkhandlingar"?

SAG ger exempel på "det talade standardspråkets närmande till skriften", och nämner i sammanhanget att "pluralsuffixet *-er* i stor utsträckning har trängt ut *-or* i ord som *gator*". Om riktigheten av detta kan det nog råda delade meningar. I varje fall frodas typen *gater* i det stockholmska etermediespråket, till stor förargelse för bl.a. många skåningar (som säger *gatår* eller (ungefär) *gatör*).

Med emfas hävdar SAG att "ett flermorfemigt ord i texter har ... högst en huvudbetonad stavelse" (liknande på flera ställen). Detta är enligt min mening en ohållbar gammal dogm, som är mogen för undanstädning. Under många års sysslande med dialektuppteckning och därtill hörande grubbel över transkription har jag kommit till den bestämda uppfattningen, att ord av typen *ensamhet* har t v å huvudtryck, nämligen på *en-* och på *-het*.

Framställningsformen, den redaktionella språkliga dräkten, är nästan alltid korrekt och flyter lätt. Jag har antecknat några undantag, t.ex. "ett litet antal verb är likalydande med ord av annan ordklass, så t.ex.: *blek-*, *lös-*". Eller: "Grammatiken ... är ett beskrivningssystem som gör

det möjligt att foga ihop språkliga uttryck med språkligt innehåll eller tvärtom". Trots ihärdigt funderande har jag inte kunnat förjaga intrycket att följande uttalande är gallimatias:

Genom att infogas i en språkhandling [ungefär "det att skriva eller säga något med mening"] relateras meningens beskrivande innehåll till talaren och den situation där han befinner sig

Ett besynnerligt uttalande gör SAG (del 2 s. 5): "särskilt perfektparticipet i passiv konstruktion har systematiskt verbal betydelse: *körd, körande*". Det sistnämnda ordet har förvisso ingenting med passivum att göra. (Men kanske rör det sig om en ren lapsus.)

Begreppet "passiv" behandlas annars mönstergillt (i del 4 s. 361): "De flesta transitiva verb och vissa intransitiva kan ta *s*-suffix med passiv funktion". (S. 363:) "Intransitiva verb som kan stå i passiv förutsätter vanligtvis mänsklig agens. Agentadverbiala [dvs. det som vanligen i svensk skolgrammatik kallas *agent*] saknas dock nästan alltid". (S. 554:) "Visserligen saknas agentadverbial i de flesta satser, men det är typiskt för passiv att det ändå finns en föreställning om en aktant med den roll som anges med subjektet i motsvarande aktiv sats". Till dessa perfekta rader tar jag mig friheten att foga ett citat från vår kanske störste språkkonstnär, August Strindberg. Han skriver i *Sömngångarnätter*:

I hvita stugor [i Skåne] nu sofves och snarkas
Af folk, som eljest om dagen är vaket.

Dessa intransitiva passiver med agent har åtminstone en parallell, nämligen hos Verner von Heidenstam, som ju också var diktare i bunden form. Nutidens poeter avstår nog från konstruktionen.

SAG:s författare har uppenbarligen tänkt mycket och länge över vad språk är, dess väsen och liv. Man hävdar med all rätt att "grammatisk kunskap [är] så gott som oundgänglig för den som undervisar i ett främmande språk . . . Denna grammatik avser bland annat att fylla en funktion som referensverk för författare av läroböcker i svenska som andraspråk". Det förefaller ytterst sannolikt att både denna och andra förhoppningar om verket, som redaktionen har, kommer att infrias.

SAG kan i vissa avseenden jämföras med ett annat grammatiskt storverk, nämligen Adolf Noreens nu 75 till 100 år gamla "Vårt språk. Nysvensk grammatik i utförlig framställning". Men Noreen ägnade

stort utrymme åt folkmålen, dialekterna, åt ljudförhållandena i svenskan, åt (ny)svensk språkhistoria, åt ordbildningslära o.s.v. Originellast är band 5 som är ägnat åt semologien, eller som det heter numera "semantiken". Jag tror att SAG kommer att stå sig gott vid en jämförelse. Båda verken älskar förresten nya, främmande termer!

SAG är ett verk av det slag som först efter långvarigt bruk kan få en slutgiltig och rättvis bedömning. Men prognosen är god!

Litteraturkrönika 1999

Av G. Hallberg, B. Pamp, C. Platzack och Barbro Söderberg

Krönikans avdelningar åtskiljs av asterisk. De är ämnesvis ordnade från allmänt till specifikt: allmänspråkligt (indoeuropeiska, (ur)germanska) * skandinaviskt (ur-, fornnordiska) * särspråkligt: fornvästnordiska, isländska, färöiska * norska * danska * svenska * egennamn: ortnamn, personnamn, övriga namn. Inom avdelningarna redovisas arbetena i alfabetisk följd. Artiklarna signeras G.H., B.P., C.P. eller B.S.

Ole Bruhn, Tekstualisering. Bidrag til en litterær antropologi. Med forord af Preben Meulengracht Sørensen. 227 s. Aarhus 1999 (Aarhus universitetsforlag). ISBN 87-7288-766-4. Boken är posthumt sammanställd, huvudsakligen på grundval av efterlämnade avhandlingsmanuskript. Genom redaktionens insatser har man ändå lyckats skapa en helhet av detta intellektuellt stimulerande, delvis nydanande arbete. Boken inleds med några kapitel om förhållandet mellan muntlig och skriftlig kultur samt förutsättningarna för och konsekvenserna av den tidiga judiska och grekiska litteraturen. I samband med detta utvecklas grundläggande begrepp som modernitet och textualisering, med en dialektisk växelverkan mellan socialt liv och kunskapsform, tradition och skrift. Därefter följer ett spännande kapitel om europeisk litteratur under perioden ca 600–1300, "Fra benediktinsk til høvisk tid". Där förklaras bl.a. den höviskt-aristokratiska litteraturens uppkomst som ett resultat av den vikande högadelns försök att förstå och förvalta sin historiska position. Den bryter därmed också kyrkans och kungamakens skriftmonopol, samtidigt som den — för att förenkla en ytterst sofistikerad tolkning — möjliggör en världsbild som skiljer sig från dessa båda maktinstansers.

Efter ett kapitel om hagiografen och den kristna världsuppfattningen ägnas bokens längsta kapitel "Det islandske eksempel". Här möter vi, mot en social bakgrund och med fokus på Landnamabok, en mycket intressant undersökning av tradition och litteraritet. Man kan bara in-

stämma när författaren på s. 205 poängterar vikten av att vid textualiseringsstudier inte inskränka sig till bara texterna. Man måste också beakta textens position i den historiskt-sociala process som själva textualiseringen utgör. Omvänt gäller hypotesen att en djupare förståelse av medeltidens textualiseringsprocess kan bidra till att förklara enskilda drag i texttraditionen som annars ter sig oförståeliga. — I några korta slutkapitel behandlas Ragnvald jarl och sagalitteraturens uppkomst samt kungasagetraditionen. Ett namnregister underlättar sökning.

B.S.

Language encounters across time and space. Bernt Brendemoen, Elizabeth Lanza and Else Ryen (eds.). 378 s. Oslo 1999 (Novus forlag). ISBN 82-7099-308-5. Bakgrunden till denna volym är ett specialprojekt om språkmöten vid Oslo universitet. Projektet som startade 1995 har bl.a. arrangerat symposier på temat 1995 och 1996, och den nu aktuella volymen samlar ett tjugotal föredrag från dessa. Projektet har fokuserat på tre områden som också avspeglas i bokens huvudavdelningar: "Perspectives from migration and language contact", "High variety in contact with a low variety" och "Language encounter from an historical perspective". En fjärde avdelning bildar det inledande avsnittet "Some theoretical perspectives and models". Bidragen där belyser bara några av de skiftande teoretiska utgångspunkter och traditioner som ett tjugotal andra bidragsgivare står för. Naturligt nog, med tanke på att bokens empiriska studier rör ett vitt språkspektrum relaterat till historisk, kulturell, social och politisk kontext. Här studeras t.ex. västeuropeiska språk i migrationskontakt med turkiska, arabiska, serbiska och kroatiska, kommunikation mellan döva och hörande, lågtyskt inflytande på fornsvenska texter (dock utan någon kontakt med den aktuella svenska forskningen på området tycks det), multilingualism i en kamerunsk by och diglossisk kodkontakt i talad arabiska. Vi möter också en spännande historisk rekonstruktion av språkmöten mellan greker och turkar i Anatolien. Skriftens betydelse belyses bl.a. i en intressant studie av arabisk och arameisk symbios; normer och varians studeras med utgångspunkt i ladindolomitiskan och två lutherska läseböcker från 1700-talets danska Västindien o.s.v. Med andra ord, boken täcker alla upptänkliga infallsvinklar på sitt tema.

B.S.

Parsons, David N., Recasting the Runes. The Reform of the Anglo-Saxon Futhorc. 148 s. Uppsala 1999 (Institutionen för nordiska språk vid Upp-

sala universitet). (*Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 14.*) ISBN 91-506-1379-0. ISSN 1100-1690. Kännedomen om skandinavisk och kontinental runskrift nådde England under 400- och 500-talet. Men det anglosaxiska runalfabetets minst 28-typiga *futhorc* innehåller dels egna varianter, dels några helt egna nyskapade runor, som inte finns i den ursprungliga 24-typiga *futharken*. Därtill har vissa anglosaxiska runor andra ljudvärden. Boken redovisar omsorgsfullt hittills kända anglosaxiska runinskrifter, fördelade på två distinkta perioder, o. 450 – o. 650 respektive o. 700 – o. 900. Kontrasten mellan den äldre och den yngre periodens runor, även i jämförelse med motsvarande utveckling av den skandinaviska futharken, är så påfallande, att författaren övertygande kan argumentera för en medveten reformering av runskriften under 600-talet, möjligen pådriven av den nyetablerade anglosaxiska kyrkan. Dessutom tyder materialgranskningen på att den äldre anglosaxiska runskriften snarare har ett sydiskandinaviskt ursprung, d.v.s. inte frisiskt, som man tidigare menat. Den anglosaxiska reformens utbyggda *futhorc* tillkom alltså ungefär samtidigt som den begynnande vikingatidens nordbor utvecklade sin komprimerade 16-typiga *futhark*.

G.H.

*

Die Aktualität der Saga. Festschrift für Hans Schottmann. Herausgegeben von Stig Toftgaard Andersen. VIII + 266 s., Berlin, New York 1999 (Walter de Gruyter). (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Herausgegeben von Heinrich Beck, Dieter Geuenich, Heiko Steuer. Band 21.) ISBN 3-11-016564-3. De femton uppsatserna i denna festschrift till professor Hans Schottmann har sitt ursprung i ett symposium som ordnades i samband med att han gick i pension 1997. Bland bidragsgivarna märks Lars Lönnroth som skriver om järtecken i sagorna, Jonna Louis-Jensen som undersöker den färöiska balladen Óluvu kvæði och dess förhållande till Karlamagnús saga, och Heinrich Beck, som utreder sanningsbegreppet hos Snorre. Förutom uppsatserna innehåller volymen ett förord där festföremålets akademiska karriär beskrivs, en Tabula gratulatoria, samt en förteckning över Hans Schottmanns skrifter.

C.P.

ALVÍSSMÁL Forschungen zur mittelalterlichen Kultur Skandinaviens Nr 9. 128 s., Berlin 1999 (VWB — Verlag für Wissenschaft und Bildung). ISBN 3-86135-611-2. ISSN 0942-4555. Förutom tre nekrologer och nio recensioner innehåller denna volym av Alvissmål fyra längre artiklar om norröna ämnen. Margaret Clunies Ross skriver i sin artikel "From Iceland to Norway: Essential Rites of Passage for an Early Icelandic Skald" om Sighvatr Þórðarson, och rapporterar tillsammans med Lars Lönnroth om det internationella projektet Eddornas sinnebildspråk, mera känt under sitt engelska namn "The Norse Muse". John Megaard frågar i sin artikel var slaget i Hjörungavágr stod, och Elizabeth Jackson skriver om tjugonde strofen i Völuspa. C.P.

†Fidjestøl, Bjarne, *The dating of Eddic poetry. A historical survey and methodological investigation. Edited by Odd Einar Haugen. 376 s. Copenhagen 1999 (C. A. Reitzels forlag). (Bibliotheca Arnarnæana a Jón Helgason condita. Vol. XLI.) ISBN 87-7876-154-9.* När Bjarne Fidjestøl 1994 avled, förelåg en på engelska skriven databaserad version av detta arbete, planerad att publiceras senare samma år. Syftet med det under drygt ett decennium av förarbeten bedrivna projektet var att kritiskt granska och summera hittills gjorda dateringsförsök, och att redovisa granskningen i en form som var tillgänglig såväl för den avancerade specialisten som den intresserade lekmannen. En vetenskaplig redaktionskommitté har omsorgsfullt slutfört arbetet med den postuma utgåvan. Boken innehåller först en historisk del, som givetvis börjar vid själva källorna och som kronologiskt speglar debatten från äldre hyperboreiska tolkningar via en framväxande vetenskaplighet till landmärket Jan de Vries, *Altnordische Literaturgeschichte*, utgiven 1941–42 (andra, reviderade upplagan 1964–67). Bokens andra del redovisar resultaten av en metodisk-teknisk undersökning. Den avslutas med utgivarens efterskrift (så få tillägg och ändringar som möjligt har gjorts), en utförlig bibliografi, personregister, register över eddadikter, skalder och skaldedikter samt en förteckning över metrisk terminologi. G.H.

Ottar Grønvik, *Håvamål. Studier over verkets formelle oppbygning og dets religiøse innhold. 86 s. Oslo 1999 (Det Norske Videnskaps-Akademi). (Det Norske Videnskaps-Akademi. II. Hist.-Filos. Klasse. Skrifter. Ny serie. No. 21.) ISBN 82-90888-27-9, ISSN 0801-2377.* Utgångspunkt för denna skrift är Havamal 138 (Veit ek at ek hekk ...) och det pri-

mära syftet är att klarlägga innebörden i denna strof. Vanligtvis tolkas det talande jaget som Oden, men detta är enligt författaren omöjligt av både religionshistoriska och begreppsliga skäl. För att lösa problemet studeras dikten i sin helhet. Författaren finner därvid att endast stroferna 111–164 med rätta kunde kallas Havamal. Stroferna 111 och 164 bildar en ram kring den dikten; dess rum framträder där som ett gudahov med intilliggande helig källa, Urds brunn, och den talande som en þulr, en prästliknande visman som vänder sig till en kultförsamling. De mellanliggande stroferna analyseras på basis av den traditionella indelningen i Loddfáfnismál (112–137), Rúnatal (138–145) och Ljóðatal (146–163). Därvid framträder strof 138 som en beskrivning av en unio mystica, där thulen identifierar sig med Oden hängande i trädet, på samma sätt som denne mottagande hemlig visdom. Strofen skulle på så sätt avspegla en invigningsrit, vars spår Grønvik menar sig se också på andra håll.

Med sitt tämligen begränsade omfång inrymmer boken ett myller av intressanta iakttagelser, också av litterär och etymologisk karaktär, som att t.ex. Loddfafne skulle betyda kvinnokramare (eg. förstås kvinnofamnare) och syfta på män(niskor). De tre första råden i Loddfáfnismál, vilka ju handlar om relationen till kvinnor, skulle understryka den tolkningen. När namnet sist och oväntat dyker upp i strof 162 (och därmed kompositoriskt återknyter till 112) apostroferas ännu en gång just bönderna, åhörarna i kultförsamlingen, som visserligen inte fått komma till tals men hela tiden varit närvarande. B.S.

Norse Romance. Volume I. The Tristan Legend. 294 s. II. The Knights of the Round Table. 329 s. III. Hærra Ivan. 312 s. Ed. Marianne E. Kalinke. Cambridge 1999 (Boydell & Brewer Ltd). ISBN 0-85991-552-2, 0-85991-556-5, 0-85991-560-3. De tre böckerna ingår i serien Arthurian Archives vars tidigare två delar upptar Early French Tristan Poems, till vilka också den första av de nu aktuella ansluter. Samtliga innehåller parallellutgåvor av nordiska medeltidstexter och engelska översättningar på samma uppslag. I volym I har Robert Cook ederat och översatt de norröna prosanovellerna Geitarlauf och Janual, som båda återgår på Marie de France' versnoveller, samt Tristams kvæþi. Peter Jørgensen Tristams saga ok Ísöndar. Denne har också ederat Saga af Tristam ok Ísodd vilken översatts av Joyce Hill. Förutom en introduktion av Marianne Kalinke har varje text försetts med en separat sådan. I introduktionerna redovisas helt kort den litterära bakgrunden, handskriftsläget

och utgivningsprinciperna. Volym II består av Möttuls saga, Ívens saga och Erex saga, ederade och översatta av Kalinke, Parcevals saga med Valvens þátr ederad av Kirsten Wolf och översatt av Helen Maclean samt Skikkju rímur ederade och översatta av Matthew James Driscoll. I volym III återfinns vi den fornsvenska motsvarigheten till Ívens saga, nämligen knytteldikten om Ivan Lejonriddaren, ederad (på grundval av Noreens utgåva 1931) och översatt av Henrik Williams och Karin Palmgren.

I de aktuella volymerna har alltså samlats sju översättningar av fornsvenskt "matiere de Bretagne" till norrönt språk, sannolikt gjorda under 1200-talets första hälft, tre isländska adaptioner av berättelser med anknytning till Arturslegenden, från 1300- och 1400-talen, och dessutom en versöversättning till fornsvenska, daterad till 1303 — nu för första gången presenterad för en engelskspråkig publik. Utgåveserien inbjuder genom sin lättillgänglighet till jämförelser mellan besläktade texter: norrön prosa- och svensk knittelöversättning, mellan tidiga översättningar och senare bearbetningar osv. Förhoppningsvis kommer serien att omfatta också annat besläktat material, som Gottfried von Strassburgs tyska versbearbetning omkring 1220 av Thomas d'Angleterre's Tristandikt.

B.S.

Sagas aus Ostisland. Die Hrafnkels Saga und andere Geschichten von Macht und Fehde. Herausgegeben und aus dem Altländischen übersetzt von Dirk Huth. 403 s. Kreuzlingen/München 1999 (Hugendubel (Diederichs)). (Saga. Bibliothek der altnordischen Literatur. Herausgegeben von Kurt Schier.) ISBN 3-424-01502-4. Denna volym innehåller översättningar till tyska av följande isländska sagor: Þorsteins saga Hvíta, Vápnfirðinga saga, Þorsteins þátr Stangarhöggs, Hrafnkels saga Freysgoda, Fljótsdæla saga, Droplaugarsona saga, Brandkrossa þátr, Þátr Þiðranda ok Þórhalls, Egils þátr Siðu-Hallssonar, Þorsteins saga Siðu-Hallssonar, Þorsteins þátr Siðu-Hallssonar och Þorsteins draumr. Till varje saga finns en kommentardel och en del där sagan och handskriftsläget beskrivs. Boken är också försedd med person- och ortnamnsregister, och ett sakregister; därtill kommer ett antal släkträd och en kronologisk översikt.

C.P.

Klaus von See, Europa und der Norden im Mittelalter. 452 s. Heidelberg 1999 (Universitätsverlag C.Winter). ISBN 3-8253-0935-5. Den här boken

är frukten av en lång process med rötter i 60- och 70-talens forskning. Den är baserad på tidigare publicerade, nu omarbetade och i vissa fall starkt utvidgade arbeten. Uppenbart är emellertid att von See i liten utsträckning ändrat tidigare ståndpunkter, varför boken stundtals får ett drag av en kamp mot hydran, här representerad av de senaste årtiondenas i mångt och mycket tongivande forskare. Detta bör dock inte undanskymma det faktum att den grundlärde filologen von See är en betydande och respektingivande textkritiker, djupt empiriskt förankrad och samtidigt en djärv hermeneutiker som inte med rätta kan beskyllas för positivism i negativ mening. En genomgående linje i boken anges av titeln: det nordiska stoffet relateras till det europeiska, och vice versa. En andra linje konstitueras av att det behandlade norrona materialet relateras både till Håkan Håkanssons "kulturpolitiska program" och Snorre Sturlusons "särnordiska."

Boken inleds med en omfattande presentation av tidigmedeltida europeisk litteratur. Därefter behandlas i starkt polemiska kapitel: hedendomen ur medeltida kristen synvinkel, striden om "sakralteorien" i tysk germanistik, Dumézil och myten om Tyr (de båda senare utifrån författarens egen *Altnordische Rechtswörter*). I ett kapitel om hjälte och kollektiv tas bl.a. Burgundersagan upp för att följas av ett annat om Nibelungarna i skandinaviska bildmonument. Ett centrum i boken bildar ett omfångsrikt kapitel om skaldediktningen.

I kap.10 fastställer von See ingående grunderna för sin uppfattning att Snorre i sitt författarskap hävdar en nordisk särkultur och därmed avviker från den europeiserande tendensen i Håkan Håkanssons kulturpolitik, tillkommen i en situation där både kulturella och ekonomiskt politiska överväganden gör Bergen till en viktig replipunkt för Hansan genom ett fördrag med Lübeck 1250. Redan i kap.8 har också Snorre frånkänts eddaprologen, vars ideologiska drag enligt von See alltför mycket skiljer den från Snorres Gylfaginning och vars innehåll i stället placerar den i en kristen bildningstradition av samma slag som exv. Olof Tordarsons grammatiska avhandling. I kap.9 har också påvisats att Snorre i *Heimskringla* vore mindre intresserad av teologisk historietolkning än av att integrera Nordens gamla hedna kultur i en kristen historieuppfattning. Detta framgår både i *Heimskringlas* betonande av en kulturell kontinuitet i en stegvis övergång från hedet till kristet och av synen på Håkan den gode och Ladejarlen som religiöst kompromissvilliga, toleranta furstar till skillnad från de självrådiga missionskungarna.

I kapitlen 11–12 prövas på nytt stoff tesen om Snorres kulturkonser-

vativa historieuppfattning som reaktion på medeltida "europeisering". Först i en jämförelse mellan Hugsvinnsmaal och Havamal, båda enligt von See frukterna av samma tid och miljö som de ovan nämnda verken, men medan Havamal befinner sig i linje med Snorres framställning, ansluter sig Hugsvinnsmaal till den europeiserande bildningstraditionen. Fortsättningsvis demonstrerar författaren att Volsunga- och Ragnarssagorna, Didrikssagan och Rigsthula alla företräder samma linje som Snorreeddans prolog, medan alltså Gylfaginning, Heimskringla och Havamal är representanter för en nordisk särteori.

Boken riktar sig i första hand till en tysk läsekrets, rätts-, författnings- och litteraturhistoriker, men den är naturligtvis i allra högsta grad relevant för alla som sysslar med germansk eller nordisk forntext. Den är försedd med ett namn- och sakregister. B.S.

*

Vigdis Alver og Vigdis Lahaug, Alfabetisering — mer enn å lære bokstaverne. Metodisk veiledning for undervisning av voksne minoritetsspråklige. 228 s. Oslo 1999 (Novus forlag). ISBN 82-7099-305-0. Boken är i första hand en diskuterande och rådgivande metodisk lärarhandledning, försedd med kloka synpunkter och praktiska exempel för den som undervisar minoritetsspråkliga vuxna, däribland analfabeter, vanligen i lärens modersmål, elevens andraspråk. Den bygger vidare på forskningsprojektet "Forbedring av alfabetiseringstilbudet til fremmedspråklige voksne" (1992–95), vars resultat redovisades i boken "Alfa och Omega. Om alfabetiseringsundervisning for voksne fra språklige minoriteter" (1996). Men den kan också med behållning läsas av envar som har intresse för och kanske egen erfarenhet av vuxna analfabeters situation, eller av läs- och skrivinläring över huvud taget, läsbarhet, läsförståelse och tillämpningen av LTG-metoden (Ulrika Leimars 1974 i Sverige presenterade "Läsning på talets grund"). Framför allt understryker författarna vikten av tematiska deltagarsamtal under inledningsfasen, byggda på elevernas egna konkreta erfarenheter och behov, med tyngdpunkt i muntliga övningar, innan man går in på den åtminstone för livserfarna vuxna elever utan läs- och skrivförmåga mycket komplicerade läs- och skrivinlärningsprocessen, som riskerar att saboteras eller helt avbrytas av en alltför tidigt insatt och ivrigt tillämpad "alfabetisering". G.H.

Kristin Bakken, Leksikalisering av sammensetninger. En studie av leksikaliseringsprosessen belyst ved et gammelnorsk diplommaterial fra 1300-tallet. 319 s. Oslo 1999 (Universitetsforlaget AS (Scandinavian University Press)). (Acta Humaniora. Nr. 38.) ISBN 82-00-12941-1. ISSN 0806-3222. De nordiska språkens sammansättningar ger upphov till omvittnat komplicerade språkteoretiska frågor, både när det gäller deras plats i grammatiken och i lexikonet. Självfallet blir problemen ännu mer svårlösta i fornspråken, där sär- och sammanskrivning samt morfologi långt ifrån alltid kan lämna ledtrådar till när det är fråga om sammansättningar eller vanliga syntagmer. Trots den höga svårighetsgraden har vi nu fått en norsk doktorsavhandling i ämnet. Kristin Bakken behandlar inom ramen för den kognitiva grammatiken ett material hämtat från originaldiplom utställda i Vestfold före 1350, sammanlagt 69 diplom där 1 294 tänkbart sammansatta nominalfraser närmare analyseras i en modell med en glidande leksikaliseringskala som innebär övergång från spontanbildning till en första fas, konventionalisering, till en andra, betydelsesammansmältning, och till en tredje och sista, demotivering, där de enskilda delarna i sammansättningen inte längre spelar någon roll. Formella ändringar som kan relateras till leksikaliseringen diskuteras ingående i ett kapitel. Vid en konfrontation av hypoteserna med det faktiska materialet framkommer bl.a. att samvariation mellan leksikalisering och sammanskrivning kan påvisas men ingalunda är regel: ungefär en fjärdedel av starkt leksikaliserade nominalfraser särskrivs — kanske föga överraskande för en iakttagare av modernt skriftspråk där man kan finna *tjænst ledig* i stället för *tjænstledig* och *rök fritt* i stället för *rökfritt*. Notabelt är dock att det är de förmodligen bäst utbildade skrivarna, de kungliga, som visar den största samvariationen.

Kristin Bakken har åstadkommit en intressant och givande studie av, som ovan har påpekats, ett mycket svåranalyserat material. Hennes metoder och modeller är av värde för områden långt större än de undersökta fornnorska nominalfraserna. B.P.

Jarle Bondevik, Oddvar Nes og Terje Aarset (red.), Målsamlingar 1851–1854 av Ivar Aasen. LIII + 240 s., Bergen 1999 (Norsk Bokreidingslag). (Skrifter frå Ivar Aasen-selskapet utgjevne av Jarle Bondevik, Oddvar Nes og Terje Aarset. Serie A. Tekster nr 6.) ISBN 82-7834-014-5. Ivar Aasen samlade upplysningar om norskt talspråk under en lång följd av år. En del av detta använde han som underlag för sina vetenskapliga verk, men det finns många upplysningar i hans anteckningar om det

norska talspråket som inte blev publicerade, och som idag förvaras i Nasjonalbiblioteket i Oslo. Mycket av detta är av stort ordgeografiskt intresse. I den här volymen utges anteckningarna från åtta resor: Sunnmøre 1850–51, Nord-Norge 1851, Ringerike och Hallingdal 1852, Vestlandet 1852, Telemark 1853, Østfold och Romerike 1953, Setesdal och Telemark 1854 och Hadeland, Toten och Gudbrandsdalen 1854. Boken har en inledning av Terje Aarset där resorna och Aasens lexikaliska och grammatiska arbete dessa år närmare beskrivs. I inledningen finns också en översikt över utgivningsprinciperna, en litteraturlista, ett geografiskt register och kartor som visar Aasens resvägar. Boken avslutas med några rättelser till femte bandet i serien [anmält i ANF 114, s. 253].

C.P.

Hans-Olav Enger, The classification of strong verbs in Norwegian with special reference to the Oslo dialect. A study in inflectional morphology. 290 s., Oslo 1998 (Universitetsforlaget). (Acta Humaniora. 26.) ISBN 82-00-12775-3. ISSN 0806-3222. Utgångspunkten för denna avhandling är frågan om hur många klasser av starka verb som man bör anta för dialekten i Oslo. En av författarens utgångspunkter är att den traditionella klassificeringen av norska verb är etymologiskt baserad, men att det av många skäl är bättre med en synkron klassificering. Samtidigt vill han problematisera förekomsten av böjningsklasser, som vilar på det oklara begreppet "böjningsmässig likhet", ett begrepp som kan ges flera olika tolkningar.

I avhandlingens inledning presenterar förf. sitt syfte, sina transkriptionsprinciper och sin fonologiska modell, och ger en kort översikt över relevanta delar av Oslo-dialekten och det material han arbetar med. Det andra kapitlet presenterar några av de existerande klassificeringarna av norskans verbmorfologi, och det tredje kapitlet introducerar författarens teoretiska antaganden, som utgår från Cognitive Grammar, Natural Morphology och Word-and-Paradigm. Bl.a. poängterar förf. att frekvens är av betydelse för morfologi. I kapitel fyra presenteras verbböjningen i Oslo-dialekten så som den avspeglar sig i författarens material, kapitel fem tar upp klassifikationsproblem av olika slag, och kapitel sex diskuterar fenomen som inte direkt har med klassificeringen att göra; förf. tar här t.ex. upp frågan om morfemanalysens tillämplighet på starka verb, varför /i/ har spridit sig och blivit vanligt i de starka verbens supinum, och om det finns generella begränsningar på icke-affixal böjning likaväl som på affix-böjning.

Engers bok är på många sätt tankeväckande, och det finns mycket att ta till sig här både för specialisten på norska och för allmänlingvisten. C.P.

Brit Mæhlum, Mellom Skylla og Kharybdis. Forklaringsbegrepet i historisk språkvitenskap. 229 s., Oslo 1999 (Novus). ISBN 82-7099-309-3. I denna spännande och mycket läsvärda bok diskuterar förf. samspelet mellan förklaring som vetenskapsfilosofisk term och frågan om språkets ontologiska status (autonomt naturgivet eller ett rent socialt fenomen, tillhör det individen eller kollektivet?), med utgångspunkt i norsk språkhistoria. I den första delen diskuterar förf. själva förklaringsbegreppet och drar upp några principiella linjer för vad som faktiskt har använts som förklaringar inom den historiska lingvistik: det rör sig om internlingvistiska fenomen som undantagslösa ljudlagar och strukturellt tryck, men också extralingvistiska företeelser som nationell psykologi, klimat, geografi och stora sociala omvälvningar. I så gott som samtliga fall kan förf. med goda argument visa att förklaringsvärdet hos de anförda faktorerna är lågt eller obefintligt.

I bokens andra del tar förf. upp tre fenomen i norsk språkhistoria och studerar hur dessa har förklarats: det rör sig om uppkomsten av kort /o/, som har setts som ett exempel på utfyllnad av ett strukturellt gap, de synkope- och omljudsförändringar som brukar tidfästas till 500–700 e. Kr., och vanligen ses som ett resultat av folkvandringar till och från Skandinavien, samt övergången från norrönt till nynorska, ofta sammanfattad under beteckningen "mellomnorsk", som standardmässigt förklarats som ett resultat av digerdöden (Svartedauden). I samtliga fall kan förf. peka på avgörande empiriska och teoretiska brister i resonemangen som gör att de angivna förklaringarna måste ifrågasättas.

Som förf. själv framhåller är bokens två första delar destruktiva i den meningen att de påvisar ett antal fel och brister i tidigare framförda förklaringar utan att föreslå alternativ. Den tredje delen, betitlad *Veien videre*, är ett försök av förf. att komma fram till mer konstruktiv och fruktbar syn på förklaring och fenomenet språkförändring. I kort sammanfattning menar förf. att en språklig förändring inte kan förklaras inom ramen för en naturvetenskaplig, biologisk syn på språket: denna ger de gränser inom vilket språket kan variera, men förändringarna är ett resultat av dels den enskilde individens restrukturerings av språkssystemet i tidig barndom, dels av individernas strategiska orientering i ett givet socialt rum. C.P.

Ingulv Røset, Selbu-målet. Ord og uttrykk. 265 s. Oslo 1999 (Novus forlag). ISBN 82-7099-310-7. Författaren, uppvuxen i Selbu, grundskollärare, folkhögskolerektor, lokalhistorisk skribent och projektledare, har efter mångårigt insamlings- och redigeringsarbete producerat en dialektordbok, som är ett föredömligt exempel på de många redovisningar av lokala och regionala dialekter som nu publiceras runtom i Skandinavien, vid sidan av dialektarkivens och språkforskarnas arbeten. Ordboksartiklarna är konventionellt uppställda alfabetiskt från A till Å, illustrerade med ett trettiotal teckningar och skisser. Den femtio sidor långa inledningen ger en värdefull introduktion till ordmaterialet, som bygger på lokala informanternas muntliga tradition och en omfattande excerpering av litteraturen på och om dialekt, lyrik såväl som prosa, skönlitteratur som fackspråkstext. För att göra ordboken tillgänglig för envar läsare återges uttalet med en blandning av vanliga skrivtecken och ljudskrift, den senare en förenklad variant av Norge, Johan Storms fonetiska system. Inledningens huvuddel ägnas åt en presentation av ljudskriften, som i praktiken är enklare att handskas med än vad man i förstone kan få intryck av. Här ges också en kort översikt över det lokala personnamnskicket, kännetecknat av speciella uttals- och böjningsformer, inklusive systemet av släktskapsbenämningar. Fem korta "Gamle historier frå Selbu" återges i ljudskrift som illustrationsprov på målet.

G.H.

*

Pia Jarvad, Nye Ord. Ordbog over nye ord i dansk 1955–1998. 1084 s. København 1999 (Gyldendal). (Gyldendals Røde Ordbøger.) ISBN 87-00-13448-1-01-13. Denna danska nyordsordbok om ca 10000 nyord från perioden 1955–1998, från *buksestrømper* till *dræbersnegl*, eller från *baby-lift* till *doggybag*, är en imponerande fortsättning på samma författares ordbok 1984 med ca 4300 nyord 1955–1975. Redovisningen, som utgår från 1955, där Ordbog over det danske sprog (ODS) slutar (inklusive supplement), upptar förutom nytillkomna ord också gamla ords nya betydelser och nya fraseologiska tillämpningar. För varje uppslagsord anges ordklass, bruklighet, betydelse, synonymer, ordbildningar med samma ledelement, förstabelägg med illustrerande kontext, ordbokshänvisningar, etymologi (inhemsk och/eller inlånad) och korshänvisningar vid flerordsförbindelser. Förordet redogör bl.a. för de omfat-

tande källorna bakom verket, tryckta och otryckta. Huvuddelen utgörs givetvis av den alfabetiska redovisningen från A till Å, kompletterad med två nog så intressanta sviter: uppslagsorden presenterade i en baklängesordlista (som t.ex. omedelbart serverar alla ord på *-arium*) och i en kronologisk lista enligt första beläggsår (som ger spännande inblickar i vårt ordberoende). Den gedigna ordboken bjuder en stundtals mycket roande läsning, och den speglar påfallande den turbulenta (1879! ODS) tidsperiod i vår kulturhistoria, då vardagsliv och världssamfund på gott och ont tog sitt revolutionerande språng in i det globala informationssamhället, *www-kulturens* (1994?) *big-bang* (1984?).

G.H.

Sætningsskemaet i generativ grammatik. Redigeret af Per Anker Jensen og Peter Skadhauge. VI + 112 s., Kolding 1999 (Institut for Erhvervsproglig Informatik og Kommunikation, Syddansk Universitet — Kolding). (Skriftserie — Syddansk Universitet, Institut for Erhvervsproglig Informatik og Kommunikation, nr 20.99.) ISBN 87-90657-13-6. ISSN 1399-5294. Denna volym innehåller, förutom ett kort förord av utgivarna, fyra artiklar som alla berör centrala problem i beskrivningen av dansk ordföljd med hjälp av satsschemat. Artiklarna är resultatet av en "Ledstillingsfestival" som arrangerades hösten 1997 i Kolding. Bakgrunden till ämnesvalet är en önskan att stärka den formalgrammatiska utforskningen av danskan. Lars Ahrenberg ställer i sitt bidrag "Position vs. precedences as primitives of constituent order" frågan om man verkligen behöver positioner och scheman för att beskriva topologiska regelbundenheter i språk som svenskan, och föreslår en beskrivning som enbart arbetar med relationen före/efter. Lars Heltofts artikel, "Hierarki og rækkefølge — skandinavisk ledstilling i funktionel grammatisk betydning" vänder sig mot den inom generativ grammatik gängse uppfattningen att varje hierarki också är lineariserad och insisterar i stället på att det inte a priori kan vara tal om något bestämt samband mellan ledföljd och syntaktisk kategori. Per Anker Jensen och Peter Skadhauge framlägger i sin artikel "Verbalalternationer og topologi" en analys av diates, "der"-konstruktioner och topologi som utgår från tre väsentliga relationer mellan syntaktisk argumentstruktur och topologi: ett verballexikon, en topologisk hierarki för syntaktiska argument, samt två kompositionsprinciper, som kopplar samman den topologiska hierarkin och verballexikonet. Sten Vikner, slutligen, visar i sitt bidrag "Ledstillingen i dansk og government & binding" hur mycket modern

generativ grammatik har gemensamt med Diderichsens satsschema-analys, och vad som skiljer dem åt. C.P.

*

Sture Allén, Modersmålet i fäderneslandet. Ett urval uppsatser under fyrtio år. XIIX+ 731 s., Göteborg 1999 (Meijerbergs institut för svensk etymologisk forskning). (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning. 25.) ISBN 91-630-8022-2. ISSN 0348-7741. Denna volym, utgiven som en hyllning till Sture Allén på hans 70-årsdag, innehåller förutom sedvanlig Tabula gratulatoria 72 av hans uppsatser om olika sidor av svenska språket, ordnade i omvänd kronologisk ordning. Författaren har själv haft ett avgörande inflytande på urvalet. Här finns uppsatser som påminner om Alléns roll som pionjär vad gäller användandet av datamaskinen inom språkforskningen, här finns språkvårdsartiklar, lexikologiska artiklar, artiklar om ordbildning och textutgivning, och inte minst den klassiska uppsatsen om hur nusvenskans pronomen indelas. C.P.

Margit Andersson och Suzanne Danielsson, Färdär frå Soldn. Spår från Sollerön. En ordbok på soldmål. 381 s. Sollerön 1999 (Eget förlag). ISBN 91-630-8928-9. De två författarna har på eget förlag redigerat en typografiskt enkel, men innehållsrikt imponerande och vällovlig ordbok i A5-format från Sollerön i Siljan i Dalarna. Drivkraften är som på så många andra håll att så länge det går hålla liv i ett utdöende folkmåls ordförråd. På grundval av Håll Nils Mattssons ordsamlingar har "sollerödsmålslaget" entusiastiskt i 25 år fortsatt insamlingsarbetet, som nu resulterat i en ordbok. Mattsson var meddelare åt Landsmålsarkivet i Uppsala, som idag ingår i Dialektenheten vid Språk- och folkminnesinstitutet. Dialektenhetens på vetenskapliga grunder publicerade "Ordbok över folkmålen i övre Dalarna", som började utges 1961, och som nu snart når slutet av bokstaven s, är givetvis en av förebilderna. Inledningsvis redogörs för "stavning och uttal" och för hur ordboksartiklarna redigerats direkt i datorns tabellform. I likhet med de flesta amatörordböcker i genren skrivs uppslagsorden på dialekt, vilket är naturligt för den som talar målet, men utestänger den som inte gör det, och just därmed på sikt motverkar bokens syfte. Dilemmat överbryggas till viss del genom att en utförlig ordlista tillfogats, från

svenska till soldmål. Ordboksartiklarnas sex kolumner redovisar uppslagsform tillika uttalsform, ordklass, betydelse, böjning, förekomst i sammansättningar och exempelfraser. En folklig "Grammatik för oss som inte blev språkprofessorer" kompletterar verket, vilket författarinnan skall ha beröm för. Avslutningsvis ges en sida med prov på Mattssons uppteckningar i handskrift och maskinskriven renskrift, liksom på en trycksida ur den ovannämnda dalmålsordboken. G.H.

Christina Angelfors, Gunilla Byrman, Magnus Nilsson, Anders Ringblom, Daniel Sandström (red.), Universitet 2000. Föreläsningar hållna under humanistdagarna 15-16 oktober 1999. VI + 133 s., Växjö 1999 (Institutionen för humaniora, Växjö universitet). (Rapporter från Växjö universitet. Humaniora. Nr 3 1999.) ISBN 91-7636-222-1. ISSN 1404-0441. Denna bok innehåller ett urval (13 stycken) av de föredrag som hölls av doktorander, lärare och forskare under Humanistdagarna vid Växjö universitet i oktober 1999. Bland bidragsgivarna kan nämnas Gunilla Byrman, som skriver om en reklamtext på filmjölksförpackningar som visar sig exploatera människor på ett kränkande sätt, Solveig Hammarbäck, som skriver om Elin Wägners bildningsväg och Eva Larsson Ringqvist, som skriver om vad vi kan när vi kan ett språk. C.P.

Bidrag till en nordisk metrik. Vol. I. Eva Lilja: Diktens ljudbild. Marianne Nordman: Rytmen i prosa. 253 s., Göteborg 1999 (*Litteraturvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet*). (*Skrifter utgivna av Centrum för Metriska Studier. 9.*) ISBN 91-87988-08-9. Sedan slutet av 1980-talet har en forskargrupp med anknytning till Centrum för Metriska Studier i Göteborg arbetat med projektet "Den svenska versens teori och beskrivning i internationell belysning". Resultaten kommer att presenteras i tre volymer med titeln *Bidrag till en nordisk metrik*; förutom den här anmälda volymen aviseras en volym med resultat av Kristian Wåhlin (anmäld i denna Litteraturkrönika) och en med resultat av Ulf Malm. Den här aktuella volymen ger en inledning till hela projektet och presenterar två av delstudierna inom projektets ram, Eva Liljas "Diktens ljudbild. Om betydelse i vers" och Marianne Nordmans "Rytmen i prosa: En analysmodell och dess tillämpning".

Lilja utgår i sin studie från en semiotisk infallsvinkel på metriken: formen kan tvinga läsaren att tolka in nya betydelser i språkets vanli-

gen arbiträra tecken. Förf. vill visa att en dikts betydelse på ett avgörande sätt påverkas av rytmer och ljudlikheter, de metrisk greppen. För detta ändamål urskiljer hon fyra grupper av metrisk semantiserings teorier, vilka också kan utgöra fyra steg i en tolkningsprocess. Denna modell prövas på två dikter från lundensiskt femtiotal.

Nordman studerar i sin artikel rytmen i en prosatext, och visar hur denna är flerdimensionell till sin natur, bestämd av informationsstrukturen, textstrukturen och den språkliga strukturen. Hennes iakttagelser leder fram till en undersökningsmodell som hon prövar i en empirisk analys av Jarl Hemmers strukturellt mångskiftade roman *En man och hans samvete*. C.P.

Lennart Brodin, Ord som vandrat. En studie över lågtyska lånord i svenska dialekter. 296 s. Göteborg 1999 (Meijerbergs institut för svensk etymologisk forskning). (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning. 26.) ISBN 91-628-3536-X. ISSN 0348-7741. Ur dialektlitteraturen och annan språkvetenskaplig litteratur vaskar avhandlingsförfattaren fram en korpus om 350 lågtyska eller förmodat lågtyska lånord, för att i tid och rum kartlägga deras utbredning inom svenskt språkområde. Efter en kort översikt över tidigare forskning kring dessa lånord i dialekter och standardspråk, och några korta redogörelser för den medeltida historiska, kulturella och språkliga bakgrunden och för material och metod, koncentreras undersökningen till en semantisk analys av den utvalda korpus, insatt i ett större sociolingvistiskt sammanhang. Givetvis uppstår själva ordartiklarna det största utrymmet i avhandlingen, sammantaget en mycket värdefull grund för fortsatt forskning. Artiklarna utgör en tillrättalagd sammanställning av det totalmaterial som föreligger i en databas med korpusordens former och betydelse, medellågtyska och lågtyska belägg, etymologiska referenser, uppgifter om förekomst i fornsvenska, nysvenska, danska, norska och fornvästnordiska och slutligen i dialekt (svenska landskapsbelägg). Efter presentationen av ordartiklarna listas vandringsord, formvarianter och utgallrade ord, varpå ett kapitel ägnas åt en semantisk kategoriindelning av korpusorden för att pröva den ena av de två huvudhypoteserna: om semantiska skillnader mellan de lågtyska lånorden i dialekt respektive standardspråk. Den andra huvudhypotesen: om hur studiet av lånorden kan spegla påverkan från tyskarnas liv och verksamhet ända ut i det dåtida svenska bondesamhället, prövas i ett följande avsnitt, om dialektlånen i ett diakroniskt perspektiv, i rörelse från (skriftligen styrkt) fornspråk

och äldre standardspråk till yngre (skriftligen och muntligen styrkt) regionalspråk. Slutsatserna i sammanfattningen (speglad i både Abstract och Zusammenfassung) bekräftar hypoteserna om vilka lånordskategorier som upptogs i allmogens språkbruk, likaså om att vissa lånord verkligen har existerat i äldre svenskt skriftspråk, innan de blev dialektord och i ett antal fall relikter, sedan de försvunnit ur standard-språket. Helt kort avrundas denna spännande språkhistoriska exposé med ett mindre, men mycket stimulerande fyrverkeri av restfrågor och nyväckta frågor, som en intresserad läsare i likhet med avhandlingsförfattaren självklart gärna också skulle vilja ha åtminstone belysta.

G.H.

Enoksen, Lars Magnar, Skånska runstenar. 125 s. Lund 1999 (Historiska Media). (Illustrerad Historia.) ISBN 91-88930-79-3. I anspråkslös och populär form förmedlar boken i text och bild de vikingatida skånska runstenarnas budskap till envar intresserad. Mycket har skrivits om skånska runstenar; flertalet av texterna är vetenskapligt redovisade i olika samlingsverk, men hittills har en heltäckande, lätthanterlig och tillförlitlig guide saknats, som för allmänheten öppnar dörrarna till vad runstenarna berättar om Skåne och skåningar för nästan tusen år sedan. Presentationen inleds med en översikt över den skånska runforskningens historia från 1600-talet fram till nutid och en kortfattad "runlära". Den avslutas med förteckningar över de aktuella texternas ort- och personnamn, det övriga ordförrådet, runstenarnas benämningar i Danmarks Runeindskrifters nummerserie (så som de också presenteras i boken), kompletterat med benämningarna i alfabetisk ordning samt en litteraturlista. Detta gör boken lämplig inte bara som sällskap på familjeutflykten eller turistrundturen, utan även som nybörjarhandbok för skola och undervisning.

G.H.

Folkliga växtnamn i Västerbotten samlade av GUSTAV FRIDNER utgivna av Sigurd Fries, Jan Nilsson och Margit Wennstedt. 217 s. Umeå 1999 (Språk- och folkminnesinstitutet). (Skrifter utgivna av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå. Serie E. Växtnamn. Nr 2.) ISBN 91-86372-33-5. ISSN 1402-6783. Gustav Fridner (1891–1981) var jägmästare och tillbringade större delen av sitt yrkesverksamma liv i Västerbotten. Han var starkt botaniskt intresserad och samlade, framför allt på 20- och 30-talet, in folkliga växtbeteckningar från landskapet, med

Lycksele och Degerfors samt närbelägna socknar som bas. Tillsammans med disponenten 1909–1925 vid Robertsfors bruk i Västerbotten Sten Grapengiesser, som var den drivande kraften, utarbetade han ett manuskript till en ordbok över dialektala växtbeteckningar som under andra världskrigets sista år erbjöds olika förlag i Stockholm och Uppsala, vilka alla dock avböjde utgivning, med hänvisning till de dåliga ekonomiska tiderna. Manuset tycks ha förkommit, och den nu utgivna ordboken baserar sig på de ordsamlingar av Fridner som efter dennes död skänktes till DAUM av dottern fil. kand. Marianne Lund. Det framgår klart av utgivarnas inledande avsnitt att man inte har sparat någon möda med att göra ordboksartiklarna så korrekta och läsbara som möjligt. Materialet är uppställt efter de behandlade växternas vanliga floranamn. Efter uppslagsordet kommer i varje artikel en av Margit Wennstedt utarbetad fyllig beskrivning av växten i fråga, med uppgifter om exempelvis förekomst, utseende, doft, användning och skilda namngivningsmotiv. Sedan följer de dialektala beteckningarna i bokstavsordning samt information om uttal och böjningsform. Ljudbeteckningssystemet är inte Fridners eget, som är onödigt komplicerat, utan en enklare variant utarbetad på DAUM. Proveniensuppgifter i versal följer samt sist, kursiverade, eventuella språkliga men framför allt sakliga kommentarer av meddelarna. Ett värdefullt material har genom utgivarnas arbetsinsatser här ställts till forskarnas och den intresserade allmänhetens förfogande.

B.P.

Från dataskärm och forskarpärm. Språkliga studier tillägnade Birgitta Ernby i juni 1999. VI + 224 s., Göteborg 1999 (Institutionen för nordiska språk, Göteborgs universitet). (Meddelanden från Institutionen för svenska språket (MISS). 25.) ISSN 1102-4518. Denna festskrift till Birgitta Ernby på hennes 65-årsdag innehåller 30 uppsatser av kolleger till festföremålet, huvuddelen av dem verksamma inom Institutionen för svenska språket i Göteborg. Uppsatserna behandlar frågor inom dialektologi och lexikologi, grammatik, datalingsvistik och språkpedagogik. Enligt förordet speglar volymen på ett utmärkt sätt bredden av forskningsverksamheten vid institutionen, vilket illustreras av följande axplock: Karl G. Johansson skriver om bohusländsk dialekt i medeltida brevmaterial och Anna Gunnarsdotter Grönberg om dialektutjämning och regionalisering i Göteborgstrakten, Anna Helga Hannesdóttir om skillnader mellan isländska och svenska, Roger Källström och Catarina Røjder om fisknamn, Maja Lindfors Viklund om drogslang, Sven

Göran Malmgren om kopulativa sammansättningar, och Martin Gellerstam och Emma Skjöldberg om bevingade ord och uttryck.

C.P.

Från Pyttis till Nedervetil. Tjugonio prov på dialekter i Nyland, Åboland, Åland och Österbotten. Utgivare Gunilla Harling-Kranck under medverkan av Johanna Mara. 196 s., Helsingfors 1998 (Svenska litteratursällskapet i Finland). (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. 610.) ISBN 951-583-039-7. ISSN 0039-6842. Den här boken innehåller utskrifter av 29 dialektprov i grov ljudskrift (några också med landsmålsalfabetet) ur nio nyländska, fem åboländska, sex åländska och nio österbottniska bandinspelningar från perioden 1959–1987. Till boken hör 2 CD-skivor där man kan avlyssna motsvarande tal. I bokens inledning förtecknas informanterna, intervjuarna, utskrivarna och andra medhjälpare; här finns också en anvisning till hur texterna ska läsas. Flera av dialektproven är illustrerade med svart-vita fotografier. Boken innehåller dessutom en översikt över de finlandssvenska dialekterna av Gunilla Harling-Kranck, en artikel av Bengt Loman: Om svenskan i Finland, samt en bibliografi över dialektologisk litteratur om de finlandssvenska dialekterna.

C.P.

I hast hälsar. Festskrift till Göran Hallberg på 60-årsdagen den 7 oktober 1999. Redaktion: Stig Isaksson, Eva Nordin, Magnus Olsson, Claes Ringdahl, Marianne Saurow. 286 s. Lund 1999 (Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund). (Skrifter utgivna av Språk- och Folkminnesinstitutet. Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund. 9.) ISBN 91-7229-006-4. ISSN 0348-6702. Hela den dåvarande personalstaben på Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund (utom, givetvis, festföremålet självt) står som redaktörer för denna festskrift till chefen för arkivet, docent Göran Hallberg. Bidragen är många och följbaktligen korta — flertalet är på tre–fyra sidor. Majoriteten rör namnfrågor av olika slag, möjligen, av hänsyn till att Hallberg är en framstående ortnamnsforskare, med någon övervikt för ortnamn, men man kan också finna studier över könsmarkeringar i titlar, dialektbidrag och åtskilligt annat. Boken avslutas med en förteckning över Göran Hallbergs tryckta skrifter, utarbetad av Eva Nordin och Mariann Saurow.

Den kanske något förbryllande titeln på festskriften syftar på den ständigt upptagne arkivchefens sätt att avsluta sina tjänstebrev. Det är

att hoppas att han under sina fem år före pensioneringen får så pass mycket lugnare arbetsförhållanden att frekvensen av denna avslutningsfras kan minska.

B.P.

Reinert Kvillerud, Bohuslänska. Språkprov med kommentar. 131 s. Med CD-skiva i ficka. Göteborg 1999 (Språk- och folkminnesinstitutet). (Skrifter utgivna av Språk- och folkminnesinstitutet, Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg. 5.) ISBN 91-7229-005-6. ISSN 1402-0084. Bohuslänningen tillika biträdande professorn i nordiska språk i Karlstad Reinert Kvillerud presenterar här i en nätt och behändig översikt för studieförbund, skola och undervisning, turister och envar intresserad de bohuslänska folkmålens dialektgeografiska och språkliga bakgrund, uttalsformer, ordbildning, ordförråd, lånord, meningsbyggnad och språkkonstruktioner. Boken ger också förslag till vidare läsning. Presentationen är föredömligt klar, koncis och lättillgänglig. Huvuddelen består av ett urval kommenterade dialekttexter från inspelningarna i arkivsamlingarna plus exempel på texter skrivna på dialekt eller med dialektala inslag. De speglar vardagsliv, seder, folketro och sägen, ordspråk och talesätt, d.v.s. en väsentlig del av vår gemensamma kulturhistoria under de senaste tvåhundra åren. Den i plastfickan på bakre omslagets insida bifogade CD-skivan illustrerar tillsammans med teckningar och foton, varav ett tiotal i färg, de valda dialekttexterna från olika delar av landskapet. Hittills är det bara Bohuslän och Uppland, som hunnit förses med liknande praktiska och pedagogiskt välavvägda dialektöversikter inklusive ljudprov, ett avundsvårt och eftersträvansvärt mönster för övriga landskap.

G.H.

Anna Lindström, Language as social action. Grammar, prosody, and interaction in Swedish conversation. 198 s., Uppsala 1999 (Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet). (Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 46.) ISBN 91-506-1339-1. ISSN 0083-4661. Utifrån en analys av inspelningar av naturligt förekommande svenska samtal (huvudsakligen telefonsamtal) visar förf. till denna doktorsavhandling att grammatik och prosodi är viktiga resurser för den sociala konstruktionen av handlingar i samtal. Språket formas av det faktum att det används av de samtalande i olika sociala aktiviteter, samtidigt som det också formar dessa aktiviteter. Författarens arbetsredskap är den sociologiska samtalsanalysen (CA, *conversational*

analysis), som i avhandlingen appliceras på tre typer av fenomen: ja/nej-frågor som avslutas med konjunktionen *eller*, som i ex. *Eh- har ni öppet på lördamorrön eller*, sekvenser där någon efterfrågar eller begär något som inte kan tillmötesgås omedelbart, samt förekomsten av en prosodisk variant av svarsordet *ja* där vokalen är förlängd och har en stigande intonationskurva (s.k. krusigt *ja*). I de inledande kapitlen ger förf. bl.a. en översikt över den sociologiska samtalsanalysen och beskriver hur data insamlats och transkriberats. I det avslutande kapitlet summerar och diskuterar förf. sina resultat, och visar på områden där mer forskning behövs. C.P.

Meddelanden från Institutionen för Svenska Språket (MISS), Göteborg 1999 (Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet). ISSN 1102-4518. MISS är en oregelbundet utkommande serie som i enkel form möjliggör spridning av skrifter producerade vid Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet. Under året har fem häften utkommit: nr 25: Från dataskärm och forskarpärm. Språkliga studier tillägnade Birgitta Ernby i juni 1999 (224 s.) [se särskild presentation], nr 26: Ingrid Zachrisson: Med Reine i centrum. Om berättartekniken i P C Jersilds roman *Barnens Ö* med särskild analys av erlebte rede (26 s.), nr 27: Maria Ålander: Nyord i svenskan sedan 1985. Hur väl förstås de och hur mycket används de? (41 s.), nr 28: Susanna Karlsson: Svaga och starka verb — vilken styrka har de? (46 s.), nr 29: Fredrik Harstad: Prepositioner och prepositionsbruk. En analys av svenskans prepositioner och prepositionsbrukets förändring under perioden 1965–1997 (44 s.). C.P.

Rapporter om svenska som andraspråk (ROSA), Göteborg (Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet). ISSN 1403-1353. ROSA är en oregelbundet utkommande serie som i enkel form möjliggör spridning av skrifter inom ämnesområdet svenska som andraspråk, producerade vid Institutet för svenska som andraspråk vid Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet. År 1998 utkom Nr 2: Monica Reichenberg Carlström: Koherens, röst och läsning på ett andraspråk. Ett pilotförsök med olika textversioner i historia i år 7 (59 s.), och 1999 utkom nr 3: Roger Källström: Svenska som andraspråk — lärarkompetens och lärarutbildningsbehov (25 s.). C.P.

Hans H. Ronge, Börje Tjäder och Gun Widmark, Petrus Lagerlöfs collegium 1691 angående vårt Svenska språks cultiverande. 256 s. Uppsala 1999 (Uppsala universitet, Institutionen för nordiska språk. Swedish Science Press, Uppsala). (Nordiska texter och undersökningar. 27.) ISBN 91-506-1377-4. ISSN 0282-9966. Professorn, vältalaren och språkvårdaren Petrus Lagerlöf (1648–1699) föreläste 1691 vid Uppsala universitet om svenska — på svenska! Föreläsningsskriften utgavs nu 300 år senare, plus hans första utkast till ett tryckmanuskript. Med utgångspunkt i Hans Ronges 1996 efterlämnade förarbeten till en kommenterad textutgåva presenteras föreläsaren, föreläsningarna, ett urval av handskrifterna och dissertationerna, hans språkliga idéprogram, författarskap och verksamhet, det hela insatt i den samtida akademiska kulturmiljön. Olov Lönnqvist bidrar med den fylligaste beskrivningen av samtliga aktörer och handskrifter: föreläsaren, åhörarna, skrivarna, manuskripten, bearbetningarna, litteraturen. I två avslutande bilagor redovisas de av Lagerlöf behandlade glosorna och en frekvenssorterad ordlista över de lagerlöfska föreläsningarnas vokabulär, sådan den speglas i graford med minst två förekomster i handskriften KB Rålamb fol. 82.

G.H.

Runor och namn. Hyllningsskrift till Lena Peterson den 27 januari 1999. With English summaries. Redigerad av Lennart Elmevik & Svante Strandberg (huvudredaktörer) samt Eva Brylla, Mats Wahlberg & Henrik Williams. XIX + 167 s. Uppsala 1999 (Uppsala universitet). (Namn och samhälle. 10.) ISBN 91-506-1328-6. ISSN 0237-5417. Runologen och personnamnsforskaren, biträdande professorn Lena Peterson hyllades på sin sextioårsdag med denna välmatade festskrift där majoriteten av bidragen behandlar ortnamn och runinskrifter (av övriga artiklar rör två personnamn och en hundnamn). Därutöver finns en förteckning av Jan Axelson över festföremålets tryckta skrifter 1974–1998 samt olika slags register. Bland de onomastiska bidragen kan nämnas Eva Bryllas om några medeltida binamn, Lennart Mobergs om ortnamnet Lytta, Svante Strandbergs om sörmländska ortnamn som vittnar om finnars närvaro och verksamhet samt Mats Wahlbergs om uppsalaborgare på 1600-talet. Viktiga runologiska problem tas upp av bl.a. Lennart Elmevik, som diskuterar de urnordiska runinskrifternas **alu**, Patrik Larsson, som behandlar ristaren Visätes beteckning av palatalt *r*, samt Gun Widmark, som belyser Forsaringens inskrift.

B.P.

Anders Sigrell, Att övertyga mellan raderna. En retorisk studie om underförstådda inslag i modern politisk argumentation. 326 s. Umeå 1999 (Institutionen för nordiska språk vid Umeå universitet). (Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Umeå universitet 28.) ISBN 91-88466-23-X. ISSN 0348-5874. Syftet med denna doktorsavhandling är att diskutera den övertalande effekten av underförstådda argument i modern politisk argumentation. Boken omfattar tre avdelningar. Ett hundratal sidor ägnas "det retoriska", med utförliga diskussioner av begreppets innehåll alltsedan antiken över bl.a. Grice, Searle och Toulmin till pragmadialektiken, där författaren tar en av sina utgångspunkter. På ytterligare ett hundratal sidor behandlas "det underförstådda" med en tyngdpunkt på begrepp som ironi och entymem. I den tredje avdelningen studeras "det persuasiva", främst med utgångspunkt i Carl Bildts tal till nationen den 9/2 1992.

Avhandlingen är, med sina utförliga kritiska diskussioner av relevanta teoretiska grundbegrepp historien igenom, mycket belärande, om än väl utförlig och stundtals repetitiv. När man väl kommer till den centrala empiriska analysen av Bildts tal kan man tycka att det var mycket karda för litet ull — och det ligger väl i sakens natur. Rekonstruktionen av det underförstådda grundas ju delvis på tolkningar av persuasiv effekt, som även om den är relevant, intressant och rimlig, inte alltid låter sig verifiera, eller göras sannolik, med en aldrig så skarpsynt och välavvägd retorisk rekonstruktion. — I skrivande stund erbjuder Roger Pontares bidrag till den svenska melodifestivalen i TV våren år 2000 ett slående exempel; där sångaren tyckt sig stödja minoritetsbefolkningars rätt, har fascistiska grupper sett ett stöd för sin ideologi. Man skulle kanske ändå, tvärtemot vad Sigrell tycks hävda, kunna testa tolkningar av underförståddheter och dessas betydelse för åsiktsbildningen genom en studie av olika mottagargrupperns respons?

Avhandlingens stora förtjänster ligger som jag ser det i dess sympatiska och i bästa mening kritiska sätt att, geom språkvetenskaplig hermeneutik, belysa analysredskapens möjligheter och begränsningar.

B.S.

Gösta Sjöstedt, Ordbok över folkmålen i Västra Göinge härad. Del 4 snabel – övning. S. 563–782. Lund 1999 (Språk- och folkminnesinstitutet, Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund). (Språk- och folkminnesinstitutet, Skrifter utgivna genom Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 1.) ISBN 91-7229-008-0. ISSN 0348-6702. Från en första uppteckningsrunda 1929 till

dagens kompletta ordbok har det gått över 70 år. Men så baseras ordboken på ett enormt material; Gösta Sjöstedt har försett DAL med inte mindre än 235.000 uppteckningar, och även i fall där enskilda artiklar kompletterats efter hand har i princip inget annat DAL-material än Sjöstedts utnyttjats. Redan inför den första ordboksvolymen 1979 skapades en redaktionsgrupp bestående av Göran Hallberg, Stig Isaksson, Bengt Pamp och Sten-Bertil Vide. De tre förstnämnda står också för redigeringsarbetet i volymerna 2 och 3 (1983 resp. 1991), och för den nu aktuella volymen svarar förutom Hallberg och Isaksson även Magnus Olsson. Utgivningsprinciperna redovisas i redaktionens kommentarer i volym 1. Uppslagsformerna ansluter till riksspråkets, varför även den oinvigde har lätt att finna de dialektala motsvarigheterna. De grammatiska uppgifterna om ordklass och böjning avslöjar omedelbart från riksspråket avvikande drag, och uttalsuppgifterna är lätta att tillgodogöra sig också för lekmän, eftersom de är utförda med den vanliga alfabetiska skriften. Betydelseuppgifter ges vanligen endast i den mån de avviker från riksspråkets. Lokaliseringen av uppgifterna underlättas av en översiktskarta över det nordöstsånska dialektområdet och en över socknarna i Västra Götalands län. Flitiga korshänvisningar genom efterleder och synonymer samt inom ordgrupper, som exv. beteckningar för de olika delarna av en vagn, lockar till sökning i ordboken. — Att det nu föreligger en skånsk ordbok av det här formatet — det är en av de omfångsrikaste svenska dialektordböckerna — är både imponerande och mycket glädjande.

B.S.

Per Stille, Runstenar och runristare i det vikingatida Fjädrundaland. En studie i attribuering. 245 s. Uppsala 1999 (Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet). (Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 13.) ISBN 91-506-1341-3. ISSN 1100-1690. Se separat artikel av Henrik Williams i denna årgång av ANF.

Margareta Svahn, Den liderliga kvinnan och den omanlige mannen. Skällsord, stereotyper och könskonstruktioner. 219 s. Stockholm 1999 (Carlssons). ISBN 91-7203-882-9. Vad är skällsord och när används de? Skällsorden, inklusive de grävsta och djupast tabuerade vårt språk kan uppvisa, "har mycket att lära oss om kulturella föreställningar som vi medvetet eller omedvetet socialiseras in i". Detta är utgångspunkten

för den ingående analysen av våra kanske mest sårande, förtvivlade och avslöjande skällsord genom tiderna, från medeltidens nid, excerperad ur norrön litteratur och lagtexter, via "bondesamhällets tid", speglad i allmogens ordförråd sådant det föreligger i dialektarkiven, till nutiden, representerad av skällsord noterade från medier, enkäter och samtal, huvudsakligen myntade av ungdomar. Orden både roar och skrämmer, på gott och ont, därför att de som stelnade stereotyper är värtaliga uttryck för bakomliggande värderingar, inte minst i vardagslivets syn på kön, kvinnligt och manligt, ideal och antiideal, maktuttryck och tillkortakommanden. Invektiven analyseras utifrån de egenskaper och beteenden som utgör måltavlan, liksom efter ordbildningstyper och betydelseförändringar. Dagens verbala kränkningar, om än aldrig så fantasifullt nyskapande, är ändå bara nattståndna uttryck för konservativa värderingar, som fanns där redan under medeltiden. Okritiskt tycks nutidsmänniskan vilja föredra att inordna sig i förlegade mönster och synsätt.

G.H.

Ulf Teleman, Staffan Hellberg, Erik Andersson, Svenska Akademiens grammatik. 1. Inledning. Register. 296 s. 2. Ord. 768 s. 3. Fraser. 704 s. 4. Satser och meningar. 977 s. Stockholm 1999 (Norstedts Ordbok). ISBN 91-7227-126-4. Se separat artikel av Gösta Holm i denna årgång av ANF.

Weiß, Peter, Ordning i bruket, skäl till vanan. Orthographische Grundpositionen bei schwedischen Grammatikern des 18. Jahrhunderts. 354 s. Saarbrücken 1999 (AQ-Verlag). (Linguistica septentrionalia. Vol. 1.) ISBN 3-922441-65-3. ISSN 1438-4140. Den nya skriftseriens premiärband utgörs av Peter Weiß doktorsavhandling vid Ernst-Moritz-Arndt-Universität i Greifswald 1997. Författaren, som idag är tysk lektor i språk och litteratur vid Islands universitet i Reykjavík, beskriver hur den moderna svenska ortografin under 1700-talet växte fram parallellt med en djupare förståelse av förhållandet mellan tal- och skriftspråk. Därmed speglar undersökningen också framväxten av en egentlig svensk språkvetenskap och en normerande språkvård. I centrum för undersökningen står 15 ortografiskt verksamma grammatikers arbeten, deras tankar och inflytande på den nya vetenskapens utveckling, från Samuel Columbus En swensk ordeskötsel 1678 (via Aurivillius, Lagerlöf, Tiällmann, Pfeif, Iserhielm, Swedberg, Hiärne, Laurel, Ihre, Hof,

Brunkman, Sahlstedt och Botin) till Carl Gustaf af Leopolds Afhandling om Svenska Stafsättet 1801. Bokens tre huvudavsnitt redovisar mot den allmänna kulturhistoriska bakgrunden en kronologiskt förlöpande analys av dessa grammatikers arbeten ställda i relation till den språkteoretiska debatten, de ortografiska principernas logiskt systematiska grundregler och tillämpningar respektive den friare ortografins på det gängse skriftspråksbruket grundade villkor. G.H.

Asbjørg Westum, Ris, skäver och skärva. Folklig kategorisering av några barnsjukdomar ur ett kognitivt perspektiv. 235 s. Umeå 1999 (Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå. Diabas, Institutionen för litteraturvetenskap och nordiska språk, Umeå universitet). (Skrifter utgivna av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå. Serie A. Dialekter. 13.) (Diabas. Skrifter från den dialektgeografiska databasen inom Institutionen för nordiska språk vid Umeå universitet. 5.) ISBN 91-88466-20-5. ISSN (Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet) 0280-5553. ISSN (Diabas) 0283-4952. Svenska dialektala beteckningar för sjukliga tillstånd hos barn är ämnet för denna i huvudsak semantiska kategori-analys med amerikanen George Lakoff som teoretisk förebild. Undersökningsmaterialet hämtas ur dialektarkivens respektive Nordiska museets samlingar. Avhandlingen vill visa hur upplevda sjukdomstillstånd förs till en viss sjukdomskategori och hur folklig sjukdomssyn avspeglas i enkla och sammansatta beteckningar. I folkliga benäm-ningsstrategier avspeglas karakteristiska symptom (t.ex. deformiteter, gråt, svaghet, ryggbehåring), orsaksföreställningar (t.ex. övernaturliga väsen, samhällets normbrytare/marginaliserade personer, de döda, moderns upplevelser under graviditeten) och folkliga botemedel. Det kartlagda materialet utvisar en tydlig ordgeografisk och folkloristisk gränslinje mellan ett nordligt ris-område med föreställningar om övernaturliga väsen som orsak och ett sydvästligt skäver-/skärva-område med fr.a. normbrytare som vållande. (Här kunde paralleller dras till annat väl karterat kulturgods från husbyggnadstyper till dialektgränsbälten och onomastiska kulturzoner.) Stort utrymme ägnas åt den teoretisk-metodiska jämförelsen mellan objektivistisk respektive kognitiv syn på betydelse, mellan "atomistisk" (författarens uttryck) traditionell uppdelning i denotation, konnotation och emotiv betydelse och "en gestalt-betydelse som inbegriper såväl strukturella kriterier som kulturrellt motiverade föreställningar om världen". Till avhandlingens många intressanta iakttagelser hör bl.a. den att arkivmaterialet (ca 1850 – ca

1930) speglar ett gammalt folkmedicinskt system på reträtt inför den bredare allmänhetens bekantskap med läkarvetenskapens sjukdomssyn. G.H.

Kristian Wählin, Studier i äldre svensk metrik. Valda problem 1300–1650. Efterlämnade skrifter av Kristian Wählin. Utgivna av Eva Lilja och Mats Malm. Med ett efterord av Staffan Hellberg. 169 s., Göteborg 1999 (Litteraturvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet). (Bidrag till en nordisk metrik. Vol. II. Skrifter utgivna av Centrum för Metriska Studier. 11.) ISBN 91-87988-07-0. Denna volym innehåller Kristian Wählin's efterlämnade metriska skrifter, tillkomna inom ramen för projektet "Den svenska versens teori och beskrivning i internationell belysning", bearbetade inför utgivningen av Eva Lilja och Mats Malm, med bistånd av Staffan Hellberg.

Förutom en inledning av Eva Lilja, ett efterord av Staffan Hellberg och en förteckning av Wählin's metriska skrifter innehåller volymen de fyra artiklarna "Knittelns återkomst", "Af adama. Ett bidrag till knittelns teori och historia", "Stavelseräknande knittel. Versen i Messenius Disa", samt "Metrum Heroicum Alexandrium är thetta vijset. Genombrottet för den accentuerande versen". Wählin ville genom omläsning av äldre svensk knittelpoesi skapa en ny förståelse för dennas kvaliteter. Han uppfattar knitteln som en egen versprincip, använd från 1200-talets krönikor till modern tid, efter 1600-talet huvudsakligen i muntliga folkliga texter som t.ex. grötrim och julklappsverser. Med utgångspunkt i knitteln som historiskt fenomen vill han klargöra dess grundläggande funktionssätt och teori, något som hitintills har saknats. C.P.

*

Från Adam till My. Ett färggrant knippe namn. Sammanbundet av Marianne Blomqvist. 290 s. Helsingfors 1999 (Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet). (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet. B:20.) ISBN 951-45-8279-9. ISSN 0358-0180. Detta samlingsverk speglar det senaste decenniets påfallande onomastiska vindkänring mot personnamnsforskningen, bl.a. vid Institutionen för nordiska

språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet. Boken redovisar först Marianne Blomqvists arbete med att sammanställa och förteckna den finlandssvenska almanackans namnlängd 1810–2000, en pendang till den motsvarande finska längden över alla namn som påträffas i finska almanackor 1705–1956 (publicerad 1957), därpå vad som i förordet kallas åtta studenters "gesällprov", d.v.s. forskningsresultat som annars ofta göms i seminarieuppsatser o.l. Förteckningen över de 1171 almanacksnamnen, 722 mansnamn och 449 kvinnonamn, med grafiska varianter som uppslagsord och med kommentarerna samlade under den mest frekventa eller den idag "mest svenska" formen, utgör bokens omfångsrikaste bidrag. De övriga behandlar astrologi och astronomi i de finländska almanackorna, finlandssvenskt namnsdagsfirande, förnamnsskick, dels med tonvikt på de ovanligare namnen, dels de förnamn som burits inom ätten Wrede af Elimä under 500 år, vidare finlandssvenskt tillnamnsskick och, vid sidan av huvudtemat, en analys av djurnamnen i Nils Holgerssons underbara resa. Ytterligare bidrag redovisar utvecklingen från patronymika till fasta *son*-namn i Finland, prästnamnen under 400 år, de tjugo populäraste kvinnonamnen på 1960-talet med regionala variationer och namn- och titelbruket i en dagbok från sekelskiftet 1800. En sammanfattning på engelska och ett register över person- och husdjursnamn avslutar boken. G.H.

Den nordiska namnforskningen. I går, i dag, i morgon. Handlingar från NORNA:s 25:e symposium i Uppsala 7–9 februari 1997. Redigerade av Mats Wahlberg. 272 s. Uppsala 1999 (NORNA-förlaget). (NORNA-rapporter. 67.) ISBN 91-7276-065-6. ISSN 0346-6728. Den Nordiska samarbetskommittén för namnforskning (NORNA) ägnade sitt 25:e (!) symposium åt att i Uppsala högtidlighålla sin 25-åriga tillvaro, detta i samarrangemang med Ortnamnsarkivet i Uppsala och Seminariet för nordisk namnforskning vid Uppsala universitet. De 80 symposiedeltagarna representerade namnforskningen i nio länder. Rapportens två inledande föredrag skildrar NORNA:s tillkomst och historia (Lars Hellberg, Mats Wahlberg), varpå sex inbjudna namnforskare från vart och ett av de nordiska länderna skildrar huvudlinjerna i det egna landets bidrag till temat nordisk namnforskning "i går, i dag," och "i morgon" (Vibeke Dalberg, Gunilla Harling-Kranck, Botolv Helleland, Svante Strandberg, Þórhallur Vilmundarson, Eivind Weyhe). Därtill hölls ytterligare nio föredrag, varav åtta återges i rapporten. De behandlar begreppet etymologi inom onomastik och lingvistik (Kristin Bakken),

finska kvartersnamn (Marianne Blomqvist), språkgeografi och namnforskning (Lars-Erik Edlund), isländska husdjursnamn (Guðrún Kvaran), 1600-talets danska kvinnonamn (Bente Holmberg), färöisk personnamnsforskning (Anfinnur Johansen), stadsmiljöns ortnamns-skick (Bent Jørgensen) och studenter som namnforskare (Eero Kiviniemi). Rapporten avslutas med ett namnregister och en förteckning över de (dittills) 67 utgivna NORNA-rapporterna. Sammantaget ger symposiehandlingarna en god bild av den nordiska namnforskningens spännande mångsidighet och stimulerande möjligheter. G.H.

Bent Jørgensen, Storbyens stednavne. 348 s. København 1999 (Gyldendal). (Gyldendals små røde ordbøger.) ISBN 87-35610-5-01-13. Med *storbyen* avses i det här fallet Köpenhamn. Här förtecknas samtliga gatunamn från de tre gamla kommunerna Frederiksberg, Gentofte och Köpenhamn, jämte namn på de gator från de omgivande kommunerna som ligger närmast kärnområdet. Förutom gatunamn behandlas namn på exempelvis stationer, byggnader, biografier, teatrar etc. Materialet är ordnat alfabetiskt. Förlederna tolkas givetvis i artikeln för det enskilda namnet, medan efterlederna får separata och ingående artiklar. En stor del av stoffet utgöres, föga oväntat, av kategorinamn. "Under ét af navnene i en sådan gruppe gives der altid en samlet forklaring", upplyser författaren i förordet. Det hade varit tacknämligt om läsaren också hade fått information om efter vilka principer detta namn har valts ut; som det nu är, är systemet härvidlag svårt att genomskåda. Detta är emellertid en anmärkning i marginalen. Bent Jørgensen har åstadkommit en bok som med sin rikedom av informativa och kunniga språkliga och sakliga upplysningar kommer att vara av stort värde både för språkforskare och lokalhistoriskt intresserade. B.P.

Eva Villarsen Meldgaard, Morgendagens modenavne. 127 s. København 1999 (Aschehoug). ISBN 87-11-16066-7. Den produktiva Eva Villarsen Meldgaard har tidigare (1997) givit ut *90'ernes navnebog* och (1998) tredjeupplagan av *Den store navnebog*, anmäld i ANF 114 (1999) s. 263. Här kommer en efterföljare med aktualiseringar av stoffet. I en fyllig inledning belyses bl.a. bestämmelser om förnamn i lagar och förordningar, olika strategier för val av namn samt namnmode. I övrigt börjar namnlistorna med en statistik över förnamn givna 1985–1996. Huvudförteckningen består av ett "minileksikon över nutidens og fremtidens

fornavne", med 75 pojknamn och lika många flicknamn som kan förmodas bli modenamn. I bästa kvällstidningsstil markeras namn med stigande popularitet med två barnvagnar, namn på tillbakagång med en barnvagn. I den sista namnlistan finns namn godkända av danska kyrkoministeriet.

En namnteoretisk anmärkning: förf. skriver s. 93 att alla namn i den senare listan inte är "*rigtige navne*, som *betyder noget*". Vad *betyder* innebär här är inte helt klart. Från namngivarnas synpunkt gäller distinktionen givetvis inte betydelse kontra icke-betydelse utan hävdvunna namn och namnbildningsprinciper kontra nya. För att ta ett konkret exempel torde skillnaden i "betydelse" mellan det som olämpligt markerade *Cennet* och det godkända *Cendy* vara obefintlig.

B.P.

Utanlandske namn i Norden. Rapport frå NORNAs tjuesjette symposium i Oslo 28.-30. mai 1997. Utgjeven i samarbeid med Nordisk språkråd. Redigert av Botolv Helleland og Leif Nilsson. 263 s. Uppsala 1999 (NORNA-förlaget). (NORNA-rapporter. 68.) ISBN 91-7276-066-4. ISSN 0346-6728. Inom FN har man länge eftersträvat en nationell och internationell standardisering av ortnamnens skriftformer, så långt möjligt byggd på den i respektive land officiellt fastslagna formen. Symposiet 1997 arrangerades på initiativ av den nordiska divisionen inom FN:s expertgrupp för geografiska namn (UNGEGN) i samarbete med Nordiskt språkråd, Nordiska samarbetskommittén för namnforskning (NORNA) och Seksjon for namnegransking vid Universitetet i Oslo. Det samlade 55 deltagare från de fem nordiska länderna och Estland, med värdlandets 33 representanter som dominerande inslag. Rapporten redovisar 18 av de 22 symposieföredragen, som förutom ortnamnens roll som endonymer och exonymer också tar upp andra intressanta aspekter på användningen av främmande ortnamn och personnamn i olika nordiska språkmiljöer. Botolv Helleland inleder med ett kort resonemang kring begreppet utanlandske namn, summerar de forskningsuppgifter som förestår och noterar att sju av föredragen behandlar symposiets huvudtema: Gunnstein Akselberg och Jógvan í Lón Jacobsen granskar främmande ortnamnsformer i norska och färöiska atlasverk och läroböcker, Lars Törnqvist och Peter Slotte deras roll i svenska och finska namnlexikon. Vigleik Leira presenterar Norsk språkråds arbete med de främmande namnen. Eeva Maria Närhi och Jan Brodal diskuterar endonymer och exonymer i ett vidare internationellt perspektiv. Härutöver tar Bent Jørgensen sig an

exonymer som förleder i danska gatunamn, Kaisa Rautio Helander exonymer och samiska namn, Peter Päll kyrillisk visavi latinsk skrift i Estland, Tuula Eskeland finskspråkliga ortnamn i Norge samt Patrick Chaffey angloamerikansk påverkan på norska firma- och institutionsnamn. Främmande dopnamn i norska medeltidskällor tas upp av Bjørn Eithun, medan Eva Brylla behandlar efternamn med utländska förebilder och Vera Lif hur mottagarlandet möter invandrarnas namnskick, respektive hur invandrarna själva upplever mötet. Två av föredragen är mera övergripande: Hans Ringstam skildrar hur arbetet med ortnamnen bedrivs inom FN, och Anne Svanevik presenterar det stora internordiska databasprojektet Nordisk stedsnavneregister. G.H.

Författarna

- Grønvik, Ottar*, professor, Myrerveien 31, NO-0494 Oslo, Norge
- Hallberg, Göran*, docent, arkivchef, Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, Helgonabacken 14, SE-22362 Lund, Sverige
- Heide, Eldar*, magister, sekretær i Statens namnekonuler for norske stadnamn i Nord-Noreg, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Tromsø, NO-9037 Tromsø, Norge
- Holm, Gösta*, professor em., Lunds universitet, Institutionen för nordiska språk, Helgonabacken 14, SE-22362 Lund, Sverige
- Jørgensen, Kaare Rübner*, Peter Bangs Vej 137 2th, DK-2000 Frederiksberg, Danmark
- Mees, Bernard*, Dr., 18 Lowen Road, Syndal VIC 3150, Australien (The University of Melbourne, Dept. of History)
- Megaard, John*, Mellombølgen 6, NO-1157 Oslo, Norge
- Meijer, Jan*, lektor, Irenestraat 6, 8019 XC Zwolle, Holland
- Pamp, Bengt*, docent, f.d. arkivchef, Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, Helgonabacken 14, SE-22362 Lund, Sverige
- Platzack, Christer*, professor, Lunds universitet, Institutionen för nordiska språk, Helgonabacken 14, SE-22362 Lund, Sverige
- Söderberg, Barbro*, professor em., Stockholms universitet, Institutionen för nordiska språk, SE-10691 Stockholm, Sverige
- Williams, Henrik*, docent, Institutionen för nordiska språk, Box 527, SE-75120 Uppsala, Sverige
- Wolf, Kirsten*, Professor, The University of Manitoba, Dept. of Icelandic Language and Literature, University College 572, Winnipeg, Manitoba, Canada R3T 2N2, Kanada